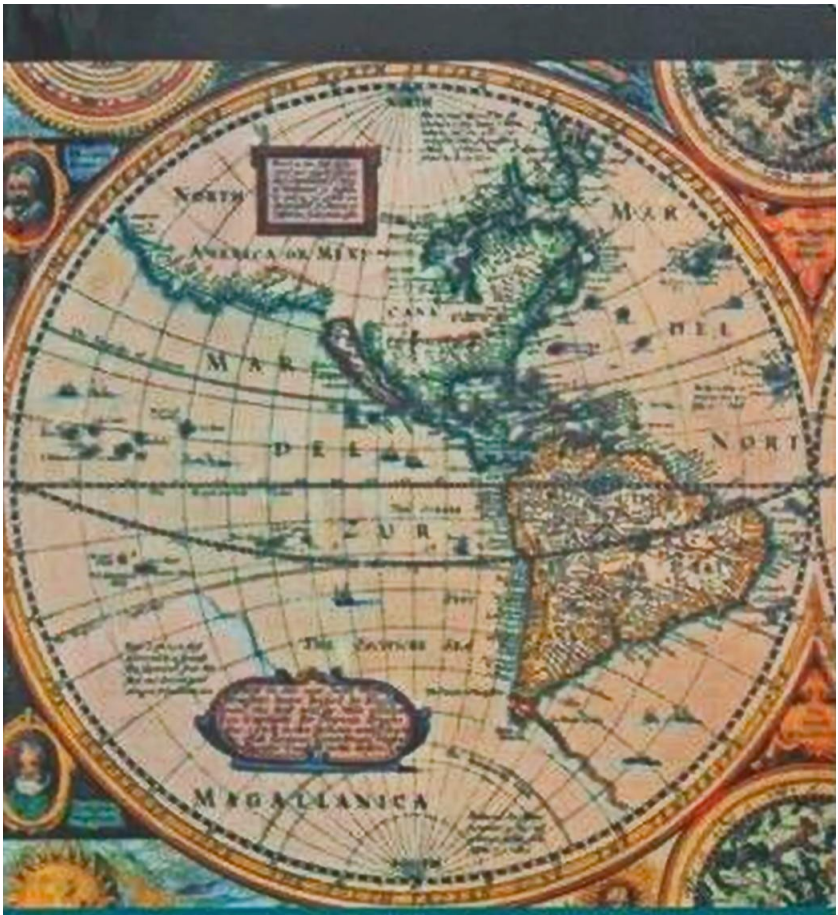

S. GOLDENBERG • S. BELU

EPOCA MARILOR DESCOPERIRI GEOGRAFICE

HUMANITAS

S. GOLDENBERG
S. BELU

Epoca marilor descoperiri geografice

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

S. GOLDENBERG S. BELU

EPOCA

MARILOR DESCOPERIRI GEOGRAFICE

Ediţia a II-a revăzută
HUMANITAS
BUCUREŞTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale

Epoca marilor descoperiri geografice
S. Goldenberg, S. Belu.
Ed. A 2-a, rev.
— Bucureşti: Humanitas, 2002 400 p.: 20 cm
Bibliogr. ISBN 973 – 28 – 0437 – 8
I. Belu, S. 910.4 (100X091)
e HUMANITAS, 2002, pentru prezenta ediţie
Prima ediţie a acestei cărţi a apărut în 1971 la Editura Ştiinţifică
ISBN 973 – 28 – 0437 – 8

Prefaţă

Tematica lucrării, consacrată epocii marilor descoperiri geografice, implică probleme care au suscitat şi continuă să suscite şi astăzi un deosebit interes nu numai în rândurile cititorilor neavizaţi, dar şi în ale celor care s-au dedicat sau se dedică cu toată pasiunea şi cu tot efortul lor spiritual studiului istoriei – în rândurile cercetătorilor. La prima vedere s-ar părea că ceea ce îi atrage pe toţi este fascinaţia marilor realizări, a exemplului deosebit, dar şi a înfruntării necunoscutului, acel necunoscut care se găsea în faţa lui Columb şi a lui Magellan, aşa după cum astăzi, în alte condiţii, se află în faţa exploratorilor Cosmosului. Fascinaţia marilor personalităţi, a marilor fapte, a

spiritului de jertfă supremă pentru un scop care se identifică cu însuşi rostul vieţii. Sentimentul de admiraţie faţă de tenacitatea, perseverenţa şi cutezanţa duse la extrem. Atracţia aventurii, dar nu a aventurii seci, lipsită de sens: a aventurii care întotdeauna a însoţit asemenea realizări fiind anexa lor. Conştiinţa dificultăţilor colosale care au stat în calea înfăptuirii marilor descoperiri şi a victoriei finale, ineluctabile, a omului, în sfârşit, mirajul acelei lumi exotice în care s-au realizat marile descoperiri geografice; Orientul şi Africa, Lumea Nouă şi insulele Pacificului. Marile descoperiri geografice nu au fost întâmplătoare. Realizarea lor în secolele XV-XVI, într-o epocă frământată în care s-au pus temeliile evului modern, ale erei capitaliste, într-o epocă de titani ai gândirii, ai artelor şi ai faptelor eroice, a fost pregătită de întreaga evoluţie istorică a continentului european din perioada Evului Mediu dezvoltat. Ele au devenit posibile datorită premiselor economice favorabile şi în special datorită noului avânt industrial şi comercial din a doua jumătate a secolului al XV-lea, progresului ştiinţei şi al tehnicii, îndeosebi în arta navigaţiei. Ele au devenit posibile datorită călătoriilor precursorilor şi, nu în ultimă instanţă, renaşterii intelectuale.

Problema a preocupat mai demult pe autori; S. Goldenberg a studiat-o şi în cadrul unui curs special de istorie universală medie, ţinut la Facultatea de istorie a Universităţii din Cluj. Ea i-a interesat însă mai puţin sub aspectul ei descriptiv, de resortul geografului, şi mai mult sub aspectul analitic, propriu istoricului. Şi această optică a stat la baza elaborării cărţii.

Cercetând complexele probleme ale temei noastre, unele dintre vechile teorii, ipoteze, explicaţii, numeroase date ne-au apărut insuficiente sau imprecise. De aceea am început cu reconstituirea cadrului general în care au avut loc marile descoperiri geografice, cu stabilirea

antecedentelor tehnice, a realizărilor precursorilor, cu analiza cauzelor. Ne-am străduit să pătrundem în esenţa structurilor acelor state care au organizat şi s-au aflat în fruntea antreprizelor colosale ale marilor călătorii, să înţelegem factorii care au pregătit înfăptuirea lor. Ne-a preocupat pregătirea minuţioasă înfăptuita de oameni care, contrar aparenţelor, nu lăsau de obicei nimic pe seama întâmplării. Am încercat să desprindem din viaţa lor ceea ce i-a deosebit de ceilalţi, ceea ce i-a determinat să se pună în slujba unui ţel grandios, chiar dacă adesea mobilul ţinea şi de un materialism vulgar. Ne-am străduit să pătrundem în tainele vieţii lor, să conturăm puţin biografiile lor, pentru a putea înţelege faptele şi rolul lor istoric. Am acordat un spaţiu amplu desfăşurării descoperirilor, Conquistei care le-a succedat şi constituirii primelor două imperii coloniale, dezvăluindu-le esenţa, în sfârşit, am analizat consecinţele faptelor, urmările marilor descoperiri în domeniile vieţii economice, sociale, politice şi spirituale.

Ne-am străduit apoi să îmbinăm detaliul şi sinteză, radioscopia socială şi analiza psihologică, studiul factorului politic sau geografic şi elementul descriptiv. Introspecţiunea ştiinţifică, strădania de a da o lucrare de cercetare, apelul la lucrările cele mai noi, la care am putut ajunge, am încercat să le îmbinăm cu efortul nostru de a face fenomenul istoric accesibil şi lectura cărţii plăcută. Am căutat să explicăm fenomenele, de aceea unele capitole impuneau, prin profilul lor, originalitate şi erudiţie. Nu ştim dacă am reuşit să realizăm, aşa cum am dorit, ceea ce ne-am propus. Rămâne ca cititorii să pronunţe verdictul.

Autorii

1

Premise

Epoca marilor descoperiri geografice a fost totodată şi o epocă de înnoiri care a cuprins societatea europeană în toată complexitatea ei. Fără îndoială că procesul a fost îndelungat şi a început mai demult, dar bazele sale s-au pus în secolul al XV-lea.

Epoca „pregătitoare" a marilor descoperiri geografice a fost contradictorie: o epocă de mari transformări economice şi sociale, la început, de depresiune economică şi de stagnare, de „criza" a sistemului de exploatare seniorial, vremuri dificile, urmate – începând cu mijlocul veacului al XV-lea – de o perioadă de avânt, de un progres spectacular chiar, o perioadă deschizătoare de orizonturi noi în care societatea europeană şi-a schimbat, treptat, aspectul pregătind elementele epocii moderne, capitaliste. Caracteristica ei esenţială, care va fi de acum înainte trăsătura noii societăţi în formare, a constat în înlocuirea treptată a unei ordini relativ statice cu una esenţial dinamică, în transferarea succesivă a centrului vieţii de la sat la oraş, dar şi în progresul satului şi al vieţii agrare. Baza economică a progresului social-economic, vizibil încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, a constituit-o la sate emanciparea ţăranilor şi introducerea unor raporturi sociale noi, iar în marile centre urbane trecerea de la meşteşugul breslaş la forme mai avansate de producţie, că manufactura dispersată sau centralizată. Regimul economic întemeiat pe proprietatea funciară este din ce în ce mai vizibil secondat de unul întemeiat pe bani şi pe credit.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea are loc un reviriment în toate domeniile de activitate. Reconstrucţia, redresarea cereau şi prilejuiau şi o înviorare pe plan demografic. Documentele din a doua jumătate a veacului par să confirme faptul că în întreaga Europă se face

simţită o sensibilă înmulţire a populaţiei. Realităţile din Franţa, Spania şi Portugalia, ţări care s-au lansat într-o vastă acţiune de expansiune, atestă faptul. La fel şi datele pe care le avem din Italia, unde în a doua jumătate a secolului al XV-lea se constată o înmulţire a aşezărilor rurale. Se pot aduce dovezi şi pentru Anglia sau Germania.

Mutaţiile din domeniul producţiei, perfecţionarea tehnologiei, în special în mineritul din Germania, din Europa centrală, Slovacia sau Transilvania, apoi în industria textilă, în postăvărit; în tehnica militară, unde a dus la o „revoluţie" a balisticii vremii; în domeniul tiparului şi al producţiei de hârtie etc. Şi accentuarea diviziunii sociale a muncii au fost factorii esenţiali şi determinanţi în apariţia primelor forme de producţie şi de relaţii capitaliste în Europa Occidentală şi în alte câteva puncte ale continentului, în această perioadă.

Noi invenţii tehnice, noi utilaje, mai perfecţionate: instalaţii hidraulice, pompe hidraulice folosite în domeniul mineritului, un război de ţesut mai evoluat şi mai rentabil; proiecte de mori, de „maşini" puse în mişcare de forţa apei, de instrumente pentru prelucrarea sticlei – totul denotă o fază nouă, a înfloririi, în secolele XV-XVI, a acelei „arte" denumite până atunci „mecanică".

Progresul tehnicii ţine de realizări înnoitoare în toate domeniile, de lărgirea orizontului ştiinţific, de interesul tot mai larg pentru experiment şi cercetare, legat intrinsec de Renaştere şi stimulat de rezistenţa crescândă faţă de „autorităţi", de abrogarea reticenţelor spirituale faţă de cercetarea ştiinţifică, faţa de cartea ştiinţifică. Leonardo da Vinci exprimă categoric acest punct de vedere: „După opinia oamenilor, cunoaşterea rezultată din experiment este mecanică, ştiinţa este aceea ce se naşte în spirit şi se încheie cu el… dar mie mi se pare mai degrabă că ştiinţele care nu se nasc din experienţă, mama oricărei certitudini… sunt pretenţioase şi false". Sfârşitul secolului al XV-lea este

martorul unui spirit nou, îndreptat cu tot mai multă temeritate spre studiul tehnicilor, e martorul interesului crescând pentru importanţa tehnicii şi chiar pentru calcule teoretice izvorâte din observaţia practică; al recunoaşterii importanţei concrete a tehnicii. Acum apar, între altele, şi primele „brevete”, primele tratate despre tehnica.

Cu a doua jumătate a secolului al XV-lea începe o perioadă de o mare importanţă şi pentru istoria comerţului şi a expansiunii sale. Renasc, după o stagnare sau chiar după un declin, vechi centre comerciale, sunt folosite din nou vechi drumuri comerciale şi negustorii se aduna în târguri date de mult uitării. Continentul european se acoperă treptat cu o reţea de emporii, de oraşe mai mici, târguri incluse într-un circuit care ia un caracter internaţional tot mai pronunţat. Creşte substanţial ritmul şi cuantumul investiţiilor de capital.

Capitalul îşi avea originea, în Evul Mediu, în două activităţi. Capitalul cămătăresc, creat de „bancheri”, pornea de la măruntul proces al împrumutului cu dobânda, ajungând, în „afacerile” cu regii şi marii seniori, să aducă beneficii enorme; capitalul comercial rezulta din activitatea marilor negustori în schimbul comercial la distanţe mari şi, îndeosebi, în schimbul de neechivalente, în comerţul cu Orientul său în cel european, cu postavuri, ţesături, coloranţi sau mirodenii. Capitalurile se concentrează în mâinile negustorilor italieni, germani, catalani sau englezi.

O dată capitalul devenind disponibil, el a început să fie fructificat prin folosirea lui în industria manufacturieră sau în minerit, în comerţul cu mărfuri sau în domeniul bancar. Aşa s-a întâmplat în industria textilă cu centrele ei cunoscute din Ţările de Jos, din Italia şi mai apoi în Anglia. Acest fenomen a avut loc şi în domeniul industriei extractive. Astfel, de exemplu, alaunul, folosit ca fixator de culori sau degresant al fibrelor textile, a atras pe

capitaliştii epocii, pe genovezul Benedetto Zaccaria, de pildă, care în 1340 a obţinut concesiunea exploatării minelor din Faceea. Genovezul dispunea de o flotă proprie cu care transporta alaunul în factoriile sale din Ţările de Jos sau în manufacturile sale din Italia. Alţii, ca familia Medici de la Florenţa, investesc capitaluri în minele de la Tolfa, din statul papal, descoperite la 1460, unde munceau peste 8.000 de lucrători. Francesco Draperio, autentică figura de capitalist, unea în aceeaşi persoană o mare forţă economică şi o lipsă totală de scrupule, mergând până acolo încât a participat personal la conducerea flotei turce, care la 1455 a atacat insula Chios, unde el avea mari interese. Apoi puternicele familii Fugger sau Welser din Augsburg sau Imhof din Nürnberg. Familia Medici investeşte capitaluri importante în afaceri cu lâna, în comerţul cu mirodenii şi ţesături de mătase. La Genova, Banca San Giorgio, întemeiată la 1407, a depus o activitate susţinută în spaţiul mediteranean. Dar Veneţia domina comerţul Mediteranei, aşa precum Hansa îl domina pe cel baltic, în deplină prosperitate. La Barcelona, la Londra, la Lyon şi în alte oraşe mari, burghezia în formare câştiga bogăţii, putere şi influenţă. Jacques Coeur finanţează ultimele campanii ale războiului de o sută de ani şi întemeiază un adevărat „regat" bazat pe manufacturi textile şi pe industria extractivă. Coeurii au realizat între 1459 şi 1525 un câştig de un milion şi jumătate de florini.

Importante modificări apar şi în domeniul comerţului. Aria lui se lărgeşte treptat; ia avânt comerţul pe distanţe mari, un număr tot mai mare de produse devin obiectul unui larg schimb. Este de altfel o trăsătură specifică a acestor vremuri în care tendinţele materiale ating proporţii nebănuite, în care năzuinţa după o deosebită bunăstare se conjugă cu făurirea operelor de artă, totul având ca rezultat crearea unei ambianţe de lux. Se constată o strânsă conexiune între dezvoltarea impetuoasă

a comerţului şi circulaţia accentuată a mărfurilor, în primul rând circulaţia maritimă. Dezvoltarea comerţului a atras după sine dezvoltarea arhitecturii navale, constatându-se îmbunătăţiri mai ales în ce priveşte tonajul vaselor de transport, dar şi în ce priveşte structura acestora. Transporturile cu corăbiile, deşi mai ieftine, au continuat totuşi să fie concurate de circulaţia comercială continentală. Mărfurile aduse în porturi cu corăbiile sau cele produse pe continent în marile centre manufacturiere erau încărcate pe solide care cu coviltir şi transportate la marile târguri sau în marile centre comerciale. Comerţul continental începu să ridice, treptat, pentru statele europene, ca sarcini de primă importanţă întreţinerea drumurilor şi pază lor.

În activitatea comercială se constată şi o nouă practică, folosirea curentă a contractelor şi a convenţiilor; se observă un raport strâns între debit şi credit, în funcţie de avantajul ce se crea din punct de vedere financiar. Raporturile comerciale se bazau din ce în ce mai mult pe calcule. Apare o tehnică nouă în activitatea comercială. Dacă în perioada premergătoare relaţiile comerciale se rezumau la înţelegerea directă dintre părţi şi se lichidau pe loc, acum volumul mare de lucrări şi o concepţie nouă în practica comerciala cer tot mai imperios consemnarea în scris. Se înmulţesc registrele de evidenţe, registrele contabile. La Veneţia apar pentru prima dată registre de debit şi credit, în acelaşi volum. Deci este vorba de o contabilitate în partidă dublă, folosită şi astăzi.[1]

Tot printre „instrumentele de lucru” ale negustorilor trebuie amintite *bancă* şi *schimbul*. Şi în acest domeniu italienii au jucat un rol deschizător de drumuri, încă din

1 M. Mollat, M. Postan, P. Johansen, A. Sapori, Ch. Verlinden, L’economie europeenne aux deux derniers siècles du Moyen Age”, în *Relazioni del Congresso Internazionale di scienze istoriche*, VI, Roma, 1955, p. 903.

veacul al XII-lea „bancherii” primeau în păstrare mari sume de bani din partea bisericii catolice, mai întâi, şi apoi şi din partea unor principi. Fiindcă aceşti bancheri aveau sucursale în noile state centralizate, ei se angajau să efectueze, pe riscul lor, operaţii de transfer de capital. Apoi, pentru banii depozitaţi în băncile lor ei plăteau depunătorilor dobânzi. De asemenea băncile mai făceau mari împrumuturi fie papilor, fie unor monarhi din Europa, primind drept garanţie concesionarea unor venituri, câteodată impozite, a unor drepturi de monopol, exploatarea unor zăcăminte, concesionarea comerţului cu grâne, cu vite sau cu vin etc. În afară de „afacerile” în stil mare pe care le încheiau bancherii cu papii sau cu monarhii, ei mai făceau şi nenumărate împrumuturi mărunte, pe termene scurte, orăşenilor sau chiar ţăranilor mai înstăriţi.

Poziţia bancherului în societatea timpului evoluează şi ea odată cu creşterea volumului afacerilor şi odată cu interesul comun ce leagă conducătorii de stat şi „oamenii de afaceri”. Dacă bancherii Ricciardi din Lucea sau Bardi, Peruzzi şi Acciaiuoli din Florenţa, pentru a nu cita decât puţine nume, erau protejaţi de papă ca fiindu-i utili, apoi Medici, din secolul al XV-lea – Laurenţiu Magnificul, conducătorul Florenţei, de pildă – sunt deja în relaţii de egalitate cu suveranii timpului. Iar Filippo Strozzi (veacul al XVI-lea) era căsătorit chiar cu sora papei Leon al X-lea, care şi el era din familia de bancheri Medici.

Dacă bancherii italieni au deschis drumul practicii bancare pe plan european, la sfârşitul veacului al XV-lea ei încep să aibă drept concurenţi pe oamenii de afaceri germani. Aici, două familii s-au afirmat mai ales: Fuggerii şi Welserii, de la Augsburg. Dovedind un deosebit simţ al afacerilor cele două „case” şi-au dat seama de importanţa şi de viitorul de mare anvergură al relaţiilor comerciale cu teritoriile nou descoperite prin străduania marinarilor

portughezi şi spanioli, atât în apus, prin descoperirea Americii, cât şi în răsărit, prin descoperirea drumului spre Indii. Marii bancheri din Augsburg, alături de cei florentini şi genovezi, au finanţat aproape de la început unele expediţii. Iar când mirodeniile au ajuns să transforme Lisabona într-o mare piaţa, tot ei s-au ocupat cu distribuirea aromatelor în alte centre europene. Apoi, ca şi Medici în Italia, şi bancherii germani au investit mari sume de bani în industria extractivă, atât în Europa cât şi în Lumea Nouă.

Activitatea bancherilor comporta însă şi riscuri, şi mulţi dintre ei au sfârşit cu răsunătoare falimente. Dacă afacerile cu puternicii monarhi ai ţarilor centralizate aduceau adeseori venituri uriaşe, anumite împrejurări politice îi ruinau pe bancheri pe neaşteptate şi dintr-odată. Împăratul Maximilian, „principele fără bani”, cum îi spuneau italienii, a provocat, din cauza acţiunilor politice aventuriere, pe la sfârşitul veacului al XV-lea, mari pierderi casei Medici. Şi în lupta dintre Habsburgi şi monarhii francezi, printre marii învinşi au fost bancherii florentini, susţinători ai regelui Franţei, iar câştigători – bancherii germani.

Rezultatul pe plan politic al îndelungatului proces de transformare a fost „statul modern” cu caracteristica sa principală – centralizarea. Analizat în profunzimea lui, procesul acesta a fost dureros şi dramatic. Numeroase instituţii, ale unei lumi perimate, trebuiau înlocuite. Trebuia sfărâmată puterea mării nobilimi, prin abolirea privilegiilor ei politice şi juridice. Trebuia desfiinţat – şi aceasta era o trăsătură principală a lumii ce urma să fie înlocuită – particularismul strâmt, regional, şi realizată unificarea politică şi teritorială. Conducătorul statului modern, regele, în noua concepţie avea să ţină în mâna sa puterea pe tot cuprinsul ţării. Noii stări de lucruri trebuia să i se creeze premisele de autoritate şi i s-au creat prin

declararea originii divine a puterii regale. De acum nimeni „în stat” nu putea să aibă vreo pretenţie la vreun drept ce nu emana de la rege. Urmarea logică a acestei concepţii a fost statornicirea, începând cu sfârşitul secolului al XV-lea, a absolutismului monarhic. Procesul privit de noi, cei de astăzi, în perspectiva istoriei, ne apare clar şi, date fiind premisele, singurul logic. Dar contemporanii, receptivi cu greu la elementul nou, au simţit transformarea în toată greutatea ei. Statul modern era „o realitate nouă” în care vechile cadre sociale, tradiţionale, compromise, erau îndepărtate progresiv şi se căutau forme şi mijloace noi pentru îndeplinirea de noi sarcini pentru care nimeni nu era pregătit. Obstacolele erau numeroase: *tehnice* – neadaptarea mijloacelor administrative, judecătoreşti şi militare, precum şi insuficienţa resurselor – şi *sociale* – concurenţa intereselor particulare, manifestate în rândurile mării nobilimi, ale clerului, ale micii nobilimi şi oraşelor, în rândurile marii mase a locuitorilor. Marea nobilime, slăbită de jocul forţelor sociale şi economice şi negăsindu-şi loc în „noua societate”, era ţinta principală a atacului direct al regelui. Ludovic al XI-lea, în Franţa, prin măsuri abile şi nuanţate, îi diminua cu încetul, dar continuu, puterea şi pretenţiile. Regii catolici ai Spaniei, în înţelegere cu puternicele oraşe, ce se ridicau acum, foarte curând reduseră la neputinţă pe mândrii hidalgos, transformându-i – înaintea regelui Franţei – în simpli curteni, în Anglia nobilimea a luat grija regelui în seama să şi şi-a nimicit singura puterea în Războiul celor Două Roze. La sfârşitul acestei crize puterea baronatului englez nu mai era decât o amintire.

A doua forţă care a deţinut o mare putere în societatea apuseană europeană, clerul, a ajuns, la capătul unui îndelung proces, un auxiliar al regalităţii, în noile state create, problemele privind biserică au devenit cu timpul „afaceri de stat”. Dar puterea monarhică, de pretutindeni,

n-ar fi putut singură supune forţele feudale, nobilimea şi biserica. Aşa cum s-a amintit şi în cazul Spaniei, monarhiei i-a venit în ajutor noul element, ce creştea impetuos, în peisajul societăţii Evului Mediu, oraşele. Nici sprijinul acestora însă regalitatea nu l-a obţinut de bunăvoie. Ludovic al XI-lea îşi acoperea pretenţiile sale financiare faţă de oraşe cu greutatea forţei armelor şi printr-o atentă supraveghere a administraţiei acestora. Regii Spaniei, prin slujbaşii lor – *corregidores*, controlau şi ei gestiunile financiare orăşeneşti şi se amestecau întotdeauna în treburile lor interne. Monarhia mergea şi mai departe şi-şi recruta chiar din sânul acestei noi categorii sociale – burghezii – slujbaşi pricepuţi şi credincioşi, în Franţa, de la începutul tăcut de Jacques Coeur şi Guillaume de Varye ca sfetnici ai monarhiei, se ajunge pe la 1455 ca în consiliul regelui două treimi din voci să aparţină „nobililor de robă" – adică burgheziei. Iar în Anglia, regele Eduard al IV-lea avea un sprijin neprecupeţit în acei faimoşi *Merchant adventurers*.

În evoluţia lui, procesul de consolidare a noii situaţii a dus pe de o parte la ocuparea întregului teritoriu locuit de acelaşi popor şi pe de altă parte la organizarea lui din punct de vedere administrativ, ceea ce a făcut posibilă o precizare şi apoi o mărire a veniturilor. Puterea centrală a ajuns să controleze şi justiţia, făcându-se încercări de uniformizare a legilor şi a procedurii, în Franţa, Marea Ordonanţă din 1454 este prima încercare modernă de organizare juridică. În Spania, Audiencia de Valladolid ducea la acelaşi drum al unificării legislaţiei, în 1480 s-a încercat chiar o codificare într-o legiuire unică.

Complexul proces de dezvoltare cerea şi o amplificare a aparatului de conducere, administrativ şi judecătoresc, cerea deci mai multe cadre specializate. Funcţionarii specializaţi şi legiştii se formau la şcoala dreptului roman. Puterea centrală şi i-a instruit în universităţile create la

Paris, Napoli, Oxford, Salamanca, Bologna.

Dar pentru a se putea menţine noul edificiu al statului modern elementul cel mai important a fost armata, care avea menirea să apere noua societate atât împotriva rivalităţilor şi a răscoalelor interne cât şi împotriva pericolului extern, fiindcă tot ca un element nou, în această epocă, se accentuează rivalităţile dinastice. Dar acum şi armata îşi schimba aspectul şi felul de a acţiona, într-o societate care-şi construia profiluri noi şi originale, mânuirea armelor, bazată până atunci pe raportul de vasalitate, devine o meserie. Ostaşul trebuie acum plătit. Este de la sine înţeles că în aceste condiţii armata se ataşa de cel care plătea mai bine. Vestiţii arcaşi englezi care au învins pe francezi la Crécy şi Poitiers erau în solda regelui Angliei şi se supuneau ofiţerilor lui. Adversară Angliei în încleştarea războiului de o sută de ani era rămasă, în domeniul militar, încă la forma feudala clasică a marilor unităţi de cavaleri împlătoşaţi, viteji dar nedisciplinaţi, care n-au putut rezista unei armate moderne, atât în compoziţia ei cât şi în concepţia de luptă, în Spania se poate vorbi de o situaţie oarecum specială. Aici armata s-a format în ultima cruciadă ce se mai purta contra mahomedanilor, chiar pe pământul Peninsulei Iberice. La sfârşitul secolului al XV-lea regii catolici – atunci când şi emiratul Granadei a fost cucerit – aveau la dispoziţie o bună şi numeroasă armată ce se alimenta continuu cu noi contingente de hidalgos. Nobilii spanioli urmau „o tradiţie glorioasă” îmbrăţişând cariera armelor, chiar dacă, pentru moment, noile împrejurări nu mai ofereau perspective deosebite. Curând însă vestita infanterie spaniolă a permis regelui Spaniei pe de o parte să se afirme pe arena politică europeană şi pe de alta să facă faţă problemelor pe care descoperirea Americii le-a pus în faţa lui.

Printre ţările Europei, în care procesul de transformare prezintă deja, la sfârşitul secolului al XV-lea,

caracteristicile monarhiilor moderne centralizate, absolutiste, Franţa se situează pe primul loc. Aici, la sfârşitul războiului de o sută de ani, englezii fiind alungaţi de pe continent şi marele ducat al Burgundiei înfrânt, ţara rămânea ca întindere *şi* ca trăsături cu forme care vor evolua, dar nu se vor mai schimba esenţial. Autoritatea regelui cuprinde acum aproape întreg teritoriul ţării. Justiţia regală era singura care făcea lege în ţară, prin magistraţii ei. Regele ridică impozite regulate şi permanente. Şi numai el avea dreptul să întreţină o armată, în Franţa modernă regele uneşte deci în mâinile sale atât resursele, cât şi mijloacele de acţiune, în veacul al XVI-lea, cu cei 16 milioane de locuitori ai săi, Franţa devine statul cel mai puternic şi cel mai bine organizat din Europa de apus.

Anglia, rivala Franţei, nici prin întinderea teritoriului, nici prin numărul populaţiei şi nici prin bogăţie nu se poate compara cu aceasta. Ea nu avea decât 4 milioane de locuitori, şi ca întindere nu cuprindea decât centrul şi sudul Mării Britanii de astăzi. Dar cu toate acestea Anglia secolului al XV-lea era una din ţările cele mai omogene din Europa. Pe ruinele baronatului englez, nimicit în luptele dintre grupările nobiliare, dinastia Tudorilor a pus bazele monarhiei centralizate – absolutiste. Lupta îndelungata împotriva Franţei a dezvoltat la englezi sentimentul naţional, iar înfrângerea şi izgonirea Angliei de pe continent a obligat-o să se retragă în spatele avantajelor oferite de poziţia ei insulară, însă elementul care a dat, la sfârşitul veacului al XV-lea şi mai ales în veacul al XVI-lea, un imbold deosebit, în multiple ramuri de activitate, a fost deplasarea cailor maritime din Marea Mediterană în Oceanul Atlantic, împrejurare care a aşezat Anglia la răspântia marilor curente comerciale, trezind „marea vocaţie” a poporului englez.

A treia ţara în care procesul de „modernizare” poate fi

urmărit în liniile lui esenţiale este Spania. Sau, mai precis exprimat, Peninsula Iberică unde regii catolici din Castilia, Leon şi Aragon erau pe cale de a le contopi într-o singură ţară – Spania. Văzută din interior, situaţia nu era deloc clara – între coroana Castiliei şi cea a Aragonului, legătura era doar personală; între Castilia şi Catalonia se menţineau încă, pe lângă deosebirile de limbă şi deosebiri de interese şi instituţii cu înfăţişări diferite, la ale căror particularităţi nobilii din „ţările" amintite ţineau cu străşnicie. Dar privită din afară, Spania avea deja contururile unei singure ţări şi interese comune. Castilia şi Aragonul urmăreau, amândouă, cucerirea regatului Navarrei şi stabilirea unei graniţe sigure pe Pirinei. Lupta comună a tuturor provinciilor contra ultimului stat arab din Peninsula Iberică, Granada, a sudat şi sufleteşte pe locuitorii viitorului stat.

Regele Ferdinand a profitat de situaţie, realizând unificarea şi nivelarea pe care au înfăptuit-o în Franţa Ludovic al XI-lea şi Henric al VII-lea Tudor, în Anglia.

Situaţia în Imperiul roman de naţiune germană prezintă anumite caracteristici care au făcut ca aici procesul de centralizare să nu reuşească. Orientarea economică divergentă a provinciilor germane a fost cauza esenţială a acestui proces. Apoi, în timp ce în Franţa, în Anglia şi Spania se punea problema unirii unor provincii locuite de o populaţie de aceeaşi naţionalitate, cu interese şi idealuri ce se puteau apropia, în Imperiul german, împăratul Maximilian încerca să aducă la un numitor comun cu populaţia germană şi pe locuitorii Ţărilor de Jos, ai Italiei, pe cei din cantoanele elveţiene şi din Boemia. Energia consumată pentru sudarea acestor teritorii eterogene cu populaţii având interese centrifugale a făcut ca realizarea procesului să meargă tocmai în sens contrar. Puternicele familii Hohenzollern în Brandenburg, Wittelsbach în Bavaria, Wettin în Saxa, Zahringen în Suabia, profitând de

slăbiciunea împăratului, au creat organisme politice puternice, împăratul n-a reuşit să organizeze într-un stat omogen decât patrimoniul său ereditar, arhiducatul Austriei. Şi condiţiile obiective vor face ca Imperiul german să rămână şi în continuare fărâmiţat până în veacul al XIX-lea.

După apariţia „statelor moderne" a urmat o epocă de lupte dinastice, dar tot acum a apărut şi un principiu de convieţuire între ele, acela al echilibrului de forţe. Pentru punerea lui în practica politică europeană, a fost folosită metoda creării de ligi menite să contracareze planurile uneia sau alteia dintre „marile puteri", care în anumite împrejurări puteau ajunge un pericol pentru celelalte state. Liga de la Cambrai, contra Veneţiei (1507) şi Liga de la Cognac, împotriva lui Carol Quintul (1526), sunt numai două exemple dintre multe ce ar putea fi menţionate.

Tot acum, pentru teoretizarea realităţilor din noile organisme statale a apărut şi o doctrină filosofică al cărei deschizător de drum a fost florentinul Nicolo Machiavelli, care în lucrarea *sa*. *Principele* construieşte un adevărat sistem, rezumând experienţa şi gândirea politică a timpului său.

2

Geniul inventiv al omului

Omnium rerum principia parva sunt.
Cicero. De finibus bonorum et malorum

Cosmografia medievală

Printre multele şi minunatele moşteniri pe care le-a lăsat omenirii antichitatea grecească au fost şi două teorii care mai târziu, în veacul al XV-lea, au avut ca rezultat mari descoperiri geografice. Este vorba despre teoria sfericităţii

Pământului şi despre cea care afirma existenţa unui ocean planetar unic. Dar nici în Antichitate şi nici mai apoi, în Evul Mediu, cele două teorii nu au fost recunoscute ca întemeiate, de toţi învăţaţii. Grecii credeau la început că Pământul are forma unui disc care pluteşte pe un ocean planetar. Discul, după concepţia lor, nu stătea orizontal pe apa oceanului, ci înclinat înspre sud din cauza vegetaţiei luxuriante din aceste părţi (Africa), care în credinţa lor trebuia să fie mai grea decât cea din restul lumii. Tot în această parte – şi cu aceasta intrăm în domeniul miturilor – se aflau Eliseul, Insula morţilor, Fântâna tinereţii şi Ţara amazoanelor. Aceste reprezentări au rămas valabile şi când cei mai mulţi dintre învăţaţi au recunoscut teoria sfericităţii Pământului. Această concepţie apare mai întâi la pitagoreici, în Italia de sud. Ideea impunându-se apoi în ştiinţa greacă, logica îi obliga să afirme că oceanul de la apus trebuie să unească Europa cu Asia. Şi dacă Pământul era o sferă, grecii, buni matematicieni, au vrut să-l şi măsoare. Eratostene, învăţatul bibliotecar de la Muzeul din Alexandria, calculând meridianul a socotit că are 250 de mii de stadii, ceea ce ar da 39 690 de kilometri. Greşeala faţă de datele reale – 40.000 de kilometri – este de numai 310 kilometri.

Important însă nu a fost calculul bun al lui Eratostene, ci cel greşit al renumitului geograf grec, Ptolemeu, al cărui manual de astronomie, *Almageste*, a fost folosit în traducerea arabă, până la sfârşitul Evului Mediu. Ptolemeu a indicat că mărime a circumferinţei Pământului 180 de mii de stadii, ceea ce ar corespunde la 33 300 de kilometri. După aceste calcule circumferinţa Pământului era socotită considerabil mai mică. De aceea Seneca, dus pe gânduri, putea să spună privind întinsul apelor: „Cu un vânt bun, în câteva zile de navigaţie, se poate ajunge în Asia”. Aşa a gândit, mai târziu şi Cristofor Columb şi a avut îndrăzneala să pornească în necunoscut.

Dar concepţiile învăţaţilor greci despre Pământ se complică. Platan şi Aristotel credeau în existenţa antipozilor. De aici concluziile lor ca şi înjumătăţea de sud a globului ar exista multe insule despărţite de mări. Apoi concepţia că oceanul vestic – de mărime redusă – ar fi împărţit, de fapt, în două, de o limbă de pământ. Toate aceste cunoştinţe au fost date pentru multe veacuri uitării. De-abia din secolul al XI-lea, în tenebrele cunoştinţelor geografice medievale pătrund primele raze de lumină, se constată o redeşteptare spirituală cauzată de redescoperirea filosofiei şi a ştiinţei Antichităţii. Textele greceşti ajung să fie cunoscute prin traducerile lor în limba arabă.

Începutul îl fac arabii...

Niciun popor, la începutul Evului Mediu, nu s-a găsit într-o situaţie mai favorabilă, pentru cunoaşterea lumii antice, decât arabii. Ei nu au preluat numai gândirea şi ştiinţa Greciei antice, ci, stăpâni peste ţari şi mări de la Caucaz şi Indus şi până la Coloanele lui Hercule, în Spania, ei au moştenit şi ştiinţa Indiei şi a Persiei. Dar ei nu s-au mulţumit numai să-şi însuşească această comoară de înţelepciune, ci au studiat-o critic şi au completat-o. Arabii au făcut observaţii proprii, au făcut măsurători şi descrieri. Dezvoltarea unei noi raţiuni ştiinţifice îşi croieşte acum drumul.

Imaginea lumii în concepţia lor se baza pe sfericitatea Pământului. Astronomul Arzachel (Az-Kali, din secolul al XII-lea) de la Toledo – din veacul al VIII-lea arabii stăpâneau aproape toată Spania şi insula Sicilia – a elaborat teorii valabile şi astăzi despre stelele fixe şi despre drumul parcurs de planete în spaţiu. Cunoştinţele au coborât repede – în lumea arabă – din sferele teoretice în practica de fiecare zi. Începând din veacul al VIII-lea

arabii, în plină expansiune, au ajuns să stăpânească ţărmul de sud şi de răsărit al Mării Mediterane, Marea Roşie şi Golful Persic. De asemenea ei controlau drumurile comerciale ce treceau prin Orientul Apropiat legând Europa cu ţările Asiei. Datorită acestui fapt arabii au ajuns intermediari între cele două lumi. Dar ei nu s-au mulţumit numai să controleze ţărmurile Mediteranei dinspre Asia Mică, ci au pornit cu corăbiile lor şi în larg, descoperind în Oceanul Indian insulele Comore, apoi în veacul al IX-lea Madagascarul. Negustorii arabi puteau fi întâlniţi şi în India pe coasta Malabarului, în Ceylon, în delta Gangelui sau mai departe în Sumatra şi China, unde acostau în portul Ganzu din provincia Zhe Jiang. Ei au fost primii care au uşurat drumul spre Europa al piperului, al ghimbirului, al cardaminei şi al altor aromate. Dar dacă în Orient arabii au reuşit să depăşească limitele „lumii vechi" şi să lărgească orizontul prin noi descoperiri, în ce priveşte apusul ei s-au oprit din drum. Învăţaţii arabi declarau categoric că „dincolo de marea fără de sfârşit – Oceanul Atlantic – nu mai există pământ". Această concepţie a învăţaţilor arabi a fost însuşită apoi de cei din Europa. La apus de Peninsula Iberică este numai apa – oceanul într-o veşnică frământare – apoi ceaţă şi noapte. Un cap al Spaniei a fost botezat chiar *Finis terrae*, la fel unul în Franţa. Irlanda este numită *Finis mundi*, iar despre Scandinavia Adam de Bremen scria: *Ubi mundus terminum habet*. Biserica se ridică şi ea cu toată autoritatea împotriva acelora care susţineau că dincolo de ocean şi dincolo de pustiurile Africii ar mai fi pământ şi ar mai trăi oameni.

Un singur ocean pe care plutea lumea cunoscută se vede pe toate hărţile făcute în apus, de la aceea a lui Marino Sanudo (1320) până la aceea a lui Fra Mauro (1457 – 1459).

...dar învăţaţii Europei îi depăşesc

Dacă ştiinţa Antichităţii, ajunsă acum din nou în Europa prin intermediul arabilor, a uimit la început, după ce a fost înţeleasă, foarte curând, ea este depăşită, în secolele XIII-XIV s-a format o ştiinţă empirică proprie, eliberată din lanţurile scolastice. Filosoful şi învăţatul Albert cel Mare (1200 – 1280) era oricând gata să nu se mai supună autorităţii ştiinţifice a lui Aristotel când realitatea îi punea la îndemâna alte informaţii. Cercetătorii în domeniul astronomiei, deşi porneau de la cunoştinţele Antichităţii, fura curând în stare să determine cu mai mare exactitate poziţia în spaţiu a corpurilor cereşti. Jaloanele în această dezvoltare a ştiinţei despre ceruri au fost puse de lucrări ca acelea ale englezului John Hollywood (Sacro Boşco), ale lui Nicolas Oresme sau acea renumită lucrare *Imago mundi (1410)*, operă a cardinalului francez Pietre d'Ailly, pe care Cristofor Columb o va studia cu mare ardoare.

Saltul tehnicii – petrecut între secolele XI-XIII – în multe domenii, printre care şi în al navigaţiei, s-a datorat datelor noi pe care minţi luminate, după ce le-au frământat îndelung, le-au consemnat în scris. Menţionăm doar almanahul şi tabelele lui Alfons al X-lea, regele Castiliei, întocmite între 1248 şi 1252, *sau almanahul perpetuu* al evreului spaniol Zacuto (1473 – 1478). Regele Portugaliei, João al II-lea, a însărcinat o comisie de matematicieni şi astronomi să întocmească tabele după care să se poată cu uşurinţă calcula declinaţia solară. Acestea se vor numi: *Regimentos*. Tot acum sunt publicate de către Johannes Müller din Königsberg, cunoscut şi sub numele de Regiomontanus, la Nürnberg (1475), aşa-numitele *Efemeride*, în care se dădeau rezultatele calculelor ce stabileau poziţiile Soarelui, ale Lunii şi planetelor, comparate, pentru anii 1475 – 1506. Aceste calcule puteau fi folosite şi pentru prognoza vremii.

Toate cercetările şi toate lucrările aveau însă un scop unic şi principal: să uşureze navigaţia pe mare.

Corabia

Din preistorie, trecând peste Antichitate şi până în veacul al XIV-lea, se naviga în mod obişnuit de-a lungul coastelor – adică se făcea cabotaj. Doar în Marea Mediterană şi, mai puţin, în Oceanul Indian îndrăzneau corăbierii să se îndepărteze de uscat. Cauză trebuie căutata în lipsa unor instrumente care să uşureze manevrarea corăbiilor şi neputinţa de orientare pe întinsul mărilor. Pentru manevrare – propulsare şi cârmuire – se utilizau de la început prăjini, lopeţi sau pânze. Dar lopata folosită drept cârma, ţinută cu mâna sau fixată prin legare, la partea posterioară a corăbiei, nu rezista loviturii valurilor. Şi apoi, pentru o bună navigaţie era importantă şi forma vasului. Istoria navigaţiei cunoaşte trei centre unde s-a dezvoltat arta navigaţiei, centre care au creat corăbii cu profil şi cu caracteristici specifice: 1) în Pacific, *piroga* cu flotor care poate fi întâlnită şi astăzi, deşi mai rar, din Madagascar şi până în Insula Paştelui; 2) în *China*, *jonca* – corabie cu fundul plat; 3) în Europa – *vasul cu chilă*.

Piroga cu flotor nu poate lupta cu vânturile. În faţa furtunii, fuge cu vântul în spate.

Jonca cu care se poate naviga şi în larg, din cauza fundului plat, este greu de manevrat. Ea era folosită în zona musonului care, după cum bătea, o împingea, iarna, dinspre China în Indonezia şi mai departe în Oceanul Indian şi invers naviga înspre China, bătuta tot din spate, de musonul de vară.

Corabia cu chila s-a dovedit a avea caracteristicile de formă cele mai bune pentru a rezista la lupta cu valurile mării. Leagănul navigaţiei maritime europene a fost bazinul Mării Mediterane, dar odată cu decăderea şi apoi cu dezmembrarea Imperiului roman a decăzut şi ştiinţa

construirii de nave. Afirmaţia de mai sus este valabilă însă numai în parte, existând o excepţie, Imperiul bizantin. Aici împrejurările au făcut că mult timp încă arta navigaţiei şi ştiinţa construirii de nave să constituie preocupări deosebite. Statul păstra sub lacăt anumite secrete. Codicele lui Teodosie al II-lea, din anul 419 d.Hr., prevedea chiar pedeapsa cu moartea pentru cel ce ar comunica „barbarilor” ceva din aceste cunoştinţe. Bizantinii însă puneau accentul nu pe vase de transport, ci pe cele cu rosturi militare. Iar forţa de propulsie a acestora era mai ales forţa omenească şi mai puţin pânzele. Ele se numeau *dromoane*. Dimensiunile dromoanelor erau destul de mici, după aprecierile noastre de astăzi. Unele aveau până la 40 de metri lungime şi foloseau câte 25 de rame la un bord – deci 50 de vâslaşi. Pe ele se puteau îmbarca şi 100 de soldaţi. Erau şi dromoane mari care puteau să aibă până la 80 de vâslaşi şi numărul oamenilor la bord, adică împreună cu soldaţii, putea ajunge până la 300. Unele dromoane aveau un pinten de abordaj asemănător rostrului navelor romane, în ce priveşte arhitectura lor, bizantinii n-au dat dovadă de o prea mare inventivitate. Ei nu au depăşit prea mult forma şi mărimea navelor cu rame ale Antichităţii, folosind şi aceeaşi lopată-cârmă şi aceeaşi formă de velă – cea pătrată.

Departe spre miazănoapte, în Scandinavia, începând de la Göteborg şi până în nordul Norvegiei, arheologii au găsit desenate pe stânci imagini de plute, dar mai ales de corăbii. Şi cele mai multe dintre ele prezintă o caracteristică pe care istoricul Tacitus o remarcase încă din Antichitate la corăbiile unor strămoşi ai danezilor numiţi sueoni. Ambarcaţiunile aveau etrava şi etamboul construite la fel. Şi nu întâmplător. Aceste corăbii puteau schimba drumul cu 180 de grade fără să fie necesară o manevră de întoarcere. Este vorba de corăbiile numite drakkare (de la *drakk* = balaur) sau snek-kare (*snekk* =

şarpe); drakkarele aveau la prova, foarte înaltă, sculptat sau pictat un cap de balaur, iar snekkarele – un cap de şarpe fioros, de unde-şi trăgeau şi numele; pe acestea veneau vikingii, care la începutul Evului Mediu au pustiit de nenumărate ori aşezările de la gurile fluviilor Elba, Rhône, Sena, Guadalquivir şi până în Sicilia şi Italia. Urgia adusă de „balaurii" mărilor a făcut ca, până şi în rugăciunile lor, popoarele de pe coastele mărilor apusene să ceară zilnic: „apără-ne Doamne de furia normandă". Drakkarele sau snekkarele aveau în mod obişnuit cam 45 de metri lungime, folosind de obicei pentru propulsie 34 de perechi de vâsle. Dar aveau şi pânze. Când pânza nu era folosită, catargul era aşezat culcat de-a lungul corăbiei. Fundul corăbiei prezenta o carenă foarte marcată, ceea ce mărea viteză dar micşora stabilitatea. Caracteristica esenţială a acestor corăbii era forma lor zveltă, etanşeitatea pereţilor de bord şi rezistenţa lor[2].

Vikingii au ajuns cu aceste corăbii stăpânii mărilor, dar numai ai mărilor din apropierea continentului european – adică Marea Baltica, Marea Nordului şi Marea Mediterană. În marea deschisă – pe ocean – vikingii foloseau o altă corabie knarr-ul[3] care avea forme mai rotunde, borduri mai ridicate şi catargul fix. Erau corăbii care puteau rezista valurilor înalte din mările nordice. Cu acestea au descoperit şi au colonizat vikingii Islanda, Groenlanda şi, vremelnic, Vinlanda.

Între knarr şi corabia de transport din restul Europei existau deosebiri esenţiale. Knarr-ele erau, ce-i drept, mai mari şi mai greoaie decât drakkar-ele, dar nu atât de mari ca navele de transport ale altor popoare de navigatori. Pe ele se folosea un echipaj mai numeros şi erau manevrate

---

2 Thorleif Sjovald, *The Osebergfind and the other Viking shiplands*, Oslo 1966, pp. 27-33.

3 Paul Adam, „Etude nautique du probleme du Vinland", în *Revue d'histoire economique et sociale*, I, 1959, p. 27.

cu vâsle în golfurile mici, când intrau pe gura fluviilor sau când lunecau de-a lungul coastelor stâncoase ale insulelor nordului ori prin fiorduri. Viteza lor în larg era de 6 – 7 noduri. Date mai amănunţite despre ele însă nu se prea găsesc. Nu a fost descoperit încă niciun exemplar, iar informaţiile din Sagas nu sunt suficient de lămuritoare. Vikingii au conceput aceste corăbii „de transport" în funcţie de specificul mărilor pe care le străbăteau, adică al celor mai neospitaliere şi unde navigau în ape supuse influenţelor directe a doi mai curenţi oceanici: Labradorul care coboară de-a lungul coastei estice a Americii de Nord şi Golistreamul care taie Atlanticul, oblic, de la Golful Mexicului până pe coastele Scandinaviei.

A treia formă de navă, care va avea viaţă foarte lungă, a fost galera şi sora ei hanseatică kogge. Ea derivă direct din liburna antică trecând prin dromonul bizantin. Deşi se întâlneşte şi în mările nordului, adevărata ei „patrie" a fost Marea Mediterană. Aici a fost folosită ca nava de război până în veacul al XVIII-lea. Dar a fost folosită – mai ales de veneţieni – şi ca navă de transport, în călătorii lungi şi primejdioase. Din galera clasică au derivat apoi aşa-zisele galere uşoare cu o linie păstrată zveltă şi galerele grele (galioane), nave mari cu forme rotunjite. Nava folosită de navigatorii mauri de pe coastele de nord ale Africii – *feluca* – deriva de asemenea din galera. Galera şi navele derivate din ea erau întotdeauna înarmate. Numărul de oameni folosiţi la vâsle putea să varieze după mărimea corăbiei. Pe o galeră de 40 de metri puteau fi amplasate 120 de rame şi, atunci când se cerea viteză mare, chiar 180.

Până la apariţia cârmei fixe, doi vâslaşi de la pupa dirijau direcţia de înaintare a corăbiei.

În secolele XII ŞI XIII la centrul navei era ridicată o suprastructură de pe care arcaşii şi prăştiaşii puteau lupta la distanţa. Dar arma principală a galerelor până la introducerea bombardelor a fost catapulta, cu care se

aruncau pietre mari asupra corăbiilor duşmane.

În ce priveşte forţa de propulsare, vâslaşii folosiţi în mod obişnuit pe galere – cei mai mulţi prizonieri de război sau oameni răpiţi din aşezările de pe coaste, sau condamnaţi la „galere” – aveau o soartă îngrozitoare. Atât creştinii, cât şi musulmanii se purtau cu aceşti năpăstuiţi fără nicio milă. De amândouă părţile, sadismul, alimentat de fanatismul religios, era frânat doar de nevoia de a păstra viaţa şi puterea lor de muncă.

În secolele XI ŞI XII, odată cu avântul pe care-l ia dezvoltarea oraşelor, începe o epocă importantă şi pentru arta navigaţiei şi pentru istoria construcţiilor navale. Oraşele îşi schimbă din ce în ce mai mult aspectul, înlocuind faţa burgului medieval cu cea a centrului meşteşugăresc şi comercial, în Italia, unde procesul de transformare era mai accentuat, iau o mare dezvoltare porturile Veneţia, Genova, Pisa şi Amalfi, iar în nordul Europei unele oraşe din Flandra şi Germania ajung la un asemenea stadiu de dezvoltare, încât apare în mod imperios nevoia de pieţe de desfacere şi de drumuri sigure pe uscat şi pe mare. Întâlnirile corăbierilor din Marea Mediterană cu cei din marile nordului, cum era şi firesc, au dus la un schimb de cunoştinţe şi în ce priveşte ştiinţa construcţiei de nave, adică în arhitectura navală.

De astă dată însă nu mai era vorba de nave de război sau de corăbii care să transporte un mic număr de pasageri sau chiar de cantităţi mici de mărfuri, ci de nave de transport propriu-zise. Acestea, din cauza formei, sunt cunoscute sub numele de nave rotunde. Lungimea întrecea cu puţin lăţimea lor. Tipul cel mai caracteristic prezintă prova şi pupa mult înălţate. Suprastructurile, „castelele”, se construiau la ambele extremităţi ale corăbiei, ele fiind nişte platforme împrejmuite cu parapete crenelate. Toată corabia avea înfăţişarea unei fortăreţe. La începutul Evului Mediu aceste corăbii aveau una sau două pânze pătrate, în

secolele următoare corăbiilor de transport li s-au adaptat două-trei catarge pentru că suprafaţa de pânze să fie cât mai mare, în vederea prinderii cât mai bune a vântului, ca urmare corabia câştigând în viteză.

Pânzele, numite în limbaj marinăresc vele, au fost cunoscute înainte de epoca antică. Şi au fost în mod obişnuit folosite în Antichitate, în cântul V din *Odiseea*, Homer povesteşte într-una din multele şi minunatele întâmplări ale lui Ulise şi despre pânzele folosite de el la… o plută:

Calipso-i mai aduce pânzătură
De pânzit catargul…

Iar într-un desen de pe un vas din secolul al V-lea î.Hr. Este redată scena în care tot miticul erou este reprezentat ascultând cântecul sirenelor legat de catargul unei corăbii, a cărei pânza este adunată sus pe o vergă. Poemul povesteşte că vâslaşii, pentru a nu auzi şi ei primejdiosul cântec, aveau urechile astupate cu ceară. Deci grecii cunoşteau şi nave cu propulsie mixtă: cu pânze şi cu vâsle. După felul în care era legată verga de catarg, chiar de mijlocul ei, se poate bănui că pânza desfăcută are o formă dreptunghiulară, cu latura verticală mai lungă. În Egipt se pare că se folosea în mod obişnuit o pânză pătrată, cum se observă din reproducerea sub formă de machetă, după o pictură antică, a navei „Thalamagos”, construită din porunca lui Ptolemeu Filopator (221 – 203 î.Hr.). Iar imaginile ce ne-au rămas, precum şi urmele materiale din epoca romană dovedesc că şi aceştia foloseau pânze la liburnele lor, pânzele fiind tot pătrate.

Evului Mediu Antichitatea i-a lăsat moştenire şi priceperea de a folosi pânze la corăbii, precum şi forma acestora. Era de altfel şi forma cea mai la îndemână; în Orientul îndepărtat, în China, se foloseau de asemenea

vele de forma unui patrulater asimetric.

Atât timp cât oamenii nu-şi puneau decât problema ca vela să prindă vântul care bătea dinspre pupă şi să împingă corabia pe ape cât se poate de liniştite, acest format de pânze rezolva problema. Pentru anumite manevre, la corăbiile din Antichitate se foloseau vâslele. Dar cu aceste mijloace şi cu acest format de pânze nu se putea naviga decât pe lângă coastă sau, cum făceau grecii, printre insulele din Marea Egee.

În zorii epocii marilor descoperiri geografice însă se punea problema îmbunătăţirii formei pânzelor, a perfecţionării acestui mijloc de propulsie, dat fiind ca experienţele făcute de unii navigatori, pe ocean, au dus la constatarea schimbării neaşteptate a direcţiei vântului precum şi a intensificării lui bruşte. Vela pătrată nu mai putea face faţa acestei noi situaţii. Trebuia adusă o modificare sau o completare a velaturii. Şi îmbunătăţirea s-a obţinut prin adoptarea de la arabi – care n-au fost de altfel niciodată un popor de navigatori, dar ca negustori, mai ales, au călătorit destul de mult pe mări – a velei folosite de aceştia. Vela avea formă trapezoidală oblică, desigur sub influenţa pânzei folosite de chinezi. Nefiind pătrată însă, cum erau obişnuiţi europenii să creadă, în ultimele secole, că trebuie să fie o velă, i s-a dat numele de velă triunghiulară, sau după cei de la care a fost luată i s-a mai zis şi velă arabă. A mai fost denumită însă impropriu şi „vela latină”, deşi nu avea nimic comun nici cu latinii, nici cu Roma antică. „Vela latină” vine de la „vela alia trina” (*trinits*). Deci tot forma după care contemporanii au botezat-o triunghiulară.

Navigatorii europeni au constatat la acest format de vela calitatea că, fiind mai înalt fixată de catarg şi mai îngustă în partea de sus, ea făcea posibil să se prindă în oarecare măsură şi vântul dintr-un bord şi chiar vântul dinspre prova şi ca urmare nava putea să înainteze şi cu „vânt

strâns”, sau cum s-ar spune, pe înţelesul tuturor a, cu vântul din faţă. Pe caravela, adică. Pe. Corabia ce va porni lupta cu oceanul, erau folosite ambele forme de pânze, într-un sistem savant aranjat şi care, manevrat cu destoinicie şi nuanţat, după tăria şi direcţia vântului, va da rezultate deosebit de bune în ce priveşte păstrarea direcţiei.

O îmbunătăţire a formei se constată şi la ancoră. În veacul al XIV-lea forma ei, de U, aşa cum se vede şi pe vestita tapiserie de la Bayeux, a fost înlocuită cu forma pe care o are şi astăzi. O tijă centrală de la care pornesc două sau patru braţe terminate cu vârfuri în formă de lance. Efectul acestei modificări a fost uşurarea manevrării.

Pe la jumătatea secolului al XV-lea constructorii năvăli din Portugalia au realizat corabia anume făcută pentru călătorii pe ocean. Este vorba de caravela. Secolele XV ŞI XVI, pentru tot ce înseamnă descoperiri de pământuri necunoscute, constituie o epocă a caravelei.

Originea acestui tip de ambarcaţiune este încă obscură. Numele este de origine italiană, ca şi galionul şi galera. Ea deriva probabil dintr-un arhetip grec de la începutul Evului Mediu, transmis de bizantini, prin intermediul Siciliei, navigatorilor veneţieni şi genovezi, de unde a ajuns în atenţia experţilor constructori de corăbii de la Sagres şi Lagos. Sau, poate, originea este şi mai îndepărtată. Pupa caracteristică poate fi găsită la joncile chinezeşti, iar linia zvelta a provei, la unele corăbii arabe ce pluteau pe ocean la răsărit de Marea Roşie. Să fie vorba de vreo descriere a lui Marco Polo sau de a lui Ibn Battuta? Sau poate evreul mallorcan, Jaime Ribes alias Jafuda Cresques, un preţuit colaborator al prinţului Henric, recunoscut ca mare autoritate în navigaţie, să fi primit informaţii, de la coreligionarii săi din Orient, cu care întreţinea corespondenţa despre navele de prin aceste meleaguri?

Tot ce se poate, dar până acum nu se ştie nimic cu

exactitate.

La caravela se constată că, spre deosebire de corăbiile de transport ale timpului, cu suprastructuri (castele) la provă şi la pupă – deci cu profil simetric – are o construcţie înaltă numai la partea dinapoi (la pupa) în timp ce prova era Joasă pe apă şi uşoara", concepută să încalece valul şi nu să-l străpungă. Şi încă o caracteristică: lărgimea cea mai mare a corăbiei era tot la pupă, parte la care fundul corăbiei nu mai avea carenă, ci era aproape plat, chila accentuându-se cu cât înainta spre provă, unde era puternică.

În ce priveşte raportul lungimelăţime şi aici se constată o hibridizare între elementele cunoscute la alte corăbii – nu era nici de şase ori ca la galeră, dar nici de trei ori ca la „navele rotunde", ci avea o valoare medie, între patru şi cinci.

La velele folosite pe noul tip de corabie de asemenea se constată o îmbinare, de data aceasta a tradiţionalului, vela pătrată, cu noul – vela latină, care era montată, la caravelă, numai pe catargul de la mizenă şi era folosită pentru manevrele cu vântul din bord sau din faţă, pentru vântul din spate fiind păstrate velele cu care navigatorii portughezi erau bine familiarizaţi.

În concluzie, se constată că această corabie, caravelă, a fost construită datorită unei fericite îmbinări a unor influenţe mai îndepărtate în timp sau spaţiu cu cunoştinţele matematice ale vremii, adăugându-se la acestea practica dobândita într-un timp îndelungat de încercări menite a-l duce pe om pe mare, tot mai departe în necunoscut.

Cârma

Istoria cârmei începe de demult, într-o formă sau alta, navele, de la cele mai mici până la cele mai mari sau cele

foarte mari, au trebuit şi trebuie să fie conduse şi cârmuite. Apariţia cârmei, chiar în forma ei cea mai simplă, a însemnat un pas înainte în navigaţie. Şi în acest domeniu geniul omenesc a adus îmbunătăţiri, perfecţionări, până s-a ajuns la forma complicată a cârmei de astăzi. Istoria cârmei se împarte în etape. Se cunosc două, distincte: epoca vâslei-cârmă şi epoca cârmei propriu-zise.

Epoca cea mai îndelungată – ea a durat mii de ani – a fost aceea a vâslei-cârmă. Ţinută la început cu mâna, o vâslă de la pupa bărcii a fost apoi legată cu frânghii sau cu curele când ambarcaţia era mai mare, încercând şi într-un caz şi într-altul să înfrângă presiunea apei – forţa valului – şi să ţină direcţia navei – direcţia dorită. Dacă era vorba de o corabie mai mare, atunci erau folosite 2 – 4 – 10 sau chiar mai multe vâsle-cârmă pentru ca prin forţa lor conjugată să se poată păstra sau să se poată schimba direcţia, încă în Egiptul antic acestui sistem primitiv i s-au adus îmbunătăţiri, relative însă, pentru că tehnică nu era în stare să răspundă avântului „teoriei”, concepţiei de perfecţionare. Urmarea a fost că tonajul navelor şi suprafaţa velaturii a trebuit să se păstreze la dimensiuni destul de modeste.

Un pas înainte şi cu el intram în a doua etapă a cârmei propriu-zise, a fost făcut prin secolul al XIII-lea. Cine a fost inventatorul? Şi cum s-a ajuns la realizare? Sunt întrebări la care, ca şi în alte domenii, nu se poate răspunde. Primele imagini ale cârmei propriu-zise datează, este drept, încă din Antichitate, într-o catacombă din preajma Romei au fost descoperite o inscripţie şi un desen ale unei corăbii cu cârma. Cu cârma propriu-zisă. De asemenea se cunosc desenele unei jonci din China antică şi unul de la începutul Evului Mediu, care dovedesc folosirea cârmei. Însă despre folosirea curentă şi generalizarea ei, în mările din jurul Europei, se poate vorbi numai din secolele XIII-

XIV.

Dar în ce constă cârma propriu-zisă şi ce avantaje prezintă ea faţă de vâsla-cârmă?

Cârma este o bucată de scândură rezistentă, fixată perpendicular la pupa corăbiei, cu balamale solide şi manevrată prin intermediul unei bare verticale, montată în partea ei de sus. La capătul de sus al barei verticale se putea fixa fie o bară scurtă orizontală – mai ales în prima fază şi la ambarcaţiuni mici – fie un sistem de pârghii ce se terminau cu o roată prin mişcarea căreia se imprima schimbarea de direcţie scândurii-cârme, din apă. Avantajul pe care-l prezenta acest sistem faţa de vâsla-cârmă era acela că, fiind implântata bine în apă, scândura-cârmă putea să facă faţă mult mai bine presiunii valului. Apoi suprafaţa scândurii-cârmă putea fi atât de mare cât cerea mărimea ambarcaţiunii şi fiindcă raportul dintre ele era proporţional, manevrarea era uşoară. Dar raportul se putea pune şi invers: faptul că scândura-cârmă putea fi făcută oricât de mare însemna că şi tonajul corăbiei putea să crească. Şi după cum se ştie el a şi crescut.

Busola
(Zi-shi – piatra dragostei materne)

În epoca de înflorire a Evului Mediu trei probleme mari în arta navigaţiei erau deja rezolvate. Navele aveau forme bune pentru a rezista valurilor, ele puteau fi cârmuite şi pe timp de furtună, iar prin folosirea velelor pătrate şi a celor triunghiulare puteau manevra în vânt. Mai rămânea de rezolvat însă o a patra problemă, aceea a orientării corăbiei în larg, adică trebuia inventat instrumentul care în largul mişcător al mării să ofere navigatorului un punct fix care să permită corăbiei să păstreze o direcţie stabilită, în Antichitate şi la începutul Evului Mediu navigatorii se orientau – cu o mare doză de relativitate – după Steaua

Polară sau după alte stele, noaptea şi după soare ziua. Dar se punea problema unei orientări precise în largul îndepărtat al mărilor şi pe timp noros. Acest instrument pe care mintea iscusită a omului l-a şi inventat este busolă (numele vine de la *buxola*, mică cutiuţă făcută din lemn de merişor). Pentru prima dată se pomeneşte despre ea într-o scriere chineză, din veacul al III-lea d.Hr. Şi era făcuta din magnetit natural. Chinezii au botezat acest metal – magnetitul – „piatră a dragostei materne" (Zi şi) pentru că atrăgea fierul cu adevărată dragoste maternă. Dar nu această calitate a metalului i-a interesat pe chinezi, ci o alta pe care au constatat-o la acest metal şi anume că bucata de magnetit de formă alungită, suspendată de un fir, după câteva mişcări oscilatorii, se oprea în stare de repaus în direcţia nord-sud. Chinezii i-au spus acestui instrument primitiv „*ci nan*", adică indicatorul sudului. Cu timpul instrumentul a fost perfecţionat. Prin veacul al XII-lea era deja folosit de navigatorii chinezi. Din marile Chinei, prin intermediul arabilor, care au adus şi alte invenţii ale Orientului spre Europa, indicatorul sudului a ajuns în „Lumea Veche" a devenit „indicatorul nordului". I s-a spus la început „*marinetta*" sau „*calamite*" şi se prezenta sub forma unui ac magnetic fixat pe un dop de plută şi plasat într-un vas cu apa. Prin anul 1269 francezul Pierre Pelerin de Maricourt a văzut o busolă în Italia aşezată într-o cutie de lemn. S-ar putea ca o asemenea îmbunătăţire să fi fost adusă de un oarecare Flavio Gioja din Amalfi, dar s-ar putea, tot atât de bine, să fie vorba numai de o legendă locală. De asemenea se mai poate ca şi Dante să fi avut cunoştinţă despre busolă şi de busolă să fie vorba în cântul al XII-lea al Paradisului, în terţina despre „*l'ago alia stella*". Dar se pune sub semnul întrebării dacă vikingii au cunoscut într-o formă cât de primitivă acest preţios instrument.

Navigatorii europeni, se pare că de astă data francezii,

continuând să îmbunătăţească busola, au montat sub acul magnetic o rază a vânturilor – 32 de romburi foarte ascuţite (carturi) pe fiecare fiind notat câte un punct cardinal cu subdiviziunile lui (N.S.E.V., NE, NV, NNE, NNV etc.), ceea ce a permis o precizie şi mai mare în aprecierea direcţiei.

Dar faptul că marinarii ştiau în ce direcţie merg nu era încă de ajuns. Ei mai trebuiau să răspundă în fiecare moment şi la întrebarea: unde se află corabia pe întinsul mării. Pentru aceasta ei trebuiau să ştie punctul în care se află în raport de două elemente geografice, faţa de *latitudine*, despre care se ştia încă din Antichitate şi faţă de *longitudine*.

Latitudinea şi longitudinea

Pentru latitudine navigatorii trebuiau să cunoască distanţa, în grade, măsurată pe arcul meridian între locul unde se afla corabia şi ecuator (unghiul format de verticală locului cu planul meridianului) şi în funcţie de poziţia corăbiei faţa de ecuator latitudinea putea să fie nordica sau sudică; iar pentru longitudine trebuia să ştie, să poată calcula, locul unde se afla corabia pe mare faţa de un meridian considerat ca fiind primul şi de la care longitudinea putea să fie estică sau vestică. La început calculele făcute de navigatori prezentau erori mari şi verificarea zilnică a latitudinii nu ajuta prea mult. Procedeul folosit pentru aflarea latitudinii era cunoscut din Antichitate pentru emisfera nordică. Şi practic se determina unghiul pe care-l formă cu orizontul linia virtuală ce mergea de la ochiul observatorului la Steaua Polară noaptea, sau ziua la soare, când acesta se afla la azimut. Când însă navigatorii au trecut cu corăbiile lor la sud de ecuator au fost foarte încurcaţi: nu mai vedeau Steaua Polară. Regele Joăo al II-lea al Portugaliei, care se

interesa de probleme nautice, a însărcinat pe câţiva învăţaţi, în fruntea cărora se afla Martin Behaim, vestit astronom din Nürnberg, să lămurească problema. Din cercetările făcute s-a putut rezolva la nivelul ştiinţei de atunci, problema calculării latitudinii atât pe mare, cât şi pe uscat, atât la nord, cât şi la sud de ecuator. Şi anume, pornind de la prezicerea că pentru oricare punct de pe suprafaţa Pământului – în afară de ecuator – înălţimea unghiulară a soarelui variază după anotimpuri, au fost întocmite tabele „de declinaţie” sezoniere, în care înălţimea unghiulară a soarelui era dată pentru fiecare zi a anului. Mai întâi asemenea tabele de declinaţie au fost întocmite în veacul al XIII-lea de către astronomi arabi aduşi din Granada, la cererea regelui Castiliei, Alfons cel înţelept, învăţaţii arabi au lucrat la alcazarul din Segovia şi tabelele lor poartă numele de *Tabelele alfonsiene*. În a doua jumătate a secolului al XV-lea au fost întocmite – ştiinţa evoluase – tabele şi mai precise – *Efemeridele*.

Pentru calculele pe care le făceau la bordul corăbiilor, navigatorii se serveau şi de instrumente. Cel mai simplu – al cărui genial inventator nu se cunoaşte – era *bastonul lui Iacob*. Acest instrument era format din două rigle, de mărimi diferite, aşezate în cruce. Rigla cea scurtă, ţinută pe direcţie verticală, luneca de-a lungul celei mai lungi. Observaţia se făcea când soarele se afla la înălţimea sa cea mai mare. Navigatorul, privind de-a lungul riglei celei lungi, trebuia să potrivească rigla cea scurtă în aşa fel ca la capătul de sus al ei să vadă soarele, iar pe la cel de jos, în prelungire, orizontul. După observaţie, instrumentul, în poziţia stabilită, era culcat pe un cerc, divizat în grade şi minute, desenat pe o masă, în aşa fel ca partea pe care a ţinut-o navigatorul la ochi să fie în centrul cercului. Rigla scurtă închidea, pe cercul desenat pe masă, un arc care cuprindea, în grade, înălţimea soarelui. Desigur că pe puntea mişcătoare a corăbiei asemenea observaţii dădeau

rezultate imprecise. Un instrument care ducea la rezultate ceva mai bune era *astrolabul*. Astrolabul consta într-un disc de bronz pe care era fixat ca o limbă de ceasornic o riglă de metal. Pe marginea de sus a discului de bronz ţinut în poziţie de observaţie, vertical, se afla o scară gradată (grade şi minute). Observaţia se făcea de către trei oameni: unul ţinea instrumentul, al doilea viză, îndreptând rigla de metal spre soare, iar al treilea citea numărul de grade. Dar nici cu acest instrument nu se putea vorbi de precizie. Era destul să se greşească pe astrolab cu un minut pentru ca devierea corăbiei să fie de o milă marină. Şi în mod obişnuit toleranţa de calcul era de *4 – 5* grade.

În ce priveşte determinarea longitudinii geografice, aceasta se făcea prin aşa-zisa *estimă*. Metodă, perfecţionată în secolul al XVII-lea, este folosită până astăzi. La calcul se utiliză o busolă şi mai târziu un instrument nautic numit *loch*, descris pentru prima dată pe la anul 1577. Dar atunci el se prezenta deja într-o formă perfecţionată. Cu acest instrument se măsura viteza corăbiei. Lochul consta dintr-o sfoară prevăzuta cu noduri echidistante, la care era atârnată o scândurica de lemn de stejar, îngreunată cu o mică plăcuţă de plumb şi prevăzută cu un flotor. Aruncată în apă, scândurica stătea aproape pe loc. Printre degetele marinarului de pe corabia în mers se derula sfoară cu noduri. Distanţa dintre două noduri era calculată ca egală cu a 120-a parte dintr-o milă marină. Atâtea noduri în 30 de secunde însemnau atâtea mile marine pe oră. Pentru că după nodurile ce treceau printre degetele marinarului se făcea calculul, unitatea de viteză a navei a fost numită *nod*.

Dar cum se măsura timpul? Pentru că viteza se măsoară în timp. Cu clepsidra cu nisip şi mai rar cu clepsidra cu apă, calculată pentru 24 de ore. Cu clepsidră (nisiparniţa) se calculau cu mare aproximaţie orele şi cu şi mai mare aproximaţie, minutele. Mişcarea corăbiei, pe valuri, făcea

ca viteza de scurgere a nisipului să nu fie uniformă. Apoi în drumuri lungi de foarte multe ori navigatorii se mai înşelau şi asupra numărului de răsturnări zilnice ale instrumentului. Marii navigatori, Dias, Columb, Vespucci, au căutat metode mai perfecţionate, de exemplu metoda conjuncţiei planetelor, pentru a putea obţine o calculare mai precisă a timpului, dar până la apariţia ceasornicelor cu arc toate socotelile făcute prezentau un mare grad de relativitate, deşi navigatorii, în teorie, ştiau că având latitudinea, cunoscând direcţia şi calculând viteza puteau să determine longitudinea.

Harta

Cunoştinţele învăţaţilor din Evul Mediu şi experienţa navigatorilor, în afară de lucrări teoretice, s-au materializat şi în desenele făcute asupra imaginii Pământului.

Harta – imaginea Pământului – se cunoaşte încă din Antichitate, în Biblioteca de la Alexandria, din Egipt, se aflau şi numeroase hărţi, nu numai regionale, ci şi ale întregii „oicumene” – adică ale întregului pământ locuit. Eratostene, bibliotecar aici, la muzeu, ştia de ele şi mai ştia că unele, pe timpul lui, aveau o vechime de 500 – 600 de ani. Tot din Antichitate se mai cunosc şi hărţile din Babilon desenate pe tăbliţe de lut. Învăţaţii greci au desenat şi ei faţa Pământului, în forma unui disc, care avea în mijloc Marea Mediterană. Această mare „de la mijlocul Pământului” comunica printr-o strâmtoare îngustă, aflată la „stâlpii” lui Hercule, Gibraltarul de astăzi, cu oceanul care înconjura tot Pământul.

Eratostene, în lucrarea sa *Geografia* (Descrierea Pământului), făcuse şi el o hartă şi o menţionăm pentru o particularitate: faţa Pământului era întretăiată de linii – o reţea de coordonate geografice – strămoşii paralelelor şi ai

meridianelor. Liniile – foarte puţine, numai opt – erau trasate la distanţe diferite una de alta. Desigur, „coordonatele geografice” indicate de Eratostene pe harta sa erau „aproape întâmplătoare” şi totuşi concepţia lui în încercarea de a da puncte de reper pe pământ şi pe apă a deschis o nouă pagină în istoria cunoaşterii ştiinţifice a Pământului.

O jumătate de veac mai târziu, astronomul grec Hipparch a pornit de la aceeaşi concepţie – el a pus în circulaţie şi termenii de latitudine şi longitudine geografică, reuşind să calculeze destul de precis latitudinea.

Trei veacuri după moartea lui Eratostene, la aceeaşi Bibliotecă din Alexandria, făcea cercetări marele astronom şi geograf al antichităţii greceşti, Ptolemeu. Şi el are un manual de geografie care cuprinde chiar un capitol intitulat: Metoda de a reprezenta corect globul pământesc pe o suprafaţă plană. Dar problema nu era nici pentru el uşoară – pe harta pe care a alcătuit-o, din cele 8.000 de locuri de pe glob cărora le-a indicat coordonatele geografice doar pentru 400 dintre ele a putut să facă determinări astronomice, restul fiind stabilite prin comparaţia aproximativă a distanţelor. Şi totuşi era un pas mare înainte în domeniul întocmirii hărţilor.

Hărţile de la începutul Evului Mediu au fost cu mult în urma celor realizate în Antichitate. Şi harta, alcătuită de arabi sau de călugări europeni, a fost mult timp un prost tovarăş de drum pentru navigatori. Mai exista, ce-i drept şi portulanul, dar acesta nu era o hartă propriu-zisă. Mai degrabă, o descriere în cuvinte a coastelor şi porturilor, un mănunchi de instrucţiuni, pentru navigatori – un fel de ghid care dădea distanţele, obstacolele şi căile posibile de traversare prin anumite locuri. Figurile – dacă cuprindea şi figuri – erau doar elemente ajutătoare.

Din Evul Mediu ne-au parvenit puţine hărţi propriu-zise

sau imagini care vor să aibă acest scop şi ele sunt inspirate din principiile lui Ptolemeu şi ale învăţatului german din veacul al XV-lea, Peutinger, dar şi influenţate de considerente teologice. Forma lor era circulară, sau ovală, rar pătrată, în centrul hărţii se aflau întotdeauna Ierusalimul sau Roma. Părţile mai îndepărtate nu erau reprezentate – nu se ştia nimic despre ele, deci nu interesau. Harta Sfântului Alban (secolul IV) nu cuprinde regiunile de dincolo de Mesopotamia şi Arabia. Pe cele desenate de geografii din Ravenna, în secolul VII, înspre răsărit sunt notate şi regiunile din golful Bengal, dar spre miazăzi, despre Sudan bunăoară, nu se dădeau decât indicaţii foarte vagi. La fel şi în crochiurile lui Isidor din Sevilla sau în harta călugărului Beatus, tot din secolul VII, apar aceleaşi limitări, în schimb, aproape la toţi aceştia cele trei continente cunoscute – Europa, Africa şi Asia – erau redate cam de aceeaşi mărime, pentru a dovedi – în conformitate cu concepţia bisericii – că moştenirea lăsată de legendarul Noe celor trei fii ai săi a fost cinstit împărţită. Dar cunoştinţele vagi despre zone îndepărtate se constată şi în alte părţi ale Pământului. În China, de pildă şi în restul Orientului îndepărtat, Europa era la fel de puţin cunoscută, în cunoştinţele lor geografice despre Orientul Mijlociu şi Europa, chinezii amestecau puţine elemente reale cu multă fabulaţie şi multă fantezie. Pentru „cele două lumi”, a apusului – adică Europa, şi a răsăritului – Orientul îndepărtat, Asia Mică şi regiunea Mării Roşii erau limitele până la care informaţia prezenta mai multă siguranţă.

Prin veacul al XIII-lea, de-abia, apar şi hărţi pe care le putem numi hărţi maritime.

În Antichitate lucrarea lui Ptolemeu a însemnat un pas înainte în drumul întocmirii hărţii, ţinându-se seama de faptul că el a încercat să se informeze şi să calculeze poziţia a mii de locuri de pe glob. Dar tot Ptolemeu, cu

autoritatea lui ştiinţifică, a întârziat în veacul al XIII-lea progresul cunoştinţelor despre faţa Pământului – şi iată cum. Când navigatorii întorşi din călătorii vorbeau despre cele ce văzuseră şi despre rezultatele verificate ale unor calcule simple, savanţii nu voiau să le ia în seamă dacă acestea nu erau aşa cum le prezentase marele geograf din Antichitate. Se poate vorbi acum, în Evul Mediu, de un adevărat divorţ între practicieni (navigatori) şi savanţi. Cu greu şi destul de târziu apar unii învăţaţi, ca Stoeffler de la Tübingen, în veacul al XVI-lea (1513) – care, bazat pe experienţa unor navigatori încercaţi, a îndrăznit să susţină şi să predea chiar la cursurile universitare cunoştinţe ce păreau revoluţionare pentru ceilalţi, pentru toţi cei care se refereau doar la autoritatea înţelepţilor Antichităţii.

Hărţi, în Evul Mediu, apar şi în lucrări teologice, ca de exemplu în *Comentariul despre Apocalips* a lui Beatus de Licbana sau într-o lucrare a lui Guâdo de Brussels (1119); se cunosc şi câteva hărţi murale – ca aceea din catedrala oraşului Hereford din Anglia, unde Ierusalimul era aşezat în centrul Pământului. Dar harta maritimă, creata anume pentru navigatori, se cunoaşte numai din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, mai precis de pe la 1270 – şi este menţionată de Guillaume de Nangis cu ocazia unei călătorii făcute de regele Franţei, Ludovic al IX-lea, pe un vas genovez. Dintre documentele cartografice, cele mai vechi, păstrate până astăzi sunt *Charta pisana*, de origine genoveză, a preotului Giovanni di Carignano (circa 1300 – 1310); apoi harta artistic lucrată, cu foarte multe detalii, a lui Angelino Dulcert; sau minunatul atlas catalan oferit în 1375 lui Carol al V-lea al Franţei. Toate acestea nu erau însă decât simple desene cu indicarea distanţelor între două puncte, localităţi, golfuri, promontorii etc. Precum şi cu indicarea „rombului” – adică a unghiului constant pe busola – pe care trebuie să-l ţină corabia.

Din timpul marilor descoperiri se cunosc mai multe

hărţi, din ce în ce mai multe. Cristofor Columb a făcut cu mâna lui schiţe ale coastelor insulelor din Lumea Nouă unde a debarcat pentru prima oară. Însă cea mai completă hartă din vremea lui Columb a fost cea întocmită de cârmaciul Juan de la Cosa (1500) care-l însoţise pe „amiralul mării-ocean” în a doua călătorie. Pe această hartă, splendid lucrată, în culori şi cu aurituri, sunt trecute nu numai rezultatele descoperirilor lui Columb, ci şi ale altor navigatori care au colindat arhipelagurile din golful Mexicului. Tranziţia de la hărţile de navigaţie la cele convenţionale se poate observa destul de timpuriu în *Charta Marina* a lui Martin Waldseemuller sau în aceea a lui Johann Rotz din 1542.

Pe hărţile veacului al XVI-lea, reţeaua gradată a paralelelor şi meridianelor apare cu regularitate, dar, aşa cum se înfăţişau ele, erau numai de un relativ folos pentru navigaţie. De-abia anul 1569 a marcat, în ce priveşte hărţile, începutul unei ere noi în navigaţie. Geograful flamand Gerhard Kremer Mercator a desenat, la Duisburg, o hartă maritimă într-o proiecţie care-i poartă numele şi care este şi astăzi folosită în cartografie. Caracteristica proiecţiei consta în prezentarea meridianelor nu în linii drepte concurente, ci ca drepte verticale paralele. Pe harta lui, drumul corăbiei se marca cu o linie dreaptă care tăia meridianele sub aceleaşi unghiuri şi nu cu o linie curbă ca pe hărţile de mai înainte.

În ce priveşte reprezentarea Pământului în veacul al XVI-lea mai apar încă greşeli grosolane. Pe harta lui Ruysch, întocmită în anul 1508, America de Sud este reprezentată ca un continent aparte, iar America de Nord era considerată ca fiind ţărmul de răsărit al Asiei.

Vor mai trece încă veacuri până când chipul Pământului va putea fi trecut pe o hartă aproape în adevărata sa formă. Dar faptul nu diminuează cu nimic meritul navigatorilor care au cercetat la faţa locului realităţile – de

foarte multe ori cu preţul vieţii lor – şi nici pe al învăţaţilor vremii, care cu greu reuşeau să desprindă adevărul din relatările, adesea fantastice, sau să se elibereze de autoritatea ştiinţifică a vreunui strălucit înţelept al Antichităţii, care însă văzuse lucrurile de la nivelul unei ştiinţe deja depăşite.

3
Precursorii

Fortuna juvat audaces
Vergilius, Acneida

Marile descoperiri geografice din secolul al XV-lea şi din prima jumătate a secolului al XVI-lea au fost posibile nu numai datorită progresului considerabil în economie, în artă şi tehnica navigaţiei şi în concepţia despre lume a omului medieval. Ele au fost pregătite în secolele premergătoare de înaintaşi anonimi sau celebri, într-o epocă în care a avut loc o sensibilă mutaţie a frontierelor, în care s-au modificat dimensiunile istoriei omenirii adaptate înainte la scara vechii lumi greco-romane, în care contactele dintre zonele lumii cunoscute s-au stabilit unele pentru întâia oară, iar altele s-au înviorat, în sfârşit, într-o epocă în care influenţele s-au întrepătruns şi s-au manifestat fenomene de osmoză. Contacte violente, apoi paşnice, au pus faţă în faţă Occidentul şi Orientul. Schimburile de bunuri şi apoi de idei se realizau la început lent, apoi tot mai accentuat. Explozia scandinavă, Islamul în expansiune, cruciadele, călătorii şi misionarii au lărgit orizontul, cunoştinţele Occidentului despre lumea necunoscută şi au stimulat scrutarea de orizonturi noi. Principalul beneficiu al extensiunii descoperirilor consta nu numai în dezvoltarea economiei, a capitalului material, dar, ceea ce este foarte important, în îmbogăţirea

capitalului intelectual, a cunoştinţelor lumii civilizate. Hotarele, materiale şi spirituale, devenind tot mai strâmte, ele trebuiau să fie şi au fost, depăşite. Precursorii marilor descoperitori au jucat un rol însemnat în acest proces.

Moştenirea Antichităţii

Desigur că nu pentru prima oară acum, în Evul Mediu, s-a pus problema recunoaşterilor în regiuni îndepărtate sau în ţările de peste mări. Fără îndoială că nu. Şi în Antichitate, în perioadele de înflorire, adică de susţinută activitate meşteşugărească şi negustorească, s-au ridicat asemenea probleme. Dacă în Biblie Muntele Sinai era locul unde Moise a primit Tablele legii, pentru istoria Egiptului regiunea era mai îndepărtată şi prezenta importanţă fiindcă dintr-un anumit loc, un masiv muntos, se scotea aramă, iar undeva mai înspre răsărit, egiptenii descoperiră şi apărară cu străşnicie înălţimea ce astăzi se cheamă Serabit-el-Khadem, „ţara turcoazelor”. Spre miazăzi faraonii şi-au îndreptat atenţia către înălţimile Etiopiei. Iar spre apus negustorii egipteni, pornind din oaza Amon, întreţineau relaţii comerciale cu aşezările de pe litoral, pe o distanţă de 30 de zile de drum. Aceiaşi negustori porniră şi spre inima continentului în căutare de centre de schimb. Ajunseră în ţara unor oameni ai cavernelor din Munţii Tassili. Şi mai departe chiar, pe pistele sahariene, piha în locurile unde indigeni de talie mică locuiau într-o regiune mlăştinoasă prin apropierea căreia curgea un fluviu, plin de crocodili. Herodot susţine că ar fi Nilul – de fapt era Nigerul. Hieroglifele descoperite de Duveyrier la Ghadames, apoi figurile de rinoceri, de elefanţi şi hipopotami descoperite, pictate pe stânci în inima Saharei, în uedul Dria, unde de zeci de mii de ani dispăruseră asemenea animale, pot dovedi aceleaşi urme ale curajoşilor exploratori, negustorii egipteni. Urme

materiale ale civilizaţiei egiptene antice se găsesc şi mai departe, chiar în golful Guineei, pe coasta Atlanticului, unde şi anumite practici de cult au ciudate similitudini cu cele de la Teba şi Memfis.

Dar fenicienii, cărăuşii mărilor lumii antice, care din mica lor ţară din Orientul Apropiat, strâmtorată între Marea Mediterană şi Munţii Libanului, porneau cu corăbiile lor construite din faimoşii cedri şi negustoreau cu produsele ţării Chanaan şi ale Iudeii pe coaste le Mediteranei de răsărit şi de apus, până la Coloanele lui Hercule. Din sudul Iberiei? Fenicienii au fost negustori întreprinzători şi mari navigatori. Cele două calităţi îi împingeau tot mai departe spre lumi necunoscute. Pe la anul 603 î.Hr. Faraonul Neko al II-lea trimise mai multe corăbii feniciene să coboare spre sudul Mării Roşii şi se pare că ele s-au înapoiat pe la Coloanele lui Hercule.

Din Cartagina, din nordul Africii, căreia Vergilius i-a dat ca regina şi eroină pe Didona, fiica regelui din Tyr, porni în secolul al VI-lea, î.Hr. Faimosul suflet, Hannon, cu misiunea de a funda *factorii* pe coasta de vest a Africii. Poate că, cu această ocazie, să fi încercat sufletul cartaginez să se îndrepte şi spre largul oceanului. Diodor din Sicilia o afirmă, dar până acum s-au găsit prea puţine puncte de reper pentru a nu luneca în legendă. Nu numai coastele Africii îi interesau pe aceşti îndrăzneţi negustori. Cu un veac mai târziu decât Hannon porni de-a lungul coastelor de vest ale Europei, urcând spre nord, un alt vestit amiral cartaginez, Himilcon. Pliniu cel Bătrân şi poetul Avienus susţin că el a ajuns până la Insulele Britanice, „la insulele cu staniu” şi la Insula Sfântă (Irlanda). De aici în afară de staniu mai aduceau fenicienii şi chihlimbarul, atât de căutat ca podoabă de aristocraţii Antichităţii.

Înspre sud fenicienii, în slujba egiptenilor, au făcut călătorii în „ţara Punct” şi pentru regele iudeilor Solomon,

după cum se scrie în cartea lui Iov, în „ţara Ofir” – despre care nu se ştie unde era. Unii istorici o plasează în Arabia, între Djedda şi Mokha; s-a emis ipoteza că ar fi vorba de India. Termenii *ammug*, *kukkyim*, *kof*, pentru diferite esenţe de lemn, termeni aparţinând limbii sanscrite, par a o confirma.

Dar fenicienii nu au rămas singurii navigatori renumiţi şi mari negustori ai Antichităţii. Destul de timpuriu ei sunt concuraţi, atât în Orientul Apropiat cât şi pe coastele Mării Mediterane, de greci. Şi spiritul întreprinzător al acestora se făcuse cunoscut încă din perioada mitică a istoriei lor. Iason a pornit cu o mână de viteji, pe luntrea „Argo”, să caute lâna de aur în Colchida. Despre aventurile lor ne povesteşte chiar Homer şi întreprinderea le-o cânta poetul Pândar. Apoi Ulise, prototipul navigatorului aventurier şi, de ce nu, negustor, a colindat toată Marea Mediterană cu insulele şi ţările din jurul ei. Frumoasa Calypso s-ar putea să fi trăit într-o insulă din sudul Italiei, iar ciclopii să-şi fi avut peştera nu departe de vulcanul Vezuviu. Lestrigonii, care-şi potoleau setea la Izvorul Ursului, ar recunoaşte probabil şi astăzi locul la picioarele unei stânci din Sardinia[4]. Dar ficţiunii din *Odiseea* lui Homer îi urmă destul de curând realitatea: cucerirea şi ocuparea, când pe cale paşnică, când cu forţa, a multor aşezări din bazinele oriental şi occidental ale Mediteranei. În Trinacria (Sicilia) au fost fundate câteva colonii; în Corsica, în curând ajunse cunoscută aşezarea Alalia, în sudul Franţei de astăzi, Massalia, iar pe coastele Africii, Cyrene. Din Massalia un

4 Cercetări mai noi localizează ţara ciclopilor în regiunea Matmatah din Tunisia, iar ţara lestrigonilor antropofagi în partea de vest a insulei Sicilia (cf. H. H. Şi A. Wolf, *Der Weg des Odysseus*, Tubingen, 1968, passim şi A. Wolf, *L’Odyssee d’Homer estette le premier document ecrit concernant les escales de la Sicile et de l’Italie*? Rezumat al raportului complementar prezentat Ia Congresul despre „Marile escale maritime” (Bruxelles, 14-19 octombrie 1968).

negustor, pe nume Pytheas, în secolul al IV-lea î.Hr., ieşind în ocean, a pornit spre nord, a ajuns în insulele Britanice şi foarte probabil că a atins Islanda, ultima Thule – care reprezenta limita cea mai îndepărtată înspre miazănoapte a Pământului cunoscut.

O altă direcţie spre care s-au îndreptat curiozitatea şi interesul grecilor a fost aceea a Mării Negre. La început grecii au botezat-o *Pontos Axeinos* – marea neospitalieră, dar când şi-au instalat coloniile pe litoralul ei şi când acestea au ajuns curând înfloritoare, ei i-au schimbat numele în *Pontos Euxinos* – marea ospitalieră. Coloniile grecilor au apărut de jur-împrejurul Mării Negre, în vest şi nord s-au bucurat de faimă Tomis, Tyras şi Olbia; pe coasta de sud şi de răsărit, Sinope şi Trebizonda, pe ţărmurile Colchidei, Phasis. Au colonizat şi Chersonesul Tauric şi, prin Bosforul Cimerian, au pătruns în lacul Meotis (Marea de Azov), iar la vărsarea Donului în mare au pus bazele coloniei Tanais. Aceştia erau ionienii. Dorienii au fundat tot în Crimeea colonia Heracleea.

Tot ca o acţiune de explorare, în teritorii îndepărtate, în Antichitate, dintr-un anumit punct de vedere poate fi considerată şi campania regelui Macedoniei, Alexandru cel Mare, care şi-a împins trupele până la graniţele continentului indian.

Nici romanii nu au rămas cu totul străini de încercări de a descoperi teritorii noi. Dar ei nu au fost un popor de navigatori, ci un popor de cuceritori. Grandoarea Romei începe după ce Scipio Africanul îndeplini teribila ameninţare a lui Cato: *delenda quoque Carthago*, din anul 147, an după an, deceniu după deceniu, soldatul roman a străjuit spre apus, spre răsărit şi spre miazănoapte, din ce în ce mai departe de Roma. Din această activitate de cucerire, aceea care seamănă mai mult cu o explorare a fost campania din Britania. Începutul l-a făcut Caius Iulius Caesar, dar sfârşitul explorării şi cucerirea teritoriului au

revenit generalului Cnesius Iulius Agricola. De la Lundinium (Londra) porneau admirabilele drumuri romane spre diferitele castre, care astăzi se mai păstrează în amintirea localnicilor prin aşezările cu terminaţia „chester”. Şi, tot aşa, ţinând seama de proporţiile epocii, pentru romani şi campaniile din Dacia şi Orientul Apropiat sau Egipt aveau loc foarte departe. Afirmaţia are valoare însă numai pentru prima parte a acţiunilor, deoarece mai târziu, când legionarul roman se va fi instalat de strajă pe Carpaţii Maramureşului, pe Eufrat şi pe Nil, el se va afla numai la graniţele imperiului. Dar se poate vorbi, acum, în epoca romană şi de adevărate expediţii de explorare. Istoricul Polybios, după distrugerea Cartaginei, porni, la porunca lui Scipio, într-o recunoaştere, la apus şi spre sud de Coloanele lui Hercule. Anonimii pescari din Cádiz, din sudul Spaniei, navigau până în arhipelagul Canarelor, a căror primă descriere a fost făcută de Juba al II-lea, regele maurilor, aliat al Romei. Şi continentul african a atras atenţia romanilor. Proconsulul Lucius Cornelius Balbus, pe la anul 19 î.Hr. În fruntea unui detaşament a urmărit pe nomazii „garamanti”, departe în pustiul Saharei, trecând de oază Ghadames şi urcând coastele unui şir de munţi pietroşi. În partea răsăriteană a Africii făcu o călătorie până în Etiopia cetăţeanul roman Septimius Flaccus, prin secolul I d.Hr. Iar Iulius Maternus a ajuns şi el până în ţara Agisymba (Abisinia) considerată de Ptolemeu drept limita de sud a lumii locuite. În veacul I d.Hr. Romanii cunoşteau din cercetări proprii toată zona cuprinsă între izvoarele Nilului şi regiunea dinspre nord a podişului abisinian.

Vikingii

Cât de falsă era imaginea pe care şi-o făcea Antichitatea despre oamenii nordului – hyperboreenii – buni şi paşnici, s-a văzut în veacul al VIII-lea când aceştia, plutind pe

lungile lor corăbii, îngroziră pe locuitorii de pe coastele maritime ale unei mari părţi din Europa de apus. Dar şi această imagine a pălit cu timpul, pentru că, după primul val al piraţilor, oamenii nordului vor apărea şi în postura de descoperitori de drumuri noi, pe undele mai multor mări ale lumii şi în aceea de creatori de ţări, ca în Normandia franceză sau în regatul din sudul Italiei şi din Sicilia. Ceea ce impresionează, cercetând istoria vikingilor, mai mult decât la oricare popor, este extraordinară lor dispersare şi multiplele ipostaze în care apar. În veacurile VIII-XI ei sunt menţionaţi din nordul îndepărtat, de la Marea Albă, aproape în toate ţările Europei şi în bazinul mediteranean, de la ţărmul apusean al Atlanticului de nord şi anume de la coastele Americii, la Miklagrad (Bizanţ) şi mai departe, până în India. Şi ei apar când ca neînfricaţi corăbieri, piraţi, negustori, când ca pelerini şi cruciaţi, cuceritori şi mercenari, descoperitori şi întemeietori de ţări.

Dinamismul ce-i caracteriza a pornit de la forma calmă agricolă şi pastorală, înainte ca numele lor să ajungă în cronicile atâtor popoare, ca simbol al agresivităţii, concretizat în jaf şi acţiuni politice violente. Mai rar decât s-ar putea presupune se întrezăreşte şi firul unor căutări de pieţe noi, al unor încercări de a stabili relaţii comerciale. Urmărind mai îndeaproape roirea lor pe mările lumii se pot preciza atât aria de extindere cât şi direcţiile de înaintare ale vikingilor. În mare se pot desprinde două direcţii principale. În răsărit, ei urmară drumul de nord al coastelor Scandinavici şi cel de sud al Mării Baltice. Primul drum i-a purtat spre Marea Albă, iar cel de-al doilea spre gurile Dvinei, pe care, urcând-o, au ajuns la Nipru, apoi străbătând Marea Neagră debarcară în Bizanţ.

La începutul secolului al X-lea vikingii pătrunseră în Marea de Azov, urcară Donul, trecură apoi Volga şi pe apele marelui fluviu atinseră Caspică. O parte din

informaţiile culese de ei, prin aceste regiuni ale Europei, au ajuns în Anglia, fiind aduse, printre alţii, de Othere Normandul şi de Wulistan Danezul, care, amândoi, găsiră adăpost la Curtea engleză. Ei ajutară cu povestirile lor să se reconstituie capitolele despre geografia Germaniei, a Ţărilor Baltice şi a Europei de nord, din istoria lui Orose care se redacta aici.

În ce priveşte drumurile spre apus, vikingii le parcurseră în etape. Mai întâi Islanda, apoi Groenlanda şi în cele din urmă atinseră continentul care, în secolul al XVI-lea, va fi numit America. Dar cine erau vikingii şi ce înseamnă cuvântul care desemnează pe oamenii nordului? Se pare că numele derivă de la cuvântul *vik*, adică golf. Semantic este explicabil de ce oamenii golfurilor au ajuns să fie aventurieri îndrăzneţi şi piraţi de temut. La întrebarea cine au fost ne răspund concluziile minuţioaselor cercetări ale istoricilor: inscripţiile runice au fost publicate aproape în totalitatea lor, la fel şi poeziile scaldice şi sagas. Materialele arheologice şi numismatice au fost temeinic studiate. Săpăturile arheologice mai ales şi datele de istorie asupra instituţiilor aruncă o lumină mai precisă decât aceea care emană din sagas. Tabloul schiţat doar, dar veridic, al societăţii nordice în momentul în care începe era vikingilor (secolul VIII) prezintă o societate rurală în faza de descompunere a sistemului gentilic şi de trecere la organizarea statală. O societate dominată de o aristocraţie funciară şi militară – bogaţi proprietari rurali (*jart*), şefi de familii puternice care conduceau pe normanzi, pe uscat, în cadrul adunărilor,(*thing*) ca şi pe mare, în expediţii de jaf sau în războaie. Egali între ei, aceşti conducători nu recunoşteau conducătorului suprem, regele, decât o preeminenţă lipsită de consecinţe practice. Ei erau preoţii sanctuarului local; cu ocazia sărbătorilor primeau oaspeţi, şezând pe un tron în *halla*, vastă sală dreptunghiulară. Tot ei conduceau exploatarea terenurilor

agricole lucrate în parte prin muncă servilă. Pentru expediţiile pe mare, sub conducerea lor se construiau corăbiile. Tot în corăbii, mai ales în ţinutul lacului Malar şi în Norvegia, pe timpul dinastiei Vestfold, aceşti conducători locali erau înmormântaţi. Corabia cu resturile mortuare era trasă pe ţărm şi acoperită cu o movilă de pământ şi de pietre – un tumulus. Uneori şi sclavii îl însoţeau pe nobilul stăpân pe lumea cealaltă.

Normanzii se întruneau în adunări regionale, ţinute în aer liber. Aceste adunări reprezentau unica autoritate politică reală de la care emanau legile cutumiare, transmise pe cale orală. Regele era ales şi funcţia se moştenea din ţâţă-n fiu. Era ales dintre membrii familiilor celor mai înstărite şi cu vază şi deţinea un rol de arbitru şi de pacificator. Viaţa să se deosebea însă prea puţin de cea a celorlalţi conducători regionali. Ca şi dânşii, el trăia de pe urma domeniului său propriu, înconjurat de oamenii săi de casă. Ca şi ei, regele era înmormântat într-un tumulus.

Proprietarul rural, reprezentantul clasei neprivilegiate (*bondi*), trăia pe mica lui bucata de pământ care, săraca şi în condiţiile unei clime aspre, dădea un rod neîndestulător. Creşterea vitelor sau pescuitul, pe care de asemenea le practica, reuşeau să-i mai îmbunătăţească traiul.

Aceştia erau oamenii – eroii unei mari epoci – pe care lumea Europei de apus, din răsărit şi de la miazăzi, i-a cunoscut mai întâi îndrăzneţi şi cruzi şi apoi abili diplomaţi, întemeietori de ţări şi mari descoperitori de lumi noi.

Dar care au fost cauzele care în veacul al VIII-lea i-au pornit pe aceşti oameni ai nordului, ca pe o avalanşă asupra coastelor Europei de vest, care au fost cauzele care i-au purtat pe mări în cele patru direcţii ale punctelor cardinale?

Explicaţia fenomenului, cheia, nu se găseşte direct în izvoare, în texte. Cercetătorii le-au căutat în trei direcţii: în

suprapopulare (confirmată în cazul Norvegiei); în înrăutăţirea condiţiilor climatice (explicaţie mai îndoielnică) şi în perfecţionarea tehnicii nautice, atât în ce priveşte construcţia corăbiilor cât şi în ce priveşte navigaţia propriu-zisă. Dar adevăratul mobil trebuie căutat în transformarea structurii social-economice a societăţii normande, în apariţia claselor şi a păturilor sociale, apoi a statului, care toate au impus şi au permis expansiunea, expediţiile de pradă, de cucerire şi colonizare a unor pământuri noi.

În studierea istoriei vikingilor este necesară însă o oarecare prudenţă. Toate informaţiile din perioada primului val al expansiunii vikingilor au parvenit din partea „victimelor", care, pe lângă exagerări, sunt şi destul de „neinformate", fiindcă în atacurile lor vikingii ţineau întotdeauna seama de factorul surpriză. Analele Occidentului prezintă un cadru cronologic precis, dar de amănunt, ele nu au perspectivă şi nici privire de ansamblu. Abia către veacul al XI-lea apar câteva mărturii scandinave, dar acestea prezintă în mod laconic aventuri individuale. Iar poemele recitate, la vremea lor, de scalzi, transmise oral, dau şi ele unele informaţii, dar adeseori de o obscuritate deconcertantă.

În veacurile XII-XIII apar admirabilele povestiri în proza – sagas – clare, convingătoare, dar târzii, prea târzii pentru a oferi altceva decât o viziune literară. Şi totuşi din toate acestea, cu răbdare, cercetătorul poate să precizeze coordonatele unei epoci şi ale unei mari aventuri. Reuşeşte să precizeze rolul jucat de vikingi în istoria universală.

Din frământata istorie a oamenilor nordului ne vom opri mai îndelung la acele întâmplări care i-au purtat pe neînfricaţii navigatori până departe spre apus spre coastele Americii. Istoricul francez Augustin Thierry, vorbind despre aceste îndrăzneţe expediţii, reia câteva imagini din poezia populară a nordului care îi evocă pe

vikingi urmând „drumul lebedelor… şi îi vede… bătându-şi joc de furia vânturilor care dau ajutor braţelor vânjoşilor vâslaşi, furtuna împingându-i chiar pe drumul pe care doresc să-l străbată”. Ari Frode (Ari Thorgilsson), cel mai demn de încredere istoric al Islandei, în lucrarea sa, scrisă la începutul secolului al XII-lea, *Landnâmabok* – „Cartea colonizării” Islandei de către norvegieni, vorbeşte despre primii norvegieni care au ajuns în Islanda. Era prin anul 867, când o furtună aruncă o corabie de a lor pe un pământ stâncos, o insulă pe care ei o botează „Ţara gheţurilor”, Islanda. Dar înaintea lor ajunseră pe aceste ţărmuri pustii alţi navigatori, irlandezii, pe la anul 795. Legenda Sfântului Brandan, care cuprinde foarte multe elemente fantastice, da în această privinţă câteva indicii ce se pot verifica. Şi dovadă este întărită şi prin informaţiile din scrierile unuia dintre cei mai eruditi oameni ai vremii sale, Beda Venerabilul, care vorbeşte şi el despre „oameni întorşi din insula Thule şi care susţin ca acolo, vara, se poate vedea, pe cer, soarele, la miezul nopţii”. Insula Thule se pare că era Islanda.

Primii vikingi care au ajuns în Islanda se numeau Ingolf Arnesson „din Fiorduri” şi „fratele său de lapte Hiorleif Hrodmarsson”. De acasă, din Norvegia, ei au plecat din cauză că au luat parte „la nişte tulburări”, desigur lupte între feudali şi s-au stabilit în locurile unde mai târziu va fi ridicat Reykjavík. Se pare că tulburările din vremea regelui Herald – Harfagri (Cel cu păr frumos) ar fi fost cauza unui val de emigrări. De pe coasta apuseană a acestui pământ al gheţurilor, spune tradiţia, islandezului Gunnbjom Ulvsson i s-a părut că vede, într-o zi senină, undeva foarte departe, pământ. Un veac întreg, doar legendele şi basmele vorbiră despre aceasta. Prin 981 Eric Torvaldsson Raude, de loc din regiunea Jaeren din Norvegia, sosi în Islanda împreună cu tatăl său, care din cauza unei crime comise trebuise să fugă din ţara. Tânărul, Eric „cel roşu”,

se hotărî să verifice adevărul cuprins în basmele locale. El o porni într-o bună zi cu o corabie, drept spre apus. Şi nu peste mult timp dădu peste pământ. Mai bine zis peste zăpezi eterne. Trei ani a stat tânărul norvegian în aceste locuri şi apoi se întoarse în Islanda. Tradiţia consemnează că el a botezat acest pământ Groenlanda – Ţara verde – pentru a atrage colonişti. Şi a avut succes. Pe la anul 986 o întreagă flotă – 25 de corăbii – porni după îndemnul lui, dar din cauza furtunilor doar 14 ajunseră cu bine. Sarcina de a coloniza aceste locuri inospitaliere era dificilă chiar şi pentru aceşti oameni învăţaţi cu greul. „Nu ştiai nici întinderea pământului, dacă este mic sau mare, nici dacă pământul este bun, fiindcă munţi şi văi, totul era acoperit cu zăpezi veşnice” – se spune într-o veche baladă nordică[5]. Totuşi, destul de repede numărul coloniştilor s-a ridicat la trei-patru mii de oameni. Aşezarea a fost la început prosperă, blănurile de urs alb şi dinţii de morsă fiind foarte căutaţi în nordul Europei. Mai bine de cinci sute de ani norvegienii se menţinură în Groenlanda. Apoi nu se mai ştiu despre ei – legătura cu ţara se rupse. Săpăturile arheologice întreprinse prin anii 1921 au scos la iveală aproape 200 de morminte, în 2 dintre ele au fost găsite şi haine, uzate şi reparate de nenumărat ori, croite după moda ce se purta în nordul Europei pe la anul 1500 Pe la 1492 este menţionată şi o tentativă de ajutorare a locuitorilor Groenlandei – un apel făcut de călugărul benedictin Marţi către papa Alexandru al VI-lea prin care cerea strângerea relaţiilor bisericii cu aceşti creştini din îndepărtatul nord. Pe la 151 arhiepiscopul Erik Valkendorf încearcă să trimită o corabie pin; la îndepărtata insulă, dar se pare că aceasta n-a ajuns la ţinta. Apo nu s-a mai auzit vorbindu-se nimic de urmaşii curajosului viking Erik cel Roşu. Pe la 1600 când danezii găsiră din nou calea spre

5 John Midgaard, *A brief history of Norway*, Oslo, 1964, p. 16.

Groenlanda nu mai aflară niciun om viu pe insulă.

Fiul lui Erik cel Roşu, Leif Eriksson, făcu pe la anul 999 o căi tone în Norvegia unde stătu un an. La întoarcere – după cum afli din saga lui Erik cel Roşu – Leif, prins pe ocean de o puternic furtună, fu împins departe spre apus până la un pământ necunoscut şi stâncos, dar şi cu păduri cu lemn bun de construcţie, cari este consemnat în saga cu numele de Helulland – Ţara pietrei plate şi Markland – Ţara pădurilor. Dar saga vorbeşte şi despre *Vinland*. Această ultimă informaţie la început i-a făcut pe istoric să creadă că în regiunea în care a ajuns Leif creştea şi viţa de vii sălbatica, implicit ca el ar fi ajuns, împins de furtună, undeva mă înspre sud. Istoricul Helge Ingstad, preluând opinia expusă încă la 1888 de savantul suedez, filologul Sven Soderberg, a arătat recent cum stau lucrurile. *Vin*, aici, nu înseamnă viţă de vie, ci sensul din limba normandă, de „iarbă” – pământ cu iarbă – dec pământ bun unde s-ar fi putut pune bazele unei colonii. Cercetările şi săpăturile arheologice, începute în anul 1953, par a duce la concluzia că Leif a ajuns de fapt în insula Newfoundland pe coasta de est a Canadei. Aici lângă un cătun de pescari, „Golful păşunii”! La locul cunoscut de localnici cu numele de „Black duck Brook (Pârâul raţei negre), au fost descoperite urme materiale cercetările amănunţite şi analizele de laborator au subliniat cu precizie că ele au aparţinut îndrăzneţilor navigatori normanzi[6]

Se pare că, deşi foarte departe de ţară şi de coloniile intermediare din Islanda şi Groenlanda, normanzii care l-au urmat pe Leif Eriksson, „fericitul”, cum îi spune poetul

---

6 Menţionăm, totuşi şi opinia lui Wolfgang Krause („Der gegenwaltige Stand der Vinlandforschung”, în *Nachrichten der Akademie des Wissenschaften în Gottingen*, *Philologische-Historische Klasse*, 1964; 4, pp. 77-100), care susţine că termenul de vin se referă la viţa de vie şi că Vinlanda în care a ajuns Leif nu era situată în regiunea coastei de nord din Newfoundland, ci cu mult mai spre sud.

anonim, s-au menţinut pe aceste meleaguri îndepărtate – viitoarea Americă – până în anul 1347, când se face menţiune despre o corabie sosită în Islanda, din Markland. Un pasaj din saga ne lămureşte de ce mica colonie a vikingilor stabiliţi în acest continent necunoscut n-a putut supravieţui: luptele cu băştinaşii – „skraelings" (eschimoşii) nu i-au lăsat pe vikingi să se statornicească în tihnă în frumoasa şi bogată ţară în care au ajuns.

Dar chiar dacă vikingii nu s-au putut menţine pentru totdeauna pe aceste coaste îndepărtate, spre care şi-au îndreptat cu îndrăzneală corăbiile iuţi, lor le rămâne meritul, marele merit, că prin acţiunea lor, în epoca feudalismului timpuriu, au lărgit considerabil orizontul geografic al vremii.

Arabii în timp ce în Europa popoarele migratoare îşi căutau rosturi întemeind state, învăluind realităţile în clarobscurul Evului Mediu timpuriu, în Orientul Mijlociu zări luminoase se ridicau pentru un grup de popoare unite prin credinţă şi care, urmând un nou profet, creau cu sabia un imperiu ce se întindea, cuprinzând nordul Africii, din Gasconia şi până în Bactriana. Când războaiele de cucerire luară sfârşit şi lumea cunoscută ajunse să aibă un nou aspect, aceşti moştenitori ai culturii grecilor, romanilor şi perşilor – arabii – îşi sintetizară o civilizaţie cuprinzătoare şi originală, într-un tot armonios. Ştiinţa progresă deodată cu artele, iar geografia le dădu o largă viziune asupra lumii.

Pentru cercetătorul grijuliu însă de a depăna firul realităţii celei adevărate, informaţiile pe care ni le dau contemporanii evenimentelor din această lume trebuie să facă obiectul unei atenţii deosebite pentru a nu luneca pe calea povestirilor din o mie şi una de nopţi sau a basmelor lui Hariri. Pentru că literatura arabă, chiar şi cea ştiinţifică, se caracterizează mai mult prin elocinţă decât prin precizia formulărilor, ea distinge anevoie principalul

de accesoriu. Dar apropiindu-te cu grijă de sursele de informaţie şi tălmăcindu-le întâmplările se pot desprinde în adevăratele lor dimensiuni.

Imperiul arab o dată creat, indiferent de diferitele sale forme şi de împărţirile pe care le-a suferit în decursul veacurilor, s-a interpus ca un obstacol în calea relaţiilor comerciale dintre Europa şi Asia. Ele nu au fost întrerupte, pentru că după legile comerţului stavilă, în acest domeniu, nu poate să existe, dar arabii şi-au luat pe seama lor sarcina de a fi intermediari între lumea Apusului şi cea a Răsăritului, în veacul al VIII-lea cuceritorii se transformară în abili negustori. La început, timid, de-a lungul Mării Roşii, apoi ina Golful Persic, pe apă, sau pe uscat pe drumurile din Caucaz şi din podişul Iranului, apoi pe „marele drum al mătăsii" din inima Asiei, negustorul arab începe să fie prezent peste tot. La sfârşitul veacului al VIII-lea arabii descoperă în Oceanul Indian insulele Comore iar în veacul al IX-lea Madagascarul şi mică insulă Mozambic, de pe coasta răsăriteană a Africii. Saltul următor îi fac până în India şi Ceylon, iar apoi, prânzind din ce în ce mai mult curaj, corăbierii arabi pătrund şi în arhipelagul indonezian. De aici până în China nu mai era mult şi în curând fiii imperiului de mijloc îi văzură apărând în rada portului Gansu din provincia Zhe Jiang.

Legătura dintre Europa şi Orientul îndepărtat era făcuta. Mărfurile. Atât de apreciatele mirodenii (piperul, scorţişoara, ghimbirul ş.a.), apoi mătăsurile, pietrele preţioase, perlele şi fildeşul din îndepărtatele „Indii", aduse pe Oceanul Indian, prin Golful Persic, apoi pe cămile, dintr-un caravanserai într-altul, trecând prin Bagdad şi Damasc, sau pe alte drumuri, mai spre miazăzi, până la Alexandria Egiptului, ajungeau la îndemâna negustorilor europeni – veneţieni mai ales, dar şi genovezi şi bizantini. Pentru Alexandria, înfloritoare în perioada elenistică a Antichităţii, începe o nouă epocă de înflorire.

Negustorii arabi, cunoscuţi de acum pe mările Europei şi pe ale Asiei, îşi îndreaptă atenţia şi spre ţările africane, pătrunzând adânc în „continentul negru”, până departe spre ecuator, străbătând. Cu caravanele, drumurile înşelătoare ale pustiului Saharei. Destui de curând, alături de negustor sau chiar fiind şi negustor, apare în această lume un personaj pe care oamenii de ştiinţă ai acelor timpuri nu s-au sfiit să-l considere tovarăş al lor de breaslă. Este vorba de călătorul neobosit. Oameni luminaţi al căror orizont se lărgea cu fiecare drum pe care-l făceau, cu ochii larg deschişi la „noutăţile lumii” pe care le consemnau atunci sau după ce ajungeau acasă, de foarte multe ori cu exagerări, din care apoi, coroborându-le cu alte informaţii, omul de ştiinţă din trecut, dar mai ales cel de astăzi, îşi poate reprezenta comunităţi de mult dispărute. Aceşti călători neobosiţi au transmis primele informaţii despre regiunile din interiorul Peninsulei Arabe, au îmbogăţit cunoştinţele moştenite de la autorii antici despre Iran, despre India şi Asia centrală. Ei au furnizat date ce s-au verificat apoi despre China – cea de nord (Chatay) şi cea de sud (Cin), despre Indochina şi despre peninsula Malacca. Prin ei s-a aflat în Europa despre Sumatra şi Java şi tot prin intermediul lor s-a ştiut despre ţările Africii tropicale şi despre marea insulă Madagascar. Nu întâmplător ştiinţa geografică în limba arabă se numeşte *ilmal masalik*, adică ştiinţa drumurilor şi a ţărilor.

Printre primii călători arabi, care au trăit la hotarul dintre secolele IX ŞI X, a fost şi persanul Ibn Rusta (Ibn D-asta) de la care ne-a rămas doar partea a şaptea a cărţii pe care o botezase *Cartea comorilor*. Datele pe care le cuprinde această preţioasă lucrare, despre popoarele din Europa de răsărit, au fost completate de călătorul arab aproape contemporan cu el, Ibn Fadhlan, care a făcut parte dintr-o solie arabă trimisă, pe la anul 921, la bulgării de pe Volga. Cartea lui se cheamă chiar *Călătorie pe Volga*.

În veacul al X-lea a trăit vestitul istoric şi geograf şi neobosit călător, al-Masudi, care în cartea *Păşunile de aur şi minele de diamante*, dar şi în cea cu nume de sobrietate ştiinţifică contemporană, *Comunicări şi observaţii*, ne dezvăluie aproape toată lumea Orientului. A umblat prin Asia Centrală, prin Caucaz şi Europa de răsărit şi, deşi este mai mult ca sigur că n-a ajuns până în China şi în arhipelagul indonezian, a consemnat informaţii luate de la alţii, care toate s-au verificat. Meritul deosebit al lui Masudi consta în faptul că porneşte la drum cu un bogat bagaj de cunoştinţe şi că discută informaţiile culese, comparându-le cu cele ce se află în izvoarele antice. masudi avea cunoştinţă despre unele regiuni, de la Ptolemeu şi de la alţi geografi antici dar, verificându-le cu cele obţinute de la navigatori, adică de la cei care au umblat şi au văzut cu ochii lor locurile, el nu pregetă să pună la îndoială sau să respingă chiar informaţiile culese de la înţelepţii Antichităţii, atunci când datele furnizate de contemporani sau ale lui personale erau mai convingătoare.

Tot în secolul al X-lea au mai trăit Istachri şi prietenul său Ibn Haukal, amândoi călători neobosiţi, precum şi Muqaddasi din Palestina, care vreme de 20 de ani a însoţit caravanele negustorilor pe drumurile Asiei Mici şi ale Africii de Nord. Apoi învăţatul enciclopedist Baruni din Horezm, cel mai mare geograf al secolului al X-lea. Însoţindu-l pe sultanul Afghanistanului, Mahmud Gaznevidul în campaniile sale de pradă în Punjab, Baruni a adunat un bogat material informativ despre viaţa şi cultura hinduşilor. El este autorul unei geografii generale: *Kanon Masuda*, în care capitolele scrise după observaţii personale sunt cele mai bune.

Merită să fie menţionat – nu atât în calitate de călător, ci ca om de ştiinţă – geograful berber, Idrasi (1100 – 1166), născut la Ceuta, care a trăit şi la curtea regelui normand al

Siciliei Roger al II-lea. În lucrarea sa *Recreaţii geografice*, el a strâns şi a prelucrat multe informaţii despre locuri îndepărtate şi despre diferite ţari, luate fie din alte descrieri, fie din poveştile oaspeţilor regelui normand. idrasi a întocmit şi două hărţi pe care a încercat să plaseze aşezările descrise în cartea sa şi să precizeze formele de relief. Dar hărţile sale sunt, din păcate, mai imprecise – şi în ce priveşte contururile continentelor şi în ce priveşte plasarea localităţilor – decât cele ce au ajuns până la noi din Antichitate.

Din şirul marilor călători mai face parte şi Benjamin de Tudela, fiul unui rabin din Navarra, care timp de 15 ani (1159 – 1173) a călătorit pornind din Spania şi trecând peste Italia şi Grecia, de unde, pe marele drum roman, de-a lungul Mării Egee, a ajuns la Constantinopol. În amintirile sale, el menţionează că locuitorii Valahiei coborau spre miazăzi – din ţara lor – până în părţile Greciei pe unde a trecut şi el. Este vorba, desigur, de „valahii" din Balcani care, împreună cu bulgarii, vor întemeia, în veacul al XII-lea şi prima jumătate a veacului al XIII-lea, statul româno-bulgar, sub dinastia Asăneştilor. De la Constantinopol el îşi continuă călătoria spre miazăzi până la Ierusalim, de unde prin Damasc i ajunge la Bagdad. Benjamin vizitează şi ruinele Babilonului şi se miră în faţa turnului Babel. Neobositul călător îşi continuă calea, trecând prin Afghanistan, apoi – în drum spre centrul Asiei – admiră palatele din Samarkand, dar nu peste mult timp se îndreaptă spre Oceanul Indian pentru ca, pe apă, să ajungă în insula Ceylon. În povestirile sale de călătorie, el scrie că s-a dus şi în China. Relatarea întâmplărilor prinde însă o turnură atât de confuză, încât se pare că de fapt el n-a ajuns până la imperiul de mijloc, ci a scris doar din auzite de la alţii. La întoarcere, el vizitează Etiopia şi, străbătând deşertul Assuan, ajunge la Nil, pe care-l coboară până la Cairo. Benjamin de Tudela vede şi

piramidele, dar nu cade în greşeala creştinilor de a le considera drept magazii de grâu ale biblicului Iosif. La Alexandria admiră farul din insula Pharos, care lumina „zi şi noapte şi putea fi văzut de ia o sută de mile”. Din Egipt, Benjamin, trecând prin peninsula Sinai, revine în Europa.

Cel mai renumit dintre călători însă a fost geograful arab din secolul al XIV-lea, Ibn Battuta (1304 – 1377) din Tanger. Mare negustor, călătoriile sale le-a făcut în scopuri comerciale. Nici nu se ducea – după cum singur mărturiseşte – acolo unde drumul i se părea „prea primejdios şi unde nu putea să aibă un bun câştig”. Dar se pare că pentru el asemenea drumuri şi împrejurări erau foarte puţine, pentru că, pornit din Tangerul lui natal, vreme de 25 de ani a străbătut, pe mare sau pe uscat, aşa cum calculează un cercetător contemporan cu noi, vreo 120.000 de kilometri. A călcat în acest timp, neobositul negustor, drumurile spre locurile sfinte „din Arabia”, a fost prin Egipt, în Siria şi Irak, a trecut strâmtoarea Ormuz, pentru a se întoarce apoi, tot cu treburile sale negustoreşti, în Crimeea, de unde „s-a repezit” şi până la Sarai Berke (1333), vestita capitală a Hoardei de aur, aşezată pe Volga. Spre miazănoapte n-a mers decât până la oraşul Bolgar, de acolo mai departe, ne spune el, începea „ţara beznei”. La întoarcerea de pe aceste meleaguri se pare că a trecut şi prin regiuni ale ţării noastre, pe la Babadag (Baba-Saltâk) şi pe la Vicina (Fenika).

Nu peste mult îl aflăm la Constantinopol pentru ca apoi, după un drum de 40 de zile, trecând pustiul Ustiurt, să ajungă la Urghenci şi apoi la Samarkand, în Turkestan. Negoţul l-a împins şi mai spre miazăzi şi, trecând peste Munţii Hindukush, coboară în valea Indului, iar prin Punjab ajunge în India. Aici se lasă o vreme de negoţ, intrând în slujba sultanului din Delhi. Sultanul îl trimite cu o solie în China, unde soseşte după multe peripeţii, trecând prin insulă Ceylon, în China, în portul „Zeitun”

(Duanqu) întâlneşte o puternică colonie de negustori arabi cu ajutorul cărora izbuteşte să meargă până la Pekin (Hanbalîk). Din China învăţatul negustor se întoarce acasă, trecând din nou prin Ceylon, prin Arabia, prin Siria şi Egipt. Dar Ibn Battuta nu avea linişte, se învăţase cu drumeţia. El pleacă să viziteze Granada, în Spania şi, întors de acolo, însoţeşte o solie a sultanului din Fez până la Tombuctu, pe fluviul Niger. Aceasta a fost ultima lui călătorie. Bizuindu-se pe memorie doar, bătrânul şi înţeleptul negustor îşi aşterne pe hârtie peregrinările şi păţaniile. Cartea, cunoscută sub numele de *Călătoriile lui Ibn Battuta*, cuprinde date demne de încredere. Importanţa ei este deosebit de mare – informaţiile redate de multe ori în chipul povestirilor de la focurile de seara din caravanseraiuri, pline de elemente fantastice, au toate la bază realitatea şi, o dată îndepărtata poleiala aurie şi filigranată a basmului oriental, adevărul rămâne curat şi poate constitui o sursă demnă de încredere în munca cercetătorilor de astăzi. Un curios amestec de ocupaţii şi preocupări – comerţ, administraţie, spionaj, pelerinaje şi curiozitate ştiinţifică – au caracterizat pe aceşti călători musulmani din epoca amintită. Figurile lor şi acţiunile lor pot fi sintetizate în legendarul personaj „bătrânul Sindbad marinarul" – cel care a umblat „pe toate marile pe care le luminează soarele". Iar povestirile lor – amestec minunat de elemente luate din legendele egiptene şi greceşti, din basmele persane şi indiene, cu realitatea cea mai reală, constatată de ei de-a lungul drumului pe care au umblat, pe apă şi pe uscat – sunt preţioase izvoare ce astăzi ne dezvăluie faţa unei lumi de mult apuse…

Cruciadele

De la înălţimea altarului ridicat în piaţa din Clermont, în Auvergne, Petru Eremitul predica eliberarea locurilor

sfinte din mâinile necredincioşilor şi zvon de clopot, din clopotniţa în clopotniţă – în toate bisericile apusului Europei – chemă pe credincioşi să pornească! La eliberarea „locurilor sfinte”. Miile de oameni răspundeau: „E voia Domnului” şi se pregăteau de drum. Dar care era drumul? Itinerariile pe care le străbătuseră, în Antichitate, romanii, nu le mail cunoştea nimeni. Pelerinii care călcaseră drumul până în Palestina! Sau care făcuseră drumul pe corăbii puteau da doar indicaţii incomplete despre greutăţile călătoriei şi despre lungile etape parcurse. În ce-i priveşte pe cosmografi, nici aceştia nu-i puteau ajuta pe cei ce urmau să plece la luptă şi să elibereze Ierusalimul. *Imago mundae* lui Honore d’Autun şi mapamondurile informe nu dădeau, dii păcate, decât informaţii destul de vagi. Geografiei, după cum mărturiseşte, pe la 1116, Platon de Tivoli, nu i-a rămas din epoca romană nicio moştenire. Romanii fuseseră la vremea lor cu mult în urma grecilor, a egiptenilor şi vor fi întrecuţi de arabi în ce priveşte geografia. Cunoştinţele lor nu se bazau pe niciun fel de date astronomice. Pornind din şi în cuprinsul vechii orbite romane, cruciaţii au plătit şi ignoranţei un greu tribut Plecaţi spre răsărit în 1096, ei şi-au semănat drumul, de-a lungul Dunării, cu schelete de oameni şi de cai.

În opt valuri – opt cruciade – dacă ne referim numai la cele clasice, vreme de două veacuri (1096 – 1270), armatele creştine, pe uscat mai întâi şi apoi pe mare s-au îndreptat spre răsărit, spre Ierusalim, înaintarea spre răsărit va deschide în faţa cavalerilor o lume ce H se părea ruptă dintr-un basm, ca-n *O mie şi una de nopţi*. În 1097 conducătorii oştirii cruciate, intrând în Asia Mică, nu ştiură să profite de discordiile dintre principii musulmani – dintre Selgiucizi şi Fatimizi. La Niceea, sultanul Kilig-Arslan – „sabia leului” – nu apucă să iasă însă în calea invadatorilor fiindcă, prin viclenie, împăratul bizantin Alexie obţinuse

predarea oraşului. Continuându-şi marşul „pe calea regala” ce şerpuia de-a lungul fluviului Oronte, cruciaţii se pomeniră deodată în faţa cetăţii Antiohia, căreia Seleucos Nicanor îi pusese bazele cu 300 de ani! Cr., dându-i numele tatălui său, Antiochos. Oraşul, celebru în lumea creştină ca reşedinţă a Simţului Petru şi ca sediu a zece concilii, era măreţ datorită monumentelor sale ridicate din porunca a trei împăraţi romani, Caligula, Traian şi Hadrian. Ruinele ciclopice ce se văd şi astăzi sunt mărturia luptelor ce s-au purtat atunci. Nu departe de Antiohia se afla Daphne (azi Bel el-Mă); loc de odihnă şi de plăceri, cu boschete de lauri şi cu chiparoşi, unde în Antichitate zeul Apollo avea un templu şi unde, ne spun cronicarii, în perioadele de acalmie din timpul asediului, care a durat opt luni, cavalerii veneau adeseori. Şi înainte aceste minunate locuri erau cercetate de Seleucizi şi apoi de romani. La 28 iunie 1098 după înfrângerea unei armate selgiucide, condusă de Kerbâga, general al regelui Persiei, Bohémond, conducătorul primei cruciade, intră în cetate, în 1099 armata cruciaţilor ajunse în sfârşit în faţa obiectivului visurilor sale: oraşul regilor şi al profeţilor, oraşul sfânt – Ierusalimul. Hrăniţi de textele biblice, cruciaţii admirară cu emoţie de cealaltă parte a văii lui Iosaphat, oraşul înconjurat de ziduri. Vedeau turnul lui David, muntele Sionului şi marea moschee a lui Omar cu impozanta ei cupolă. Aici se afla, după concepţia bisericii şi mormântul lui Iisus, pentru eliberarea căruia mulţi dintre ei îşi vor jertfi viaţa. După lupte crâncene cruciaţii ocupară Ierusalimul. Godefred de Bouillon, refuză, pios, coroana de rege ce-i fu oferită, lăsându-i lui Balduin I iniţiativa de a funda un regat. Dar luptele erau doar la început, Dacă emirii din Cezareea, Ptolemais, Ascalon, fura constrânşi să plătească tribut, alţii – sprijiniţi de prinţul de Mossul, Zengi – atacară Edessa, acum în mâna cruciaţilor.

În Europa vestea se răspândi repede şi o nouă cruciadă

se ridica sub conducerea regelui Franţei, Ludovic al VII-lea şi a lui Conrad al II-lea, împăratul Germaniei. Ţinta lor însă, de data aceasta, acum în anul 1148, a fost un alt mare oraş, Damascul – „imagine a paradisului cu grădini parfumate şi fântâni răcoritoare”, după cum îl cântau poeţii, dar în care cruciaţii nu vor intra niciodată. Ceva mai târziu, pe la 1187, Guy de Lusignan, rege al Ierusalimului şi apoi al Ciprului, fu înfrânt şi căzu prizonier chiar pe „Muntele Fericirii” – pomenit şi în Biblie – în mâinile oştirilor lui Salah-ad Din (Saladin), sultanul Siriei şi al Egiptului, în curând căzu în mâinile „necredincioşilor” şi Ierusalimul.

Arhiepiscopul de Tyr, Guillaume, dădu din nou alarmă, chemând în ajutor pe monarhii Europei. Acum se ridicară împăratul german Frederic Barbarossa, regele Franţei, Filip al II-lea August şi arogantul rege al Angliei, Richard Inima de Leu. Ultimii doi porniri pe mare, Barbarossa îşi conduse oştirile pe uscat, dar el muri înecat în Cilicia, în Armenia Mică, după ce-şi pierdu o parte din armata în ciocnirile cu trupele musulmane.

În ce priveşte drumul pe apă – pe Marea Mediterană – spre schelele Levantului, el era cumva cunoscut. Dar cunoştinţe precise nu existau, în tradiţia orală doar, transmisă din ţâţă-n fiu, cântată sub formă de melopee, ca nişte cantilene, erau enunţate nume de porturi, ritmul cântecului obligând la respectarea ordinii lor de la apus spre răsărit. Pe coastele Asiei Mici corăbiile cruciaţilor puteau acosta în porturile Sidon, Tyr sau Tripoli. Saint Jean d’Aer însă era acum în mina musulmanilor şi de-abia după un asediu de doi ani străvechiul oraş al Ptolemeilor va ajunge din nou: mina cruciaţilor.

Cruciadă a patra este odiseea extraordinară a unei armate care din împrejurare în împrejurare, ajunge să cucerească un imperiu, pe care abia-l cunoştea şi, ceea ce este mai curios, în beneficiul unei republici negustoreşti,

Veneţia, căreia i se adresaseră cruciaţii cu rugămintea de a-i transporta cu corăbiile în Egipt. Veneţia le ceru ca preţ al trecerii peste mare atacarea Imperiului bizantin. Mai precis, cucerirea cetăţii Zara. Luptele dinastice din Bizanţ au dus apoi la schimbarea drumului cruciadei: aceasta se îndreptă spre capitala imperiului pe care cruciaţii o cuceriră pentru pretendentul Alexie Anghelos, dar peste care se înstăpâniră mai apoi ei. Un spectacol neobişnuit se oferi, în ziua de 23 iunie 1203, ochilor uimiţi ai baronilor sărăciţi veniţi din Occident: panorama unui imens oraş reflectându-se în apele albastre ale Cornului de Aur cu palate şi biserici minunate, printre care se ridica maiestuoasă Sfânta Sofia. Era Bizanţul. I-a impresionat în aşa măsura, încât cronicarul Geoffroy de Villehardouin nu s-a sfiit să scrie că „şi celui mai îndrăzneţ îi tremura carnea pe el”. Imperiul latin de răsărit se născu fără ca cei care i-au pus bazele să se fi aşteptat la aceasta. Instigatoarea acţiunii, „egoista serenissimă Veneţia”, luă partea leului din această cucerire. Ea anexă Epirul, Acamania, Eubeea, Durazzo, Corfu, Chefalonia şi Zante, precum şi Modon şi Coron din vârful peninsulei Moreea. Oraşul lagunelor ajunse stăpânul Mediteranei de răsărit. Dar şi feudalii Apusului, conducătorii celei de a patra cruciade, se înfruptară din trupul imperiului căzut: Boniface de Montferrat primi regatul de Salonic, Guillaume de Champlitte se proclamă, în 1206, prinţ de Achaia. Cavalerii templieri, ospitalieri şi cavalerii ordinului teutonic primiră feude în imperiul cucerit şi, pe lângă mulţi alţii, chiar şi cronicarul Villehardouin obţinu o feudă în Moreea, ajungând stăpân al Patrasuhii. Aceşti cavaleri, stăpâni pe Imperiul bizantin, aduseseră cu ei frământările – certuri şi lupte – atât de obişnuite în lumea apuseană de unde veneau.

A urmat cruciadă a cincea, la care au participat unguri, germani şi scandinavi şi a şasea condusă de Frederic al II-

lea, înţeleptul şi scepticul rege al Siciliei, care se târgui cu sultanul Egiptului obţinând, pe 10 ani, Ierusalimul, Bethleemul şi Nazaretul.

Ludovic al IX-lea, regele Franţei, voia să-şi aureoleze şi el domnia cu fapte de vitejie săvârşite în slujba acestui ideal la modă. El conduse două cruciade – a şaptea şi a opta – dar n-a avut noroc destul, fiindcă în cruciadă a şaptea a căzut prizonier, pe când se îndrepta spre Cairo, răscumpărându-se cu o mare sumă de bani şi în a opta, în Tunis, muri de ciumă.

De la prima cruciadă şi până la aceasta din urmă însă multe s-au schimbat Entuziasmul maselor şi furia cavalerilor porniţi să elibereze cu sabia „locurile sfinte" au fost înlocuite de sentimente mai puţin spectaculoase, mai paşnice. Iar relaţiile dintre europeni şi musulmani, cu timpul, s-au manifestat şi pe alte planuri.

Când cruciadă a şaptea şi-a ales ca ţintă Egiptul – marele port Alexandria – nu mai era vorba, de mult, de locuri străine, necunoscute, în marele emporiu de la gurile Nilului puteau fi întâlniţi creştini, negustori din Toscana şi Lombardia, din Sicilia şi Apulia, din Normandia şi Poitou, din Anjou şi Gasconia, din Aragon şi Navarra, precum şi din Germania şi Rusia, care schimbau mărfurile din ţările lor pe cele din Africa, Asia Mică şi din Orientul îndepărtat. Trei mii dintre ei aveau aici chiar reşedinţă stabilă.

Cruciadele şi-au avut rostul şi rolul lor deosebit de mare şi în capitolul ce se va deschide în istoria Europei peste două veacuri, epoca descoperirilor geografice. Contactul susţinut dintre „latinitatea" Apusului şi lumea musulmană a însemnat o lărgire de orizont pentru ambele părţi. Dar adevăraţii beneficiari au fost europenii. Pentru participanţii la cruciade, luarea de contact cu lumea Orientului Apropiat a însemnat o lărgire concretă a orizontului şi nu pentru câţiva navigatori sau pentru câţiva negustori, aşa cum se întâmplase până atunci, ci pentru

marea mulţime a ostaşilor din diferite ţări ale apusului şi ale nordului Europei din care porneau cruciaţii spre Ierusalim.

Giovanni del *Pian di Carpine*

În plină epocă a cruciadelor, Europa văzu ridicându-se din răsărit un mare pericol: tătarii. Pe la 1241 ei ajunseră la porţile Europei centrale. Cnezatele ruseşti, regatele feudale ale Poloniei şi Ungariei erau cotropite – marile suferinţe ale oamenilor provocate de această năvală fiind descrise, printre alţii şi de magistrul Rogerius din Transilvania în a sa *Carmen miserabile*. Scriind despre aceste întâmplări, cronicarul persan Fasel-Ulah-Raşid-ed Din pomeneşte printre conducătorii de popoare învinşi de tătari şi pe Beserenbar – probabil banul Severinului. Apoi valul ucigaş se retrase – însă nu de tot. O parte a lui a rămas, încă câteva sute de ani, la nordul Mării Negre. Este vorba de hanatul Hoardei de Aur (Desti-Kypeak). Dar cine erau aceşti ultimi năvălitori şi de unde s-au prăvălit ei asupra Europei? Desigur că nu erau „fii de lupi şi de ciută”, precum se spune într-un cântec mongol. Erau mongoli care de sute de ani îşi păşteau turmele la nord de marele zid chinezesc şi care, din triburi sărace trăind izolate, s-au pomenit adunaţi într-o uniune de triburi sub conducerea autoritară şi abilă a unui fiu de păstor, Temugin, care în kurultaiul din 1206 va fi proclamat han atotputernic – Genghis-han. Europenii i-au zis şi pe bună dreptate, „mânia şi biciul lui Dumnezeu”.

Cârmuitorii popoarelor Europei apusene, care-şi aveau atenţia îndreptată spre luptele din Asia Mică, spre cruciaţi, în ce-i priveşte pe mongoli, după prima spaimă, au făcut o constatare. Aceştia nu păreau a fi duşmani numai ai creştinilor, ci loveau cu aceeaşi cruzime şi în statele mahomedane. Până la năvălirea lor în Europa, ei

cotropiseră şi distruseseră toate înfloritoarele sultanate şi emirate dintre lacul Lob-Nor şi Marea Caspică. Sultanul din Horezm se refugie la Samarkand. Bukhara fu distrusă în 1220. Merv, „regina lumii”, cu faimoase biblioteci, fu ocupat şi distrus odată cu Berarul, şi peste tot călăreţii care goneau în urma tuiului comandanţilor nu lăsau decât ruine, scrum şi moarte.

În conciliul de la Lyon, ţinut în anul 1245, papa Inocenţiu al IV-lea, bazat tocmai pe această constatare, a propus şi toţi episcopii au fost de acord, să încerce a se stabili legături şi eventual să se încheie chiar şi o alianţă cu mongolii contra musulmanilor din Asia Mică. Era vorba deci – dacă totul ar fi mers bine – de o abilă politică a papei cu neprevăzute dar pozitive rezultate pentru puterile creştine. Trebuia ales însă un om priceput pentru această ambasadă, care trebuia să meargă tocmai în inima Asiei, la Karakorum, capitala Imperiului mongol. Alegerea se opri asupra călugărului franciscan Giovanni del Pian di Carpine despre care Salimbene din Parma scria că e „un ales om de litere şi un bun vorbitor” şi desigur că era considerat şi un bun diplomat. Giovanni del Pian di Carpine porni chiar în 1245 însoţit de un alt călugăr, Ştefan de Boemia, care însă obosi repede şi abandonă călătoria, fiind înlocuit la Cracovia de un călugăr polonez numit Benedict. În drum spre cnezatele ruseşti solul papei trecu şi prin ţărişoara voievodului Olaha, probabil prin nordul Moldovei, după cum cred unii istorici. La sfaturile prinţului rus Vasili, care îi cunoştea bine pe tătari, deoarece se lovise cu ei în mai multe lupte, cei doi călugări îşi făcură mari rezerve de blănuri de animale sălbatice, monedă locală de schimb şi-şi procurară cai tătăreşti obişnuiţi cu asprimea climei din regiunile pe care urmau să le străbată. La 4 aprilie 1246 călugării franciscani se aflau pe Volga, în tabăra lui Bătu, „primul principe după împărat”.

Curtea acestuia i-a impresionat şi ambasadorul papei va

relata, în amănunţime, la reîntoarcerea sa, pompa cu care au fost primiţi. Batu-han lua cunoştinţă de scrisoarea papei şi acordă celor doi călugări sprijinul său. Întovărăşiţi de doi tătari, formând o mică expediţie, în ziua de 8 aprilie 1246 Giovanni del Pian di Carpine porni spre răsărit. Drumul îl parcurgeau călări, din poştă în poşta – circulaţia pe drumurile Imperiului mongol era admirabil organizată – schimbând caii de 6 – 7 ori pe zi. Dar, neînvăţaţi cu acest regim, bieţii călugări oboseau îngrozitor şi Giovanni del Pian di Carpine scria în raportul său către papa, la întoarcere, „că trăiau suspendaţi între viaţă şi moarte”.

Regiunile prin care treceau erau pustii – tătarii exterminaseră aproape complet populaţia. Cranii şi oseminte de oameni şi de cai însemnau drumul pe unde trecuseră ca un uragan hoardele tătăreşti. De la mijlocul lunii mai până la jumătatea lunii următoare călătorii umblară prin regiunea lacului Arai. Pe la începutul lunii iulie ambasada ajunse în „lumea nogailor”; traversară Tungaria, admirând în zare vârfurile înzăpezite ale masivului Altai. La sfârşitul lunii ajunseră la Syra Orda, la o jumătate zi de Karakorum, unde pretendentul la tronul Imperiului mongol, Kuyuk-han, îşi ridicase corturile în aşteptarea hotărârii kurultaiului. Se împlineau cinci ani de la moartea marelui han Ogodai şi acum, urmând să fie ales noul stăpân, soseau principii vasali din tot cuprinsul imensului imperiu. Kuyuk-han nu primi deocamdată ambasada papei, fiind foarte ocupat. Dar i-a primit pe cei doi călugări turakina, mama viitorului împărat. Despre marea adunare – kurultaiul – la care veniră. După aprecierea lui Giovanni del Pian di Carpine, peste 4.000 de conducători de popoare – mai mari sau mai mici – ambasadorul papei spune în concluzia raportului său că „nu era un spectacol banal”. Bun observator, abilul călugăr îşi dădu seama curând ca şi aici, în asemenea ocazii, acţiunile oculte şi intrigile au cuvântul hotărâtor.

Principele Iaroslav de Suzdal muri pe neaşteptate chiar la un prânz dat în cinstea lui; şi ambasadorul papei precizează că a fost ucis de însăşi împărăteasa mamă. Giovanni del Pian di Carpine descrie alegerile care au durat o lună încheiată, terminându-se abia la 24 august prin proclamarea lui Kuyuk ca mare han. De acum înainte el va fi „locţiitorul lui Dumnezeu pe pământ”, fiind socotii fiinţă sacră. Pecetea sa, care va fi aplicată şi pe răspunsul adresat papei, avea gravate cuvintele: „În cer Dumnezeu, pe pământ Kuyuk, regele regilor”.

Ambasada trimisă de papă fii primită împreună cu multe altele. Scrisoarea adusă de ei le-a fost luată de un slujbaş. Noul împărat se pare că nu a acordat însă ambasadei prea mare atenţie. Dar călugării mai sperau în bunăvoinţa lui. Nu admitea împăratul oare existenţa unei capele creştine nestoriene nu departe de cortul lui? Peste câteva zile ambasada papei inocenţiu al IV-lea fu chemată într-un cort în care era cancelaria hanului şi primi răspunsul redactat în limbile mongolă, arabă şi latină. El se încheia cu o formulă care poate fi considerată ca deviză a împăraţilor mongoli: „Noi iubim pe Dumnezeu şi cu ajutorul său vom acoperi pământul de ruine de la răsărit până la apus”.

La 13 noiembrie 1246 Giovanni del Pian di Carpine şi tovarăşul său erau gata de plecare spre Europa, înapoierea fu şi mai grea din cauza iernii siberiene extrem de aspre. Călugării petrecură nenumărate nopţi adăpostindu-se în mici colibe sau în gropi pe care şi le săpau singuri în zăpada. Era pe la miezul verii când solia papei ajunse din nou pe Volga la Batu-han. La 9 iunie 1247 cei doi călugări intrau în Kiev. Restul călătoriei către curtea papală decurse fără dificultăţi. Ca epilog al acestei odisee, la 9 octombrie 1247 Giovanni del Pian di Carpine a fost sfinţit de către papă arhiepiscop la Antivari, în Dalmaţia. Dar oboseala şi suferinţele prin care trecuse bietul călugăr, pornit din Italia lui cu clima caldă şi însorită până în inima

Asiei, la Karakorum, nu l-au lăsat să se bucure mult timp de liniştea arhiepiscopatului său: el a murit la Roma în 1251.

Din punct de vedere politic misiunea lui Giovanni del Pian di Carpine nu se poate spune că a avut vreun rezultat. Hoardele de tătari au atacat şi mai departe popoarele după planurile stabilite de hanii lor. Dar sub raportul informaţiei privind mai multe discipline ştiinţifice: istoria, geografia, etnografia etc. Călătoria lui Giovanni del Pian di Carpine are o mare însemnătate prin descrierea detaliată a întâmplărilor, a locurilor, a oamenilor şi a obiceiurilor lor. El este primul european care dă lămuriri, ce au putut fi verificate ulterior, asupra locuitorilor din Asia centrală şi nordică. Lucrarea sa *Historia mongolorum* lărgeşte considerabil orizontul contemporanilor săi[7].

Willem van Ruysbroeck

A doua ambasadă la marele han a fost trimisă de regele Franţei, Ludovic al IX-lea, căruia i s-a spus „cel sfânt”, pe când conducea în Siria a şaptea cruciadă (1248 – 1254). De fapt încă înaintea lui regele Franţei trimisese o ambasadă la mongoli, la marele han Kuyuk, sub conducerea unui călugăr francez, André de Longjumeau. Dar tocmai când se apropia de ţintă, hanul muri. În locul lui, cârma imperiului, până la alegerea unui nou han, fu încredinţată unui regent, Ogul-Gaemac. Acesta nu a arătat nicio bunăvoinţă faţa de ambasadă şi în răspunsul pe care l-a trimis regelui Ludovic i se adresa ca unui vasal, pretinzându-i trimiterea unui tribut anual] Regele Ludovic renunţă pentru moment. Vreo istorisire a călătoriei lui

7 O. Hakecki, „Diplomatie pontificale et activite missionnaire en Asie au XIIIe-XVe siecles” în *Rapports du XIIe Congres International des sciences historiques*, II, Viena, 1965, p. 8.

André de Longjumeau nu s-a păstrat, dar există mai multe relatări contemporane, în timpul campaniei din Siria însă, prinţul mongol Erkaltai ataca şi el pe musulmani dinspre Persia. Ludovic al IX-lea, interpretând intervenţia prinţului mongol ca un ajutor dat lui şi pentru că umbla şi zvonul că acesta ar fi îmbrăţişat creştinismul, se hotărî să mai trimită încă o ambasadă la marele han. Dar de data aceasta dădu soliei doar un caracter privat.

Pentru misiune fu ales călugărul flamand Willem van Ruysbroeck – cunoscut sub numele francez de Guillaume Rubruquis, El pleca însoţit de un alt călugăr, Bartolomeu din Cremona şi de un tânăr rob, cumpărat într-o piaţă din Constantinopol. Această ambasadă a plecat din oraşul Acra din Palestina de nord, în 1252. Iarna şi-o petrecu la Constantinopol, trecând în Crimeea, la Soldaiak (Sudak). Relatarea călătoriei făcută de călugărul flamand este mai generală şi oarecum mai vagă decât a înaintaşului său, dar şi informaţiile aduse de el rămân interesante şi prezintă importanţă. Din Crimeea trimişii regelui Ludovic şi-au continuat drumul spre răsărit luându-şi un interpret turcoman. Bagajele le-au pus pe şase care trase de boi, Ruysbroeck şi însoţitorii lui mergeau călări. Călătoria, îi prima ei parte, li s-a părut apăsătoare din cauza monotoniei stepei fără margini. Zile după zile acelaşi peisaj – câmpie ierboasă cu tufişuri mici. Porni apăreau numai pe lângă cursurile de apă acestea foarte rare. Variaţia în peisaj era creată doar de numeroasele tumulusuri – morminte de şefi, mai mari sau mai mici, ale diferitelor popoare care trecuseră prin această nesfârşita câmpie de la nordul Mării Negre. Observaţia lui Ruysbroeck că pe aceste morminte erau aşezate statuete făcute din lut, puse cu faţa spre răsărit, este importanta, faptul fiind constatat, secole mai târziu şi la popoarele din Orientul îndepărtat.

După ce trecură Donul, peisajul apăru mai variat, mai

multe cursuri de apă şi pâlcuri de pădure sau arbori presăraţi în câmpie – oricum un peisaj ce se schimba de la zi la zi. La apus de Volga – după două luni de drum, ambasada ajunse la corturile principelui Sartâk. Aglomerarea de corturi – relatează călugărul flamand – avea înfăţişarea unui adevărat oraş. Au fost primiţi de principe la care au intrat în hainele preoţeşti, de slujbă, cu cădelniţele aprinse şi cântând imnul religios *Salve regina*. Aici n-au stat mult, doar au schimbat caii şi şi-au completat proviziile. Au pornit mai departe, trecând Volga spre locul unde îşi avea corturile tatăl lui Sartâk, Batu-han. Şi acest mare prinţ i-a primit în audienţă, în drumul lor spre Karakorum ambasadorul regelui Franţei a însoţit apoi o vreme curtea lui Bătu care se mişca încet cu turmele în josul fluviului Volga. Ruysbroeck se dovedi şi acum, ca şi în alte ocazii, un destul de bun observator notând multe amănunte despre viaţa acestor nomazi. Unele dintre ele vor fi confirmate mai târziu de alţi călători, altele, din păcate, nu. Menţionăm că aprecierile făcute de el asupra vieţii tătarilor, comparând-o cu viaţa sciţilor din Antichitate despre care ştia de la Herodot şi Hyppocrate, ni-l arată pe călugărul flamand un om de carte care s-a instruit, atât cât a putut, înainte de a pleca în călătorie, asupra locurilor şi oamenilor care au trăit pe aceste meleaguri. El mai descrie şi animalele sălbatice din locurile prin care trecea, precum şi felul în care erau vânate. Admiră în mod deosebit măiestria cu care erau dresaţi şoimii.

La 14 septembrie 1253 ambasada îl părăsi pe principele Bătu. Echipaţi întocmai că tătarii, în haine făcute din piei de oaie, solii porniră în ultima parte a călătoriei lor – care va dura patru luni – spre inima Asiei. Etapele erau socotite în zile, pe care le parcurgeau între două cursuri mari de apă, care acum erau toate îngheţate. La 30 noiembrie mică expediţie ajunse la o aşezare de iarnă a tătarilor, la Kailak unde se opriră vreo 12 zile din cauza unei teribile furtuni

de zăpadă.

La curtea marelui han ajunseră de-abia la 27 decembrie. Mare han era Mangu. El primi în audienţă pe ambasadorii regelui francez la 4 ianuarie 1254, dar apoi Ruysbroeck mai fu primit de câteva ori cu care ocazii trebui să dea lămuriri asupra suveranului său, asupra ţărilor din Europa, a oamenilor şi obiceiurilor. La Karakorum călugărul flamand întâlni o mulţime de prizonieri germani, francezi, unguri, ruşi şi greci, care erau folosiţi la confecţionarea armelor şi la exploatarea minelor. Ei erau bine trataţi de tătari, întâlni chiar şi o franţuzoaică din Metz, capturată în regatul feudal maghiar şi care era căsătorită cu un meseriaş rus. La curtea hanului era şi un giuvaergiu francez, pe nume Guillaume Buchier, de loc din Paris, care fusese luat prizonier la Belgrad. Chiar lângă palatul marelui han, aşa cum constatase şi înaintaşul sau Giovanni del Pian di Carpine, Ruysbroeck găsi o mică biserică creştină de rit nestorian, dar alături de aceasta se mai aflau şi 12 temple închinate diferiţilor idoli pagini, precum şi două moschei. Ruysbroeck afirma că familia imperială participa uneori la slujbe, dar după relatarea călugărului flamand se pare că pentru tătari slujbele religioase aveau doar rolul de spectacole, neobligându-i la niciun fel de devoţiune. Şi călugărul precizează, cu amărăciune, că mulţi curteni se îmbătau chiar în timpul slujbelor.

Descrierea pe care o face ambasadorul regelui francez asupra aşezării de la Karakorum este interesantă. Fără ca oraşul să-l impresioneze prea mult, constată totuşi, aşa cum se pricepea un locuitor al Europei occidentale din veacul al XIII-lea, că la Karakorum, exista canalizare, ceea ce la Paris în această epocă nu se putea găsi şi de asemenea că reşedinţa marelui han era un centru comercial important. Locuitorii erau tătari, sarazini şi chinezi, iar el, ca şi înaintaşul său, nu are decât cuvinte de laudă pentru chinezi care sunt „foarte curaţi, foarte

politicoşi şi foarte muncitori”. El este primul dintre călătorii europeni şi unul dintre puţinii, care face precizarea că „înainte vreme, chinezii se numeau seres”. Şi încă o menţiune care-şi va avea importanţa ei în secolul al XV-lea: Ruysbroeck afirmă că China se mărgineşte la răsărit cu un ocean. El, desigur, nu avea de unde să ştie că este vorba de un alt ocean decât cel care se mărginea Europa la apus.

De-abia peste un an, în 1255, ambasada regelui Franţei, aprovizionată cu de toate, din ordinul marelui han, părăsi Karakorum îndreptându-se spre Europa, fără călugărul din Cremona fiindcă Bartolomeu rămase la Karakorum, pe lângă biserica nestoriană. La aşezarea lui Batu-han – la cea de vară – ajunse după 70 de zile de mers întins. De aici ambasada coborî pe coastele de apus ale Marii Caspice până în Caucaz. Trecu pe lângă Ararat, pe care Ruysbroeck credea că se mai aflau încă resturile corăbiei lui Noe. Mai departe coborî la Erzerum, în valea fluviului Eufrat şi ajunse la Iconium, de unde însoţi pe un negustor genovez cu care se îmbarcă pe o corabie până în insula Cipru. Ruysbroeck voia să se ducă în Franţa, la rege, dar superiorii lui l-au întors la Acra, de unde plecase şi unde ajunse iarăşi de Rusalii, în anul 1256. Regelui Ludovic al IX-lea i s-a trimis doar un raport scris. Aprecierile făcute adeseori cu privire la descrierea drumului urmat de călugărul flămând, după care aceasta relatare nu ar avea importanţa raportului întocmit de primul călător, Giovanni del Pian di Carpine, s-ar putea datora şi faptului că drumul la marele han nu mai prezenta o noutate; cercurile luminate din Europa fuseseră oarecum informate.

Marco Polo

Exista un desen în lucrarea englezului Henry Yule, *The book of Ser Marco Polo, the veneţian* (Londra, 1903), în

care sunt reprezentaţi doi deţinuţi într-o închisoare din Genova, care pe la anul 1298 se dedau aici unei îndeletniciri ciudate. Este vorba de Rusticello de Pisa, un povestitor al ciclului cavalerilor mesei rotunde, care scria la dictarea unui veneţian, pe nume Marco Polo, o carte ce va purta titlul de *Cartea minunilor lumii* şi care urma să fie dedicată lui Carol de Valois, fiul lui Filip cel îndrăzneţ, comite de Anjou, de Mâine şi de Perche. Cartea va fi în secolele XIV-XV un adevărat îndreptar folosit pentru întocmirea de hărţi geografice ale Asiei. Nomenclatura geografică din această descriere de călătorie va fi repetată pe harta catalană, din 1375, pe cea a lui Fra Mauro şi pe multe altele. Cartea lui Marco Polo a avut un rol important şi în istoria marilor descoperiri geografice, din secolele XV-XVI, ea fiind o lucrare de căpătâi pentru cosmografii şi navigatorii de seamă ai vremii. Dar cine a fost Marco Polo?

Doi giuvaergii din Veneţia, Niccolò şi Matteo Polo, tatăl şi unchiul viitorului povestitor, se îmbarcară pe la 1261, la Constantinopol, unde avuseseră nişte treburi negustoreşti, pe o corabie ce trecea Marea Neagră ajungând în Crimeea. Ei se duceau la Soldaiak, unde un neam de-al lor, Andrea, ţinea o factorie. De aici, negustori îndrăzneţi, ei se aventurară până la triburile de tătari de sub conducerea lui Barkai-han, pe Volga. Dar tocmai atunci acesta fu atacat de fratele marelui han, de Hulagu. Hulagu, victorios, îi primi bine pe cei doi veneţieni, ba mai mult, le permise să însoţească o ambasadă pe care el o trimitea la marele han, la Kubilai. Şi marele han, la rândul lui, îi primi bine şi, în lungi conciliabule, îi întrebă, cu multe amănunte, despre Europa, despre papă, despre împărat şi regi, despre popoare, obiceiuri şi credinţe. La întoarcere, cei doi negustori erau purtătorii unei scrisori în care marele han Kubilai cerea papei să-i trimită o sută de învăţaţi versaţi în cele şapte arte liberale, promiţând că dacă-l vor convinge de superioritatea creştinismului el şi

curtea să se vor converti.

Trecuseră cincisprezece ani de când cei doi fraţi Polo plecaseră din Veneţia. Dar se învăţaseră cu drumurile şi în 1271, după alegerea papei Grigore al X-lea, porniră din nou însoţiţi de doi preoţi care duceau din partea acestuia răspuns la scrisoarea marelui han. De astă dată veneţienii mai erau însoţiţi şi de tânărul fiu al lui Niccolò, pe nume Marco, în vârstă de numai 17 ani. Drumul spre marele han l-au început la Laiazza (Ajas) în golful Alexandretta. Din Armenia şi Turcomania, cea cu păşuni bogate, călătorii au trecut în Georgia, ai cărei viteji luptători au împiedicat pe tătari să le supună ţară. Apoi trecând pe la Porţile de Fier – Der-Bend – ei coborâră la Moşul, de unde s-au dus la Bagdad, oraşul în care trăia, după cum va scrie Marco Polo, „califul tuturor sarazinilor din lume” şi de aici ajunseră la Kerman.

Mai departe îşi continuară drumul prin oraşul Balh, din vecinătatea izvoarelor fluviului Sardaria (Exus), unde Alexandru cel Mare se căsătorise cu faţa lui Darius. Trecură şi pe la poalele Pamirului, apoi prin Iarkand atinseră deşertul Lob Nor, populat de fantome – noaptea se auzeau bătăi de tobe – fenomen cunoscut şi astăzi, fiind vorba de vibraţiile maselor de nisip supuse marilor alternanţe de temperatură, de la ziua încinsă de soare la noaptea rece. În pasajele din cartea sa, în care este vorba de aceste locuri, Marco Polo vorbeşte şi despre un personaj misterios – preotul Ioan – altul decât preotul Ioan din Africa. Acest preot Ioan din Asia nu era de fapt decât „uaug”-ul keraiţilor, recunoscut ca rege de împăratul Chinei, creştin nestorian, care-l bătuse într-o luptă pe temutul Genghis-han. Mai descrie Marco Polo şi pe locuitorii din cimpi din nordul Siberiei, precum şi pe cei din sud care creşteau nişte „oi cu lâna foarte fină şi mari ca elefanţii” – este vorba desigur deşt animalul specific regiunilor tibetane – iakul. Dar mai mult ca sigur că aceste

descrieri nu se bazau pe observaţii personale, ci pe relatările altora, în partea de nord a marelui zid chinezesc, mică expediţie din care făcea parte şi Marco Polo a ajuns la „oraşul păcii” – Kai-Ping-Fu. Aici era reşedinţa de vară a lui Kubilai-han şi ea se afla la nord de Hanbalîk (Pekin) şi la răsărit de Kalgan.

Descrierea reşedinţei marelui han „rege al regilor” şi „stăpân al tuturor tătarilor, de la răsărit şi de la apus”, este desigur exagerată. Dar ea conţine, fără îndoială, multe elemente care, redate în însăşi realitatea lor, impresionau mintea înaripată a unui tânăr veneţian de 17 ani. Se pare că şi marele han a rămas plăcut impresionat de figura şi de vioiciunea şi poate chiar şi de prestanţa tânărului italian. Marco Polo, împreună cu tatăl şi cu unchiul său, stătu în China 19 ani (1271 – 1290), fiind primit de marele han în slujba lui. El fă o vreme, prin 1277, guvernator al Yang Zhou-ului; apoi îndeplini mai multe misiuni care-l purtară pe două itinerarii, amândouă pornind de la Hanbalîk. Pe unul a mers pe coasta mării, prin ţările „Cathay” şi „Manzi”. Ca urmare a acestei călătorii el va povesti despre „marele oraş Hanciu” şi despre „renumitul oraş Tiuanciu”. Pe celălalt drum – spre sud-vest – a umblat Marco Polo pentru a se duce în Tibet, despre ai cărui locuitori ne relatează că foloseau pentru negoţ ca mijloc de schimb, în loc de bani, sarea.

Multe l-au impresionat pe Marco Polo, în drumurile lui prin China, oameni, locuri şi obiceiuri şi pe toate a voit să le descrie în cartea sa. La curtea hanului, pe lângă luxul exotic, Marco Polo constată şi existenţa unei riguroase etichete. Armata hanului – garda ce purta numele de „cei fericiţi” – era de o disciplină necunoscută europeanului nostru, în apropierea palatului el admiră o frumoasă grădină zoologică cu animale rare, cerbi albi, veveriţe zburătoare, gazele negre etc. Şi nu departe de aceasta o grădină, o adevărată grădină botanică, cu plante rare şi

flori minunate.

Dar şi alte lucruri provocară mirarea veneţienilor. În China schimburile negustoreşti se puteau face şi fără aur şi argint. Nişte cărţulii purtând pecetea hanului Kubilai puteau să aibă valoare de la o jumătate de solid până la 10 besantini de aur. Se puteau schimba cărţile vechi şi cu altele noi, purtătorul lor pierzând 3% din valoarea sumei scoase pe ea. Deci chinezii se foloseau de bilete de bancă, cum s-ar numi ele astăzi. Ei aveau şi poştă, aveau hanuri cu albituri de mătase pentru călători. Mesajele urgente erau purtate pe cămile special antrenate să meargă repede. Apoi i-au mai uimit pe italieni şi Marco Polo a consemnat în cartea sa, arhitectura curioasă, dar adeseori somptuoasa a clădirilor, podurile măreţe, unele de marmură, pagodele împodobite cu metale preţioase şi pietre scumpe, unde slujeau mii de călugări.

După 19 ani cei trei veneţieni s-au hotărât să se înapoieze acasă. Dar n-au voit să se mai întoarcă pe drumul parcurs pe uscat, ca la venire, ci să înconjure Asia, pe la miazăzi, cu corabia. Marele han profita de această ocazie, rugându-i să conducă pe fiica sa în Iran, la Tabriz, unde aceasta urma să se căsătorească cu fiul ilkhanu-lui, Argun. Ei au plecat, în 1291, din Zeitun cu mai multe corăbii, au trecut printre cele „7448 de insule risipite în Marea Ciu”. Au vizitat Sumatra unde au stat mai mult timp. De acolo, trecând printre cele două arhipelaguri, Nicobare şi Andamane, s-au îndreptat spre Ceylon. Despre bogăţia acestei insule, în pietre preţioase şi perle, Marco Polo vorbeşte cu entuziasm. Prin strâmtoarea Ormuz veneţienii pătrund apoi în Golful Persic. După ce-şi îndeplinesc misiunea predând viitorului soţ pe frumoasa principesă – după vreo 3 ani de călătorie – italienii o porniră într-adevăr spre casă. Din această ultimă parte a drumului Marco Polo pomeneşte şi de alte ţări, pe care însă se pare că nu le-a vizitat: de „Abasia”, „Zanghibar”,

„Madeigascar”. Pasajul din cartea lui în care relatează despre ele este însă destul de confuz, în 1295, cei trei călători ajung în sfârşit la Veneţia. Peste doi ani Marco Polo era la Genova, în închisoare. A stat închis vreo doi ani, în timpul cărora şi-a scris cartea. Cartea lui Marco Polo a fost pentru contemporanii săi şi este şi pentru noi astăzi, un izvor de informare de mâna întâi. Spre deosebire de alţii care au scris după el, compilatori reci şi creduli, ei şi-a luat informaţiile în mod obişnuit, pe viu, a umblat, a văzut, a auzit, a relatat şi a căutat să prezinte cât mai exact totul, silindu-se să-şi aducă aminte de cât mai multe amănunte. Cartea lui Marco Polo în prima versiune cu titlul: *Cartea despre varietatea lumii* a fost întocmită după concepţia orientală – sub forma de povestiri adresate unor ascultători. Călătoria propriu-zisă a celor trei veneţieni este cuprinsă în prolog şi doar în câteva capitole ale cărţii în rest sunt descrise ţări, popoare şi obiceiuri dintr-o mare parte a *Asiei.* Fără îndoială că cele mai multe informaţii se referă la mongoli şi! curtea marelui han.

Călătoriile făcute de solii papilor, de solii vreunui rege sau de negustori îndrăzneţi, în secolul al XIII-lea, au marele merit de a fi deschizătoare de drumuri pe care urmaşii lor vor umbla apoi nesperat de uşor. Le-am spus celor trei călători amintiţi mai sus deschizători de drum şi este adevărat. Dar în acelaşi timp sau imediat după ei şi alţi oameni întreprinzători au pornit spre zările îndepărtate. Nu de la toţi aceştia au rămas însă urme scrise, de vreo importanţă deosebită. Totuşi în unele din relatările lor se află informaţii despre populaţii şi obiceiuri, despre ţări până atunci necunoscute, despre relief şi climă şi multe alte amănunte. Aşa bunăoară Giovanni de Montecorvino, care călătoreşte cam în acelaşi timp cu Marco Polo în India şi în China, ne dă amănunte despre comerţul cu trestia de zahăr din Ceylon ne dă informaţii despre negustorii arabi şi evrei stabiliţi în insulă şi

explicaţiile sale privind navigaţia pe Oceanul Indian, în timpul musonului, au fost de folos navigatorilor portughezi când s-au înstăpânit pe aceste meleaguri.

La începutul secolului al XIV-lea, Odorico da Pordenone ajunge şi el până în nordul Chinei, în drumul său Odorico a vizitat coasta Malabar din India, Ceylonul, Madrasul, Sumatra şi Java. El descrie cu multe amănunte oraşul Canton, pe care-l socoteşte de trei ori mai mare decât Veneţia. De asemenea prezintă deosebit de veridic ravagiile pe care le făcea revărsarea fluviului Huang-he şi le compară cu cele ce le făcea Padul în regiunea Ferrarei. Nu se poate preciza dacă a vizitat şi oraşul Lhassa din Tibet, dar este primul european care povesteşte despre acest „oraş al templelor”.

Fratele Giovanni di Marignolli, care a plecat prin 1338 din Avignon, după multe peripeţii ajunge în China pe la 1342, unde va rămâne câţiva ani. La întoarcere va lua şi el drumul mării, trecând prin Ceylon şi India şi ajungând la mănăstirea lui din Franţa abia în 1353. Printre descrierile sale, ca şi la ceilalţi călători, se află multe prezentări fantastice, dar şi multe informaţii juste care au fost verificate.

Afanasi Nikitin

Ceva mai târziu, în veacul al XV-lea, mai apare un mare călător, nu însă din ţările apusene ale Europei, ci din răsărit, din Rusia. Este vorba de negustorul Afanasi Nikitin. El pleacă spre răsărit în 1466, însoţind pe nişte soli ai şahului Şirvanului care fuseseră trimişi la Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei. De fapt au Pornit spre răsărit mai mulţi negustori cu câteva corăbii, pe Volga, dar o mare furtună, precum şi un atac al tătarilor au făcut ca numai o corabie să ajungă cu bine la Derbent. Pe aceasta se afla şi Afanasi Nikitin, autorul unor foarte interesante

însemnări numite *Călătorie peste trei mări*. Şi la el ca şi la înaintaşii lui se poate constata amestecul de adevăr şi fabulaţie. Trecând pe la Baku, Nikitin se mira, ca şi alţii înaintea lui şi ca mulţi după el, de „focul nestins” pe care nu şi-l putea explica (de fapt, ţiţei ieşit la suprafaţa pământului şi aprins din întâmplare, care ardea cu anii). Dar nu are vreme să se oprească prea mult; cumpărând aici o marfă pe care o va vinde mai încolo, el umbla din târg în târg. Străbate mii de kilometri, ajunge în India unde se opreşte mai bine de doi ani, ocupându-se cu aceeaşi îndeletnicire. Bun observator, îşi dă seama de disensiunile dintre musulmani şi hinduşi. Negustor abil, îşi notează mărfurile cu care ar fi putut negocia cu câştig. Piperul şi coloranţii erau ieftine. Ar putea să ia bani buni pe ele în Rusia. Dar vama era foarte mare. S-ar putea aduce un transport pe mare, dar se temea „de mulţimea tătarilor”.

Negustorul rus ajunge şi în Ceylon. Despre China scrie numai din auzite. Dar multe din informaţiile cuprinse în scrierile sale se verifică fie cu ale celorlalţi călători dinaintea lui, fie cu ale călătorilor de mai târziu. Prin 1472 porneşte spre casă, pe mare, cu o corabie încărcată cu orez, piper şi grâu din care, scrie el, a dat o parte „etiopienilor”, trecând pe lângă coastele Africii. El confundă însă coasta Somaliei cu Etiopia, în golful Ormuz părăseşte corabia, pornind pe uscat până la Trebizonda de unde, pentru un galben, o corabie îl duce la Caffa, în Crimeea. Era 5 noiembrie 1472 când Afanasi Nikitin ajunge acasă, după un drum de mai multe luni de la debarcare, însemnările lui Afanasi Nikitin au fost copiate în veacurile XVI-XVII de vreo 6 ori, ele fiind un preţios izvor pentru cunoaşterea realităţilor din India medievală, ţară, sau mai bine-zis continent, care abia peste o jumătate de veac va fi „descoperit” de către portughezi.

Cauze şi *imbolduri*

Auri sacra fames
Vergilius. Acneida

O jumătate de mileniu ne desparte azi de epoca marilor descoperiri, în anul 1460 a murit principele Henric Navigatorul, care a organizat explorarea coastei atlantice a Africii şi colonizarea insulelor din Oceanul Atlantic. Peste zece ani portughezii au atins Guineea şi s-au înstăpânit peste bogăţiile şi locuitorii ei. Călătoria lui Bartolomeu Dias, din anul 1488, în jurul Capului devenit din al Furtunilor al Bunei Speranţe, deschise calea maritimă spre India, unde corăbiile lui Vasco da Gama au ajuns în anul 1498. Caravelele lui Cristofor Columb au descoperit, în 1492, o lume nouă, America. S-a deschis astfel o pagină nouă, o nouă epocă în istoria omenirii.

Era prologul expansiunii europene peste mări, oceane şi continente, prologul supremaţiei civilizaţiei europene. Oamenii din vechiul continent au pătruns apoi în zone necunoscute, au venit în contact cu ţări exotice şi popoare stranii, au acaparat bogăţiile marilor spaţii explorate, au lărgit necontenit limitele acestor spaţii, le-au subordonat stăpânirii lor, au adus formele de civilizaţie şi cultură proprii. Cu marile descoperiri, barierele Lumii Vechi au fost depăşite, a început „istoria universală” a vechiului continent.

Marile descoperiri geografice, care au produs modificări radicale *şi* profunde în viaţa oamenilor şi a popoarelor *şi* care, prin multiplele lor consecinţe au mişcat, au zguduit lumea, nu au apărut deci spontan, fără rădăcini în trecut. Ele reprezintă încoronarea logică a unei serii de eforturi îndrăzneţe şi răbdătoare, care secole de-a rândul le-au pregătit. Ca orice fenomen istoric, ele se explică Prin antecedente precise. Dar şi prin cauze imediate, printr-un

concurs de factori, de posibilităţi noi.

Raţiuni, cauze de natură economică, au determinat naţiunile europene, unele mai devreme, altele mai târziu, să iasă din orizontul îngust spre marile căi şi spre spaţii largi. La acestea s-au adăugat, având un rol mai redus şi motive de ordin religios.

Mirajul Orientului

Primele călătorii care au depăşit mările interne, europene şi au deschis orizonturi noi, peste oceane şi continente, vizau aproape toate, sub formulări diverse, aceeaşi ţintă, Orientul, „insulele mirodeniilor", Imperiul Han, Cathay şi Cipangu (Japonia). Mitul bogăţiilor, reale sau fictive, ale Orientului a fost un puternic imbold în explorarea şi descoperirea ţărilor şi insulelor din Africa şi Asia şi, indirect, a Americii.

Europa era tributară Asiei în special pentru „spiţerii", adică pentru aromate şi „coloniale", care constituiau baza farmaceuticii medievale şi erau indispensabile în bucătăria vremii. La sfârşitul perioadei de apogeu a Evului Mediu, Europa occidentală importa: piper negru din Malabar şi insula Ceylon, ghimbir din India sau Arabia, nucşoară şi cuişoare din Moluce, mâna din Persia, rebarbara, cu calităţi terapeutice, din China sau India, camfor din Sumatra şi China şi tot din China rădăcini de galanga, aromatic şi stimulent; apoi opiu, zahăr din Siria, Egipt şi India, scamonea – baza medicinei galenice a vremii – tot din Siria, chinchina; diverse gume, coloranţi: brazii, colorant roşu din Ceylon, şofran din India, indigo din Bagdad, garanta din Arabia; parfumuri, ca moscul din China, ambra din Oman; ţesături de mătase şi covoare scumpe din Persia şi Egipt, din Irak şi Siria, perle din Ceylon şi Golful Persic, diamante exclusiv din India, rubine din Ceylon, turcoaze din Persia, lapislazuli din regiunea

Exusului (Sir Daria), precum şi arme scumpe. Se făcea un consum uriaş de „spiţerii”, de parfumuri şi sucuri mirositoare – moscul pătrunzător şi ambra moleşitoare, ulei de trandafir, myrha şi aloe, cerute, ca şi mătăsurile chinezeşti, ca muselina şi damascurile, de o clientelă feminină din ce în ce mai rafinată; de „spiţerii”, leacuri folosite pentru boli de stomac, cataplasme, antispasmodice şi stimulente, antiscorbutice şi altele, cu virtuţi curative reale sau presupuse, care le făceau foarte căutate.

O importanţă deosebită aveau mirodeniile (*especeria*), ingredientele iuţi sau ameţitoare, corozive sau îmbătătoare ale Orientului Bucătăria medievală era de regulă searbădă, monotonă. Zarzavaturile erau rare. Cartofii, roşiile, porumbul, morcovii nu erau încă cunoscute. Alimentaţia, uniforma, avea la baza carnea, întrucât în multe părţi nu erau duse la iernat, din cauza unei agriculturi relativ înapoiate, decât puţine animale, în anotimpul friguros se consumau mari cantităţi de carne sărată. Or, pentru a putea suporta un asemenea regim sever, se întrebuinţau mirodenii, condimente. Puţin piper, floarea uscată a arborelui tămâios, praf de ghimbir sau scorţişoară dădeau gust, făceau comestibilă mâncarea. Până şi vinul, berea erau încinse şi aromate cu ingrediente picante.

Tocmai pentru că erau atât de solicitate, mirodeniile erau şi scumpe. Şi mai erau scumpe pentru că se aduceau de departe, din Tidore, Amboina sau Temate, din Banda, de pe coasta Malabarului sau Ceylon, de peste mări şi oceane, prin pustiuri, peste ape, vehiculate prin numeroase ţari, supuse pericolului de a fi pierdute în furtuni, în taifunuri, jefuite de beduini sau de corsari. Ele treceau prin zeci de mâini, zeci de intermediari realizau profituri exorbitante din negoţul cu „spiţeriile” destinate Occidentului.

Articolele orientale ajungeau în Europa pe mai multe căi. Prima era artera continentală, transasiatică şi trecea prin colonia genoveză Cafa sau prin cea veneţiana Tana,

din Crimeea, sau lega Trapezul de Ormuz. Această cale a avut de suferit în urma islamizării Asiei centrale şi a declinului banatului mongol din secolul al XV-lea. Celelalte căi sudice, maritime şi terestre, erau controlate de arabi. Două drumuri de caravane: unul cu punctul de plecare Siria sau Egiptul şi destinaţia Meca; celălalt, îndreptându-se din Alep spre Tigru. Ambele se prelungeau în direcţia Oceanului Indian, unul către Golful Persic, al doilea către Marea Roşie, în direcţia inversă, de la Golful Persic, caravanele înaintau până la Basrah sau Bagdad, de unde, peste deşertul Şirei, se îndreptau spre Damasc şi Alep sau, urmând cursul Eufratului, străbăteau munţii Armeniei, ajungând la porturile Mării Negre. Aici erau achiziţionate de veneţieni şi genovezi, armeni sau ruşi şi, mai rar, de provensali şi catalani. Celălalt drum trecea peste Marea Roşie. Colonialele erau transportate pe apă, apoi prin Aden, pe drumul caravanelor spre Nil, până la Cairo, de unde erau dirijate spre Alexandria sau Beirut. La Alexandria, potrivit relatărilor cunoscutului călător Rabbi Benjamin din Tudela (1166 – 1173), negustorii europeni şi în primul rând veneţienii aveau deja în secolul al XII-lea prăvălii, depozite proprii. Veneţienii, stăpâni peste comerţul Alexandriei, deveniseră principalii beneficiari şi intermediari ai comerţului cu aromate. Un comerţ înfloritor, practicat la început de negustori arabi, persani, evrei şi copţi, dar şi de „franci”, apoi aproape numai de musulmani, lega Orientul de India.

Din porturile septentrionale ale Mării Mediterane, produsele orientale erau vehiculate pe uscat spre Lyon sau, peste Alpi, spre oraşele din sudul Germaniei – în special spre Augsburg şi Nuiriberg – dar şi până la Bruges şi oraşele Hansei, de unde erau apoi redistribuite în Europa. Trecând prin atâtea mâini, supuse la numeroase taxe, nu este de mirare că ele se vindeau în Europa de câteva ori mai scump ca în Indiile Orientale. Scumpetea lor

se explică însă şi prin vicisitudinile politico-militare din zona Orientului Apropiat. După căderea regatului latin al Ierusalimului şi după pierderea coloniilor „france” din Siria, dominate de veneţieni şi Parţial, de genovezi, atenţia veneţienilor se îndreptase spre Egipt, unde, peste Marea Roşie, veneau produsele Orientului îndepărtat. Instaurarea stăpânirii vremelnice ciprioto-veneţiene asupra Alexandriei (1365) a ameliorat temporar situaţia. Urmă statornicirea stăpânirii mameluce şi a monopolului ei peste traficul prin Marea Roşie, monopolizarea de către musulmani a negoţului cu „spiţerii”, aducător de mari profituri. Din aceste motive, preţul lor se menţine ridicat şi acest comerţ rămâne activ, neîntrerupt şi mereu rentabil. Erau mărfuri cu volum şi greutate reduse, cu valoarea mare, plătite în numerar, în aur şi argint.

Criza comerţului levantin?

În anul 1453 a căzut Constantinopolul şi s-au pus, sub Mahomed al II-lea, temeliile Imperiului otoman. Construirea de fortăreţe la Dardanele (1463) transformă statul otoman în stăpân incontestabil al strâmtorilor, iar Marea Neagră, treptat, într-o mare internă otomană. Pornind de la această realitate, istoricii au formulat mulţi vreme opinia că *criza comerţului levantin* e principala cauză a marilor descoperiri. Comerţul cu coloniale ar fi fost lovit mortal de expansiunea otomană, veneţienii erau – greu şi cu jertfe mari – toleraţi de cuceritorii turci, iar genovezii îşi pierduseră definitiv poziţiile lor din Răsărit. Porturile Mării Negre se închid şi, la sfârşitul secolului al XV-lea, aceeaşi soartă loveşte şi porturile Siriei şi ale Asiei Mici. Trebuiau căutate alte căi spre ţările bogate în mire denii. Ce răsplată pentru navigatorii care, descoperind noi căi de acces spre „insulele aromatelor”, spre ţările bogate ale Orientului, ar reuşi să ocolească bariera turco-

musulmană, monopolul veneţian şi să intre în contact direct cu India, cu Molucele!

Cercetările noi infirma această opinie. În primul rând, spiţeriile, colonialele – mărfuri foarte importante în comerţul european cu Orientul – nu constituiau la sfârşitul secolului al XV-lea produsele unice ale marelui trafic internaţional. Comerţul oriental era infinit mai variat şi nu includea numai produsele Indiei şi ale Molucelor, ci şi cele ale Orientului Apropiat, ale ţarilor levantului mediteranean, ultimele deseori exploatate de „latini" în profitul marilor case comerciale. Extinderea stăpânirii otomane a provocat un transfer de colonii dinspre est spre vest alaunul se exploatează la Tolfa, apoi la Marenon, după pierderea, pentru Apus, a Faceei; mătase se produce la Granada şi în Calabria; zahărul în Algarve şi Madeira. De altfel, piperul se procura în secolul al XV-lea şi din Africa. Se pare că italienii au fost aceia care i-au îndemnat pe portughezi să extindă călătoriile de explorare în Africa, în vederea aprovizionării Portugaliei cu piper african numit malaguetta sau melaghetta (cunoscut încă din secolele XII-XIII şi sub denumirea de „boabe din Paradis" şi „nuci din Sahara") [8], utilizat ca leac şi condiment. Genovezul Uso di Mare, în slujbă portugheză, a atins în anul 1455, în regiunea fluviului Gambia, ţara de baştină a acestui soi de piper şi până la anul 1470 portughezii au descoperit întreaga „coastă a piperului", asigurându-şi până la 1513 monopolul acestui comerţ. Abia în ultimul sfert al secolului al XV-lea explorarea drumului maritim spre „insulele mirodeniilor", din Asia, a devenit ţinta oficială a expediţiilor africane ale Portugaliei.

Aceste mutaţii au dat un imbold dinamicii de exploatare, de descoperire de ţari şi pământuri necunoscute.

---

8 *S.* Devisse, „Routes de commerce et echanges en Afrique occidentale du Xl-e au XVI-e siecles", Raport la al XI-lea Congres International de istorie maritimă (Bari, 28 august-9 septembrie 1969), p. 35, nota 2,

În al doilea rând, instaurarea stăpânirii otomane *în* sud-estul Europei nu a dus la întreruperea relaţiilor comerciale dintre Orient şi Occident, respectiv republicile maritime ale Italiei. Dimpotrivă, se pare că, după trecerea marilor antrepozite din Asia Mică şi Iran: Băiat (Palatia) şi Ayasoluk (Altoluogo) sub dominaţia otomană, relaţiile comerciale cu oraşele-republici italiene au cunoscut o dezvoltare importantă. Impunerea veneţienilor şi a genovezilor la taxe vamale de 2% şi apoi de 5% (1463) a influenţat acest comerţ în sensul că a prejudiciat poziţiile deţinute de italieni în comerţul levantin, dar nu a întrerupt acest negoţ, practicat acum şi de greci, de evrei, armeni, raguzani şi de musulmani[9]. Negoţul dintre continent – şi în special sud-estul, centrul şi răsăritul său – şi Levant îşi păstra aproape întreaga vitalitate. Spiţeriile, ţesăturile, mătăsurile continuă să vină din Orient pe calea Ormuz-Tebriz-Istanbul şi de aici, peste Balcani, spre ţările dunărene, Polonia şi ţările scandinave. Pe această cale se aprovizionau şi ţările române. Tranzitul de mărfuri orientale: piper, ghimbir, cuişoare, nucşoară, tămâie, indigo, alaun, şofran, citrice, orez, mătase etc. Prin Ţara Românească spre marile centre ale Transilvaniei, Sibiu şi Braşov, este neîntrerupt la sfârşitul secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Numai marii negustori şi cei reuniţi în „prima magna societas” din Braşov au importat, în anul 1503, prin Ţara Românească, 728, 50 chintale şi 510, 25 fanţi de piper, adică o cantitate de 49 – 55.000 de kilograme.[10] O situaţie similară, un

---

9 H. Inalcik, *L’empire ottoman*, în *Les peuples de l’Europe du Sud-Est et leur role dans l’histoire* (*XVI-XVII*), Sofia, 1966, pp. 24-25

10 M. Dan, S. Goldenberg, „Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitie du XVIe et au debut du XVIIe siecle”, în *Revue des etudes sud-est europeennes*, vol. V, 1-2, Bucureşti, 1967, p. 88; R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul* (secolele XIV-XVI), Bucureşti, 1965, pp. 168-176.

import înfloritor de produse coloniale (*resturcales*) se poate observa la începutul secolului al XVI-lea şi la Sibiu. Dacă în prima jumătate a secolului al XVI-lea, după marile descoperiri, ţările Europei occidentale şi centrale se aprovizionau cu mărfuri orientale, cu spiţerii, prin intermediul portughezilor, distribuindu-le mai departe. În Austria, Ungaria, Polonia, Cehia şi Rusia, prin intermediul oraşelor din Ţările de Jos şi ale Germaniei, sau chiar al Veneţiei, în Balcani, în sud-estul Europei, dar şi în Europa centrală mărfurile orientale pătrundeau din Levant, făcând o serioasă concurenţă celor distribuite de Portugalia prin Anvers sau Veneţia[11], în Polonia, de pildă, se distinge chiar o zonă de demarcaţie între locurile de pătrundere a spiţeriilor care veneau din Anvers sau Veneţia şi ale celor provenite din Istanbul[12]. În orice caz, Peninsula Balcanică rămâne în toată jumătatea secolului al XVI-lea un domeniu rezervat aproape exclusiv spiţeriilor importate prin Siria şi Egipt. De altfel, când Imperiul otoman a cucerit Anatolia orientală, adică Siria şi Egiptul (1516 – 1517) şi a intrat în regiunea Mării Roşii în lupta cu portughezii, căile spre insulele aromatelor, ca de altfel şi spre America, fuseseră de mult descoperite şi de asemenea fusese întemeiat, în Orient, imperiul colonial portughez.

Mitul aurului

Setea de aur, explorarea teritoriilor necunoscute, cu eventuale resurse de aur şi de argint, a fost *cauza economică principală ş*i esenţială a expansiunii europene şi a marilor descoperiri.

---

11 S. Goldenberg, „Der Sudbandel în den Zolirechrimgen von Sibiu (Hermannstadt) im 16 Jahrhutidert”, în *Revue des etudes sud-est-europeennes*, II, 3-4, 1964, pp. 395-396.

12 J. Kiniewicz, „Droga morska de Indii i bandei korzeny w latach 1498-1522”, în *Przeglad Historyczny*, 55, nr. 4, 1964, pp. 557-603.

Avântul înregistrat în industrie şi comerţ în a doua jumătate a secolului al XV-lea, înviorarea schimbului de mărfuri în regiunea bazinului Mării Mediterane şi în special în Europa occidentală, favorizat de calmul relativ care domina raporturile dintre state după încheierea războiului de o sută de ani, au accentuat lipsa de instrumente de schimb şi au dus la sporirea circulaţiei monetare, adică a aurului şi argintului. Cu toate eforturile în exploatarea metalelor nobile din Europa – repunerea în exploatare a minelor părăsite, aplicarea de metode noi în Germania, în Tirol, în Franţa (Firmel, Cevennes), în Transilvania şi Slovacia, producţia nu era în stare să satisfacă cererea, iar a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost o epocă de monedă rară şi scumpă.

Resursele miniere ale Europei erau insuficiente, cererea depăşea oferta. Comerţul deseori deficitar cu Orientul, în special cu Egiptul şi Levantul, spre care se revărsau aurul şi argintul european şi pe care nu-l putea echilibra un export echivalent de produse europene şi, în special, de fier, reducea de asemenea, substanţial, rezervele de metale nobile ale Occidentului. Balanţa comerţului levantin rămânea pasivă[13].

Lipsa de numerar era endemică şi lovea în primul rând tranzacţiile internaţionale. Nevoile crescânde ale economiei depăşesc în mod regulat posibilităţile sale. În marile centre ale continentului se pune cu acuitate şi mereu aceeaşi problemă: care e nivelul numerarului

13 Recent s-au formulat şi opinii care pun sub semnul întrebării problema afluxului de aur din Occident în Orient. (M. Bautier, „Les relations commerciales des Occidentaux avec les pays d'Orient au Moyen Age", comunicare ţinută la Congresul internaţional de istorie maritimă de la Beirut, septembrie 1966; cf. J. Delumeau, J. Richard, „Societes et compagnies de commerce en Orient et dans l'Ocean Indien", în Annales E.S.C., 4,1968, p. 828.) Ipoteza ni se pare temerară şi discutabilă până la demonstrarea ei prin date documentare cantitative pentru întregul Ev Mediu.

disponibil şi prin ce mijloace s-ar putea spori rezervele, în acelaşi timp, formarea statelor centralizate, complicarea şi perfecţionarea aparatului de stat, a administraţiei cu care se înzestrau statele moderne, solicitau mijloace materiale, deci băneşti, sporite. O adevărată foamete de metale nobile în economia statelor occidentale.

Ştiri necontrolate despre o ţară. Misterioasă a aurului s-au răspândit cu repeziciune, începând cu secolul al XIII-lea. Se ştie azi că „Dorado”-ul medieval legendar se găsea în Africa, în imperiul Mâli, pe Senegalul superior şi pe Niger: spălătorii de aur negri extrăgeau din nisipul fluviilor grăuntele şi praful de aur atât de solicitat şi-l schimbau pe sare, cupru sau alte mărfuri. Aurul acesta sudanez, transportat cu caravanele, peste pustiul Saharei, spre Africa de Nord, era achiziţionat de negustorii italieni şi catalani sau transportat cu caravanele spre coasta Marocului, unde era achiziţionat de negustorii spanioli. Acest trafic al aurului îşi avea drumurile sale bine fixate, cu flux regulat, avea mari centre de distribuţie, controlate în special şi indirect de marile banca italiene. Andaluzia, cu oraşele ei Sevilla şi Cádiz, devine una dintre cele mai importante pieţe de aur. Aici italienii, dar şi alţii, îşi completează rezervele lor de metale preţioase. Economia europeană începe astfel să fie dominată treptat de aurul african. Deşi în secolul al XIV-lea şi la începutul secolului al XV-lea o parte importantă a aurului african rămâne încă inaccesibilă Occidentului[14], Africa de Nord devine principalul său furnizor de metal galben.

Povestirile cele mai extraordinare, legendele ţesute în legătură cu ţările africane, cu comorile lor fabuloase, menţineau nepotolită ispita câştigului, a excepţionalei răsplăţi care ar aştepta pe cei ce ar fi în stare să descopere căi directe de acces spre ţara aurului, eludând monopolul

14 J. Devisse, op. cit. I pp. 39-40.

italian în general şi concurenţa genovezilor, tentaţi să ajungă dincolo de Sahara, la aurul din Sudan, în special. Un dicton din acele vremuri susţinea că „o călătorie la negri” e panaceul săracilor.

Drumul pe uscat, peste Sahara, prezenta mari dificultăţi. O dovedise călătoria riscantă spre Tuat a genovezului Antonio Malfante, din anul 1447, comanditată de banca genoveză Centurioni şi cea a florentinului Benedetto Dei, care se pare că a ajuns până la Tombuctu[15]. De aceea se încearcă să se găsească o altă cale de acces, pe mare, de-a lungul coastelor de vest ale Africii, spre sursele aurifere, dar abia pe la 1475, în regiunea Coastei de Aur, unde în 1481 s-a înălţat portul São Jorge da Mina, schimbul cu negrii deveni intens şi aurul african luă calea Portugaliei. Valoarea transporturilor lunare de aur în timpul lui Manuel I (1495 – 1521) se ridica deja la 10.000 cruzados aur.[16]

Bogăţiile fabuloase ale Guineei au atras şi navigatori de alte neamuri. Au apărut, după 1475, primele corăbii flamande în zona Coastei de Aur. Castillanii nu se lăsară nici ei mai prejos. Şi aici oamenii sunt cuprinşi de o adevărată febră a aurului, în anul 1478, un număr de 35 de caravele părăseşte Sevilla şi alte porturi andaluziene, îndreptându-se spre Coasta de Aur. Dar peste un an, prin pacea de la Alcacovas, regii catolici au fost obligaţi să recunoască monopolul maritim şi comercial portughez în Guineea. Trebuiau deci căutate alte căi, spre alte ţări, pe care legendele le lăudau ca fiind bogate în metale preţioase. Acestea erau: imperiul Marelui Han, celebra insulă Cipangu şi minunatul Cathay, descrise de Marco

---

15 J. Heers, „Le Sahara et le commerce mediterraneen a la fin du Moyen Age”, in *Annales de L’Inst*itut *d’Etudes Orientales*, XVI, Alger, 1958, PP- 247-255.

16 R. Konetzke, *Uberseeische Entdeckungen und Eroberungen*, în *propylaen Weltgseschichte*... vol. VI, Berlin-Frankfurt-Viena, 1964, p. 560.

Polo.

Aur au căutat deci portughezii şi pe coastele Africii, şi vor căuta apoi în India şi în Extremul Orient; aur era cuvântul magic care va împinge pe spanioli dincolo de Oceanul Atlantic, în America, despre aur întrebau europenii de îndată ce puneau piciorul pe un ţărm necunoscut şi acest cuvânt apare aproape în toate rapoartele marilor navigatori către suveranii lor. Mitul aurului a constituit imboldul cel mai eficace în organizarea şi realizarea marilor explorări şi descoperiri. Aur căuta Columb în America, aur căutau Cortés în Mexic şi Pizarro în Perú. Aurul se caută în ţări şi imperii inexistente, rod al unei imaginaţii febrile, în Omagua, în ţinuturile „triburilor de aur" din Meta, din regiunea Ecuadorului, în fabuloasele centre Manona, Enim şi Paytiti din regiunea Amazonului, în nu mai puţin fantezistele Cibola şi Quivira din Noul Mexic. Obsesia aurului a avut apoi ca efect apariţia unui mare număr de toponimice, ca: Rio de Oro, Castilia de Oro, Costa de Oro, Rio de la Plata, Puerto Rico, Costa Rica etc. Aceeaşi obsesie a aurului transformă denumiri geografice în sinonime ale bogăţiei. Expresii actuale precum: „Cântăreşte capteru" sau „Valorează câtpotosi", datează din epoca marilor descoperiri[17]. Mitul aurului începe să se îmbine cu credinţa oarbă în forţa misterioasă, tainică, în atotputernicia metalului preţios. Nu e deci de mirare că genovezul Columb descria monarhilor săi proprietăţile excepţionale ale aurului, cu care cel care-l posedă poate face tot ce vrea în această lume, ba chiar poate să ducă sufletele în rai.

Căutarea aurului, care a frământat lumea capitalistă în geneză, a devenit cauza şi imboldul principal al expansiunii transoceanice a europenilor.

---

17 M. F. Torres, „El mito del oro en la Conquista de America", *Universidad de Valladolid Publicaciones de la Seccion de Estudio Americanistas*, Serie Quinta, V, 1933, pp. 11-16

Robii şi pirateria

Comerţul de sclavi, care luase un nou avânt în secolul al XIII-lea, a stimulat şi el explorările şi descoperirile geografice. Negustorii italieni şi în special genovezii, cumpărau în regiunea Mării Negre şi mai ales în Crimeea prizonieri tătari, kirghizi sau georgieni, uneori şi copii care erau vânduţi de părinţii lor şi pe care-i revindeau apoi. În special în Egipt sau în Spania orientală[18]. Instaurarea stăpânirii otomane în sud-estul european a dat un impuls comerţului cu robi, căzut, vremelnic, în desuetudine pe la mijlocul secolului al XV-lea[19], îl mai practică veneţienii şi genovezii, concuraţi de negustorii persani, turci sau ruşi. Robii din Levant erau vânduţi la târgurile de sclavi orientale şi prea puţini ajungeau în Occident, mai ales în Catalonia şi Andaluzia. Deseori robii se recrutau şi dintre prizonierii turci ai puterilor creştine sau dintre supuşii turci răpiţi de corsari sau de vânătorii de sclavi, mai ales catalani.

Veniturile realizate din acest comerţ şi folosirea muncii robilor au contribuit la consolidarea capitalului comercial, în speţa a celui genovez, florentin şi portughez. Reducerea posibilităţilor de achiziţionare a sclavilor în Levant a dus la scumpirea lor. În căutare de târguri de sclavi şi de surse de sclavi s-au lansat marii financiari ai vremii, italieni şi portughezi. Terenul nou de vânătoare e Africa Neagră. La început sclavii negri erau aduşi pe drumuri de caravane în porturile nord-africane şi oferiţi aici spre vânzare. Expediţiile de explorare şi de descoperire care vizau nu

---

18 Ch. Verlinden, *Les originea de la civilisation atlantique*. *Dal Renaissance* a *l'âge des Lumieres*, Paris, 1966, p. 175.

19 M. Dan, S. Belu, „Despre robie în Imperiul otoman (cu câteva date Privitoare la ţările române)", în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, IV, 1961, pp. 27-28.

numai aurul, dar şi pe sclavi, au lărgit sfera de acţiune a negustorilor europeni până în regiunea tropicală a continentului african. Marile afaceri cu sclavi devin, în spaţiul atlantic, un apanaj aproape exclusiv al portughezilor şi spaniolilor – obişnuiţi cu robirea maurilor în timpul Reconquistei, cu acele *razzias* fulgerătoare în regatul mauritan al Granadei. Expediţiile *vizează* regiunile din nord şi nord-vest ale Africii. Sunt costisitoare antreprize maritime pornite cu scopul de a descoperi insule necunoscute încă, sau de a explora ţinuturi deja descoperite, dar ele se autofinanţau din câştigurile rezultate prin vânzarea robilor capturaţi. Antrenamentul s-a efectuat la început în insulele Canare, ai căror locuitori, *guanchos*, au fost robiţi în masa de portughezi şi de spanioli.

Expediţiile de explorare întreprinse de portughezi în regiunile de coastă ale Africii occidentale i-au pus în faţa unor noi surse de robi. Începând cu anul 1441, portughezii aprovizionează cu negri târgurile de robi din Europa. Numai în primii 7 ani (1441 – 1448) au fost aduşi din Rio de Oro şi din Guineea 1.000 – 2000 de sclavi, iar în anii următori portughezii au vehiculat anual, în regiunea de coastă cuprinsă între Senegal şi Sierra Leone, peste 3.500 de robi.

Exportul de sclavi din Guineea între anii 1450 şi 1505 e evaluat la 140.000 de oameni, răpiţi sau cumpăraţi. Pentru un cal, în anul 1460, se primeau la Rio de Oro 30 de sclavi, iar în Senegal 10 – 12 sclavi[20]. Robii negri, vânduţi în Portugalia, Spania şi Italia erau folosiţi la munci agricole sau învăţau un meşteşug; profitul rezultat din munca celor înrobiţi era însuşit de stăpânii lor. Totul se tăcea în cadre perfect legale, căci instituţiile societăţii feudale, statul, biserica şi dreptul, considerau robia ca o instituţie legală şi

20 R. Konetzke, *op. Cit.*, p. 557.

utilă. Începând cu secolul al XV-lea portughezii au acordat *asientos*, adică concesiuni pentru comerţul cu sclavi.

Capitalul comercial, în cadrele acestei importante surse de venituri, practică şi sistemul de arendare a comerţului cu sclavi. Astfel, traficul din Rio dos Escravos a fost arendat în anii 1486 – 1488 de bancherul florentin Bartolomeo Marchione. Controlul acestui comerţ se găsea în mâinile unui oficiu special, *Casa dos Escravos*, departament al Cosa-ei *da India*, oficiul portughez al coloniilor. Din profiturile realizate din vânzarea sclavilor, robiţi cu asemenea prilejuri, se finanţau noi călătorii de explorare. Traficul interlop al vaselor din Sevilla, Palos, Sanlucar şi Cádiz, în special în regiunea coastelor Guineei, atinse proporţii importante. Aici, în Africa, se câştiga experienţă, se cizela îndrăzneala, priceperea în arta navigaţiei. O bună parte dintre mateloţii castillani care au participat la expediţiile lui Cristofor Columb, poate chiar şi Martin Alonso Pinzón, s-au antrenat, s-au format în aceste călătorii de comerţ licit şi ilicit, în special cu robi. Din acest motiv este explicabil de ce Columb după descoperirea Americii, a expus regilor catolici foloasele ce s-ar putea realiza din comerţul cu sclavi indieni şi s-a arătat dispus să trimită în Spania transporturi de sclavi; de ce în anul 1490 Alonso de Ojeda, pentru a recupera cheltuielile călătoriei sale, a răpit 300 de indieni de pe insulele Bahamas, pe care i-a vândut apoi în Spania.

Pirateria s-a practicat concomitent cu comerţul de sclavi şi era în Evul Mediu, încă unul din mijloacele de îmbogăţire. Piraţii, ca şi corsarii, care acţionau cu învoirea suveranului său a autorităţii urbane, atacau cu scopul de a captura şi de a jefui corăbiile altei puteri, ale altui stat său oraş. Condotierii mărilor atacau şi vase comerciale. Uneori chiar vase comerciale înarmate se pretau la ar, de piraterie împotriva altor vase comerciale. Marinarii din Calabria, mateloţii basci, catalani sau italieni erau în mod curent

antrenaţi în expediţii de piraterie, iar pentru andaluzi, capturarea şi jefuirea corăbiilor maure, atacarea regiunilor de coastă ale Africii se îmbinau foarte bine cu vânătoarea şi comerţul de sclavi. Pirateria practicată de portughezi şi spanioli a lărgit câmpul lor de acţiune în spaţiul insular al Oceanului Atlantic şi în ţinuturile vestice ale continentului negru. Expediţiile de piraterie aduceau venituri suplimentare, făceau deseori posibilă echiparea corăbiilor în vederea angajării în noi expediţii şi exercitau o puternică atracţie asupra marinarilor. Expediţiile de piraterie au însemnat adesea unica şcoală a unora dintre temerarii care au descoperit mările şi oceanele globului în epoca marilor descoperiri.[21]

Precedentele medievale ale primei etape a descoperirilor geografice şi ale expansiunii coloniale europene pot fi găsite şi în *dinamica colonizării* şi în *aclimatizarea* diferitelor culturi în insulele şi teritoriile descoperite. Era un alt imbold al marilor descoperiri. Prima fază a călătoriilor de explorare, încadrată în această epocă, a fost generată şi de interesele capitalului comercial, în primul rând pentru culturi cerealiere şi cultura zahărului.

Pirateria şi comerţul au pus la dispoziţie capitalurile necesare pentru echiparea navelor în vederea explorării zonei Oceanului Atlantic, iar oamenii de afaceri au stimulat şi finanţat opera de colonizare, de exploatare a teritoriilor descoperite. La început se căutau coloranţi (de exemplu pastel, sânge de dragon, coşenilă etc.), apoi terenuri bune pentru cultivarea viţei de vie, apoi tot mai des terenuri pentru cultivarea trestiei de zahăr.

Culturi cerealiere şi de zahăr

Zahărul, cultură în esenţă „colonială”, reclama vaste

21 R. Konetzke, *op. Cit.*, pp. 553-554.

întinderi de pământ, o mâna de lucru numeroasă şi importante investiţii. Valul de colonizare în vederea cultivării trestiei de zahăr s-a desfăşurat dinspre Cipru şi Creta spre Sicilia, apoi spre Andaluzia şi Algarve, spre regiunea dintre Ceuta şi Tanger, spre Canare şi São Torne. Pornit din Spania şi Portugalia, acest fenomen nu avea nimic din lăsăturile colonizării săteşti, ţărăneşti, de proporţii mărunte, din Perioada Reconquistei.

Portugalia era tributară altor ţări pentru pâinea cotidiană. Grânele se importau în primul rând din Maroc şi din acest considerent e verosimil ca cucerirea Ceutei (1415) şi a localităţii Alcacer Ceguer (1458) să fi fost determinată şi de dorinţa de a-şi asigura stăpânirea peste o regiune de care depindea alimentaţia portughezilor. Ocuparea insulelor Madeira şi a Azorelor (1425 şi 1439) a oferit prilejul de a transforma aceste teritorii în baze cerealiere (de grâu şi de secară) pentru Portugalia şi garnizoanele ei din Africa de apus.

Beneficiile importante aduse de cultivarea trestiei de zahăr au determinat evicţiunea culturilor cerealiere. Capitalul comercial internaţional a finanţat cultivarea trestiei de zahăr, oferind sumele necesare pentru organizarea de mari plantaţii şi pentru punerea în funcţiune a morilor de zahăr. Succesul cultivării zahărului din Madeira a fost în mare parte opera familiei Lomellini din Lisabona, care s-a stabilit pe insulă şi a înfiinţat aici puternice exploatări coloniale. Cel mai important Lomellini sau Lomelino, Marco şi-a asigurat în 1456 privilegiul exclusiv de a achiziţiona şi de a exporta zahăr[22]. Membrii acestei familii, dar şi alţii, au participat la „marele cabotaj" atlantic al Lisabonei. Madeira a devenit astfel o piaţă de zahăr celebră în Occident: producţia de zahăr s-a ridicat

22 V. Rau, „Unna familia de mercadores italianos en Portugal no seculo XV, Los Lomellini", în *Estudios de Historia*, Lisabona, 1968, pp. 27-2.

de la 6.000 arrobas (72.000 kg) în 1453 la 80.000 arrobas (960.000 kg) în 1493[23], Conform ordonanţelor din 1498 zahărul era distribuit în regiunea de nord a Oceanului Atlantic (56.000 arrobas) şi în regiunea Mediteranei (51.000 arrobas).[24] Producţia de zahăr a ruinat monopolul veneţian al Egiptului şi Ciprului, ca şi cel al regatului Granadei – colonizare şi antrepriză genoveză[25]. Marii financiari genovezi, Centurioni şi Grimaldi, au introdus cultura zahărului în insulele Canare, pătrunzând apoi pe pieţele portugheze, stimulând un important trafic interlop cu Guineea, capabil să-l concureze pe cel oficial şi regulat al portughezilor.

După Madeira, cultivarea trestiei de zahăr s-a răspândit şi în Azore, apoi în mai multe insule din Golful Guineei şi în insulele Canare. Cuceritorii insulelor Gran Canaria şi Tenerife au repartizat cultivatorilor de zahăr teritorii întinse şi au promovat construirea de mori pentru fabricarea zahărului. Antreprizele erau finanţate, de obicei, de italieni, dar erau conduse de portughezi. Zahărul din Canare a găsit o bună desfacere în Europa şi insulele au devenit cunoscute sub numele de „insulele zahărului”. Preţul ridicat al zahărului, în acea vreme, a stimulat căutarea de noi teritorii şi insule, în Oceanul Atlantic, potrivite pentru cultivarea acestei plante utile. A fost un puternic imbold în accelerarea acţiunilor de explorare, a navigaţiei europene în zone noi.

După descoperirea Lumii Noi, spaniolii şi portughezii au introdus cultivarea trestiei de zahăr, pe continentul american; în unele părţi, de exemplu în Brazilia, economia

---

23 Ch. Verlinden, *op. Cit.*, pp. 169-170.

24 V. Rau, „Privilegios e legislatao portuguesa referentes a mercadore estrangeiros (seculo XV e XVI)”, în *Estudios de Historia*, p. 140.

25 J. Heers, „Portugais et Genois au XVe siecle: la rivalite Atlantique – Mediterranee”, în *Actas III Coloqvio Internacional de Estudos Lui Brasileiros*, II, Lisabona, 1960, p. 144.

zahărului a devenit economia dominantă[26]. Capitaluri noi, oameni noi sunt atraşi, fără încetare, peste Atlantic şi de mirajul zahărului.

Misionarism

În sfârşit, printre cauzele care au condus la marile explorări şi descoperiri geografice, la expansiunea transoceanică a europenilor, unii plasează şi *prozelitismul religios*.

Misionarismul şi ideea de cruciadă au fost factori a căror importanţă este în mod vădit exagerată de cronicarii şi istoriografii contemporani ai evenimentelor şi de unii dintre istoricii moderni. Expediţiile şi cuceririle spaniole şi, parţial, cele portugheze au fost înţelese că un capitol din istoria omenirii, plin de dinamism misionar, de supremă manifestare a solidarităţii creştine, a religiozităţii şi exaltării, realizat sub forma de cruciadă, de război sfânt, în vederea convertirii păgânilor şi a răspândirii învăţăturii lui Cristos, un fel de continuare a Reconquistei iberice, dar în scopul convertirii musulmanilor şi a păgânilor pe alte meleaguri, transoceanice. La baza acestor opinii au stat afirmaţiile iniţiatorilor sau conducătorilor unor expediţii de explorare şi de colonizare. Henric Navigatorul a afirmat că scopul principal al expediţiilor africane este să slujească lui Dumnezeu”. După spusele cronicarului Gomes Eanes de Zurara, „marea dorinţă” a lui Henric era „să răspândească credinţa Domnului nostru Iisus Cristos şi să-i aducă toate sufletele care se vor mântuite”. Hernan Cortés susţinea, de asemenea, că luptă în Mexic pentru „slavă lui Dumnezeu” şi-şi îmbărbăta soldaţii, amintindu-le că sunt „campionii crucii” şi că vor învinge sub semnul ei. Columb, în timpul

26 Fr. Mauro, „Le role economique de la fiscalite dans le Brasil colonial (1500-1800)”, în *Cahters du monde hispanique et luso-bresilien*, extras, *Caravette*, 1968, p. 96.

celei de-a doua călătorii, primise instrucţiuni ca „pe toate căile şi cu toate mijloacele” să determine pe locuitorii teritoriilor descoperite „să se convertească la sfânta noastră credinţă catolică”. Această idee, de misionarism, de răspândire a credinţei catolice, a primit un impuls prin bulele papale, care impuneau regilor portughezi şi spanioli să sprijine opera de misionarism, de convertire a băştinaşilor de pe insulele şi pământurile necunoscute ce vor *fi* descoperite în Marea Oceanica[27].

Entuziasmul religios, ficţiunea motivelor dezinteresate din faza iniţială a epocii marilor descoperiri au fost aproape definitiv părăsite când au apărut aurul şi argintul din tezaurele şi minele Americii Latine, sclavii din Africa şi spiţeriile din India. Misionarismul s-a dovedit, în fond, pe plan uman – ca mijloc de frânare a exceselor şi a violenţei, a brutalităţii care au însoţit expansiunea colonială eficace. Ineficace au fost şi măsurile preconizate de autoritatea suverană, incapabilă să împiedice masacrarea în masă a unei populaţii paşnice şi spolierea bogăţiilor acesteia. Cât de acuzator sună cuvintele lui Las Casas despre conchistadorii spanioli care „porneau cu crucea în mina şi setea nepotolită de aur în suflet”, sau proverbul indian referitor la cuceritorii portughezi: „Este un noroc că zeii au creat mai puţini portughezi decât lei şi tigri, căci altfel ei ar fi distrus toată specia umană”. Conquista, consecinţa marilor descoperiri, a fost, nu în ultimă instanţă, însoţită nu numai de colosal? Jertfe de vieţi omeneşti, dar şi de distrugerea formelor de viaţa social-economică a unor grupuri umane, cu scopul precis, din partea conquistadorilor, de a-şi însuşi bunurile acestora şi de a se folosi de forţa de muncă gratuită sau prost remunerată a

27 Cf. L. Jadin, „L’Afrique et Rome depuis l’epoque des decouver jusqui au XVIIe siecle”, în *XII Congres International des Science* Historiqes, Viena, 29 august – 5 septembrie 1965, *Rapports Historic des continents*, pp. 33-69. 84

celor rămaşi în viaţă „La leyenda negra” nu a fost exclusiv rodul fanteziei istoricilor nici cele afirmate de Las Casas în *Brevissima relación de la destrician de las Indias* sau în *Los tresoros* del *Perú* un rechizitoriu intenţionat exagerat sau tendenţios. Acţiunile conquistadorilor, înfăptuite în temeiul unui scop care justifica mijloacele, au devenit acte de acuzare cu atât mai semnificative cu cât au avut loc în numele crucii, al credinţei şi al mântuirii sufletului.

5

Iniţiatorii

Navigare necesse est
Vivere non est necesse
Deviza Hansei

Marile descoperiri, explorările geografice din perioada lor de glorie au găsit în puterea de expansiune a statelor europene unificate şi centralizate o solidă bază de acţiune şi un principiu de organizare metodică. Din momentul în care a devenit evidentă rentabilitatea lor, explorările au încetat să rămână preocupări ale unor indivizi, căci depăşeau posibilităţile lor economice, începute după îndelungate eforturi în veacurile XII-XIV, descoperirile şi colonizările devin probleme de stat, cu consecinţe decisive.

Cauze de ordin economic şi politic au determinat exodul nautic european. Acesta se putea realiza în primul rând în zona Oceanului Atlantic. Explorările precoce în largul mării ale irlandezilor şi ale vikingilor s-au pierdut în negura vremurilor. Pentru că Europa să le înnoiască şi să le lărgească era necesară o viaţă materială mai activă, un progres în ansamblu, o osmoză a termicilor sudului şi nordului, inventarea şi perfecţionarea instrumentelor de navigaţie, acumularea de date practice şi revelatoare,

învingerea fobiei instinctive de a se avânta departe de coastă. Aceasta s-a realizat în secolele XIV-XV.

Direcţiile vechi s-au dovedit limitate, reduse ca proporţii, se cereau găsite rute noi, trebuia lărgit orizontul geografic, în faţa Occidentului se găsea Oceanul Atlantic, virgin, promiţător. Oceanul putea fi o cale de acces, el putea oferi legături noi cu lumea cunoscută, el putea dezvălui o lume necunoscută pe care, din ignoranţă, fantezia navigatorilor, inventivitatea cosmografilor şi exagerările califilor, o prezentau denaturată, întrucât lumea mediteraneană şi în primul rând cele două puteri maritime, Veneţia şi Genova, se orientau spre Levant, spre Orientul Apropiat, se impunea, pentru ţările cu ieşire directă la ocean, o orientare nouă, care s-a dovedit hotărâtoare, orientarea spre Atlantic. „Olanda iberică" – Portugalia şi Spania – se angajează în această antrepriză. Ambele – şi nu trebuie uitată Ţara Bascilor – erau predestinate prin poziţia lor geografică să devină iniţiatoarele, stimulatoarele explorărilor în Atlantic, ambele au devenit, odată cu fixarea atenţiei asupra oceanului, puncte de atracţie pentru mulţi exploratori temerari, în special italieni.

Regatele iberice. Spania

Portugalia şi Spania au devenit promotoare ale marelui curent al descoperirilor, ele au întemeiat, cele dintâi şi pentru întâia oară, imperii planetare, reunind sub o conducere unică ţari şi teritorii din continente diferite, despărţite numai de oceane. Se afirmă că în imperiul regelui spaniol soarele nu apune niciodată. Spania şi Portugalia au explorat, au cucerit şi supus teritorii extraeuropene întinse, ridicând pretenţii de dominaţie exclusivă, delimitând sferele lor de interese şi de influenţă. Dar intenţiile nu erau pe măsura mijloacelor. Cele două

ţări nu au fost în stare să-şi menţină monopolul şi de aceea au fost mai târziu depăşite, înfrânte, imperiile lor s-au dezagregat.

La începutul secolului al XV-lea, patru regate creştine – Navarra, Aragon (cu Catalonia şi Valencia), Castilia (cu Leon) şi Portugalia – şi un regat musulman, Granada, îşi împărţeau stăpânirea peninsulei. Unitate şi diversitate pe teritoriul peninsular unic. Un relief cu un ansamblu de platouri divizate între ele şi despărţite de mare prin bariere naturale. O Spanie maritimă, lipsită de adâncime, cu fâşii înguste de pământ vecine cu marea şi oceanul, cu puţine excepţii: câmpia Andaluziei, câmpia Guadalquivirului şi a bazinului inferior al fluviului Tajo. O Spanie centrală, *Meseta*, continentală[28]. Două limbi, castilliana şi catalana, o altă limbă în Portugalia, această Spanie periferică, revendicată de *cortexurile* de la Valladolid, din februarie 1518, de *comuneros* şi unită cu Spania sub Filip al II-lea; numeroase dialecte, apoi trei religii – cea creştină în expansiune din nord spre sud pe măsura avansării Reconquistei, islamul arabo-berber sau maur şi cea iudaică. Portugalia a fost aceea care a reuşit să-şi afirme mai întâi independenţa. Apoi celelalte trei regate s-au unificat şi ele, ca rezultat al încheierii luptei seculare împotriva stăpânirii musulmane.

La începutul veacului al XV-lea, Spania era fărâmiţata sub raport politic. Regatul Navarrei, o monarhie minusculă, învecinat cu regatul francez şi unit cu acesta în anii 1285 – 1329, fu subordonat, în anii 1425 – 1431, Coroanei Aragonului, apoi celei a Castiliei. Această regiune muntoasă n-a atins însă niciodată importanţa politică a celorlalte state spaniole, în schimb Aragonul, grupat în jurul capitalei Zaragoza, o ţară aspră, săracă, cu

28 P. Chaunu, „Les Espagnes peripheriques dans Ie monde moderne. Notes pour une recherche”, în *Revue d’histoire economique et sociale*, p. 145-182.

o nobilime a cărei aroganţă devenise proverbială, dar care avea tendinţa de a se transforma într-o nobilime de funcţie şi aştepta beneficii din partea monarhiei, a reuşit, sub regii catalani, să se consolideze pe plan intern. Aragonul s-a dovedit viabil şi trainic, a reuşit treptat să-şi asigure Catalonia şi nucleul acesteia, Barcelona, să ocupe, după un război de şapte ani (1435 – 1442), regatul Neapolelui, să se fixeze solid în peninsula Apenină şi să-şi întărească stăpânirea în Sicilia. Corsica, Sardinia şi Mallorca fuseseră anexate în prealabil. Astfel, partea apuseană a bazinului Mării Mediterane se găsea sub influenţa aragoneza.

Regii catolici

Puternice frământări, războaie dinastice, lupte interne paralizante între marea feudalitate şi monarhie caracterizează viaţa regatului Castiliei în secolul al XV-lea. Juan I, care urmase la tron lui Henric al II-lea şi a cărui domnie s-a epuizat în lupte istovitoare împotriva Portugaliei, a avut ca succesor pe minorul Henric al III-lea. Începe o perioadă de dificultăţi interne, de anarhie feudală, care continuă şi sub Juan al II-lea, om mediocru, lipsit de personalitate. Conetabilul Alvaro de Luna, om de stat întreprinzător, suplu, excelent diplomat, reuşi după lupte îndelungate să zdrobească rezistenţa mării nobilimi şi să restabilească autoritatea suverană! Castilia a fost salvată şi a rezistat în continuare sub domnia catastrofală a lui Henric al IV-lea (1454 – 1474). Acesta îşi dispută tronul şi succesiunea cu fratele său, Alfons. Moartea lui Alfons rezolva situaţia şi în 1468 Henric e în stare să asigure succesiunea la tron a surorii sale, Isabella, care la 19 octombrie 1469 se căsători cu Ferdinand, candidat la tronul Aragonului. Astfel, în clipe decisive pentru istoria Spaniei, când se punea problema centralizării statului şi a desăvârşirii Reconquistei, Spania se văzu condusă de două

personalităţi, regina Isabella a Castiliei şi regele Ferdinand al Aragonului. Sub aceşti monarhi s-au unit cele două state, s-a realizat unitatea naţională şi s-au pus bazele unei puternice monarhii. Castilia, care încheiase singură şi intransigent Reconquista, ieşise consolidată şi cu un teritoriu considerabil mărit: 9/10 din totalul teritoriului Spaniei sudice şi 80% din ponderea ţarii. Era regatul cel mai puternic, cu populaţia cea mai densă faţa de media demografică iberică şi cea mai numeroasă, cu circa 7 milioane de locuitori faţă de 2 200.000, cât avea Aragonul pe la 1500.

La început, legăturile între cele două ţări erau destul de labile. Dualismul, uniunea personală se manifestau prin drepturi egale în cârmuire, reflectate în dictonul „*Tanto monta*, *monta tanto*, *Isabel como Fernando*" (La fel e, e la fel, Ferdinand ca Isabel). Actele şi decretele regale purtau semnăturile celor doi suverani: „*Yo el rey*, *Yo la reyna*" (Eu regele, Eu regina), monedele – efigiile lor, peceţile – stemele Castiliei şi Aragonului, împreună. Dar armatele, vămile, sistemele monetare distincte indicau încă, la început, imperfecţiunea uniunii.

Cu toate acestea, faptul că în domeniul politicii externe exista o singură Spanie, cârmuita de „regii catolici" (*Ios reyes catolicos*) – titlul le fusese acordat de papa Alexandru al VI-lea în anul 1496 – faptul că, sub stindardul ei, s-a încheiat Reconquista a avut un rol hotărâtor. Treptat, în lupta împotriva granzilor castillani şi a stărilor aragoneze, se perfecţiona, se realiza unitatea statală. Recucerirea a contribuit la consolidarea puterii regale în dauna marii feudalităţi anarhice, căci regalitatea era instituţia care asigura unitatea de acţiune în lupta pentru recuperarea teritoriilor deţinute de musulmani. Lupta comună a Castiliei şi Aragonului pentru cucerirea ultimului regat arab, al Granadei, statornicirea graniţei nordice la Pirinei, urmărită cu ardoare identică de conducerea

ambelor ţări ce constituiau Spania, s-a încheiat cu succes, paralel cu consolidarea autorităţii monarhice, în lupta lor împotriva marii feudalităţi, regii catolici s-au servit de „frăţiile” (*hermandades*) oraşelor, cu arcaşii lor temuţi și cu tribunalele lor necruţătoare, cu juntele lor şi cu trupele lor care au ajutat pe suverani să restabilească ordinea şi liniştea publică, să dărâme castelele (*castillos*) rebelilor, să menţină integritatea domeniului regal, să asigure drepturile coroanei, înstrăinate în timpul anarhiei. Nobilimea fu subordonată autorităţii regale, hidalgos – transformaţi treptat în curteni, slujitori ai monarhiei, iar orăşenimea înstărită – solicitată, ca sprijin viguros, în cadrele consiliului de stat, în adunările statelor generale şi provinciale sau în diferitele funcţii pe care le deţinea. Lupta dintre regalitate şi feudalitatea spaniolă a dus, în special în Castilia, la restabilirea libertăţii de acţiune pe plan politic a monarhiei, dar şi la lărgirea prerogativelor şi la sporirea sinecurilor micii nobilimi şi ale celei mijlocii, în acelaşi timp, Portugalia, care s-a amestecat în luptele dinastice din Spania, a fost obligată să încheie pace.

Structurile monarhiei spaniole se modifică, se constituie instituţiile principale, se unifica treptat jurisprudenţa, se consolidează stările generale, se perfecţionează conducerea centrală a justiţiei, a administraţiei şi a finanţelor. Inchiziţia moştenită din trecut se reintroduce în anul 1478, la îndemnul confesorului dominican al reginei, Tomas de Torquemada şi rezistenţa adversarilor autentici sau bănuiţi ai monarhiei dispare în flăcările autodafeurilor. Tribunalul Inchiziţiei zdrobea opoziţia, spiona şi supraveghea activitatea intelectuală, opiniile, moravurile, elimina pe cei pe care regalitatea dorea să-i elimine. Mii şi mii de morisci (mauri catolicizaţi), de marani (evrei convertiţi), de spanioli suspecţi de erezie au fost torturaţi, arşi pe rug sau exilaţi. Totodată, alături de armele sale spirituale puse la dispoziţia monarhiei spaniole, Biserica a

subordonat autorităţii supreme şi forţa ei militară şi imensa avere a celor trei ordine călugăreşti: Santiago, Alcantara şi Calatrava.

Astfel, din state slăbite de lupte interne, de anarhie, sub conducerea, regilor catolici", s-a creat o singură ţară, puternică, relativ unificată. Politica economică a monarhilor spanioli, de natură cvasi-mercantilista, tendinţa de a favoriza intrarea şi reţinerea aurului în ţara, determinată, desigur, de războaie, de politica lor externă activă, s-au manifestat în comerţ, în navigaţie, dar şi în stimularea meşteşugurilor, a mineritului, în creşterea vitelor şi în special a oilor, în organizarea Mestei. Această politică mi-a reuşit să ajungă la rezultatele scontate. Condiţii istorice şi naturale, mentalităţi dăunătoare – florentinul Francesco Guicciardini sublinia, pe la 1513, dispreţul pentru activităţile productive (comerţ şi industrie) al spaniolilor, care „toţi au pretenţii de hidalgo" – au împiedicat transformarea ţării într-o naţiune avansată. Reconquista a împins o parte a populaţiei spre viaţa militară, discreditând într-o măsură profesiunile active, creatoare, socotite dezonorante în mediul nobiliar, în schimb, s-a constituit o puternică armată, instrument al monarhiei. Spania a fost împinsă spre expansiune, spaniolul deveni *señor soldato*, curajos, temerar chiar, dar şi violent şi rapace. Spaniolii şi în primul rând hidalgos, se transformă, în virtutea împrejurărilor – Reconquista a jucat în acest sens un rol important – într-o *nazione armigera*, în *conquistadores* duri şi intoleranţi, care preţuiau înainte de toate meşteşugul armelor, viaţa războinică şi jaful.

În veacurile Reconquistei s-au plămădit trăsăturile conquistadorilor, în căutare de aventură, plini de sine în calitate de *hijosdalgo* (hidalgo, *„fii cuiva"*), adică din stirpe nobilă, vrednici prin faptele lor de arme, prin arborele lor genealogic. Adevăratul hidalgo e viteaz, dar şi orgolios până la ridicol. Prototipul său ideal este Cid, eroul naţional

spaniol, care întruchipează triumful voinţei, care încearcă imposibilul, deci tot ce pare a depăşi forţele, posibilităţile omeneşti. Hidalgo provoacă destinul, i se opune. El preferă războiul, păcii; îndură, mândru, lipsuri şi mizerii, nu se pleacă în faţa inevitabilului. El e fanatic, spiritul său de cruciat este însă şi spiritul aventurierului, dornic de pradă, de averi câştigate cu spadă, spiritul cuceritorului neînduplecat. „Virtuţi şi vicii întruchipate în acelaşi individ. E omul Renaşterii pe fond spaniol. Şi aceşti oameni, plămădiţi în timpul Reconquistei, în condiţiile social-economice ale Spaniei feudale, au constituit forţa de şoc, au format cadrele marilor expediţii de explorare, de cucerire şi de colonizare.

Hidalgos, dar şi orăşenii din Andaluzia, practicau incursiuni permanente de jaf în teritoriile maure. Obişnuiţi cu asemenea *razzias*, ei s-au trezit fără rosturi după cucerirea emiratului Granadei şi nu e de mirare că tocmai Andaluzia va oferi cel mai numeros contingent de conquistadori ai Lumii Noi, că cei plecaţi să-şi caute norocul în Indii vor jefui pe băştinaşi, aşa cum au făcut „şi în ţările maurilor”, după cum se consemnează în cronici despre cucerirea Americii. Metode şi forme de existenţă transferate pe alte latitudini şi longitudini.

Monarhia lusitană

Portugalia, primul stat care se lansase în acţiuni de colonizare, a fost şi ea, ca şi celelalte state iberice, rod al Reconquistei. Recucerirea părţii sudice a ţării de la mauri a pus în contact pe creştini cu strălucita civilizaţie arabă. Portughezii au făcut cunoştinţa cu geografia şi cartografia arabilor, cu arta lor în navigaţie, au luat contact cu bogată şi ospitaliera negustorime arabă, antrenată în special în comerţul cu nord-vestul continentului african, în secolul al XIV-lea, micul stat iberic îşi descoperă vocaţia maritimă.

Cauzele preponderenţei maritime portugheze nu au fost nici de ordin mistico-religios – impulsionate de expansiunea credinţei catolice sau căutarea regatului Preotului Ioan; nici de ordin politico-religios – angajamentul unei alianţe tacite cu statele creştine din Africa pentru a lovi pe la spate Islamul; ele n-au fost nici de natură pur politică: drumul comercial care lega Occidentul de India nu se găsea, înainte de 1516 – 1517, sub controlul turcilor otomani. Cauzele ascensiunii maritime a Portugaliei rezidă în evoluţia social-economică şi politică a ţării, după revolta dinastică din anii 1383 – 1385, încheiată cu victoria orăşenimii asupra aristocraţiei, în ascensiunea şi vitalitatea clasei noi burgheze în formare, în contextul formelor noi de expansiune economică, de dezvoltare a băncilor, a creditului, de creştere a capitalului comercial, de dezvoltare a schimbului.

Iniţiativa Portugaliei a fost un element decisiv în realizarea marilor descoperiri. Portughezii au făcut efortul necesar şi perseverent; un efort lung, căci a durat peste un secol. A fost un veac de istorie a unei mici naţiuni pe care un elan deosebit a ridicat-o şi pe care un efort uriaş a anemiat-o. Succesul a încununat, la început, această acţiune lentă şi răbdătoare. I-au lipsit însă bazele solide. Portugalia şi-a epuizat forţele în vederea evicţiunii rivalilor şi nu a rezistat acestui efort.

Profitând de faptul că Spania era fărâmiţată şi sfâşiată de lupte interne, monarhia naţională, puternică, a dinastiei Avizilor, ajunsă la conducere în anul 1385 şi-a îndreptat atenţia spre ocean şi aici şi-a căutat viitorul. Marile antreprize, expansiunea maritimă portugheză se iniţiază acum, sub João Aviz, întronat în urma mişcării populare şi a victoriei decisive de la Aljubarrota asupra regalităţii castillene, în anul 1385. Reconquista este reluată apoi în direcţia Marocului, cu ajutorul flotei construite de

Fernando, ultimul rege al dinastiei burgunde. Creuta e cucerită de la musulmani în 1415, Madeira descoperită la 1418, Azorele redescoperite la 1427, apoi colonizate în timpul regenţei infantelui Dom Pedro (1440 – 1448), coastele Africii, în primul rând ale Guineei, sunt explorate şi supuse.

Agricultura, care a constituit baza economiei portugheze, începu să fie întregită tot mai mult de o intensă activitate maritimă şi comercială. Se întreţineau strânse relaţii cu Anglia, cu ţările nordului, unde se exportau vinul şi untdelemnul portughez şi de unde se importau articole meşteşugăreşti şi alte mărfuri. Alungarea maurilor, înfăptuirea unităţii politice, consolidarea monarhiei şi înfrângerea feudalităţii portugheze cu pretenţii de independenţă, dar aliată cu Castilia, au permis monarhiei portugheze să pună în aplicare un vast program de construire a unei flote de război şi de vase comerciale, de stimulare a comerţului maritim. Lisabona se transforma într-unul dintre cele mai importante emporii din Europa occidentală. Alianţa cu Anglia în lupta împotriva Castiliei a dus la căsătoria regelui João cu Filipa, fiica ducelui de Lancaster. Fiii rezultaţi din această căsătorie: Duarte, Pedro şi Henric Navigatorul (*Henrique o Navegador*) vor pregăti terenul viitoarei expansiuni transoceanice a Portugaliei.

În secolul al XV-lea comerţul şi navigaţia portugheză au fost influenţate de traficul comercial din Marea Mediterană, iar porturile portugheze au devenit importante escale maritime în comerţul dintre Italia, Anglia şi Ţările de Jos. Lisabona, Porto, Coimbra, Lagos, Faro freamătă de mulţimea de comercianţi şi navigatori de toate neamurile care discutau despre afaceri, despre corăbii sau despre descoperiri. Lisabona asimilează treptat învăţămintele unei economii active, maritime, periferice. Se consolidează, după cum spunea cronicarul portughez

Fernao Lopes, „o lume nouă şi o generaţie nouă de oameni”. Portughezii se transforma în naţiune maritimă.

Infantele

Sub Alfonso al V-lea (1438 – 1481), crescut şi format de nobilime, după moartea timpurie a tatălui său, Ferdinand al III-lea, feudalitatea revine la putere. Regele numit *rey cavaleiro* este primul între egali şi iroseşte patrimoniul statului, conferind sinecuri, bunuri şi titluri, în această fază de recrudescenţă a puterii nobiliare, infantele Henric poreclit Navigatorul, al treilea fiu al lui Joio şi al Filipei de Lancaster, desfăşură o prodigioasă activitate în direcţia organizării expansiunii maritime şi coloniale portugheze[29].

Henric nu era nici ascetul îngrijorat de mântuirea sufletească a necredincioşilor, nici eruditul luminat, fascinat de misiunea de explorare. Acest mare senior, ale cărui calităţi au fost exagerate de către unii istorici, era un antreprenor curajos, abil şi foarte activ. Timp de aproape patruzeci de ani Henric a urmărit cu tenacitate şi consecvent consolidarea flotei de război şi a flotei comerciale portugheze, lărgirea zonei de explorare, de expansiune şi de colonizare a teritoriilor descoperite şi luate în stăpânire. Administrator şi guvernator al Ordinului lui Cristos (*Ordem de Cristo*) – una din cele mai mari puteri bancare ale vremii, succesoare a Ordinului templierilor – stăpân peste ducatul Coimbra şi peste alte posesiuni, Henric exploata, ca feudă, insulele Madeira, care îi fuseseră donate în anul 1433 şi apoi Azorele. El deţinea monopolul călătoriilor întreprinse la sud de Capul Bojador, monopol exercitat efectiv în anii 1443 – 1460.

---

29 L. Denoix, „L’infant Henri et la navigation”, în *loc*. Cit., pp. 15-20; L. „L’ Afrique et Rome depuis l’epoque des decouvertes jusqu’au XVIIIeme”, în *Rapports II*, *Histoire des continents*, Viena, 1965, pp. 41-4-94

Toate aceste funcţii şi prerogative îi ofereau suficiente venituri pentru finanţarea vastelor sale proiecte, căci Henric era partizan convins al expansiunii *armate*, în care nobilimea portugheză, lipsită de avere, urma să slujească cu folos pe Dumnezeu, pe rege şi propriile ei interese.

Stabilindu-şi reşedinţa în Algarve, simbol şi îndemn, căci era ţinutul cel mai apropiat de continentul african, Henric urmărea cu neobosita perseverenţă acţiunea de perfecţionare a flotei, de construire de noi tipuri de nave, de atragere a unor navigatori experimentaţi, de stimulare a cercetărilor cosmografice şi cartografice. El invită în Portugalia pe celebrul cartograf catalan evreu Jaime (Jâcome) de Mallorca, pe care istoricii îl identifică cu Jafuda, fiul, marelui cartograf Abraham Cresques, autorul Atlasului catalan din 1375. Magistrul Jaime a pus bazele cartografiei portugheze, a format cadrele de cartografi, de desenatori de porturi. Henric întreţine o vie corespondenţă cu astronomi vestiţi, introduce în 1431, la Universitatea din Lisabona, studiul quadriviumului, care include astronomia, supraveghează punerea la punct a corăbiei marilor descoperiri, a caravelei solide, robuste, superioară ca tonaj şi ca manevră vaselor utilizate până atunci – *barca* şi *varinem-ul* (*barinel)*

Henric şi-a stabilit cartierul general la Sagres, nu departe Cabo São Vicente. Din „Vila de Infante” el conduce şi stimulează cercetările nautice, invită şi reţine pe navigatori încercaţi, ca: Alfonso şi Antao Gontalves, Gil Eanes, Nuno Tristâo, Dinis Dias, scandinavul Abelhart zis Valarte, genovezul Antoniotto Uso di Fylare, Alviso da Cada Mosto – descoperitorul Cambiei şi al Guineei – şi alţii – înzestrat, fără îndoială, cu un remarcabil spirit practic, iscusit om de afaceri, Henric a înfiinţat societăţi comerciale, companii de pescuit şi de explorare a mărilor, între care Marea Companie a Canarelor (2 aprilie 1441), cu un capital furnizat în proporţie de 2/5 de rege şi de

nobilimea din anturajul infantelui şi 3/5 de comunităţile evreieşti din 17 oraşe ale regatului, de Ordinul lui Cristos (180.000 reali) şi de oraşul Lisabona (50.000 reali) – Sunt companii la care participa cu capitaluri mai mari sau mai mici, investite în comerţ şi navigaţie, orăşenii din Lagos şi Faro, nobili portughezi, negustori evrei, ordine călugăreşti, chiar şi marinari şi pescari din Algarve. A fost o participare aproape exclusiv portugheză, în comerţul triunghiular de coral şi cupru exportate din Portugalia în Maroc şi schimbate aici pentru căi şi ţesături, vândute sau schimbate la rândul lor în regiunea coastelor Mauritaniei şi ale Guineei pentru aur şi sclavi. Acum s-au pus bazele comerţului cu sclavi, atât de rentabil în deceniile următoare. Peste 140.000 de sclavi au fost vânduţi în anii 1450 – 1505 în cadrul comerţului cu Guineea. Volumul afacerilor şi profitul realizat în această nouă ramură rezultă cu prisosinţă dintr-un singur exemplu: în anul 1469 un singur negustor din Lisabona, Fernio Gomes, a plătit suma colosală de 200.000 reis pentru monopolul comerţului cu Guineea şi obligaţia de a explora anual 100 de leghe de coastă de la Sierra Leone spre sud. Aurul şi sclavii, beneficiile expansiunii coloniale portugheze, au constituit bogăţia fundamentală a ţării în anii care au premers descoperirii drumului spre Indii.

Cu moartea lui Henric Navigatorul (13 noiembrie 1460) s-a încheiat epopeea eroică, începu cucerirea metodică, efectuată cu o inflexibilă voinţă de dominare a oceanului – devenit din barieră, forţă de edificare – a imperiului colonial portughez. Regele Alfonso al V-lea a îndreptat forţele militare ale ţării spre spaţiul atlantic al Africii, împotriva Marocului, în timpul domniei sale se pun oazele viitorului imperiu colonial portughez, se clădeşte o puternică flotă, Africa este transformată în sursă de aur şi de sclavi. Explorările şi expediţiile transoceanice îl interesează prea puţin, căci e antrenat cu trup şi suflet în

afacerile iberice. Imixtiunea regelui Alfonso în luptele dinastice din Castilia, rivalitatea dintre Portugalia şi Castilia s-au încheiat însă cu înfrângerea Portugaliei într-o bătălie terminată prin tratatul de la Alcâtovas, din 9 septembrie 1479 şi a însemnat, de fapt, renunţarea dinastiei portugheze la orice pretenţii teritoriale în peninsulă. Sub succesorul lui Alfonso, João al II-lea (1481 – 1495), poreclit „Principele perfect”, politician abil, diplomat lipsit de scrupule, dar şi umanist distins, monarhia portugheză s-a consolidat, ordinea internă a fost restabilită. S-au creat vaste posibilităţi pentru o activă politică de explorare şi de colonizare transoceanică, pentru care acest rege a arătat un interes cu nimic mai redus ca cel manifestat de Henric Navigatorul. Columb spunea şi nu iară temei, că: „Regele (João al II-lea-*n. N.*) se pricepea la descoperiri mai mult ca oricare altul”.

În decursul veacurilor, Portugalia şi Spania s-au transformat în state suficient de puternice pentru a se lansa în expediţii de explorare şi descoperire, tocmai în fază decisivă, în epoca marilor descoperiri. Ambele monarhii au ştiut să ia iniţiativa, să revendice exclusivitatea drepturilor suverane asupra mărilor, insulelor şi teritoriilor descoperite sau în curs de descoperire. Era nu numai dorinţa de expansiune a puterii de stat, de afirmare a ambiţiilor unui monarh sau a altuia. Erau în primul rând în joc interese economice, de sporire a veniturilor, de monopolizare a comerţului cu mirodenii, aur, sclavi, fildeş etc. Cu Africa, cu Indiile Orientale sau, mai târziu, cu Indiile Occidentale. Interese materiale au stat la bazai expansiunii şi tot ele au alimentat rivalitatea portughezo-spaniolă, transferată din Peninsula Iberică pe vastele întinderi ale oceanelor şi teritoriilor descoperite. Competiţia colonială dintre cele două state iberice le-a antrenat activ în organizarea expediţiilor de explorare şi colonizare şi a stimulat realizarea lor. Sunt iniţiate acţiuni

antreprize oficiale, concepute şi realizate sub conducerea suveranului. Regele în persoană sau un grande, tezaurul public, uneori şi cu participarea capitalului privat, au iniţiativa. Coroana spaniolă, de pildă, a furnizat un milion de maravedís, deci aproape jumătate din costul primei călătorii a lui Columb.

Navigaţia iberică

Iniţiativa explorărilor nu aparţinea însă exclusiv monarhiei. Navigatorii portughezi, spanioli şi italieni în slujba statelor iberice sunt o altă componentă în ansamblul factorilor umani care au promovat şi stimulat marile descoperiri. Iniţiatori au fost şi orăşenii înstăriţi, burghezia, care avea preocupări comerciale şi maritime, dar şi unii feudali laici şi chiar ecleziastici. Un rol a jucat deci şi Biserica catolică.

Expediţiile navigatorilor portughezi şi spanioli din secolul al XV-lea nu au fost simple improvizaţii, începuturile navigaţiei spaniole sunt legate de caracterul războiului cu musulmanii, care a dat un impuls navigaţiei şi i-a transformat pe locuitorii viitoarelor monarhii creştine în navigatori iscusiţi, pentru că Islamul nu stăpânea numai uscatul, o mare parte a Peninsulei Iberice, el stăpânea şi mările. Duşmanul trebuia combătut şi a fost combătut şi pe mare, iar această necesitate, impusă de la început, a contribuit la dezvoltarea flotelor naţionale.

Comerţul din Mediterana occidentală, contactele cu posesiunile maritime ale Aragonului şi ale Castiliei, solicitau şi ele o flotă puternică. Rivalitatea cu Portugalia a fost încă un factor care a dat un viu impuls organizării şi echipării flotei spaniole. Pretenţiile spaniole asupra Africii de Nord, a insulelor Canare şi chiar asupra Guineei sau asupra comerţului cu ele, au fost un alt factor care a stimulat dezvoltarea construirii de corăbii militare şi

comerciale. Instaurarea stăpânirii spaniole pe insulele Canare – genovezul de origine franceză Lanzarotto Malocello descoperise insula care-i poartă numele; seniorul francez Jean de Bethencourt de Grainville ocupase în 1402 insula Lanzarote şi în 1404 Gomera, Fuerteventura şi Hierro, iar alţii au ocupat, mai târziu, întregul arhipelag pentru spanioli – a îmbogăţit experienţa şi tradiţiile nautice, a determinat monarhia spaniolă să participe în continuare la competiţia din domeniul explorărilor transoceanice. Expansiunea comercială a Portugaliei, la rândul ei, a pus ca o problemă vitală consolidarea potenţialului ei naval. La fel şi lupta ei pentru independenţă faţă de Castilia.

Această dezvoltare a navigaţiei şi a comerţului maritim în statele iberice medievale a solicitat, a promovat şi a pregătit forţele umane necesare realizării sarcinilor impuse de epoca marilor descoperiri. Aceasta, fără a diminua rolul şi importanţa navigatorilor şi marinarilor italieni, în special genovezi, asimilaţi în mediul iberic sau în slujba statelor iberice.

Marinari şi pescari portughezi s-au avântat cu bărcile şi corăbiile lor pe ocean, la apus de Maroc, în apele Angliei şi ale Franţei, Negustorii portughezi au participat nemijlocit la schimbul de mărfuri cu Ţările de Jos, cu Anglia, cu Bretania sau Normandia, Se constituiseră deja la sfârşitul secolului al XIII-lea ghilde pentru apărarea intereselor lor în nord-vestul Europei şi se înfiinţaseră factorii la Londra, la Bruges, Uneori, comandanţii de corăbii erau italieni. De pildă, regele Denis a numit în anul *1317 ca* amiral al flotei portugheze pe Manuel Pezagrio (Pessagno) şi câteva generaţii din această familie, devenită Petanha, vor conduce corăbii şi vor comanda mateloţi portughezi. Vase portugheze, marinari şi negustori portughezi s-au impus în comerţul dinspre Atlantic spre Mediterană, completând pe cel italian, dirijat spre porturile Oceanului Atlantic.

Nu numai Portugalia dispunea de o flotă importantă. Castilia şi Aragonul aveau şi ele flote, iar problema dezvoltării şantierelor navale, cea a înzestrării corăbiilor cu marinari pricepuţi, a preocupat atât pe Ferdinand al III-lea (1217 – 1252), cât şi pe succesorul său, Alfons al X-lea (1152 – 1184). În legislaţia sa *Siete Partidos* se găsesc precizări, detalii asupra războiului pe mare, asupra echipării corăbiilor, despre navigaţie şi comerţul maritim. Puternice asociaţii maritime şi mai târziu comerciale, pot fi găsite în Castilia încă în secolul al XII-lea. În 1296 a luat fiinţă o uniune a porturilor castillene *Hermandad de las Villas de la Marina de Castilia*, asemănătoare cu Hansa. Apoi, la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului următor, au apărut *Consulado* de Burgos (1494), de Bilbao (1511) şi *Universidad de Mareantes de Sevilla*. Avântului comercial şi financiar al Sevillei, mare centru bancar italian în Peninsula Iberică, i-a corespuns cel din nordul Spaniei, în special din Burgos, un alt centru bancar de mare importanţă. Marina Castiliei era socotită în timpul războiului de 100 de ani ca una dintre cele mai puternice, iar vasele comerciale basce sau din Galicia luau parte activă la comerţul mediteranean, la pescuitul din regiunea coastelor Africii sau din Terra Nova (Newfoundland). Oraşele Sevilla şi Cádiz au devenit metropole ale comerţului oceanic, însemnate escadre, cu excelenţi şi încercaţi marinari, puteau fi găsite în porturile Andaluziei, la Paloş, pe Rio-Tinto lângă Huelva, la Sanlucar, la vărsarea Guadalquivirului, la Puerto de Santa Maria sau la Jerez de la Rontera.

Negustori, armatori, marinari

În acest condiţii s-a dezvoltat şi a prosperat şi o numeroasă categorie de negustori, antreprenori, constructori de corăbii, căpitani de vase, piloţi, oameni care dispuneau de capitaluri, de mijloace, dar şi de

iniţiativă, calitate care s-a manifestat din plin în epoca marilor descoperiri.

Un rol important, deşi nu hotărâtor, în iniţierea şi stimularea expansiunii maritime l-a jucat capitalul comercial internaţional. Capitaluri iberice şi străine au oferit deseori mijloacele necesare pentru a pregăti marea mişcare de expansiune maritimă şi coloniala – mijloace tehnice maritime, financiare – devenind astfel, indirect, promotoare ale expansiunii şi suscitând o veritabilă cursă spre pieţe noi. Băncile şi casele de comerţ au avut deseori iniţiativa, lansând în cursa oameni şi corăbii. La Sevilla, Cádiz sau Lisabona negustorii şi burghezia comercială bogata sprijineau echiparea vaselor, desigur în vederea înviorării afacerilor, a dezvoltării traficului. Ei au stimulat călătoriile, le-au făcut necesare[30].

Numeroase expediţii de explorare şi de descoperire au fost întreprinse însă şi fără sprijinul imediat al negustorimii, al burgheziei comerciale. Cel puţin la început călătoriile de explorare erau, din punct de vedere financiar, afaceri mărunte în comparaţie cu antreprizele comerciale clasice – pe itinerare cunoscute, cu flote formate din vase mari de 400 – 1.500 de tone, ca enormele nave florentine, „koggele" Hansei, sau corăbiile Marsilie. Numeroase expediţii spre regiuni necunoscute au fost deseori pregătite de oameni care dispuneau de mijloace relativ modeste. Erau acţiuni individuale sau familiale în majoritatea cazurilor, cu una sau două caravele, cu corăbii de mic tonaj (50 – 130 tone), care *nu* solicitau investiţii foarte mari şi care deseori puteau fi procurate pe loc, în micile porturi basce sau portugheze, unde mijloacele erau mai reduse, în schimb abilitatea şi experienţa erau mari.

---

30 J. Heers, „Le role des capitaux internaţionaux dans Ies voyages de decouvertes aux XVe et XVIe siecles", în *Les aspects internaţionaux de decouverte oceanique aux XVe et XVI siecle. Actes du cinguieme oque internaţional a hâstoire maritime*, Lisabona, 1966, pp. 273-294.

Întreprinzători, căpitani, pescari, piloţi, oameni în căutare de aventuri sau de profituri, animaţi de gustul riscului şi nu oameni de afaceri care dispuneau de mijloace considerabile. Aventurieri, ca Goncalves de Camara (1473) sau Fernao Teles (1474), gentilomi, ca flamandul Ferdinand van Olmen, dornici de a obţine o *promesa de capytanya de quaiquer ilha que descubryr* („prerogativa de căpitanat asupra oricărei insule pe care o va descoperi"), mici armatori din Palos, ca familia Pinzón, sau marinari, ca proprietarii caravelei „Pinta" din escadra lui Columb.

Italienii

În anii care au precedat aflarea drumului spre Indii şi descoperirea Americii, negustorii italieni au continuat, în pofida adversităţii în special a populaţiei orăşeneşti, să-şi menţină poziţiile în Spania şi Portugalia. Ei s-au bucurat de privilegii regale, fiind însă subordonaţi legilor iberice. Participarea lor cu capitaluri particulare la organizarea de expediţii de explorare şi de colonizare a fost supusă unui sever control şi s-a putut realiza numai cu aprobarea statului şi în interesul acestuia.

Tradiţiile maritime ale genovezilor, experienţa lor seculară, poziţiile deţinute în a doua jumătate a secolului al XV-lea în comerţul occidental al Peninsulei Iberice au creat situaţii avantajoase şi pentru negustorii genovezi stabiliţi în Spania şi Portugalia. La Lisabona ei pot fi găsiţi în plină activitate, începând cu secolul al XIII-lea, antrenaţi în exportul de fructe, vin şi piei. Familia de negustori Lomellini se bucura de prerogative speciale în Portugalia, ca şi în insula Madeira. Negustori genovezi s-au stabilit la Ceuta şi pot fi găsiţi în porturile atlantice ale Marocului. Portul Cádiz, unde ei erau numeroşi, era denumit „a doua Genova". La Sevilla pot fi găsiţi reprezentanţii firmelor Centuroni, Di Negro, Pinello (Pineli). Unele dintre aceste firme au participat la organizarea şi finanţarea expediţiilor

transoceanice. Navigatori ca genovezul Antoniotto Uso di Mare sau veneţianul Alvise da Cada Mosto, în colaborare cu marinarii lui Henric Navigatorul, au descoperit insule din arhipelagul Capului Verde, iar Antonio da Noli a slujit, timp de trei decenii, pe mare, interesele Portugaliei[31].

Alţii s-au asimilat în mediul spaniol sau în cel portughez, s-au integrat în rândul unor familii nobile. Ei au constituit, alături de negustorii iberici, o forţă activă, importantă în desfăşurarea marilor descoperiri. Numeroşi corăbieri, piloţi, căpitani şi marinari de rând, în serviciul acestor negustori spanioli, portughezi sau italieni, s-au pus la dispoziţia iniţiatorilor călătoriilor transoceanice, ai descoperirii şi colonizării teritoriilor noi. Italienii au comunicat portughezilor şi spaniolilor din experienţa de colonizare dobândită de ei în Levant şi Marea Neagră, din tehnica companiilor comerciale şi din arta de a organiza teritoriile cucerite.

Şi astfel, în momentul hotărâtor, cele două puteri maritime iberice, Portugalia şi Spania, au ştiut să treacă la organizarea de expediţii de explorare – până arunci răzleţe şi întâmplătoare – să le dea direcţii ferme, să le asigure continuitatea.

Feudalitatea şi navigaţia

O altă componentă socială, ale cărei interes şi importanţă în realizarea marilor explorări şi descoperiri a fost până nu de mult ignorată sau subestimată: aristocraţia funciară spaniolă şi cea portugheză.

Progresul civilizaţiei europene în secolul al XV-lea s-a manifestat în toate domeniile, inclusiv în viaţa nobiliară. A fost o trăsătură specifică de altfel acestor vremuri, când

31 Cf. Ch. Verlinden, „Navigateurs, marchands et colons italiens au service de la decouverte et de la colonisation portugaise sous Henri le Navigateur”, în *Moyen Age*, 1958, pp. 467-497.

năzuinţa după bunăstare şi lux, rafinamentul în mobilarea interioarelor, în îmbrăcăminte şi în arta culinară, setea de câştig şi goana după bani au devenit trăsături generale ale lumii burgheze şi ale aristocraţiei. O nouă ierarhie a valorilor a impus nobilimii o altă orientare. Banul, bunul suprem, mijloc universal şi scop, nu mai putea fi dobândit cu vechile mijloace. Vremurile s-au schimbat. Piaţa se restrânge, terenurile cultivate se reduc, locurile pustii (*despoblados*) se înmulţesc, în condiţiile inflaţiei monetare. Consecinţele sociale ale acestor fenomene au fost, printre altele şi scăderea veniturilor seniorilor, iar aşa-zisa şi mult discutata „criză" a fost şi o criză a sistemului seniorial.

Ce era de făcut? Nobilimea căuta o ieşire, dar nu găsea decât paliative. Obligaţiile ţăranilor nu puteau fi sporite la infinit. Şi, de altfel, redevenţele pecuniare mărite nu însemnau o salvare în condiţiile alterării cronice a monedelor în circulaţie. O soluţie era încuscrirea cu orăşenii bogaţi, investiţiile funciare, căci pământul era relativ darnic, atunci când era exploatat pe baze noi, în spirit capitalist. Rămânea deci restructurarea mentalităţii, reorganizarea sistemului funciar.

În Peninsulă Iberică şi în special în Spania mai exista şi o altă sursă. Unii dintre aristocraţii spanioli s-au folosit de luptele dinastice, de perioada de anarhie, pentru a-şi rotunji, prin uzurpare, domeniile. Teritoriile întinse stăpânite de asemenea neamuri nobiliare includeau uneori oraşe şi porturi la Atlantic, în special în Andaluzia. Alonso Pérez de Guzman el Bueno dobândise drepturi suverane asupra oraşului Sanlucar de Barrameda, iar mai târziu, asupra Huelvei, La Palma, San Juan del Puerto, Ayamonte şi Gibraltar. Ajunşi duci de Medinasidonia, după conferirea dreptului de stăpânire asupra oraşului Nielba (1445), cei din familia Guzman îşi extinseră stăpânirea şi peste mări părţi din provincia Huelva, precum şi peste teritorii din provinciile Sevilla şi Cádiz, Membrii altei familii, Cerda,

ajunşi duci de Medanaceli, exercitau drepturi senioriale asupra portului Puerto de Santa Maria din golful Cádiz, iar familia Ponce de Leon stăpânea oraşul Machena şi exercită o influenţă hotărâtoare în afacerile oraşului Cádiz: lui Rodrigo Ponce de Leon i se conferise, pentru serviciile aduse în timpul luptei împotriva emiratului Granadei, titlul de marchiz de Cádiz.

Deşi oraşe ca Sevilla sau Jerez de la Frontera erau regale, teritoriul deltei Guadalquivirului se găsea în stăpânirea familiei Medinasidonia, iar cel al Guadaletei, din Golful Cádiz, sub autoritatea ducilor de Medinaceli. Abia în anul 1493 portul Cádiz reveni coroanei, iar Gibraltarul numai în 1503. Din acest motiv, prima călătorie a lui Columb a avut ca punct de plecare portul Palos, de la Rio Tinto, aflat sub autoritatea regală.

Această nobilime participa activ la comerţul şi navigaţia oceanică, dispunea de corăbii, de şantiere navale proprii, organiza pescuitul de ton, pe care-l vindea apoi, conservat în ulei de măsline, în ţările Occidentului. Corăbiile lor navigau în apele Africii de nord şi de vest, participau la expediţiile din Guineea, în căutare de sclavi şi fildeş. Expediţiile transoceanice au atras în mod deosebit atenţia unor granzi andaluzi care au luat iniţiativa de colonizare a insulelor atlantice şi a coastei africane. Juan de Guzman, duce de Medinasidonia, plănui să exploreze şi să colonizeze coastele Africii de vest, iar lui Henric de Guzman i s-a acordat dreptul de a coloniza insula ce-i poartă numele, din grupul Capului Verde, descoperită de Antonio de Noii, Ducii din cele două familii au manifestat de asemenea un interes deosebit faţă de proiectul lui Columb. Ducele de Medinaceli s-a arătat chiar dispus să echipeze câteva caravele pentru Columb, deci să finanţeze expediţia, fixând ca punct de plecare Puerao de Maria Santa. Numai intervenţia „regilor catolici”, aminarea deciziei în problema aprobării proiectului navigatorului

genovez au împiedicat pe grandele spaniol să subvenţioneze un proiect care, în cele din urmă, a fost aprobat şi sprijinit de monarhia spaniolă precaută şi decisă să excludă participarea mării nobilimi la expediţiile de explorare şi de colonizare din Lumea Nouă.

În Portugalia, Reconquista s-a încheiat pe la mijlocul secolului al XIII-lea şi nobilimea nu se mai putea îmbogăţi de pe urma războiului cu maurii. Cu excepţia aristocraţiei, a înaltei feudalităţi, care avea o situaţie privilegiată sub Alfonso al V-lea, căci membrii ei erau mai mult sau mai puţin înrudiţi cu familia regală, restul nobilimii, de curte şi de funcţie, s-a văzut obligată să caute alte surse de venituri. Ţara era mică, brigandajul sau rentele feudale, nesigure sau nerentabile. Nobilii practică pirateria, devin corsari, atacă vasele maurilor din Granada sau din Fez, pradă chiar corăbii creştine. Deseori asemenea expediţii de piraterie sunt conduse chiar de infanți. Cazul lui Henric Navigatorul nu este unic. El stăpânea, cu toate veniturile şi aproape toate drepturile, insulele Madeira şi Azore, în curs de colonizare. Fratele său Pedro era seniorul insulei San Miguel din arhipelagul Azorelor, ducele de Braganza, bastardul regelui João I, stăpânea insula Corvo, iar Fernando, duce de Beja, fratele regelui Alfonso al V-lea, era seniorul insulelor Terceira şi Graciosa, tot din grupul Azorelor. Infanţii, seniorii, alţi membri ai casei regale, obişnuiau să subînfeudeze sau să arendeze aceste posesiuni oceanice unor antreprenori care dispuneau de capitaluri. Henric, de pildă, subînfeudase lui Tristão o parte din insula Madeira, iar Bartolomeu Pevetrello colonizase insula Santo, cu învoirea lui Henric Navigatorul, practicând aici agricultură şi creşterea vitelor. Flamandului Jacome de Bruges i s-a încredinţat, spre colonizare, insula Terceira. Toate aceste insule din Oceanul Atlantic erau baze navale senioriale înainte de a fi revenit coroanei portugheze, după moartea lui Henric Navigatorul.

Monarhia portugheză manifestă şi ea interes pentru comercializarea insulelor descoperite şi promova opera de explorare şi descoperire prin acordarea de privilegii amatorilor dispuşi să le caute, să le descopere, să le exploreze şi să le ia în posesiune în numele regelui. Astfel se întâmpla şi cu Fernio Teles sau cu Ferdinand van Olmen. Asemenea călătorii, asemenea practici, aplicarea metodei de colonizare în insule îndepărtate situate în mijlocul Oceanului, au fost o bună şcoală a aventurii, un prilej de călire a voinţei, a curajului şi a tenacităţii, calităţi intens solicitate în epoca descoperirilor şi colonizărilor.

Prozelitismul iberic

Expediţiile de explorare şi colonizare în epoca marilor descoperiri au avut, într-un anumit sens şi caracterul unor acţiuni în vederea răspândirii credinţei catolice. Biserica catolică, cu tendinţa ei spre universalitate, se străduia să impună spiritul şi structurile ei în regiunile locuite de pagini. Fanatismul religios, rezultat al luptei seculare cu musulmanii era întreţinut de cler şi convenea monarhiei. Deviza comodă a luptei pentru cauza lui Dumnezeu, care animase pe iberici împotriva maurilor, devenise sloganul acţiunilor îndreptate împotriva popoarelor „sălbatice”, „pagine”, ce populau teritoriile descoperite. Toţi, de la marinari la căpitani; se găseau în principiu în slujba Domnului, suportau în expediţii greutăţi şi înfruntau pericole în numele Domnului. Mulţi erau de altfel convinşi că aceasta corespunde idealului creştin. Dar de multe ori entuziasmul religios masca porniri primitive, dorinţa de parvenire şi valul credinţei era destinat să acopere şi să scuze mijloacele.

Prin urmare, nu trebuie subestimat rolul credinţei, al religiei catolice în mediul iberic medieval, importanţa acordată misiunii de convertire a „necredincioşilor”, de

predicare a evangheliei în cadrul antreprizelor transoceanice. Spaniolul orgolios şi bigot era convins de intervenţia în toiul luptelor a divinităţii, a sfinţilor, în favoarea sa. El era convins că ceea ce face – chiar dacă e vorba de un act silnic, de o crimă – face în calitate de luptător al lui Cristos, întru cinstirea şi slava lui Dumnezeu. Obişnuit să conceapă propagarea creştinismului sub forma războiului fără cruţare, ibericul din epoca Inchiziţiei, a lui Torquemada şi a autodafeurilor, era exhortat în faptele sale de membri nenumăraţi ai Bisericii dominante, era stimulat de autoritatea Bisericii şi de conducerea ei supremă, papalitatea. Clerul dominican, în special, cel franciscan desfăşura o fecundă activitate de apostolat şi participa la realizarea expediţiilor de explorare şi de colonizare. Misionarii catolici au activat în Africa de nord şi de vest, în Orientul Mijlociu, în Nubia şi în Etiopia, în insulele din Atlantic. Unii au pătruns până în China. Deseori misiunea religioasă se îmbina, cu prilejul unor asemenea călătorii, cu cea politică sau cu cea de informare. Papalitatea, la rândul ei, acorda o atenţie deosebită şi sprijin activităţii de misionarism, stimula răspândirea credinţei catolice în rândul aborigenilor: misionarismul era inclus, iară echivoc, în bulele papale conferite monarhiei spaniole şi celei portugheze cu privire la insulele şi teritoriile ce urmau a fi descoperite în „Marea Oceanică”.

Prozelitismul religios nu a jucat însă decât un rol secundar în desfăşurarea marilor descoperiri ale statelor iberice. Cu rare excepţii – Las Casas sau unii franciscani ori dominicani – prozelitismul spaniol şi cel portughez s-a pus în slujba intereselor conquistadorilor iberici.

Începutul l-au făcut portughezii

Şi iată, azi cutezători destramă

Stihia mării pe uşoare lemne.
Pe drumuri neştiute, fără teamă.
Camões, Lusiada.
Itinerarii vechi şi noi

Descoperirea ţărilor, a insulelor sau a continentelor, fie complet necunoscute europenilor, fie cunoscute doar prin intermediari, a devenit posibilă atunci când un anumit nivel ştiinţific şi cultural devenise un bun câştigat pentru societatea Europei de apus, iar stadiul la care ajunsese economia cerea pieţe noi unde să se poată cumpăra marfa căutata de statele apusene şi unde puteau să se vândă produsele acestora. O asemenea acţiune n-a pornit dintr-odată şi rezultatele nu s-au văzut imediat. Au fost veacuri de tatonări, atât în domeniul teoretic cât şi în cel practic, adică în explorarea propriu-zisă.

Piedicile erau foarte multe, întâi lipsa de informare sau, dacă există o informare, aceasta ţinea mai curând de basm, un basm de groază, care în mentalitatea omului din Evul Mediu a jucat un rol inhibitor. Insulele Canare, bunăoară: geograful arab Idrisi nu recomandă vizitarea lor – în una din ele, pe care el o numea Luca, singurele vieţuitoare ar fi fost şerpii, în alta făcea ravagii un balaur, iar în a treia trăiau păsări monstruoase care ucideau orice vietate. A trecut mult până ca genovezul Lanzarotto Malocello să debarce, în anul 1312, în arhipelag şi să spulbere aceste fantasmagorii. Sau cine îndrăznea să pornească pe Oceanul Atlantic, unde dincolo de zare era „bezna veşnică”? Iar spre ecuator nu se putea merge, fiindcă acolo „apa mării fierbea în clocot”.

O altă piedică a fost cea tehnică. Pentru a îndrăzni să se aventureze în necunoscut, în regiuni îndepărtate şi în largul oceanelor, navigatorii aveau nevoie de corăbii bune, de instrumente de calcul rudimentare pentru noi, astăzi, dar utile pentru epoca lor – şi de cunoştinţe, mai multe, despre arta navigaţiei. Aceste elemente se adunau cu greu,

dar cu rezultate evidente şi încercările se făceau fără încetare, factorul propulsor rămânând cel economic. Şi faptul nu este întâmplător, după cum nu este întâmplător nici faptul că primii care au avut îndrăzneala să se avânte în necunoscut au fost curajoşii locuitori ai oraşelor-republici, Genova şi Veneţia, cetăţi maritime, cu veche tradiţie în navigaţia pe mare, a căror „glorioasă" activitate negustorească le-a fost frânata prin apariţia în Orientul Apropiat a unui concurent care deţinea şi puterea politică – musulmanii. Aceste cetăţi s-au pomenit deodată cu un contingent de oameni îndrăzneţi, buni navigatori, care-şi puneau la dispoziţia oricui cunoştinţele în arta navigaţiei, precum şi un braţ puternic rezemat pe garda unei săbii gata întotdeauna de luptă. Şi tot acum, în Peninsulă Iberică, prin luptă contra musulmanilor de aici, cele două popoare – spaniolii şi portughezii – încheiau lungul proces de unificare a ţării lor. Prin apropierea celor două elemente, diferite în aparenţă, s-a ajuns la începutul, studiat metodic şi dirijat, al descoperirilor geografice.

Insulele Canare

Primii care, în Evul Mediu, au încercat să facă unele descoperiri în Oceanul Atlantic se pare că au fost genovezii. Sunt câteva menţiuni de pe la 1291 când doi fraţi, Ugolino şi Vadino Vivaldi, echipând cu ajutorul unor mari negustori două corăbii, au pornit, prin luna mai, spre Ceuta, urmând apoi să iasă în larg pentru a încerca să ajungă în India, încercarea ar putea fi pusă pe seama rivalităţii Genovei cu Veneţia. Expediţia fraţilor Vivaldi a avut loc în timp ce Marco Polo se afla în China. Date mai amănunţite despre organizarea expediţiei lor nu s-au păstrat. Desigur că îndrăzneţii genovezi au pierit în lupta cu furtunile, undeva pe coasta de vest a Africii. Dar, în drum spre miazăzi, se pare că ei au atins şi Insulele Canare. Aminteşte de ei Dante, care şi-i închipuie pe fraţii

Vivaldi înghiţiţi de valuri, când în faţa lor apăru, la orizont, un pământ misterios. Probabil Insulele Canare. Petrarca în lucrarea sa *Tratat asupra vieţii solitare* (1346) pomeneşte de cei doi Vivaldi, ca şi de alţi navigatori genovezi care au încercat să ajungă în arhipelagul Canarelor, tot pe la sfârşitul secolului al XIII-lea sau, ceva mai târziu, pe la începutul secolului al XIV-lea. Pe portulanul catalanului Dulcert, din 1339, în orice caz, o insulă din acest arhipelag era însemnată cu crucea roşie, emblema Genovei. De asemenea, crucea roşie a Genovei se găseşte, marcând o insulă din Canare şi pe portulanul laurentin din 1351 şi se afla chiar şi o aluzie scrisă în *Libro de-l conostimiento*, apărut în jurul anului 1350. Dar în veacul al XV-lea genovezii nu mai acţionau pentru renumita cetate de odinioară, ei apar acum în slujba regatelor din Peninsula Iberică, încă pe la 1317, în solda regelui Denis al Portugaliei se afla un genovez, pe nume Manuel Pessango, cu rang de amiral, care trebuia să ţină la dispoziţia coroanei 20 de căpitani şi 20 de piloţi, toţi genovezi. Dintre aceştia şi dintre alţii, se vor recruta primii exploratori ai insulelor din Oceanul Atlantic şi ai coastelor de apus ale Africii, iar tot dintre genovezi se va singulariza apoi şi descoperitorul Americii, Cristofor Columb.

Atenţia regatelor din Peninsula Iberică, îndreptata spre miazăzi, viza în primul rând coastele de apus ale Africii. Insulele fiind mai în largul oceanului, drumul spre ele era socotit mai periculos şi constituia o problemă oarecum aparte. Şi pe hărţi ele au apărut abia în veacul al XIV-lea. Pe harta amintită a lui Angelino Dulcert, una dintre Insulele Canare este numită *Insula de Lanzarotus Marocelus* – insula lui Lanzarotto Malocello, după navigatorul genovez care ar fi descoperit arhipelagul. Unele menţiuni vorbesc chiar de anul 1290, când căpitanul genovez ar fi atins „Insulele Fericirii”. Data rămâne însă

incertă[32]. Cel care a pus bazele colonizării acestor insule a fost un francez, Jean de Bethencourt, baron de Saint-Martin – *le Gaillard* – din comitatul d'Eu, din Normandia. El s-a însoţit cu un alt cavaler, Gadifer de la Salle, pentru a armă la Harfleur o corabie pe care porni, în 1402, în fruntea a optzeci de aventurieri, spre insula Lanzarote. Ei vizitară tot arhipelagul oprindu-se pe rând la Fuerteventura, la Gran Canaria, în La Gomera şi în insula Hierro; debarcară apoi în insula Palmă unde rămaseră mai multă vreme. La întoarcerea în ţara, nobilul normand aduse cu el mai mulţi *guanchos*, locuitori din insulele Canare, oameni cu pielea albă şi cu părul blond, făcând o asemenea impresie, încât în curând reuşi să adune peste o sută de ţărani, meşteşugari şi soldaţi pe care în 1405 îi debarcă la Lanzarote şi Fuerteventura. Lui Bethencourt i se spunea" regele Canarelor", el socotindu-se stăpân deplin asupra lor. Dar în 1418, după ce războiul de o sută de ani a reînceput iar Normandia a fost ocupată de englezi, Bethencourt nu a mai putut aduce oameni şi provizii în colonia normandă, destul de prosperă şi în micile garnizoane. El fu obligat să vândă spaniolilor, lui Henric de Guzman, conte de Niebla, întregul arhipelag[33].

Terre incognitaie pe la 1418 o furtună îndepărtă de coasta africană o mică corabie pe care se aflau doi nobili, nepricepuţi în arta navigaţiei, João Zarco şi Tristao Vaz Teixeira şi o împinse spre coastele unei insule ce se dovedi a fi cea pe care italienii, mai de mult, o botezaseră Porto Santo. Prinţul Henric, informat, ştia de ea şi cunoştea şi numele celeilalte insule din apropiere, dat tot de italieni: *isola dello legnamo* – Insula împădurită, iar el i-a zis

32 Ch. Verlinden, „Lanzarotto Malocello et la decouverte portugaise des Canaries", în *La revue helge de philologie et d'histoire*, voi. XXXVI fasc. 4, Bruxelles, 1958, pp. 1173-1209.

33 L. Jadin, „L'Afrique et Rome depuis l'epoque des decouvertes Jisqu'au XVII siecle", în *loc. Cit.*, pp. 34 şi 36.

arhipelagului tot aşa, dar în limba portugheză: Madeira.

În anul următor, Zarco reveni în insulele descoperite de el, cu familia sa şi cu alţi colonişti. Totul a fost minunat şi climă şi vegetaţia, până într-o zi când a izbucnit un mare incendiu în uriaşele păduri. Incendiul a durat şapte ani. Şi în anul 1428 se mai vedea încă fum peste micul arhipelag. După ce pojarul s-a stins însă, pământul îngrăşat de cenuşa ce cuprindea săruri de potasiu a dat roade bogate de trestie de zahăr şi viţă de vie: vestitul, până astăzi, vin de Madeira. Dar după bucuria acestei reuşite, prinţul Henric reveni la gândurile lui: drumul, pe mare, spre miazăzi. El trimise o nouă expediţie mai bine dotată cu hărţi, busole şi instrumente de calcul, care primise misiunea de a căuta „coasta Guineei”. Un mic nobil din garda sa se supuse poruncii date de principe şi plecă. Era Gil Eanes de Azurară. El ajunse până la un puternic promontoriu pe care-l botează Cabo Bojador. De-abia după 12 ani acest cap a fost depăşit, în anul următor, o nouă expediţie coborî cu 50 de leghe mai la sud şi, pe coasta africană, fură găsite urme de caravane. Deci ţara era locuită. Câteva luni mai târziu Alfonso Gonzales Baldaia coborî şi mai la sud cu 130 de leghe, până la locul unde, „după concepţia unor geografi”, ar fi trebuit să fie un fluviu, în ale cărui ape ar fi trebuit să se găsească „nisip de aur”: „Rio de Ouro” – Fluviul de aur, Fluviul nu exista, dar numele a rămas. Cu această ocazie, membrii expediţiei s-au întâlnit cu un grup de beduini înarmaţi cu lănci.

Tot în 1441 Nuno Tristâo şi Antâo Goncalvez coborâră şi mai spre sud până la o stâncă alburie pe care o botezară Cabo Brânco. Cu această ocazie fură luaţi şi câţiva prizonieri dintre localnicii arabi, în anul următor aceştia fură readuşi în ţinutul lor şi eliberaţi în schimbul unei cantităţi de praf de aur, ouă de struţ şi sclavi negri.

Cu anul 1441 începe în istoria descoperirilor geografice

epoca negoţului cu sclavi negri[34]. Papalitatea îşi dădu şi ea consimţământul, în 1454, într-o bulă în care era vorba de „cinstitul comerţ de sclavi”, în ce priveşte calificativul de cinstit s-ar putea ridica obiecţii, dar comerţul se dovedi foarte rentabil, într-atât de rentabil încât negustorii portughezi „se băteau” să obţină licenţe de expediţii din partea principelui. Expediţia din 1444 compusă din 6 caravele, a unor negustori din Lagos, a îmbarcat de pe coasta africană 165 de negri şi, cu toate că unii au murit pe drum, câştigul realizat a fost foarte mare.

În 1444 Dinis Dias, obţinând învoirea de a porni şi el cu o caravelă, se obliga să împingă cercetările şi mai departe de locurile deja cunoscute. El trecu de gurile fluviului Senegal, pe care le credea ale Nigerului şi era convins că este vorba de un afluent al Nilului. La întoarcere afirma: „desigur că urcându-l cu o corabie se poate ajunge până în ţara regelui-preot Ioan, adică în Etiopia”, Urmându-şi drumul, dădu unui promontoriu, cu păduri de palmieri, numele de Cabo Verde. De aici Dias constată că coasta continentului nu mai înaintează spre vest, ci se retrage spre est şi spre sud. Şi el aduse confirmarea că prin acest părţi „sunt ţări cu vegetaţie bogată şi cu populaţie densă”. Odată cu descoperirea Capului Verde, teoria geografilor din Evul Mediu despre regiunile tropicale nelocuite a căzut pentru totdeauna în desuetudine.

Expediţiile se succedară apoi una după alta. Dar comerţul cu sclavi pe care-l făceau portughezii cu arabii, din unele regiuni de pe coastele Africii, sau răpirile din ce în ce mai dese de negri au ajuns să fie cunoscute, iar atitudinea africanilor, din paşnică, să se schimbe în războinică. La început fugeau de albi, acum îi primeau cu săgeţi otrăvite şi cu lănci. Chiar exploratorul Nuno Tristão muri din cauza unei săgeţi otrăvite, la fel ca şi Alvaro

34 Vezi mai sus p. 79. 110

Fernandez, în anul 1446. Din ce în ce mai des caravelele se înapoiau cu echipajele decimate. Dar câştigul era prea mare ca să mai înfricoşeze pe negustorii portughezi.

În căutare de noi arhipelaguri

Paralel cu activitatea de explorare a coastei africane se organizau expediţii şi în largul oceanului. Se căutau şi alte insule, acum după ce erau cunoscute Canarele şi Madeira. Se căutau insulele care figurau deja pe unele hărţi italiene de pe la 1350, „Insulele Şoimilor" – Arhipelagul Azore. Dar pe hărţile italiene ele erau plasate mult mai spre vest. Între 1427 şi 1440 ele fuseseră vizitate, întâmplător, chiar şi de câţiva portughezi. Dar prinţul Henric voia să le cuprindă între posesiunile coroanei şi trimise pe Gonzalvo Velho Cabral, un încercat căpitan de corabie ce ţinea de „şcoala de la Sagres", să le ia în stăpânire. La 8 mai 1444 Cabral atinse coasta uneia dintre insulele arhipelagului pe care o botează San Miguel. În anii următori, alte expediţii aduseră şi aici colonişti. Pe la 1455 acosta în arhipelag şi un negustor şi navigator veneţian intrat în slujba prinţului Henric, Alvise da Cada Mosto, însoţit de genovezul Antoniotto Uso di Mare, care are marele merit de a fi lăsat un raport foarte amănunţit despre Insulele Azore. Dar nu numai despre ele, ci şi despre insulele Madeira, Canare şi despre coasta Africii până la Capul Verde – adică asupra întregului drum pe care l-a parcurs. Aici, la Capul Verde, Cada Mosto, prins de o furtună, fu împins spre larg şi, în curând, dădu peste insule necunoscute, cu păduri uriaşe unde păsările erau atât de blânde că stăteau să fie prinse cu mâna. În raport el observă că „nu le era frica necunoscând încă oamenii". Insula o botează Boavista. De pe această insulă, în zare se vedeau şi altele. Navigatorii le-au vizitat şi le-au denumit: Sal, Maia, Santogo. Arhipelagul va fi botezat Insulele Capului Verde. Nu peste

mult timp, noile pământuri vor fi atinse şi de genovezul Antonio da Noli, de al cărui nume se leagă colonizarea micului grup insular[35].

Pe drumul caravanelor

În afară de explorările făcute cu corăbiile de-a lungul coastei de vest a continentului african, tot în această epocă, câţiva oameni îndrăzneţi au pornit pe uscat, pe drumul caravanelor, străbătând pustiul Saharei. Şi aceştia, intrând în legătură mai strânsă cu localnicii, au adus informaţii deosebit de preţioase. Pe o splendidă hartă aflată la Biblioteca Naţională din Paris, operă, din 1413, a evreului mallorcan Mecia de Viladestes, figurează toate pistele de caravane ce pornesc din Tombuctu, de pe Niger. Cel care l-a informat pe cartograful mallorcan a fost un francez din Toulouse, pe nume Anselme d'Ysalguier. Acest francez a trăit zece ani printre tuaregi. Data sosirii lui în Africa coincide cu dată când Jean de Bethencourt îşi dusese primul transport de colonişti normanzi în Insulele Canare. O corabie acostă pe ţărmul continentului, iar coloniştii debarcaţi fură atacaţi de tuaregi. Anselme d'Ysalguier căzu prizonier. Cu aceşti „piraţi ai deşertului" porni tânărul francez prin pustiu, în curând fu însă remarcat de o tânără prinţesă, Salam Casais, cu care se şi căsători. Idila dură opt ani, după care, cuprins de nostalgia ţării, tânărul toulouzan porni cu soţia şi cu fetiţa lui, însoţit de şase servitori negri, spre casă. El aduse cu sine întreaga sa avere compusă din praf de aur şi pietre preţioase, dar şi un: *Glossarium de idiomate arabica, turcico et affricano cum interpretatione latina et gallica*, ce se păstrează şi astăzi la Biblioteca Naţională.

---

35 Ch. Verlinden, „Antonio da Nou et la colonisation des iles du Capert", în *Miscellanea Saorica ligure*, III (Univ. Degli studii di Genova, (stuto di storia medievale e modernă), Genova, 1963, pp. 129-144; *idem.*

La 1447 „un om de afaceri” din Genova, Antonio Malfante, făcu o călătorie în „Berberia” cu scopul precis de a găsi sursele aurului cu care se făcea comerţ pe coasta de vest a continentului. Genovezul ajunse pula la o oază numită Tamentit, unde fu bine primit de şeicul tuareg, ceşi avea aici reşedinţa, de la care mai făcu călare încă 20 de zile de drum atingând „fluviul care uda oraşul Tombuctu”, adică Nigerul, dar nu dădu de „sursa aurului” despre care localnicii spuneau că este undeva şi mai la sud. Malfante însă era convins că ea trebuie să existe undeva prin aceste părţi fiindcă şi acum, după mai bine de o sută de ani, în nordul Africii, la Cairo, se mai vorbea încă de fabuloasă bogăţie a lui Mussa I, regele din Mali, care în pelerinajul făcut pe la 1324 la Meca a uimit lumea[36] lăsând în urma lui „o dâră de aur”. O informaţie contemporană îl descrie ca „ducând cu el optzeci de încărcături de praf de aur, pentru cheltuielile de drum”.

Dar de ce căuta Antonio Malfante cu atâta ardoare „sursa aurului” african? Aur, aici, căutau doar aventurierii. Malfante însă nu era un aventurier. Era un slujbaş al băncii Centurione din Genova, iar plecarea lui a fost determinată de o „criză de schimb”. Perturbările aduse în Europa de războiul de o sută de ani au provocat o devalorizare a unor categorii de monede pe care diversele centre comerciale au încercat să o rezolve pe căi diferite. Bruges, în 1439, primea plăţile jumătate în monedă de aur, jumătate în monedă depreciată. Genova se pregătea să facă acelaşi lucru, când află ca în Egipt asemenea împrejurări se rezolvau prin acceptarea unui etalon-aur. În Franţa, tot în această epocă, Jacques Coeur însănătoşea moneda pe baza unui etalon-argint. Pentru ca operaţia să reuşească, republică, hotărând ca toate poliţele să fie echivalente cu

36 „La signification de l’annee 1487 dans l’histoire de la decouverte et de l’expansion portuguaises”, în *Revue d’hisloire economique et social* -n r. 4, Paris, 1964, p. 487.

valoarea în aur, avea nevoie de cât mai mult metal nobil. Dar agentul genovez n-a avut noroc; abia peste o sută de ani va fi descoperit Muntele Tambaura cu bogatele sale mine de aur.

Instructivă a fost şi călătoria unui tânăr nobil portughez João Fernandez, care rămase ca ostatic la un trib de berberi în timp ce conducătorul acestora plecă să facă o vizita infantelui Henric. Era prin 1445. Tânărul portughez fu primit cu ospitalitatea caracteristică acestor nomazi ai pustiurilor. El le împărtăşi viaţa, se îmbrăcă în tunica lor din piele de antilopă, se învălui în burnuz şi însoţi turmele de oi şi de cămile în neobosita lor peregrinare de la o păşune la alta. El bău lapte de cămilă şi de oaie, apa din bălţile sărate, mânca curmale şi carne de peşte uscată la soare. La întoarcerea acasă povestirile lui fură ascultate cu mult interes de savanţii adunaţi la Sagres.

Plaga Meridionalis

Pe coasta de vest a Africii, marinarii prinţului Henric atinseră acum într-adevăr „regiunea Guineea". Dar şi aceasta nu era decât o etapă din drumul spre India", în bula *Romanus Pontifex*, din 8 ianuarie! 455, se precizează că drumul ce-l vor urma corăbiile prinţului Henric se îndreptau din etapă în etapă *ad meridionales et orientales plagas*. Prinţul Henric muri însă, la 13 noiembrie 1460, cu mult înainte că marinarii săi să fi ajuns într-adevăr la acea *plaga meridionalis* unde urma să facă cotitura spre răsărit, spre India.

Un nou avânt explorările portugheze nu vor lua decât mai târziu, prin 1481, pe vremea regelui João al II-lea. Tot atunci au avut loc neînţelegeri cu regatul vecin, al Castiliei şi din cauza activităţii de explorare. Castillanii se dovedeau rivali din ce în ce mai înverşunaţi în această activitate, De-abia urmările tratatului de la Alcaţovas, din 9 septembrie

1479, vor lăsa portughezilor din nou mâna liberă pe coasta Africii, însă în schimbul recunoaşterii posesiunii Castiliei asupra Insulelor Canare.

După moartea prinţului Henric marinarii de la Sagres nu şi-au întrerupt complet activitatea. Pe la 1470 João de Santarem şi Pedro Escovar descoperiră Coasta de Aur – unde portughezii ridicară fortăreaţa São Jorge da Mina – apoi delta Nigerului, „imperiul Benin" şi trecură ecuatorul, în ce priveşte „imperiul Benin" portughezii au rămas impresionaţi de bogăţia ţării şi de puterea conducătorului, care locuia într-un măreţ palat ale cărui galerii geograful Dapper le compară, ca mărime şi frumuseţe, cu ale unor paiaţe din Amsterdam. Populaţia numeroasă şi bogată a ţării n-a fost deloc influenţată de misionarii trimişi pentru a-i converti la creştinism, rămânând devotată vechilor credinţe, printre care şi un cult închinat animalului sfânt, crocodilul, pe care-l adorau într-un templu, în rituri asemănătoare cu cele din Egiptul antic. Fernao da Poo descoperi, în 1472, insula ce-i poartă şi azi numele. Descoperirile din această parte a Africii, bogată în aur, făcură ca expediţiile să fie din ce în ce mai rentabile. Rentabil rămase şi comerţul cu sclavi negri.

Trebuie semnalat un fapt. Cu cât descoperirile de pe coasta de vest a Africii se dovedeau mai rentabile, cu atât exploratorul din şcoala de la Sagres, căpitanul de corabie, era înlocuit de negustor. Acesta pornea de acum în călătorie pe cheltuiala lui proprie cu propriile lui corăbii şi nu rămânea niciodată să colonizeze noile locuri descoperite. El făcea schimb cu localnicii. Şi este interesant de menţionat felul cum se făcea, mai ales la început, acest comerţ. Negustorii debarcau cu mărfurile lor, în apropierea aşezărilor omeneşti pe care, în sunet de tobe, le înşirau pe pământ şi apoi se retrăgeau la corăbii. Negrii, care auzeau semnalul şi care îi şi supravegheau pe negustorii ce coborau pe uscat, veneau, vedeau mărfurile

şi dacă le convenea ceva, puneau în locul celei pe care o luau o nouă grămăjoară de praf de aur, sau o bucată de fildeş. Apoi se retrăgeau ei şi înaintau negustorii. Dacă era vreo neînţelegere, asupra preţului, acest cadril se repeta de câteva ori până când ambele părţi se declarau mulţumite. Pe la 1461 Pedro de Cintra făcea negoţ numai cu sclavi, iar pe la 1467 Fernao Gomes, bogat negustor din Lisabona, vindea chiar regelui Portugaliei fildeşul achiziţionat în Guineea.

În ce priveşte numele locurilor descoperite, portughezii rar păstrau pe cele date de localnici. Ei le botezau după bogăţiile pe care le puteau jefui: Coasta Fildeşului, Coasta Aurului, Coasta Sclavilor; sau le botezau cu nume de sfinţi, Sfântul Toma de exemplu; sau după cel care i-a trimis, Insula Principelui. Şi, în cazuri mai rare, cu numele descoperitorului, Fernao da Poo sau Insula Lanzarote. Apar şi nume ca „Lagunele Blestemate" său „Capul Furtunilor", atunci când anumite nenorociri se abăteau asupra celor ce se vânturau prin aceste meleaguri.

Diogo Cao în 1481, după ce papa confirmă din nou drepturile Portugaliei în Africa, portughezii se lansară într-o nouă campanie de descoperiri, spre sud. Diogo Cao, în 1483, ajunse până la 13° latitudine sudică, oprindu-se pentru o vreme la gurile fluviului Congo sau, cum îi spuneau localnicii, Zaire. De aici înspre sud coasta continentului părea că se retrage spre est şi din nou apărură speranţe, care erau hrănite şi de indicaţiile găsite pe harta lui Pomponius Mela, că nu mai era departe locul de unde corăbiile se vor putea îndrepta spre Aden şi mai departe spre India.

În anii 1484 – 1485, întovărăşit de geograful german Martin Behaim din Nürnberg, Cao coborî, marcându-şi înaintarea, în lumea necunoscută a Africii, ridicând „stele" de piatră cu armele Portugaliei, numite *padraos*, până la 22° latitudine sudică. Ajuns aici, el făcu o observaţie

importantă: fluviile erau mai mici şi mai sărace în apă şi concluzia lui, dovedită justa mai apoi, a fost ca într-adevăr continentul african în această parte se îngustează. La înapoierea sa în Portugalia fu înnobilat, iar ambasadorul Portugaliei la curtea papală a lui Inocenţiu al VIII-lea, Vasco Fernandes de Lucerna, susţinu într-un discurs, citit în faţa papii, că Diogo Cao a atins aproape *Promontorium prasum* (Cabo del Gado, promontoriu în Mozambic; *numele* vine de la cuvânral grecesc *nodrov*, plantă marină) unde, după Ptolemeu, începea Golful Arabic, adică Oceanul Indian şi deci a ajuns la drumul spre India. Dar explorările din anii următori nu au adeverit afirmaţia ambasadorului. Pe globul terestru construit pe la 1492, atribuit atâta vreme lui Martin Behakn din Nürnberg, fură trecute însă şi aceste descoperiri[37]. O nouă încercare a lui Diogo Cao de a trece peste 22° latitudine sudică n-a mai dat rezultate şi îndrăzneţul explorator a murit la bordul corăbiei sale în drum spre necunoscut.

Cabo Tormentoso sau Cabo da Boa Esperanta

În vara anului 1487, o nouă expediţie porni spre sud sub conducerea unui încercat căpitan, Bartolomeu Dias. Se pare că această expediţie, în concepţia celor ce au organizat-o, avea un anumit rol experimental. Era compusă din două nave de câte 50 de tone, dar nu se poate preciza dacă erau caravele. De asemenea, formulă ce va fi întrebuinţată de acum încolo, corăbiile erau însoţite de o

37 Ch. Verlinden, *La signifacation de l'annee 1487 dans l'histoire de la Decouverte et de l'expansion portugaise*... p. 495. Globul se află la Germanisches Museum din Numberg şi din cercetările lui M. G. R. Crone reiese că savantul geograf german nu are decât meritul de a fi informat pe constructorul globului despre unele amănunte geografice (cf. M. Crone, „Martin Behaim navigator and cosmographer, fragment of imagination or historical personage", în *Actas*, vol. II, *Congreso internaţional des Historia dos descobrimentos*, Lisabona, 1961, pp. 111-113).

navă „de transport”, pentru provizii. Nicio mărturie nu precizează însă că expediţiei i s-ar fi propus drept ţinta India. Ar fi fost şi temerar. Dar corăbiile erau echipate pentru drum lung în zone necunoscute.

Primul *padrao* îl ridică Dias la 29° latitudine sudică, unde el lăsa o corabie şi debarca mai multe femei negre încărcate de daruri bogate pentru „preotul Ioan”. Căpitanul credea că vestea despre aceste femei încărcate de daruri va ajunge până la acel fabulos personaj, care, poate, la rândul lui curios, va veni să se întâlnească cu portughezii. Apoi porni mai departe spre sud, dar în dreptul golfului botezat Sfânta Elena o furtună cumplită îl aruncă în larg, departe de coasta Africii şi timp de treisprezece zile mica lui corabie fu, în adevărata accepţie a cuvântului, o jucărie a valurilor. Aşa cum a venit însă, pe neaşteptate, furtuna s-a potolit. Bartolomeu Dias îşi îndrepta corabia spre răsărit, cu gândul să ajungă iar în dreptul coastei africane. Dar mergând spre răsărit nu mai dădu de continent. Dias se îndreptă atunci spre nord şi după cinci zile matelotul din vârful catargului zări pământ. Când s-au apropiat de coastă, văzură o păşune imensă, pe care păşteau mari turme de vite. Au botezat locul *Angra dos Vaquieros* (astăzi Flesh-Bay). Câţiva marinari au coborât să ia apa; cu această ocazie avu loc o ciocnire cu păstorii localnici şi unul dintre aceştia fu ucis. Portughezii constatară că negrul mort nu semăna cu cei pe care-i ştiau din vestul continentului. Acesta avea păr lânos, nu creţ, iar pielea era de culoarea frunzelor veştede. Din cauza vorbirii lor „împiedicate”, mai târziu, olandezii vor boteza pe locuitorii acestor meleaguri, în batjocură, „hotentoţi” (bâlbâiţi), nume ce le-a rămas până astăzi.

Corabia îşi continuă drumul spre nord-est, câteva zile încă, până când marinarii epuizaţi şi speriaţi refuzară să-l mai asculte pe căpitan. Acesta, cu regret, acceptă să se întoarcă, în drumul de întoarcere, acolo unde corăbiile,

urmând coasta, porniră spre vest şi apoi spre nord, noi furtuni îi prinseră în mrejele lor. Pe uscat se zărea o stâncă uriaşă, iar pământul ieşea din ocean ca un pinten. L-au botezat: *Cabo Tormentoso* – Capul Furtunilor. La întoarcerea acasă însă regele Portugaliei, convins că de la acest cap spre răsărit începe marea care-i va purta corăbiile spre India, i-a schimbat numele în *Cabo da boa Esperanţa* – Capul Bunei Speranţe.

În Portugalia, Bartolomeu Dias ajunse în decembrie 1488, după ce parcursese 350 de leghe de-a lungul unei părţi încă necunoscute a Africii. Expediţia sa a fost, prin rezultatele dobândite, cea mai importantă dintre cele pe care le organizaseră portughezii până atunci. Dar pentru a nu cădea încă o dată în greşeala în care căzuse cu Diogo Cao, suveranul Juâo al II-lea manifestă multă prudenţă în recunoaşterea faptului că Africa a fost înconjurată, pe la sud. Se temea să nu fie vorba doar de vreun golf foarte adânc, mai adânc decât cel al Guineei. Bartolomeu Dias, căruia i se recunoşteau de altfel marile merite, ar fi voit să se întoarcă pe drumul parcurs o dată şi să verifice realităţile la faţa locului. Dar în conformitate cu politica practicată de la o vreme de curtea portugheză de a nu lăsa oamenilor de merit prea multă iniţiativă, pentru a nu fi obligată faţă de ei la prea multă recunoştinţă, el nu mai fu lăsat să plece. Dias a mai făcut doar câteva călătorii scurte. Mai târziu i s-a permis să conducă o corabie din flota lui Cabral, cu care ocazie fu descoperită Brazilia. El muri, în timpul unei furtuni, la bordul corăbiei sale, în dreptul coastei de sud a Africii. Era 23 mai 1500. Când vestea fu adusă acasă, în Portugalia, poetul Camões, într-un poem intitulat *Cabo Tormentoso*, puse în gura lui Adamaştor, spiritul furtunilor, aceste cuvinte; „Voi da un exemplu teribil cu prima flotă ce va încerca să treacă de stâncile mele şi mă voi răzbuna crunt asupra aceluia care, primul, îmi va tulbura liniştea”.

Pero da Covilha

În urma cercetărilor duse cu metodă, portughezii aveau despre Africa o viziune exactă, dar incompletă. Drumul spre Indii era cunoscut, în parte, dar înainte de a angaja statul într-o întreprindere ce se va dovedi formidabilă, suveranul Portugaliei îşi păstra o parte din atenţie îndreptată mult mai aproape, chiar în Peninsulă Iberică, unde suveranii Spaniei unificate, Ferdinand şi Isabella, după terminarea cuceririi emiratului de Granada, având la dispoziţie o încercată armată, îşi căutau „un ideal" sau mai bine-zis „un obiectiv". Se vor îndrepta oare spre Portugalia, pentru a pune stăpânire pe toată peninsula sau vor trece Marea Mediterană, în Maroc, pentru a-i urmări pe musulmani? Obiectivul se va dovedi însă altul, situat mult mai departe – Lumea Nouă, aflată la apusul Oceanului Atlantic, dar aceasta nu se ştia încă în 1488.

Joio al II-lea nu-şi opri însă cu totul investigaţiile. Paralel cu prudentele expediţii de-a lungul coastei africane, el porni cercetări şi pe uscat. Trimise oameni cu misiunea să străbată Orientul Apropiat, să cerceteze regiunile Africii de nord şi de est, să recunoască popoarele ce trăiesc pe acolo, de cine sunt conduse, ce legături comerciale au şi cu cine anume. Şi să afle dacă au relaţii şi cu India, A ales pentru această delicată misiune doi oameni încercaţi, pe Pero da Covilhă şi pe Alfonso da Paiva, care vorbeau bine limba arabă – limba uzitată în comerţul oriental şi totodată în ţările peste care domnea semilună. Ei aveau instrucţiuni să nu dezvăluie obiectivul adevărat al călătoriei care era sintetizat în răspunsul la întrebarea: se poate merge numai pe mare din Portugalia până în India? În subsidiar, dar neapărat, ei trebuiau să descopere şi locurile precise de unde aduceau veneţienii pietre preţioase, perlele şi aromatele. De asemenea, trebuiau să afle cât mai multe

lucruri despre regele-preot Ioan. Şi pentru că s-ar putea ca acesta să fie în Habesh (Abisinia), regele Portugaliei dădu trimişilor săi şi o scrisoare către potentatul oriental.

Dar cine era regele-preot Ioan despre care s-a scris atâta în Evul Mediu? Valul ce acoperea misterele statului creştin din Orient, al cărui monarh numit pe scurt preotul Ioan „locuia într-un palat de cristal", a fost deşirat, în veacul al XV-lea.

Originea mitului şi baza sa istorică sunt şi astăzi controversate. Preotul Ioan era de fapt nu un preot, ci un rege creştin al cărui titlu în limba amharică şi în cea gheez, două limbi vorbite în Etiopia, era *zân saujan*. De aici în limba spaniolă s-a ajuns la Juan, iar în cea portugheză la Toao. Prima menţiune despre „preotul Ioan", *presbyter Johannes*, se află în cronica lui Otto de Freising. Dar numele a ajuns să fie cunoscut în Europa prin anul 1165 în urma unor scrisori pe care le-ar fi trimis acest monarh bazileului Manuel I Comnenul, papei şi împăratului german, în care proslăvea minunăţiile imperiului său. Scrisorile s-au dovedit a fi un fals, probabil al unui preot, în timpul explorărilor africane făcute de portughezi, imperiul „preotului Ioan" era considerat ţara situată undeva la sud de Egipt. Dar iată că „preotul Ioan" intră, chiar el, cu îndrăzneală, acum la începutul secolului al XV-lea, în jocul politic al timpului.

În 1402 suveranul din Axum, negusul David I, trimise la Veneţia o ambasadă ce aducea în dar aromate şi leoparzi, precum şi, că darul cel mai preţios, tămâie, acel produs răşinos din Etiopia, care – aprins – producea un fum plăcut tuturor divinităţilor. Regele acesta creştin era înspăimântat de înaintarea Islamului în Africa şi căuta, în Occident, un aliat contra duşmanului comun, precum şi contra blocadei exercitate în Orientul Apropiat de către mamelucii din Egipt. Schimburile de ambasade au continuat şi nu numai cu Veneţia. Jean, ducele de Berry,

trimise o solie, Alfons de Aragon făcu aluzii chiar la legături matrimoniale – oferea o infantă – iar papa Eugen al IV-lea invita la conciliul de la Florenţa (1439) şi prelaţi etiopieni, în anul 1441 câţiva călugări din Abisinia apărură şi la Roma. Că se ştiau deja multe lucruri despre Etiopia este dovedit şi de atlasul lui Fra Mauro, unde această ţara era reprezentată destul de fidel şi cu amănunte.

Pe la 1482 o ambasadă a Sfântului Scaun găsi în Abisinia, pe lângă „regele regilor" Eskander, care-şi avea reşedinţa la Berarah, într-o regiune numită Choa, în sudul Etiopiei, mai mulţi italieni şi un burgund. Ba mai mult, ei putură chiar admira, în capitala negusului, în câteva biserici, pictura făcută de veneţianul Niccolò Brancaleone. Şi chiar negusul Eskander fu încoronat în prezenţa unei delegaţii de călugări franciscani sub conducerea fratelui Battista d'Imola. Se ştiau deci destule despre Etiopia şi despre suveranul ei. Misiunea lui Covilhă avea însă, pentru prima dată, un caracter riguros politic. Cei doi emisari, Pero da Covilhă şi Alfonso da Padova, porniră ascunzându-şi identitatea sub haina modestă a unor negustori ce făceau comerţ – curios – cu miere. Ei părăsiră Peninsula Iberică prin Barcelona, cu o corabie ce se îndrepta spre insula Rodos. De aici, în veşminte arabe, se alăturară altor negustori şi, trecând prin Egiptul sultanilor mameluci, ajunseră la Marea Roşie, pe care o trecură, oprindu-se la Aden. Apoi drumurile celor doi portughezi se despărţiră. Paiva porni spre Etiopia, iar Covilha, pe o corabie arabă, se îndrepta spre India. Odată ajuns în India, el vizită Cananor, Calicut şi Goa, adunând informaţii precise asupra comerţului cu aromate şi cu pietre preţioase. După ce se lămuri asupra tuturor acestor aspecte, socotindu-şi misiunea terminată» se reîmbarca tot pe o corabie arabă şi reveni în Africa, pe coasta răsăriteană a ei, debarcând la Sofala (20° latitudine sudică). Aici el umblă şi se informă asupra ţărilor de pe aceste meleaguri, asupra

conducătorilor lor, dar mai ales asupra drumului făcut de corăbii spre India. Şi Covilhă îşi formă convingerea că din golful Guineei, de pe coasta de vest a Africii, locuri deja bine cunoscute portughezilor, trecând pe la Capul Furtunilor, sau, după cum voia optimismul regelui João al II-lea, Capul Bunei Speranţe, corăbiile puteau, ocolind Africa pe la sud, să plutească până în India.

Călătoria lui Bartolomeu Dias pe apă şi a lui Covilha pe uscat şi pe apă, conjugate, au dat portughezilor certitudinea că eforturile lor vor fi în curând încununate de succes. Acum se ştia că o corabie odată trecută de capul cel mai de sud al Africii trebuia să facă o singură escală, fie la Sofala, fie în „Insula Lunii" (Madagascar), de unde, ieşind în larg spre nord-est, putea ajunge fără greutăţi mari şi fără greş în ţara pietrelor preţioase, unde se puteau găsi din belşug – unele aduse şi mai de departe – şi mirodenii. Covilha porni spre casă, dar ajuns la Cairo află de moartea tovarăşului său de drum, Paâva şi tot aici găsi aşteptându-l doi trimişi ai regelui João al II-lea, rabinul Abraham şi un cizmar, Iosif, care-i transmiseră porunca să pornească în Abisinia, unde să încerce să-l vadă pe regele-preot Ioan.

Covilha, însoţit de rabinul Abraham, porni mai întâi spre Ormuz şi de acolo cu o corabie coborî pe coasta Africii răsăritene, ajungând în Etiopia. „Regele regilor", Eskander, primi bine pe trimişii regelui João al Portugaliei. Pe Covilhă îl îndrăgi atât de tare încât nu-l mai lăsă să plece. Acesta se căsători cu o indigenă şi rămase la curtea negusului până la moartea sa. Pe la 1525 un alt călător îl găsi aici, fiind uimit de poziţia înaltă ce o deţinea la Curtea etiopiană. Raportul despre misiunea lui Covilhă a fost adus în Portugalia de rabinul Abraham, dar, în ciuda raportului încurajator, regele Joio al II-lea nu se grăbi să-şi trimită corăbiile pe drumul deschis, cel puţin teoretic, pentru portughezi, spre India.

João al II-lea muri în anul 1495. Succesorul său Manuel era însă hotărât să continue cercetările şi explorările. La primul consiliu ţinut de noul monarh se auziră însă unele voci care cereau oprirea completă a campaniilor de explorare, pe motivul, desigur înţelept, ca Portugalia, fiind o ţară mică, nu va putea face faţa conflictelor pe care o asemenea acţiune le va declanşa, atât cu unele popoare creştine, cât şi cu mahomedanii. Mai bine ar fi – susţineau unii sfetnici – ca atenţia Portugaliei să se oprească la Maroc şi să continue comerţul destul de rentabil cu popoarele de pe coastele de vest ale Africii. Manuel însă rămase neînduplecat. Portugalia va continua acţiunea începută de înaintaşul său. O împrejurare neaşteptată grăbi chiar pe noul monarh: cu vreo trei ani în urmă, mai precis în 1492, un navigator genovez, care prezentase, mai de mult, un plan şi regelui João al II-lea, o porni cu trei corăbii peste ocean, drept spre vest, şi se pare că a ajuns, pe această cale, în Asia, dacă nu cumva pământurile descoperite vor fi altele decât cele cunoscute de Biblie, de evrei şi musulmani, de Roma antică sau de cancelariile şi de cosmografii contemporani.

Un flamand porneşte spre America

Înspre apus, peste tenebrele Oceanului Atlantic, cu câţiva ani în urmă, pornise şi un flămând, Ferdinand van Olmen[38]. El se afla serviciul Portugaliei şi era stabilii în Azore. Nu era însă singurul flamand stabilit aici. Erau atâţia, instalaţi în calitate de colonişti, încât într-o vreme insulele se numiră „Insulele Flamanzilor”[39].

---

38 Ch. Verlinden, „Un precurseur de Colomb: le Flamande Ferdinand | Van Olmen (487)”, în *Revista Porauguesa de Historia*, vol. X, Coimbra, passim.

39 J. Mess, „Histoire de la decouverte des iles Aţores et de de leur denomination d’âles flamandes”,*Faculte de Philosophie el Lettres*,

Istoria acestor întâmplări îşi are începutul pe vremea lui Henric Navigatorul. Mai precis în anul 1450 când în insula São Miguel îşi făcu apariţia un colon, primul flămând, pe nume lacome de Bruges. El primi şi o diplomă în care, pe lângă enunţarea obligaţiilor şi a drepturilor, se menţiona şi că el poate să aducă noi colonişti, cu condiţia, desigur, să fie catolici. Şi apoi au venit alţii. Pe la anul 1487 era „căpitan al părţii din insula Terceira ce se numea *Quatro Ribeyra*" – unde şi astăzi este un pârâu denumit *Ribeira dos Flamengos* – un colonist numit Fernão Duhno, Ferdinand van Olmen.

Pentru a-l cunoaşte mai bine pe acest flamand e de-ajuns o succintă analiză a unei diplome regale, din data de 24 iulie 1486, prin care regele Joio al II-lea al Portugaliei confirmă o înţelegere încheiată, la 12 iunie din acelaşi an, între flamandul Femao Dulmo şi un oarecare Johan Alonso de Estreito de Funchal. Flamandul este numit în diplomă „cavaler al Curţii regale şi căpitan în insula Terceira". Căpitan m şi nu *al* insulei. Era deci căpitan numai al unei părţi din insulă, după cum s-a şi menţionat, în diplomă se mai spune că înţelegerea între cei doi se perfectează deoarece căpitanul Dulmo pleacă spre vest pentru „a *decobrir a ilha dos Sete Cidades per mandado* del *Rey nosso senhor*" (a descoperi Insula celor Şapte Cetăţi, din porunca domnului nostru, Regele).

Călătoria aceasta spre vest de insulele Azore nu era prima. De vreo douăzeci de ani portughezii făceau călătorii spre larg în căutarea altor insule. Ba chiar regalitatea acorda dinainte drepturi căpitanilor de corăbii care ar fi descoperit vreuna, în ce priveşte *ilha dos Sete Cidades* – Insula celor Şapte Cetăţi – căreia i se mai spunea şi *Antila*, era „o insulă legendară" care figura cu stăruinţă pe hărţile Evului Mediu. Ea a jucat un rol mare şi în hotărârea luată de Columb de a porni spre vest. Acum, în 1486, era ţinta

1901, p. 176.

spre care se îndrepta şi căpitanul flamand van Olmen. Din document reiese însă starea de necunoaştere în care se plutea. Se vorbeşte despre o insulă, sau despre mai multe insule, sau poate de coasta unui continent. Flamandul se obliga să suporte toate cheltuielile călătoriei, dar cerea în schimb să-i fie lăsată deplină stăpânire asupra insulei, a insulelor sau a continentului pe care-l va descoperi, în diploma se înşiră toate amănuntele ce se iveau în asemenea împrejurări. Dar cum organizarea călătoriei costa destul de mult, flamandul – şi aici apare rostul înţelegerii din 12 iunie, perfectată în diploma din 24 iulie – ceda jumătate din drepturile sale de căpitanat asupra pământurilor pe care le va descoperi bogatului colonist portughez din insula Madeira, Estreito, care suporta o parte din cheltuieli. Van Olmen urma să plătească solda echipajului, în timp ce Estreito plătea chiria pentru cele două corăbii angajate.

Plecarea spre apus trebuia să aibă loc în lună martie 1487 de la Terceira, insula în care-şi avea reşedinţa van Olmen. Şi urma să pornească pe ruta cuprinsă în proiectul pe care Columb îl prezentase regelui Portugaliei în anul 1485. Van Olmen trebuia să fie însoţit şi de „un cavaler de origine germană”, ce se numea Martin Behaim, de loc din Nürnberg – care fusese înnobilat de regele Portugaliei la 18 februarie 1485 şi care tocmai se căsătorise cu fiica flamandului van Hunter, din Insulele Azore. Spre norocul lui, Behaim şi-a schimbat în ultimul moment gândul şi n-a plecat. Flamandul van Olmen şi tovarăşul său Estreito porniră la drum. Înţelegerea dintre ei era ca timp de 40 de zile Estreito să urmeze întru totul instrucţiunile scrise, date de căpitanul flamand. După trecerea acestui termen, el urma să ia conducerea corăbiei sale cu drepturi depline. Cu drepturi depline la bord şi cu drepturi depline asupra teritoriilor pe care le va descoperi el. Cele 40 de zile prevăzute în înţelegere reprezentau termenul în care van

Olmen credea că va ajunge la Insula celor Şapte Cetăţi.

Aici se poate ridica o întrebare: de ce regele Portugaliei a respins, în anul 1485, proiectul lui Columb şi de ce l-a acceptat, acum, în 1487, pe cel al flamandului van Olmen? Răspunsul e probabil următorul: flamandul s-a angajat să suporte toate cheltuielile expediţiei după cum vor face şi alţi căpitani de corăbii care vor pleca acum spre lumi necunoscute. Şi ar mai fi o explicaţie: regele nu voia să investească fonduri în expediţii peste ocean, pe care le considera foarte riscante dacă nu chiar fără obiect. Regalitatea investea bani în explorările coastei de vest a Africii, de unde de la o vreme avea şi câştiguri bune.

Expediţia lui van Olmen eşua. El pusese capul corăbiilor pe direcţia nord-vest, după cum mai făcuseră şi alţii şi după cum vor face numeroşi navigatori porniţi, după el, din Insulele Azore. Probabil că toţi au ajuns în apele îngheţate de la Terra Nová şi în zona Labradorului, iar aici cei mai mulţi şi-au găsit moartea în lupta cu furtunile sau, aruncaţi pe insula Sabie – numită până astăzi „Cimitirul corăbiilor” – au fost înghiţiţi de nisipurile mişcătoare.

La fel s-a întâmplat şi cu flamandul van Olmen. În lucrarea sa *Istoria Indiei*, Las Casas, înverşunatul apărător al indienilor din America împotriva exploatării exercitate de conquistadori, precizează că van Olmen voia să ajungă la vest de Irlanda unde era sigur că va găsi pământul căutat. Dar nici corăbiile sale, şubrede, nu rezistară furtunilor de primăvară de prin aceste meleaguri îndepărtate şi ostile.

Călătoria lui van Olmen, ca şi altele din această epocă, a exercitat o mare influenţă asupra viitorului descoperitor al „Lumii Noi”, Cristofor Columb. Genovezul Columb, după eşuarea expediţiei lui van Olmen, socoti că a sosit momentul să mai încerce o dată să ia legătura cu regele Portugaliei; el fu chemat chiar, în 1488, la Lisabona, dar ghinionul lui a fost că tocmai atunci ancora, la gurile

fluviului Tago, corabia lui Bartolomeu Dias, care se întorcea de la Capul Bunei Speranţe. Regele Portugaliei ştia acum că este o cale spre India ce nu mai trebuie căutata; cealaltă, necunoscută, nu-l mai interesa. Această cale îi interesa însă pe regii catolici din Spania vecină şi atunci Columb le oferi serviciile sale.

7

Un imperiu de forturi

Cât armele şi pe bărbaţii care
Din ţărmii apusene!
Lusitanii.
Pe nebrăzdată de corăbii mare.
Trecură de ostrovul
Taprobanii
Prin războiri şi prin primejdii rare
Cum nu îndurară oamenii cu anii.
Şi printre alte seminţii durară
Domnie nouă-n veacuri legendară!
Camões, Lusiada

Prologul unor mari cuceriri

La 8 iulie 1497 – scrie Alvaro Velho în *Diario da primeira viagen de Vasco da Gama a India*, apărut între anii 1497 şi 1499 – de pe puntea corabiei-amiral, „São Gabriel”, Vasco da Gama dăduse semnalul de pornire micii lui flote, compusă din patru corăbii. Ţinta spre care pornea era India. Peripeţiile călătoriei prin care vor trece vajnicii marinari vor fi cântate de marele poet Camões în nemuritorul poem *Lusiada*. Întocmai ca poeţii antichităţii, bardul marii aventuri va oferi întreprinzătorului căpitan sprijinul „celei mai frumoase nimfe a mărilor, Thetis”. Dar poeţii au avut doar în ultimă instanţă un rol în această

expediţie. De mult încă pregătirile erau începute. Şi pe neaşteptat de diverse planuri. Căsătoria lui don Manuel cu o infantă a Spaniei, Isabella, asigura liniştea necesară dinspre partea Valladolidului. Bartolomeu Dias, încercatul navigator, a ales chiar el cele trei caravele: „São Gabriel”, de 100 de tone, „São Raphael”, de 120 de tone şi „São Miguel” de 50 de tone, precum şi o navă de transport de 200 de tone. Experimentatul căpitan a dat o mare atenţie velaturii. Pe catargele principale au fost montate pânze pătrate, ca să prindă bine vântul de la pupă şi, numai pentru manevră, pe catargul de artimonă s-a fixat o velă triunghiulară. Piesele de schimb, de tot felul, au fost luate în trei exemplare şi totul era astfel organizat încât fiecare în parte să poată fi Moşit pe oricare dintre corăbii. Iar pentru că fără îndoiala expediţia urma să poarte şi lupte, pe toate corăbiile „în castele” au fost acontate câte două rânduri de bombarde. Pentru că nu se ştia cât va dura călătoria, în calele corăbiilor au fost stivuite şi bine amarate provizii pentru trei ani. Pentru zilele de post s-au luat orez, brânză şi peşte sărat. Pentru căpitani au fost alese cele mai bune instrumente de navigaţie ale timpului şi se pare că şi o întreagă bibliotecă documentară şi de hărţi, în ce priveşte echipajele se constată aceeaşi grijă deosebită, fiind selecţionaţi numai marinari încercaţi şi care cunoşteau bine şi o meserie ce putea fi de folos atât la bordul corăbiilor, cât şi pe uscat. Numărul lor era de două sute. Au mai fost luaţi şi vreo zece condamnaţi la moarte, care fuseseră graţiaţi cu condiţia să însoţească expediţia şi să efectueze acţiunile într-adevăr riscante, ca recunoaşterile în aşezările de pe coastele necunoscute, unde erau lăsaţi o vreme să se informeze, urmând a fi luaţi la întoarcerea corăbiei. Banii pentru organizarea expediţiei – aşa cum se obişnuia de la o vreme – au fost avansaţi de o casă comercială florentină stabilită la Lisabona.

Conducerea acestei atât de amănunţit pregătite

expediţii, în conformitate cu o concepţie – de care am mai pomenit – adoptată mai de mult de curtea regală portugheză, n-a fost încredinţata încercatului şi verificatului navigator Bartolomeu Dias, cum ni s-ar părea logic astăzi, ci unui personaj aproape necunoscut, mai ales ca navigator şi explorator: lui Vasco da Gama, dintr-o familie de mici nobili ce-şi aveau reşedinţa în micul oraş de pe coastă, Sinues. După mai multe informaţii, coroborate, se pare că Vasco da Gama s-a născut pe la anul 1469 şi din tinereţe se familiarizase cu marea. A luat parte la mai multe călătorii de-a lungul coastelor de vest ale Africii, poate a ajuns chiar până în Golful Guineei. Unele relatări amintesc şi de o misiune diplomatică cu care l-ar fi însărcinat regele, João al II-lea, pe lângă curtea Franţei, în orice caz se ştie prea puţin despre el în comparaţie cu alţi mari căpitani contemporani. Vasco da Gama, cu rang de amiral, conducea corabia „São Gabriel”; pe „São Raphael” era căpitan fratele amiralului, Paolo; pe „São Miguel”, căreia i se mai spunea şi „Berrio”, comanda Nicolâo Coelho, iar pe vasul de transport, Goncalvo Nunes. Pilotul expediţiei era încercatul marinar Pero Dalenquer. Patronajul celor trei arhangheli şi crucea Ordinului lui Crist cusută, mare, pe toate pânzele corăbiilor trebuiau să protejeze expediţia şi s-o conducă la ţinta propusă. Tot pentru a atrage bunăvoinţa cerului, în dimineaţa zilei de 8 iulie avu loc şi o slujbă religioasă la care amiralul şi căpitanii săi participară îmbrăcaţi în cămăşi de penitent şi cu lumânări aprinse în mina. Apoi, după o salvă de salut trasă cu toate bombardele, corăbiile ridicară pânzele şi luară largul. La 15 iulie trecură pe lângă arhipelagul Insulelor Canare, în noaptea de 16 spre 17, trecură de Tropicul Racului. De acum înainte, dintre cele câteva relatări contemporane rămase până astăzi, cea mai veridică pare a fi aceea a unui simplu marinar (Piloto Anonimo) de pe una din corăbiile expediţiei. Este vorba

despre un jurnal personal de călătorie (*roteiro*). Relatarea este foarte simplă, explicaţiile de multe ori naive, dar faptele semnalate pot fi întotdeauna verificate. La 3 august Vasco da Gama se despărţi de Bartolomeu Dias care mergea să-şi ia în primire postul de guvernator la São Jorge da Mina. Era trecerea „onorabilă" pe o linie secundară a unui mare navigator. De acum Vasco da Gama nu se mai putea bizui decât pe el şi pe oamenii lui. Pentru a evita calmul din Golful Guineei, care aproape oprea pe loc corăbiile cu zilele şi cu săptămânile, el îndreaptă flota spre larg, spre vest. Din seara zilei de 3 august şi până la 4 noiembrie, amiralul şi oamenii săi nu vor mai vedea pământul Africii. Până în ziua de 22 octombrie amiralul naviga în direcţia sud-vest, apoi pe „aripile vânturilor cuminţi de vest" corăbiile plutiră spre est, de-a dreptul spre punctul cel mai sudic al Africii. La 22 noiembrie Vasco da Gama, în salve de bombarde şi răpăit de tobe, trecu de Capul Bunei Speranţe. Se afla acum pe drumul spre Indii.

În ziua de 25 noiembrie mică flotă arunca ancorele în golful botezat São Braz (Mossel-Bay) şi unde rămase 13 zile. Atât le-a trebuit oamenilor expediţiei ca să distrugă cu lovituri de topor vasul de transport care nu mai putea ţine marea, încărcătura sa fu împărţită pe cele trei caravele. Cu ocazia acestei opriri portughezii intrară în relaţii cu localnicii, cărora le dăruiră, după cum obişnuiau, brăţări, clopoţei şi bonete de postav roşu şi luară în schimb de la ei câţiva boi pentru a-şi completa proviziile de carne. La 7 decembrie corăbiile ridicară ancora, dar imediat după pornire Vasco da Gama trebui să intervină energic pentru a înăbuşi în faşă o încercare de rebeliune. Oamenii se temeau de drumul spre necunoscut care de-abia acum începea. La 16 decembrie corăbiile lui da Gama trecură de ultimul fort ridicat de Bartolomeu Dias. De Crăciun ajunseră în dreptul unei coaste împădurite pe care, în cinstea sărbătorii, o botezară *Natal* (Crăciun). Peste o

săptămână avu loc o întâlnire cu negrii care, până atunci, nu mai văzuseră oameni albi. Diferiţi de cei pe care îi întâlniseră portughezii până acum, ei erau bine făcuţi, locuiau în bordeie acoperite cu paie şi cultivau mei. Erau înarmaţi cu arcuri mari, cu lănci cu vârf de fier şi pumnale a căror teacă încrustată în fildeş plăcu mult nou-veniţilor. La braţe şi la picioare aceşti războinici, ce se vor dovedi de altfel oameni paşnici, purtau grele brăţări de aramă. Portughezii s-au mirat că un matelot care trăise mult timp în Congo şi vorbea limba locală, bantu, s-a înţeles cu ei; deci aceşti negri aparţineau aceluiaşi grup lingvistic cu negrii de pe coasta de vest, din regiunea fluviului Zaire (Congo). Atât de bine s-au înţeles localnicii cu portughezii încât Vasco da Gama botează regiunea *Terra da Boa Gente* (Ţara oamenilor buni). După o săptămână de navigaţie, la apropierea corăbiilor de coastă, în locul unde se vărsa un fluviu mare – braţul Kwakwa – ce ieşea din fluviul Zâmbezi, alţi localnici, complet dezbrăcaţi, le ieşiră în cale. Portughezii, admirară mai ales femeile tinere şi zvelte, dar nu puteau înţelege de ce acestea se sluţeau, prânzindu-şi de buza de jos trei mari inele de aramă. Canoanele frumuseţii pentru portughezi nu se potriveau cu cele ale acestor africani. În timp ce făceau noi provizii, portughezii văzură venind cu bărcile, pe un fluviu din apropiere, câţiva negri care purtau în jurul şoldurilor şi aveau şi capul acoperit cu pânzeturi viu colorate şi care le oferiră spre vânzare ţesături de bumbac şi mătase diferite atât ca ţesătură, cât şi ca ornamentare de cele africane. Erau primele elemente ale unei civilizaţii orientale cu care s-a întâlnit Vasco da Gama în Africa. De acum amiralul portughez era sigur că este pe drumul cel bun. Drumul pe care veneau mărfurile din Orient. El botează locul *Rio dos Bons Signaes* (Râul semnelor bune). Vasco da Gama ridica ancora şi porni plin de speranţe la drum.

Foarte curând însă portughezii vor avea o altă surpriză

descoperind aşezările localnicilor de pe coasta de est a Africii, ce dovedeau un stadiu ridicat de civilizaţie şi cultură. Amiralul se aştepta să întâlnească aici numai „oameni sălbatici”, aşa cum întâlnise până atunci, sau în cel mai bun caz populaţii asemănătoare celor din Golful Guineei, dar se pomeni dintr-odată în faţa unor oraşe mari, cu case zidite din piatră, cu o viaţă meşteşugărească şi comercială prosperă şi foarte activă. Portughezii vor intra în contact cu oameni care călătoriseră mult, care aveau cunoştinţe vaste şi aproape mai bune decât ale europenilor despre navigaţie şi dintre care unii ştiau chiar despre Europa şi despre Portugalia foarte multe lucruri.

Cercetările arheologice au conturat vasta arie a acestei civilizaţii aflate în vestul Oceanului Indian, civilizaţie înfloritoare care era de fapt cea mai îndepărtată zonă, înspre vest, a Orientului evoluat. Dacă în această carte vor fi amintite doar câteva porturi mari şi bogate, în realitate era vorba de mult mai multe aşezări, putând fi numărate cu zecile pe fiecare porţiune de coastă a Africii de răsărit[40].

Şi aici se ridică o problemă. Oraşele-state, descoperite de portughezii veacului al XV-lea şi al XVI-lea în Africa de răsărit, care ne poartă cu gândul la oraşele-republici cunoscute de europenii epocii – Veneţia şi Genova – au fost socotite o creaţie a arabilor din sudul Peninsulei Arabice. Mozambic, Mombasa, Melinda, Sofala, Quiloa etc. Erau populate de „mauri”, scriau şi spuneau portughezii, fiindcă pe maurii mahomedani îi cunoşteau ei de veacuri şi ştiau că se închină lui Allah, ca şi locuitorii acestor aşezări. Iar greşeala de-a considera aceste aşezări ca o creaţie arabă a dăinuit până în veacul XX. De curând de-abia lucrurile apar schimbate – concepţia este pe cale de a fi complet revizuită. Cercetările lămuresc tot mai precis ca oraşele-

40 G. S. P. Freeman-Grenville, „The Tanganyka Coast (în Medieval Times): Paper read to the London Conference on African History and Archaeology”, Londra, 1953, passim.

state de pe coasta de răsărit a Africii au avut destul de timpuriu o cultură predominant africană, purtând, este drept şi o amprentă vizibilă a influenţei arabe şi a religiei islamice. Cercetările recente asupra limbii şi culturii swahili – sunt şi documente scrise din veacul al X-lea – dovedesc că la baza civilizaţiei unei vaste porţiuni de coastă a Africii răsăritene se află aportul local împletit cu cultura arabă, putându-se desprinde şi elemente mai îndepărtate indiene sau din Orientul îndepărtat. Aceasta contopire de culturi a dat un tot armonios cu rezultate deosebit de valoroase. De pildă, arhitectura locuinţelor din porturile prin care vor trece portughezii în secolele al XV-lea şi al XVI-lea în drumul lor spre Indii, adeseori fastuoasă, i-a impresionat într-atâta încât de multe ori nu găseau elemente de comparaţie, nici în ce priveşte dimensiunile şi nici în ce priveşte frumuseţea exotică, cu cea din Portugalia.

Elementul arab, din punct de vedere etnic-cultural, apare pe aceste meleaguri de prin veacurile al VII-lea şi al VIII-lea, pătrunderea sa fiind stimulată de războaiele dinastice şi religioase din Arabia. Nou-veniţii, cei mai mulţi buni meşteşugari şi îndrăzneţi negustori, vor dezvolta, transformându-le în parte, aşezările existente şi înfloritoare de pe coasta Somaliei, Kenyei şi Tanganicăi, de astăzi, în centre de cultură, arabă şi în viguroase oraşe comerciale. Dar predominarea arabă depăşea rareori cadrul elitei. Restul localnicilor erau africani, însă cultura lor, suferind influenţa arabă, devenea tot mai mult islamică. De pe această coastă a Africii, negustorii vor împânzi, la început timid, coastele Golfului Persic, apoi porturile Indiei şi ale Ceylonului, pentru ca într-o nouă etapă ei să ajungă până în Indochina şi chiar în China, realizând o adevărată dantelărie de drumuri comerciale pe toată suprafaţa Oceanului Indian, transportând propriile lor mărfuri şi aducând din Orientul îndepărtat, pe lângă

mirodeniile atât de căutate, mătăsurile şi porţelanul de Zhe Jiang, precum şi produsele cioplitorilor în piatră din Siam.

La 1 martie portughezii ajunseră în rada primului mare port de pe coasta de răsărit a Africii, Mozambic. De îndată ce fură zăriţi, câteva ambarcaţiuni cu pânze se desprinseră de ţărm şi le ieşiră în întâmpinare. Erau arabi. Vasco da Gama, o dată intrat în port, văzu patru mari corăbii încărcate cu diverse mărfuri: mirodenii, aur şi argint, pietre preţioase şi perle – Maria preţioasa ce urma să fie desfăcută, la preţ bun, chiar aici în portul Mozambic. Interesându-se mai îndeaproape, el află că, în afară de aur, totul provenea „de peste mare”. Aurul era însă african, adus de la miazănoapte, de la Sofala, iar Vasco da Gama afla că era exploatat într-o regiune numită Zimbabwe. Pentru a se lămuri, amiralul a trebuit însă să descâlcească povestirile înflorite ale negustorilor arabi care n-aveau niciun interes să-i informeze – ei pricepuseră deja – pe viitorii lor rivali, despre sursele de aprovizionare.

Negustorii arabi ştiau şi despre faimosul rege-preot Ioan care-şi avea ţara mai la nord, în interiorul continentului, dar care stăpânea şi el mai multe oraşe pe coastă. Locuitorii acestor centre erau negustori cu renume, aveau corăbii bune cu care făceau un susţinut comerţ spre răsărit, peste mare. Portul Mozambic şi teritoriul din jur, era cârmuit, în numele unui sultan de la Quiloa, de un şeic, un fel de vicerege, care veni de câteva ori pe bordul corabiei-amiral, dar rămase decepţionat de darurile „primitive” pe care putură să i le ofere europenii. Cu ocazia unui festin pe care portughezii îl oferiră şeicului, Vasco da Gama îi ceru acestuia doi piloţi care să-i arate drumul spre India. La început şeicul îi promise, apoi când se dumiri ca de fapt corăbierii aceştia nu sunt turci, cum crezuse el la început, se decise să tărăgăneze lucrurile şi, deşi nu pe faţa şi nu direct, încercă chiar să-i ameninţe.

Atitudinea lui puse în gardă pe amiral care-şi îndepărta flota de port şi-şi ţinu oamenii în stare de veghe. Până la urmă, totuşi, piloţii arabi veniră la bordul corăbiei lui da Gama, dar mai apoi unul dintre ei fugi pe uscat. Pentru a-l readuce la bord a fost nevoie de o mică demonstraţie de forţa contra unei încercări arabe de a-i intimida pe portughezi. Câteva salve de bombarde potoliră pe viclenii negustori ale căror corăbii nu puteau susţine lupta cu cele bine înarmate ale portughezilor, în schimb, Vasco da Gama admiră instrumentele şi hărţile pe care le foloseau piloţii arabi şi care erau poate mai bune ca cele de care dispunea el. Terminând aprovizionarea corăbiilor şi având şi piloţi arabi, Vasco da Gama porni de-a lungul coastei africane spre nord cu gândul să se oprească la Quiloa, unde, după spusele negustorilor localnici, putea afla mari cantităţi de perle. Dar ajungând în dreptul oraşului, noaptea, pilotul arab – desigur sfătuit – nu atrase atenţia amiralului şi corăbiile trecură mai departe. A doua zi, cu tot necazul, Vasco da Gama îşi continuă drumul spre Mombasa, unde ajunseră la 7 aprilie. Şi aici avu loc o încercare de intimidare din partea şeicului local, care trimise în întâmpinarea portughezilor o corabie plină cu oameni înarmaţi. Dar şi de data aceasta bombardele de pe corăbiile expediţiei potoliră iute zelul războinic al arabilor. Şeicul pricepu cum stau lucrurile şi se grăbi să trimită pe bordul vasului-amiral o solie cu daruri. Printre cele oferite – o oaie, portocale mai frumoase decât cele din Peninsula Iberică, lămii şi trestie de zahăr – se afla şi un inel de aur care urma să servească drept salvconduct amiralului şi oamenilor săi. Vasco da Gama răspunse şi el cu daruri şi trimise doi oameni să prezinte salutul său conducătorului local, precum şi înştiinţarea că a doua zi va coborî pe ţărm. Dar şi acest conducător se dovedi nesincer. A doua zi, de dimineaţa, când corăbiile portugheze manevrară pentru a intra în port, se produse un incident. Corabia-amiral fu

ciocnită de cea care o urma. Ca la un semnal, toţi arabii, chiar şi Piloţii ce-i avea da Gama de la Mozambic săriră peste bord în bărcile lor sau chiar în apă şi fugiră. Doi dintre arabi însă fura prinşi şi, supuşi la torturi, mărturisiră că se urmărea prinderea portughezilor şi că era vorba de o înţelegere între negustorii arabi din Mocu cei din Quiloa şi din Mombasa. Vasco da Gama renunţă să mai coboare la ţărm şi se îndreptă spre alt port, situat mai la nord, Melinda. Pe drum portughezii prădară o corabie arabă încărcată cu fructe, cu mirodenii şi cu pietre scumpe, dar şi cu praf de aur şi argint şi luară prizonieri pe cei aflaţi la bordul ei. În 14 aprilie portul Melinda apăru pe coastă. Era „un oraş mare, înconjurat cu ziduri, având frumoase case de piatră, zidite în stil maur”. Şi aici relaţiile cu sultanul local începură cu multe rezerve, cu ocolişuri şi suspiciuni. Vasco da Gama, pentru a-i obţine bunăvoinţa, eliberă prizonierii luaţi cu ocazia atacului de pe mare şi înapoie corabia proprietarului ei. Gestul avu efect. Relaţiile se încălziră. Prizonierii de pe corabia atacată îi spuseră lui Vasco da Gama că la Melinda se aflau patru corăbii cu creştini din India. O dată ajuns în port, amiralul voi să-i vadă. În însemnările anonimului matelot portughez se menţionează că vreo câţiva dintre aceştia au venit chiar la bordul corăbiilor portugheze şi-i descrie având pielea galben-roşcată şi purtând bărbi mari. Îmbrăcămintea lor se reducea la o bucată de pânză cu care-şi înfăşurau şoldurile. Nu mâncau carne de vită. Când li s-a arătat chipul fecioarei cu pruncul în braţe, ei s-au prosternat. Deci erau creştini. Mai mult chiar, când vasele portugheze au intrat în port, echipajele vaselor indiene au strigat în cor; Crist! Crist! Dar europenii s-au înşelat. Indienii nu erau creştini, erau hinduşi. Fecioara le amintea de o zeitate din panteonul lor, iar strigătul lor evoca pe Krishna, marele lor zeu.

În ziua de 22 aprilie sultanul trimise o nouă solie la

Vasco da Gama, care nemaiavând ce vedea pe coasta africană – cel puţin pentru moment – ceru să i se trimită pilotul încercat, pe care sultanul i l-a promis, pentru a porni spre India. Pentru mai mare siguranţă amiralul opri drept ostatic pe un demnitar al sultanului. S-ar putea ca acest gest să fi avut efect, fiindcă necrezut de repede pilotul sosi: era un hindus din Gudjerat, numit Malemo Canal[41]. Vasco da Gama eliberă ostaticul, făcu ultimele pregătiri şi la 24 aprilie, ridicând ancora, porni cu pânzele în vânt, peste Oceanul Indian, spre India. În ultimul moment aflase de la demnitarul ţinut ca ostatic şi motivele primirii amicale făcute de sultanul din Merinda. Acesta voia să şi-i facă pe portughezi aliaţi contra şeicului din Mombasa, duşman ereditar şi concurent permanent în lupta pentru pieţe de desfacere a mărfurilor locale şi a celor aduse de peste mări.

În 23 de zile mică flotă portugheză, împinsă de musonul de sud-est, trecu marea şi în ziua de 18 mai în faţa ochilor europenilor uimiţi apăru, cuprinzând tot orizontul, coasta Malabarului cu înalta faleză a Ghatilor orientali. Ca semn de bun augur – de fapt erau ploile obişnuite în această epocă – portughezii au fost primiţi cu averse cumplite care le îngreuiau înaintarea şi orientarea, în curând, în zare apăru un oraş: Calicut. Ţinta călătoriei lui Vasco da Gama a fost atinsă. Portughezii au ajuns în India. Era în ziua de 20 mai 1498. Data aceasta deschidea o pagină nouă în istoria Portugaliei, dar şi în istoria Indiei şi a Orientului îndepărtat care vor face acum cunoştinţă cu nou-veniţii

41 După alte izvoare, pilotul care a condus corabia lui Vasco da Gama peste ocean, în India, ar fi fost încercatul cârmaci arab Ahmed ibn Majid, originar din Oman. El este autorul unei culegeri de instrucţiuni, teoretice şi practice, asupra navigaţiei şi de asemenea tot de la el au rămas – unele păstrându-se până astăzi – mai multe cărţi de pilotaj pentru partea ce vest a Oceanului Indian. Informaţii despre el, în legătura cu călătoria lui Vasco da Gama, se afla cuprinse într-o istorie a unui autor arab „e pe la mijlocul veacului al XVI-lea.

căliţi la şcoala înverşunatelor rivalităţi din Europa. Nouveniţii se vor năpusti asupra exoticelor civilizaţii din Oceanul Indian cu violenţă. Sfântul Francisc Xavier va scrie pe la jumătatea veacului al XVI-lea „că o forţă irezistibilă împingea pe oameni să prade la toate ocaziile şi la tot pasul”. Tâlhăria era atât de obişnuită, încât de-abia mai era socotită păcat.

Dar ce au găsit portughezii în India? De la năvălirile nimicitoare ale lui Timur Lenk, care slăbiseră sultanatul de la Delhi şi permiseră o accentuare a fărâmiţării feudale, India era împărţită în sute de principate, mai mari sau mai mici, conduse de rajahi sau maharajahi, de sultani sau de şeici ce se luptau între ei, transformând uriaşul teritoriu într-o simplă expresie geografică. Ceva mai târziu, pe la 1526, partea nordică a Indiei va cădea din nou în mâna unui stăpânitor de origine mongolă, venit din central Asiei, care va pune bazele unui stat unitar cu capitala la Delhi. Era imperiul Marilor Moguli („mongol” pronunţat în limba portugheză „mogul”) care va ajunge la înflorire în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, Pe vremea împăratului Akbar (1556 – 1605) [42].

A doua zi după sosire, Vasco da Gama trimise la ţărm, cu o barcă, pe unul dintre ocnaşii ce-i avea la bord, anume pentru recunoaşterea locurilor noi şi probabil periculoase. L-a ales pe cel care i se părea mai deştept şi mai viclean. Prezenţa sa în portul Calicul făcu senzaţie. Fu înconjurat de o mare mulţime care l-a condus la nişte negustori arabi, dintre care unii vorbeau chiar italiana şi spaniolă, în loc de urări de bun sosit, aceştia l-au primit pe trimisul amiralului portughez cu o exclamaţie de nemulţumire: „Dracu’ să te ia, cum ai sosit tu aici? Şi ce cauţi tu atât de departe de ţara ta?” Instruit, ocnaşul răspunse: „Căutăm creştini şi aromate!” Cunoscând realităţile din Europa, negustorul

42 M. Ishwari Prasad, *L’âande du VIIe au XVI sfecle*, Paris, 1930, p. 45.

arab întrebă, sau mai bine zis se întrebă: „De ce oare nu şi-au trimis oamenii, până în India, regele Castiliei sau al Franţei sau cârmuitorii Veneţiei?” Adică marile puteri ale Europei faţa de care Portugalia părea prea mică şi neînsemnată pentru o asemenea acţiune. Răspunsul dat de ocnaşul portughez, care fără această călătorie poate ar fi atârnat de mult în funia călăului de la Lisabona, fu prompt: „Fiindcă nu le-a permis regele Portugaliei!” Unul dintre negustorii arabi, numit de portughezi Moncaade, îl însoţi apoi pe ocnaş la corăbii. Acest negustor va face apoi portughezilor mari servicii în diverse împrejurări. Urcându-se pe puntea corabiei-amiral, el îi strigă lui Vasco da Gama în spaniolă: „Noroc, mult noroc! Pietre scumpe şi rubine sunt câte vreţi. Mulţumiţi lui Dumnezeu că v-a ajutat să ajungeţi în această ţară bogată!” Amiralul s-a mirat auzind limba spaniolă vorbită atât de departe de Peninsula Iberică şi tocmai în ţara în care de atâta vreme europenii voiau să ajungă.

Oraşul Calicut era socotit, cel puţin de negustorii arabi şi indieni, „al cincilea port al lumii” şi era capitala unui principat ce se întindea de-a lungul coastei de vest a Indiei, numita Malabar – din dreptul podişului Dekkan, până departe la nord, la Mangalore. Aşezarea ţării – pe coasta de vest a peninsulei – o făcea să fie poarta comerţului Indiei cu Orientul Mijlociu. Cei care vehiculau mărfurile erau mai ales negustorii şi navigatorii arabi. Ţara era cârmuita de un rajah, puternicul Samudrin, „domnul mării”. El avea o mulţime de vasali mai mici şi mai mari, printre care se numărau şi rajahii din Cochin şi din Cananor. Regiunea era bogată, foarte populată, elementele cele mai active ale vieţii economice fiind musulmanii. Negustorii musulmani, după cum dovedesc ultimele cercetări, încă din veacul al XII-lea şi al XIII-lea aduceau din Africa răsăriteană mari cantităţi de fier şi fildeş, dar şi de aur, ducând în schimb din India mirodenii,

pietre scumpe, perle şi ţesături. Ei făceau şi un susţinut comerţ cu sclavi. India mai servea acestor negustori arabi şi ca un mare antrepozit pentru mărfurile trimise din Africa în Orientul îndepărtat şi din Orient spre Africa. Legăturile comerciale au avut ca urmare şi susţinute influenţe culturale reciproce, ale căror vestigii se pot descifra până astăzi în mai multe domenii, atât în civilizaţiile de pe coasta africană, cât şi în India şi în arhipelagul indonezian. Mulţi negustori arabi erau chiar stabiliţi pe coastele Indiei de sute de ani, aveau case, moschei, şcoli, aveau tribunale şi se bucurau de foarte multă consideraţie, în cele trei luni cât a stat Vasco da Gama în India, oamenii lui au putut număra numai la Calicut peste 500 de corăbii de comerţ care plecau şi veneau zi şi noapte în port. În ce priveşte corăbiile, europenii constatară că ale lor erau mai rezistente, mai bine dotate cu utilaj nautic şi fără îndoială mai bine înarmate. Niciuna dintre corăbiile arabilor n-ar fi rezistat la o canonadă a bombardelor europene. Dar corăbiile arabe erau mult mai numeroase. Vasco da Gama şi-a dat seama, de la început, că aici lupta trebuie purtată mai ales pe tărâm diplomatic. Şi apoi, îşi punea amiralul întrebarea, oare va fi nevoie să se ajungă la lupta? Nu era oare acest „suveran” creştin? Într-adevăr, ceremoniile religioase din templele din Calicut aveau unele asemănări cu cele din bisericile din Portugalia şi, la nivelul înţelegerii unui om din veacul al XV-lea, întrebarea se putea pune. În tot timpul primei sale şederi în India Vasco da Gama s-a lăsat legănat de această iluzie. Dar s-ar putea să fi fost vorba doar de un calcul: admiţând că indienii ar fi fost creştini, el îşi putea ţine mai bine în mina oamenii oprindu-i de la excese, putea de asemenea menaja susceptibilităţile localnicilor şi, cine ştie, s-ar fi putut ca relaţiile cu rajahul Samudrin să ajungă până la încheierea unui tratat contra arabilor.

Dar şi arabii îşi aveau planurile lor. De la început aceşti cărăuşi ai produselor Orientului au văzut în portughezi nişte concurenţi şi ei au încercat absolut tot ce le-a stat în putere pentru a împiedica orice fel de înţelegere între europeni şi cârmuitorul ţării.

După ce se orienta câteva zile asupra situaţiei, Vasco da Gama trimise la rajah o solie compusă din doi oameni pentru a-l anunţa că, în calitate de trimis al regelui Portugaliei, are să-i remită o scrisoare. Rajahul primi bine solia, în reşedinţa sa aflată la 15 leghe de port. El făcu solilor daruri bogate şi se grăbi să vină la Calicut să-l primească pe amiral. Raportul anonimului matelot descrie destul de amănunţit întrevederea. Da Gama, însoţit de o gardă de treizeci de oameni, cobori în port în sunete de trompetă şi în bubuitul salvelor de bombardă. Trimişii rajahului se prosternară adânc în faţa lui. Amiralul se urcă într-o lectică purtată de 6 indigeni uriaşi şi procesiunea porni. Mulţimea se îngrămădea din toate părţile pentru a-i vedea pe străini. Ajuns în oraş, Vasco da Gama fu dus într-un templu unde „îngenunche şi făcu o rugăciune în faţa imaginii fecioarei Maria”. Aici se înşală matelotul portughez. Probabil era vorba de Krishna în braţele mamei sale, Devaki. Apoi amiralul fu stropit cu „apă sfinţită” de preoţii brahmani. Ceva l-a mirat însă pe raportorul acestor împrejurări: statuile „sfinţilor din biserică”. Este drept că toate aveau coroane aurite, dar unii „sfinţi” aveau dinţii atât de lungi încât „le ieşeau din gură ca fiarelor sălbatice”. Şi mai erau unii „care aveau patru, cinci, sau chiar şi mai multe braţe”. Apoi procesiunea porni din nou către palat, drumul fiind deschis şi păzit de două mii de oameni înarmaţi. Trecând prin cinci porţi enorme, bogat ornamentate şi aurite, Vasco da Gama şi portughezii ce-l însoţeau ajunseră în faţa rajahului. Acesta îi uimi. Mulţimea de perle şi pietre preţioase pe care le purta îl făceau strălucitor. Şi martorul ocular, care referă

împrejurarea, scrie ca rajahul era gol până la brâu, având şoldurile înfăşurate doar într-o pânză albă. Trimisul regelui Portugaliei, amiralul Vasco da Gama, îi expuse rajahului scopul misiunii sale: regele său propunea conducătorului din Calicut o alianţă durabilă, care să se manifeste prin semne reciproce de prietenie şi prin încheierea unor strânse relaţii comerciale. Dar mai ales „amândoi fiind creştini”, îi cerea să încheie o alianţă contra „duşmanului ereditar, musulmanii”. După plecarea lui Vasco da Gama avu loc un incident neplăcut care-i puse pe portughezi într-o lumină mai puţin favorabilă. Văzând darurile pe care europenii vor să le facă rajahului. Slujbaşii acestuia izbucniră în râs, spunând că „şi cel mai sărac negustor de la Meca sau chiar din India ar fi oferit lucruri mai preţioase”. Efectul se observă în curând, la a doua întrevedere cu rajahul, când amiralul fu făcut să aştepte patru ore. Iar suveranul nu mai era la fel de binevoitor. Pe de o parte „sărăcia” nou-veniţilor, pe de altă parte intervenţia piezişă a negustorilor arabi făcură ca atmosfera să se răcească. Totuşi, portughezii primiră învoirea să-şi vândă mărfurile aduse. Li se stabili însă ca loc de desfacere localitatea Pandarane.

Dintr-odată însă situaţia se înrăutăţi, în drumurile lui da Gama şi ale gărzii sale, între corăbii şi uscat, acesta se văzu la un moment dat înconjurat de o mulţime ostilă. Apoi nu i se mai dădură bărci să ajungă la corăbii şi o dată amiralul fu pus chiar sub pază. Suferi admonestările unui slujbaş care insista că da Gama să poruncească căpitanilor săi să apropie corăbiile de ţărm. Amiralul reuşi să-şi anunţe fratele, care se afla la bordul unei corăbii, să fie pregătit pentru orice eventualitate. Lui Vasco da Gama îi veni ideea să procedeze cu slujbaşii rajahului aşa cum era obişnuit cu conducătorii negrilor din Africa: le oferi daruri. Nimerise coarda sensibilă. Atmosfera se schimba ca prin farmec. Aceiaşi slujbaşi răuvoitori până la primirea

„bacşişului” îi ajutară acum pe portughezi să-şi organizeze vânzarea mărfurilor, în ciuda negustorilor arabi. Pentru că schimbul să fie şi mai activ, li se admise portughezilor să-şi descarce mărfurile chiar la Calicut. Până la 10 august portughezii vândură tot ce aduseseră cu ei şi-şi încărcară corăbiile cu preţioase produse orientale. Urmau să plece spre casă. Dar nici arabii nu stătuseră degeaba. Ei reuşiră din nou să influenţeze pe versatilul rajah care, înainte de plecare, numai voi să primească pe trimisul lui da Gama, pe Diogo Dias, fratele marelui explorator; în schimb îi trimise acestuia vorba că are de plătit drept vama o mare sumă şi, până la achitarea banilor, urma să fie reţinut la locul depozitului. Un servitor negru al lui Dias reuşi să ajungă la corăbii, comunicându-i lui da Gama situaţia. După câteva zile de frământare şi numai după ce amiralul reuşi să ia ostatici pe câţiva slujbaşi ai regelui, potentatul oriental se învoi să elibereze pe Dias şi pe ceilalţi portughezi. La sosirea lui Diogo Dias la bordul corabiei-amiral, acesta aducea cu el o foaie de palmier pe care era scris răspunsul rajahului din Calicut la scrisoarea regelui Portugaliei. Răspunsul era scurt şi cuprinzător: „Vasco da Gama, nobil de la curtea ta, a sosit în ţara mea, ceea ce mi-a făcut mare plăcere, în ţara mea să găseşte multă trestie de zahăr, piper, cuişoare şi pietre preţioase. Ce doresc eu din ţara ta este aur, argint, coral şi postav roşu”.

Era 29 august 1498 şi misiunea era încheiată. Vasco da Gama ar fi putut porni, dar fii reţinut de calmul ce domnea în golf. Nici 0 pală de vânt nu umfla pânzele corăbiilor sale. Şi ar fi fost bine să fi putut pleca, pentru că portughezii trebuiră să respingă un atac a vreo 70 de ambarcaţiuni ce-i asaltară din toate părţile. Au avut noroc pe de o parte cu bombardele şi pe de altă parte cu o furtună ce se porni pe neaşteptate şi îi împrăştie pe atacatori, în ultimul moment sosi la bordul corăbiei lui da Gama şi primul negustor arab cu care s-a întâlnit venind în

India, Moncaide, pe care coreligionarii lui l-au gonit, socotindu-l unealtă a europenilor. La 15 septembrie, conform obiceiului lor, portughezii ridicară nu departe de Calicut, un patzrao. Înainte de a pleca definitiv, Vasco da Gama slobozi şi „săgeata partului" la adresa rajahului din Calicut sub forma unei scrisori adresate unui mic rajah, aflat în conflict cu puternicul Samudrin, pe care îl asigură de tot sprijinul său. La 20 septembrie escadra portugheză atinse insulele Laccadive, de unde lua apă şi primi la bord şi un „european", de loc din Poznan, care avea vreo 40 de ani şi, fiind în tinereţe vândut ca sclav în Orientul Mijlociu, ajunsese pe aceste îndepărtate meleaguri, în Portugalia, el fu rebotezat cu numele de Gaspar da Gama şi va lua parte apoi la expediţia următoare condusă de Cabral.

La 5 octombrie amiralul Vasco da Gama puse capul corăbiei sale spre vest şi luă drumul Africii. Drumul a fost greu pentru că, necunoscând regimul vânturilor (musonul) în această parte a lumii, până să vadă coasta Africii, a plutit tot timpul cu vântul din faţă sau din borduri, în vremea aceasta, la bordul corăbiilor, s-a dezlănţuit boala marilor călătorii pe mare din Evul Mediu: scorbutul făcea ravagii; de-abia puteau fi folosiţi pentru manevre 7 – 8 oameni pe fiecare corabie. Notele anonimului marinar portughez menţionează cu amănunte toată gama de suferinţe, cunoscute şi din alte descrieri de călătorii. La 2 ianuarie matelotul de pe catarg strigă cuvântul salvator: pământ – se vedea un oraş pe coasta africană. Era Magadoxo (Mogadiscio), Vasco da Gama însă nu se hazarda în portul necunoscut, ci se îndreptă spre Melinda unde ajunge la 7 ianuarie. Aici fu bine primit şi acum, ca şi în drumul spre India. Se opri cinci zile luând la plecare, drept sol trimis la regele Manuel, din partea conducătorului local, pe un tânăr nobil arab. Mai fu obligat să se oprească apoi, câteva zile, pe o coastă aproape pustie, după ce trecură de Mombasa, pentru ca nava „São

Raphael” eşua pe un banc de nisip şi nu a mai putut fi salvată, încărcătura el fu transportată pe celelalte două şi, cu toată părerea de rău, portughezii dădură foc corăbiei atât de mult încercate.

La 1 februarie mica escadră era în dreptul insulei Mozambic, iar la 3 martie în golful São Braz. Şi aici se opriră o săptămână, timp în care marinarii vânară foci şi pinguini, a căror carne sărată sau uscată la soare urma să le completeze proviziile. La 20 martie Vasco da Gama dublă Capul Bunei Speranţe pornind, în ultima etapă a drumului, spre ţară, etapa pe care o şi parcurse foarte repede. La 25 martie ajunse la Rio Grande. Aici se încheie notele de călătorie ale necunoscutului marinar portughez, unul dintre principalele izvoare pentru această primă călătorie a lui Vasco da Gama în India. Se pare că de acum cele două corăbii ale expediţiei se separară. Căpitanul Coelho îşi urmă drumul, ajungând la 10 iulie 1499 la Lisabona, iar da Gama se îndreptă spre factoria de la Santiago, din Insulele Capului Verde, de unde, nemaiputând continua drumul pe corabia-amiral, se urcă împreună cu fratele său muribund, căpitanul de corabie Paolo da Gama, pe o caravelă ce mergea spre Portugalia. Trebuiră să oprească însă în Arhipelagul Azorelor unde, în insula Terceira, fratele amiralului muri. Vasco da Gama ajunse la Lisabona, la 29 august 1499, unde fu primit cu mari onoruri. Beneficii şi titluri îl făcură foarte bogat şi invidiat. Dar nu numai el îşi reauri blazonul, ci şi regele său care adăuga la multele titluri şi pe cel de „domn al cuceririi şi al navigaţiei, precum şi al comerţului cu Etiopia, Arabia, Persia şi Indiile”, rivalizând astfel cu potentaţii orientali.

La faptul că, din cei peste 200 de marinari, citi formau echipajele celor patru corăbii la plecare, din această călătorie remarcabilă se mai întorseseră doar 50 de oameni nu se mai gândea nimeni.

Pedro Alvares Cabral

Călătoria lui Vasco da Gama deschidea nebănuite perspective pentru Portugalia, dar era şi începutul unui extraordinar efort pe toate planurile, la nivelul întregii ţări. Pentru a putea fi pe deplin stăpână pe comerţul „cu Indiile" era absolută nevoie ca mica Portugalie să-şi asigure drepturi exclusive de navigaţie în Oceanul Indian, trebuia să organizeze o adevărată salbă de puncte de sprijin de-a lungul coastelor de apus şi de răsărit ale Africii, pe coastele Peninsulei Arabe, în Golful Persic şi chiar pe coasta Malabarului, în India, într-un cuvânt, regatul Portugaliei trebuia să instituie o „thalassocraţie" pe o arie încă neatinsă de vreo putere din lume până atunci. Şi fura începute în grabă pregătirile pentru o nouă expediţie, mult mai mare, care urma să fie condusă de un prieten al lui Vasco da Gama, Pedro Álvares Cabral care, ca şi da Gama, nu se evidenţiase, până în momentul încredinţării acestei misiuni, ca navigator. Marii căpitani, Bartolomeu Dias, Nicolâo Coelho sau Sancho da Thovar, nu erau decât subordonaţi. Mai pleca în expediţie şi poetul Camões care va cânta, în poemul *Lusiada*, „vitejiile de legendă ale lusitanilor". Şi mai plecau şi câţiva călugări care urmau să servească, pe alt plan, drept sprijin atunci când bombardele de pe corăbii nu ar putea salva singure situaţia. La 9 mai 1500 expediţia compusă din 13 corăbii, pe care se aflau îmbarcaţi 1500 de marinari şi soldaţi, porni spre India.

La plecarea spre India, Vasco da Gama nu primise niciun fel de instrucţiuni, expediţia lui fiind de recunoaştere. El a procedat după împrejurări şi cum a putut. Pedro Álvares Cabral însă primi ordine precise. Urma să stabilească relaţii cu toţi „suveranii" de pe coasta Africii orientale şi trebuia să ridice puncte de sprijin fortificate pe teritoriul

ţărilor lor. În India, trebuia să încheie cu rajahul de Calicul mai întâi, apoi şi cu alţii dacă era cazul, tratate de comerţ care urmau să cuprindă clauza precisă ca arabii să nu mai aibă învoire de a face comerţ în porturile Indiei. Amiralul primi, de altfel, porunci ca el însuşi să confişte sau să scufunde toate corăbiile acestora.

Până la Insulele Capului Verde corăbiile au plutit în formaţie strânsă, aici însă se pare că o furtună le-a împrăştiat, împingându-le spre vest. După câteva săptămâni, când flota se reuni, portughezii se pomeniră în faţa unei coaste muntoase. Corăbiile plutiră câteva zile de-a lungul ei şi, în cele din urmă, aruncară ancorele într-un imens golf pe care Cabral îl numi Porto Seguro. După obiceiul timpului, se făcu o slujbă religioasă, se ridică o cruce de lemn şi se botează pământul: Vera Cruz. Pământul descoperit făcea parte dintr-un continent despre care se va vorbi o jumătate de veac mai târziu. Portughezii atinseseră coastele Braziliei. Descoperirea fu anunţata în Portugalia, amiralul trimiţând o corabie sub comanda căpitanului Gaspar da Lemos. Călătoria, începută sub bune auspicii, continuă în Atlanticul de sud, în împrejurări deosebit de nefavorabile – Furtunile se ţineau lanţ. 22 de zile corăbiile expediţiei au navigat la voia întâmplării, niciun fel de manevră nemaifiind posibilă. Când reapăru soarele şi valurile se potoliră, amiralul constata că trecuse deja de Capul Bunei Speranţe. Patru corăbii erau date dispărute. Căpitanul uneia dintre ele era Bartolomeu Dias.

Flota portugheză ancoră în portul Sofala, avea aspectul jalnic al unei *armade* trecute printr-o luptă grea. Încercarea lui Cabral de a înjgheba relaţii cu conducătorii arabi locali se dovedi nenorocoasă. El nici nu insistă, ci porni spre Mozambic, unde ajunse la 20 iulie. Aici fu bine primit, capătă provizii şi piloţi care să-l conducă la Quiloa. Spre bucuria portughezilor, în port găsiră două dintre corăbiile pierdute cu ocazia furtunii din Atlantic,

încercarea de a lua legătura cu stăpânul locului, sultanul Ibrahim, nu a reuşit, acesta din prudenţă trimiţând, în locul lui, „un alter ego”, un tânăr slujbaş. Grăbit să pornească spre India, Cabral nu insistă nici de data aceasta şi-şi continuă drumul spre Melinda. Aici, ca şi da Gama, Cabral fu bine primit. Sultanul se dovedi din nou mai fin diplomat decât vecinii săi de la miazăzi. După cinci zile de festivităţi şi schimburi de daruri bogate, flota portugheză porni spre est. La 15 decembrie 1500, spre stupoarea negustorilor arabi din Calicut, la orizont apărură marile corăbii portugheze. Şi nu numai trei. O întreagă flotă. Rajahul Samudrin nu mai opuse nicio rezistenţă, nu mai încercă niciun fel de subterfugii. Se plecă la toate cererile lui Cabral. Acordă portughezilor monopolul comerţului cu mirodenii. Le acordă toate drepturile să-şi vândă mărfurile aduse. Fu de acord ca aceştia să confişte corăbiile arabilor sau ale negustorilor indieni care nu se vor supune dispoziţiilor date de portughezi. Cabral se dovedi şi el bun diplomat, lăsând pentru un moment deoparte aplicarea punctului din instrucţiunile regale care cerea convertirea grabnică la catolicism a localnicilor, spre marea nemulţumire a călugărilor care-l însoţeau. Negustorii arabi însă n-au primit situaţia chiar aşa de bine. Ei au reacţionat prompt. Au aţâţat mulţimea din pieţe contra europenilor, iar mulţimea devasta un depozit de mărfuri pe care-l conducea Ayres Correa.

Răspunsul portughezilor a fost brutal. Zece corăbii arabe ancorate în port fura bombardate şi scufundate, în faţa populaţiei îngrozite a oraşului. Apoi fură bombardate cartierele, dinspre port, ale Calicutului, care intrau în raza de bătaie a bombardelor de pe corăbii. Sub efectul acestor acţiuni, Cabral încheie cu uşurinţă o alianţă cu rajahii din Cochin şi Cananor, îşi umplu corăbiile cu mărfuri, mai ales mirodenii, apoi, socotind că şi-a îndeplinit misiunea, luă largul, pornind spre ţară. Pe drumul de întoarcere se opri

în port pe coasta de răsărit a Africii, cercetând mai îndeaproape, unde se făcea un schimb susţinut cu aur. Căpitanul trimis să ia informaţii precise îi raportă că regiunea din jur este bogată în aur şi că oamenii care-l scoteau din mine „pe lângă organele vizuale obişnuite, mai aveau şi doi ochi la ceafa”, în iulie 1501 flota lui Cabral ajunse în rada portului Lisabona. Dacă de data aceasta câştigul nu atinsese nivelul aşteptat, în schimb rezultatele politice ale expediţiei au fost mari. Pentru succesul dobândit, amiralul a fost cinstit cu toate onorurile, primind şi el titlul de „dom” ca şi da Gama şi-şi va încheia zilele înconjurat de toată consideraţia.

Analizând faptele descrise până acum – descoperirea drumului spre India şi expediţia lui Álvares Cabral – se poate preciza deja punctul de vedere al politicii portugheze faţă de perspectivele ce se deschideau. Poziţia Portugaliei era dictată de statutul ei: o ţară mică, cu o populaţie nu prea numeroasă, cu o producţie agricolă ce acoperea cu greu nevoile interne şi cu o producţie meşteşugărească de asemenea pe măsura pieţei interne a ţării. Nu dispunea de mari excedente pentru export şi, deci, nu avea o nevoie deosebită de pieţe de desfacere. Şi totuşi, portughezii s-au lansat în această uriaşă aventură împinşi, ca de un resort, doar de „setea de câştig”. Metoda folosită era simplă, ei au reuşit să-şi impună monopolul în comerţul cu aromate. Şi aceasta cu forţa. Tratativele încheiate cu principii din India, toate, precizau un singur punct: exclusivitatea. Concurenţa arabă a fost desfiinţată cu bombardele. Dar situaţia specială creată a putut dura numai atâta vreme cât Portugalia n-a intrat, la rândul ei, în concurenţă cu alte forţe europene, mai puternice. Din acel moment imperiul portughez a încetat să mai existe.

Mică expediţie a lui Joio da Nova, pornită la un an după aceea a lui Cabral, compusă din numai patru corăbii, a repurtat două succese: mai întâi a înfrânt într-o luptă

inegală o parte din flota rajahului din Calicut, apoi pe drumul de întoarcere a descoperit insula Sf. Elena, ceva servi ca punct de aprovizionare corăbiilor portugheze în drum spre răsărit.

Portughezii controlau deja situaţia, iar efectele s-au făcut simţite în Egipt şi la Veneţia. Sultanul mameluc de la Cairo încercă să intre în legătură cu regele Manuel al Portugaliei, cerându-i printr-o ambasadă să-şi retragă forţele din Orient şi să nu se mai amestece în zona pe care el o socotea rezervată comerţului arab. În caz de refuz sultanul mameluc ameninţa cu distrugerea mormântului de la Ierusalim. Dar ameninţările sultanului egiptean nu mai aveau efect asupra monarhului portughez care întrezărise deja câştigurile enorme ce se puteau realiza din comerţul cu aromate.

A doua călătorie a lui Vasco da Gama

În 1502 o altă mare flotă era pregătită de drum, 20 de corăbii, dintre care cele mai multe nave de război. Comandă o deţinea „amiralul Indiilor", Vasco da Gama[43]. El

43 În biblioteca Academiei slovace din Bratislava a fost găsit un manuscris din secolul XVI, păstrat sub cota XXVII/6. Este vorba de un fragment dintr-o istorie a cosmografiei, care cuprinde şi câteva pagini despre descoperirile geografice, din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Nu e vorba de o lucrare unitară, ci de şase contribuţii scurte – din care trei de cosmografie sunt în limba latină şi celelalte trei în limba germană – despre explorările portugheze. Dintre acestea menţionăm pe cea cu titlul *Beschreibung der Reise nach Indien*, care tratează a doua călătorie a lui Vasco da Gama. Autorul se pare că este un agent comercial german, pe nume Lazar din Numberg, care informa pe patronii săi despre expediţie (cf- losef Polisensky, Peter Ratkos, „Einenene Quelle zur zweiten In-d'enfahrt Vasco da Gama", în *Historica*, IX, Praga, 1964, pp. 53-67). Iformaţiile cuprinse în mss. Nr. 6948 aflate în Biblioteca Naţională din Viena au fost publicate de Christine von Rohr în articolul „Neue Quellen zweiten Indienfahrt Vasco da Gama", în *Quellen und Forschwigen Geschichte der*

era ajutat de doi căpitani încercaţi Estevao da Gama şi Vicente Sondre. Drumul a fost greu din cauza deselor furtuni. Pe coasta de răsărit a Africii, da Gama vizită pe sultanii cunoscuţi în prima călătorie; cu cei mai importanţi reînnoi tratatele comerciale şi de alianţă. De exemplu cu cel de la Sofala care jura „pe soare, pe ceruri, pe capul şi pe pântecele său" să rămână credincios amiralului şi prin el „marelui rege al Portugaliei". Pe alţii, ca pe Ibrahim de la Quiloa, ţinu să-i pedepsească pentru atitudinea din timpul primei sale expediţii. Corăbiile intrară în port trăgând cu toate bombardele, apoi dă Gama soma pe sultan să se prezinte la el, pe corabia-amiral. Când s-au întâlnit i-a cerut să plătească un foarte mare tribut regelui Portugaliei şi până la plată da Gama reţinu la bordul corăbiei sale pe trei dintre cei mai de frunte sfetnici. Cum sultanul întârzia trimiterea tributului, amiralul puse ca cei trei slujbaşi să fie biciuiţi. Unul dintre ei pentru a scăpa de ruşine oferi portughezilor bijuteriile pe care le purta şi care erau mult mai valoroase decât tributul pretins. Sub numele de „tributul de la Quiloa" acest preţios tezaur a fost prezentat în cortegiul triumfal al lui da Gama, la întoarcerea în ţară. Mult timp el a constituit cea mai frumoasă parte a bijuteriilor Coroanei portugheze. Sultanul Ibrahim până la urmă se supuse. Se încheie un tratat ce fu scris pe o foiţa de aur, iar steagul Portugaliei a fost înălţat deasupra palatului prinţului arab, ca semn al situaţiei sale de vasalitate. Mai târziu, în apropierea capitalei a fost ridicat şi un fort ale cărui urme se văd până astăzi. După ce trecu şi prin apropierea Melindei, al cărei sultan îi era vechi prieten, Vasco da Gama porni spre est, ajungând la 3 octombrie 1502 la Cananor. Aici, cu o cruzime ce era de altfel obişnuită la acea epocă, Vasco da Gama atacă incendiind o mare corabie ce aducea pelerini de la Meca. Din câteva sute de oameni doar 20 de tineri au

Geographie und Volkerkunde, Leipzig, 1939, passim.

fost salvaţi. Aceştia, devenind mai târziu creştini, în Portugalia, vor lupta, ca soldaţi, sub steagurile regelui.

Rajahul din Cananor primi cu cinste pe amiralul portughez. El se oferi chiar să ridice, pentru europeni, în apropierea oraşului un fort. Apoi flota portugheză se îndreptă spre Calicut. Rajahul Samudrin – „Samorin”, cum îi spuneau acum portughezii – ştia că Vasco da Gama se va răzbuna pentru atitudinea lui din timpul primei călătorii şi era dispus să primească orice condiţii. Voia să plătească despăgubiri mari pentru distrugerea factoriei şi pentru uciderea celor câţiva europeni. Dar da Gama îi impuse condiţii inacceptabile: îi ceru drept despăgubire o sumă uriaşă ce trebuia plătită într-un răstimp de patru zile. Cum rajahul n-a putut plăti, Vasco da Gama spânzura cincizeci din cei o sută de ostatici luaţi la bordul corăbiei sale, apoi supuse oraşul unui bombardament sălbatic. Nici palatul lui Samudrin nu a fost cruţat, în ziua următoare un nou bombardament distruse o altă mare parte a oraşului. Apoi şapte din corăbiile portugheze blocară portul, bombardând toate navele ce veneau dinspre mare. Rajahul, sprijinit de negustorii arabi, încercă să se opună crudului portughez, dar flota lui, deşi întărită cu corăbii înarmate arabe, a fost cu uşurinţa împrăştiată. În acest timp corăbiile de transport portugheze erau încărcate la Cananor şi la Cochin cu preţioasele mirodenii, iar când totul fu gata amiralul, lăsând în apele indiei o mică flotă compusă din 7 corăbii sub comanda căpitanului Sondre, porni spre Europa. La Lisabona ajunse în 11 octombrie 1502. Expediţia condusă de „amiralul Indiilor aduse un mare câştig. Valoarea mărfurilor era de un milion şi jumătate de maravedís de aur – o sumă uriaşa pentru epoca aceea. Şi beneficiul coroanei fu mare, ţinându-se seama că regele îşi rezervase monopolul celor mai preţioase produse şi putea încasa până la 5/8 din valoarea celorlalte mărfuri. Vasco da Gama şi-a avut partea lui, iar regele îi mări şi pensia pe

care i-o acordase.

După plecarea lui Vasco da Gama din India situaţia însă se înrăutăţi. Rajahul din Calicul, sprijinit de negustorii arabi, care nu se puteau împăca cu gândul că au pierdut această bogată piaţă, ceru fostului său vasal, rajahul Triumpara de la Cochin, să-i măcelărească pe ostaşii portughezi lăsaţi în fort şi pe cei câţiva negustori rămaşi aici. Acesta refuză, dar putea plăti scump refuzul său. Situaţia nu s-ar fi agravat dacă flota lăsata de da Gama să păzească coasta Malabarului s-ar fi găsit în apele indiene, însă căpitanul Sondre pornise în larg unde ataca corăbiile arabe şi unde pieri în timpul unei furtuni. Ostaşii rajahului din Calicut, împreună cu câţiva dintre oamenii rajahului din Cochin care nu-i vedeau cu ochi buni pe europeni, atacară pe portughezi şi pe prinţul Triumpara care se refugiase în fortul europenilor. Doar sosirea unei flote portugheze, sub conducerea lui Francesco de Albuquerque, i-a salvat de la moarte sigură. În acele zile mai ajunse în apele orientale şi un alt vestit căpitan, Alfonso de Albuquerque, investit cu mari puteri pentru a definitiva înstăpânirea Portugaliei pe piaţa Indiei, în concepţia lui Alfonso de Albuquerque această problemă nu putea fi rezolvată decât prin cucerirea tuturor ţârilor din Orient, unde Portugalia urma să deţină monopolul absolut al tuturor produselor ce puteau face obiect de comerţ.

Din descrierile contemporane se pare că Alfonso de Albuquerque era o personalitate ieşita din comun. Originea, educaţia şi viaţa aventuroasă pe care o dusese până atunci au fost socotite desigur calităţi care l-au determinat pe regele Portugaliei să-i încredinţeze cea mai importantă misiune în acel timp. Din primele zile, după sosirea în India, el înfrânse pe rajahul din Calicut, obligându-l să încheie pace. O enormă pradă de război căzu din nou în mina portughezilor. Corăbiile de transport fură încărcate cu mirodenii. Albuquerque, socotind că

lucrurile s-au liniştit, lăsă câteva garnizoane în forturile făcute din pământ şi din lemn şi porni spre ţară. Dar amiralul. Se grăbise. Abia acum îşi făcu apariţia grosul trupelor rajahului din Calicut. Unul dintre comandanţii portughezi, Duarte Pacheco Pereira, conducând doar o mână de oameni – 160 de soldaţi.

— Reuşi însă, prin bravură şi viclenie, să domine situaţia. Avu şi norocul ca tocmai atunci o epidemie – cum apăreau adesea în Orient, ca din senin – începu să decimeze trupele indiene ce se retraseră în debandadă. Această neaşteptată „înfrângere îl descurajă pe rajah în aşa măsură, încât se hotărî să părăsească tronul şi să se retragă într-o mănăstire.

Viceregii

Alfonso de Albuquerque sosi, în vara anului 1504, în Portugalia, în urma raportului făcut regelui, acesta şi sfetnicii săi şi-au dat seama că un imperiu atât de întins nu poate fi condus de la o distanţă de mii de kilometri prin porunci trimise prin intermediul unor căpitani de corabie şi care ajungeau în Orient după luni de zile de navigaţie. Conducătorul efectiv al imperiului trebuia să-şi aibă reşedinţa în Indii şi acolo, la faţa locului, după cum cereau împrejurările, el urma să decidă asupra acţiunilor. Pentru această înaltă slujbă plină de răspundere a fost ales don Francesco de Almeida care a fost numit primul vicerege al Indiilor. Când cele 22 de caravele fură gata de drum, având la bord 1500 de soldaţi, Almeida porni să-şi ia în primire viceregatul. Dar Indiile începuseră deja să intereseze pe mulţi alţii în Europa apuseană şi în primul rând pe negustori. Cele câteva drumuri făcute până acum de corăbiile portugheze aduseseră un asemenea câştig, încât marii negustori genovezi, florentini şi chiar germani erau nerăbdători să meargă să vadă, la faţa locului, bogata

piaţă a Indiei şi poate nu numai a Indiei. Ei au folosit formula, uzitată şi până acum şi dovedită a fi cea mai bună, să finanţeze – sub forma unui consorţiu italo-german – expediţia lui Almeida. Unii dintre comanditari s-au îmbarcat chiar pe corăbiile expediţiei. Planul lui Almeida era mai precis decât cel al lui Albuquerque, care se mulţumise să încheie pace cu războinicul rajah din Calicut, să-i ia o pradă mare de război şi să aducă acasă şi câteva corăbii încărcate cu mirodenii. De altfel nici nu avusese mandat pentru mai mult.

Almeida se hotărî să pacifice complet ţara, să construiască forturi de piatră, iar pe mare să poarte un război necruţător contra corăbiilor negustorilor arabi. Paralel cu această campanie de înstăpânire în zona Oceanului Indian, numai corăbiile negustorilor portughezi şi ale acţionarilor care finanţaseră expediţia urmau să transporte mirodenii, aur şi pietre scumpe. Pentru ca drumul spre Indii să fie sigur şi pe coasta de est a Africii, Almeida hotărî să fie ridicate forturi în care să fie încartiruite garnizoane bine dotate cu armament şi provizii. Şi îşi puse planul în aplicare cu metodă şi stăruinţa. Rajahul din Calicul a fost şi de data aceasta primul care făcu cunoştinţă cu forţa portugheză. A fost din nou înfrânt şi din nou a acceptat toate condiţiile puse de portughezi. Raza de acţiune ce revenea viceregelui se dovedi foarte largă. Când pe coasta africană sultanul din Mombasa dădu semne de nesupunere, viceregele trimise câteva corăbii care bombardară şi jefuiră oraşul. O fortăreaţă a fost construită în apropiere. Noi forturi fură ridicate la Sofala şi Mozambic. Corăbiile negustorilor arabi erau, în adevărata accepţiune a cuvântului, vânate pentru a fi capturate sau scufundate, în curând, planul amiralului putea fi socotit aplicat, iar roadele se făcură simţite. Lisabona ajunse, treptat, cel mai important centru comercial de mirodenii din Europa. Printre primii loviţi se

putea considera sultanul Egiptului care îşi văzu uriaşele venituri, ce-i reveneau din comerţul cu mirodenii făcut prin piaţa Alexandriei, secând complet. Apoi veneţienii. Corăbiile lor trimise în Egipt, după mirodenii, încă din 1504 se întorceau acasă fără încărcătură. Păgubiţi se mai socoteau şi principii indieni care, sub regimul monopolului portughez şi-au văzut micşorate simţitor veniturile. Niciunul dintre cei păgubiţi nu vedea însă cum ar fi putut fi restabilită situaţia. Războiul era exclus, căci forţele lor nu se puteau măsura cu cele ale portughezilor. Şi apoi tocmai acum, la începutul anului 1506, în apele Oceanului Indian mai sosiră încă 16 caravele, sub conducerea încercatului căpitan Tristao da Cunha. Pe una dintre corăbii se afla, ca oaspete de onoare, Alfonso de Albuquerque, care nu ştia că în grija căpitanului da Cunha se afla un document pecetluit ce trebuia deschis la expirarea celor trei ani de cârmuire a lui Almeida, ca viceregе şi prin care el, Albuquerque, era numit să-i ia locul.

În drum spre mările Indiei fura descoperite noi insule în Atlantic, dintre care una va purta, până astăzi, numele căpitanului portughez: Tristao da Cunha. Expediţia avu mult de luptat cu furtunile, fiind chiar obligată să se oprească mai îndelung în portul Mozambic. Încercările de împotrivire – destul de numeroase – ale unor mici conducători arabi fură reprimate cu sălbăticie. Orăşelul Brava a fost complet distrus şi locuitorii ucişi până la unul. În insula Socotra, la sud de Peninsula Arabă, au fost, de asemenea, măcelăriţi toţi luptătorii unui fort. Din apele Golfului Persic, Tristâo da Cunha porni cu o parte din flota spre India, iar Alfonso de Albuquerque se îndreptă cu câteva corăbii spre bogatul oraş al Orientului, Ormuz. Viitorul viceregе atacă, deşi forţele sultanului local erau superioare celor ale portughezilor. Se pare că totul s-ar fi sfârşit cu bine pentru portughezi dacă, în ultimul moment, trei dintre cei şase căpitani de corabie, în frunte cu João da

Nova, socotindu-se ofensaţi de atitudinea amiralului, nu l-ar fi părăsit, pornind spre India. Rămas numai cu trei corăbii, Albuquerque fu obligat să se retragă în grabă spre Socotra, unde lăsase să păzească intrarea strâmtorii Bab el Mandeb pe un nepot al său, Alfonso da Noronha. La sfârşitul anului 1508 Albuquerque sosi şi el la Goa. Va reveni la Ormuz ceva mai târziu. Acţiunea lui a fost dezaprobată şi de Almeida şi era socotită de mulţi dintre căpitanii portughezi prematură. Pentru moment atenţia trebuia îndreptată numai spre coasta Malabarului.

Lupta navală

Într-adevăr, aici, în India, se cerea concentrată toată atenţia deoarece sultanul Egiptului, cu ajutorul veneţienilor, înjghebase o flotă de vreo 12 corăbii, înarmate după modelul european, pe care le puse sub comanda viteazului emir Hassan. Emirul sosi, în fruntea corăbiilor, în apele Indiei, unde intră în legătură cu şahul de Gudjarad, Melik Eias (Az), care era se pare rus de origine şi care îi puse la dispoziţie 40 de corăbii înarmate, în curând sosiră în ajutor şi corăbiile neîmpăcatului duşman al portughezilor, rajahul de Calicut. Emirul dispunea acum de aproximativ 70 de corăbii gata de luptă. Baza de operaţii şi-a ales-o în apele portului Din.

Viceregele Almeida, informat de mersul pregătirilor egiptene, porni de-a lungul coastei spre nord cu 23 de corăbii bine înarmate, având la bord 1600 de mateloţi şi soldaţi, în drum, micul port Dabul fu distrus. Câteva corăbii portugheze – pe una dintre ele comanda în calitate de căpitan Lourenço Almeida, fiul viceregelui – se aflau mult înaintea flotei, în recunoaştere, când deodată fură atacate de egipteni care crezură că aceasta este toată forţa navala portugheză din zonă. Izbiţi pe neaşteptate, cu toată îndârjirea europenilor, lupta fu pierdută, corabia lui

Lourenţo Almeida scufundată, iar el ucis. Celelalte corăbii scăpară cu fugă, repliindu-se la convoiul flotei portugheze ce înainta în formaţie strânsă de luptă, în ziua de 3 februarie 1509 cele două flote se aflau faţă în faţă. Acţiunea a fost fulgerătoare. Atenţia viceregelui s-a îndreptat în mod deosebit asupra celor 12 corăbii egiptene, din care n-a scăpat niciuna. Emirul Hassan văzând situaţia pierdută şi-a părăsit, cu o barcă, corabia şi, ajuns la ţărm, a fugit călare înspre miazănoapte. Melek Ei aş, care la început se dovedise un prea grăbit aliat al egiptenilor, felicita acum plin de zel pe portughezi pentru victorie şi-şi retrase corăbiile din zona de operaţii. Resturile flotei rajahului din Calicul fugiră în dezordine. Almeida nu a urmărit corăbiile principilor indieni. De data aceasta voia să menajeze elementul local; mărinimia viceregelui era izvorâtă din dorinţa de a potoli spiritele şi de a nu generaliza conflictul. Apoi Almeida îşi întoarse atenţia spre arabii din India faţă de care se purtă cu o cruzime ajunsă legendară în Orient. Urmarea, pe plan politic, a fost că orice influentă a sultanului mameluc din Egipt, în India, a fost anihilată.

Anul 1509, aici, în mările Orientului, se mai caracterizează şi prin frământările apărute chiar între portughezi, căpitanul João da Nova, dezertorul de la Ormuz, împreună cu alţi câţiva nemulţumiţi, făcu o plângere împotriva lui Albuquerque pe care o prezentă viceregelui. Dar tocmai acum se împlinea termenul până la care Almeida era investit cu autoritatea supremă. Locul său urma, conform dispoziţiilor regale, să fie luat tocmai de Alfonso de Albuquerque. În faţa noii situaţii, de teama consecinţelor, nemulţumiţii cerură lui Almeida să-l aresteze pe noul vicerege şi să-l trimită, în lanţuri, în Portugalia. Se pare că Almeida era gata să se preteze la jocul acesta, de altfel destul de periculos, dar sosirea unei noi flote, compusă din 15 corăbii, sub comanda lui Fernao

Cutinho, schimbă situaţia. Noul venit susţinu pe noul viceregе şi-l soma pe Almeida să-i predea conducerea şi să se îmbarce spre ţară. Acesta şi plecă în decembrie 1509. Promisiunea făcută nemulţumiţilor de „a-i săpa reputaţia lui Albuquerque" la Curtea de la Lisabona nu şi-o putu ţine, deoarece coborând pe coasta africană, în apropierea faimosului Cap al Furtunilor, a fost ucis de localnici – hotentoţi – împreună cu 150 dintre însoţitorii săi.

Alfonso de Albuquerque

Comandantul flotei, Fernao Cutinho, care sosise cu instrucţiuni Precum şi cu întăriri în oameni şi armament, venise şi cu o sarcină, trasată de la mii de kilometri, tocmai din Portugalia, de către oameni care nu cunoşteau realităţile în Orient: i se poruncise să distrugă oraşul Calicut, Degeaba Albuquerque caută să-l convingă de marea greşeală ce urma să fie săvârşită, degeaba îi vorbi despre avantajele atragerii locuitorilor în sfera de interese portugheze. Şi chiar despre pericolul ce se crea pentru micul număr de portughezi, dacă prin acţiunea lor vor fanatiza sutele de mii de indieni care vor reacţiona cu curajul disperării şi cu aceeaşi cruzime cu care procedau portughezii. Mărginitul hidalgo era decis să execute prostească poruncă. El incendie oraşul şi ataca palatul lui Samudrin. Ce prevăzuse viceregele se întâmpla. Locuitorii Calicutului văzând că nu mai au nicio scăpare şi că sunt obligaţi să lupte pentru a se salva, contraatacară la rândul lor mica trupă a portughezilor dezlănţuiţi. Fernao Cutinho fu ucis şi Albuquerque de-abia reuşi să readucă soldaţii pe corăbii, fiind şi el rănit. Nesăbuita acţiune a lui Cutinho îl obliga însă acum, pentru restabilirea poziţiei portughezilor, să continue acţiunea. Dar el îi dădu altă direcţie. La 20 ianuarie 1510, conducând o flotă de 20 de caravele pe care erau îmbarcaţi 2000 de oameni, porni să cucerească Goa,

„oraşul de aur”, marele port al Bidjapurului. În prima fază operaţia se dovedi destul de uşoară, portughezii ocupară aproape iară luptă forturile care păzeau intrarea în port. Apoi ocupară oraşul, viceregele se instală în palatul conducătorului local şi flota ancoră în port. Totul părea să meargă bine. Albuquerque se hotărî chiar să bată o monedă nouă şi se pregătea să schimbe administraţia, punând în posturile cheie partizani ai portughezilor. Pe neaşteptate însă sultanul de Bidjapur, Iusuf Adil-şah, în fruntea unei puternice armate, la care se alăturaseră localnicii reveniţi din prima spaimă, porni la contraatac. Portughezii fură loviţi şi pe uscat, în oraş şi pe apă, unde ambarcaţiuni mici, încărcate cu războinici, încercară să incendieze flota străinilor. Doar superioritatea artileriei portughezilor făcu aşa încât lupta să nu fie pierdută complet. Albuquerque trebui să se retragă. La 12 octombrie 1510 flota viceregelui se afla din nou în rada portului Cochin, bază operaţională a portughezilor.

La consiliul de război, convocat de viceregе, acesta a cerut să se pregătească o nouă campanie contra oraşului Goa. Dar spre surpriza lui, foarte mulţi dintre comandanţi s-au opus. Printre aceştia era şi un tânăr şi brav ofiţer, Fernao da Magalhaes, care în mod competent explică greşeala ce s-ar face cu o a doua încercare şi refuza categoric să participe la acţiune. Atrăgându-şi prin aceasta duşmănia lui Alfonso de Albuquerque, el părăsi India şi, ajuns în Europa, va intra în solda Spaniei. Nu peste mult timp, numele lui va ajunge celebru.

În luna noiembrie o nouă flotă portugheză, compusă din 34 de corăbii, apăru din nou în faţa oraşului Goa. Locuitorii fură luaţi prin surprindere. Numai în câteva ore europenii reuşiră să nimicească garnizoana compusă din 9.000 de soldaţi. Urmă jaful. Sistematic şi crud. Peste 6.000 de negustori arabi fura uciși împreună cu familiile lor. Supravieţuitorii fură goniţi din oraş. În casele goale

fură instalaţi negustori europeni, care pentru a fi legaţi de oraş au fost căsătoriţi cu femei indiene din familii bogate. Din punct de vedere politic căderea oraşului Goa în mâinile portughezilor avu un răsunet deosebit şi neaşteptat. Foarte mulţi principi din împrejurimi, îngroziţi, îşi oferiră prietenia portughezilor victorioşi. Chiar şi Samudrin, rajahul din Calicut, văzând că lupta cu europenii nu se va sfârşi decât cu victoria completă a acestora, făcu încă o dată oferte de pace, fiind şi de data aceasta dispus să primească toate condiţiile, oricât de grele, puse de învingători.

Spre Orientul îndepărtat

Alfonso de Albuquerque se putea socoti stăpân pe coasta Malabarului. Controlă atât administraţia porturilor, cât şi comerţul care acum se făcea aproape numai de către negustori europeni. Principii, mai mari sau mai mărunţi, plăteau cu regularitate tributul stabilit. În ce-i priveşte pe negustorii arabi – cei care au scăpat cu viaţă – după încercările disperate de a-i îndepărta pe portughezi, văzând că acest lucru nu se mai poate, au plecat. Au plecat, dar n-au abandonat bănosul comerţ cu aromate; doar că, în loc să-l facă prin intermediul Indiei, îl făceau direct, din Africa, cu locurile unde se găseau mirodeniile. Vestea despre aceste locuri ajunsese de altfel până în Portugalia. Şi acolo se vorbea de oraşul Malacca ca despre „oraşul de aur”, unde marii negustori îşi măsurau averea în bani de aur „cu butoaiele”. Apoi se părea că, aici, aria comercială era şi mai largă, în afară de arabi, în porturile mari şi foarte frecventate veneau şi negustori din China, care aduceau mătăsuri şi porţelanuri fine, veneau negustori din toată Indonezia sau din îndepărtata insulă Cipangu.

Viceregele hotărî să trimită în recunoaştere o expediţie, sub comanda încercatului căpitan Diogo Lopes da

Sequeira. Dar vestea despre portughezi ajunse înaintea lui în Orientul îndepărtat. De îndată ce au sosit la Malacca, portughezii fură atacaţi şi de-abia scapără cu viaţa, lăsând în mina arabilor de aici 30 de prizonieri.

Peninsula Malacca depindea de regatul Siamului, dar pe măsură ce influenţa islamului creştea, legăturile cu ţara slăbeau. Pentru a înfrânge această tendinţă centrifugă, regele Siamului trimise contra guvernatorului musulman o flotă de război. Musulmanii împrăştiară însă corăbiile regelui şi se proclamară independenţi, socotind „că ţară a lor" un teritoriu de-a lungul coastei peninsulei de vreo sută de leghe şi larg de zece.

Vestea victoriei portugheze de la Goa ajunse curând în îndepărtatul Orient. Sultanul din Malacca socoti că, chiar aflat la mare distanţă, este mai bine să nu se pună rău cu nou-veniţii pe aceste meleaguri. Eliberă pe cei 30 de prizonieri portughezi – le ceru chiar scuze „pentru neînţelegere". Şi, prin ei, invita pe negustorii europeni să vină să facă comerţ la Malacca.

Insulele mirodeniilor

Informaţiile aduse de foştii prizonieri încredinţară pe viceregele Albuquerque că o expediţie puternică, pe aceste meleaguri, ar putea aduce mari câştiguri. El schimbă destinaţia flotilei, pe care o organizase în vederea atacării Adenului şi care era formată din 20 de corăbii pe care erau îmbarcaţi 1700 de oameni, îndreptând-o spre insulele cu mirodenii. Se pare că şi de data aceasta au fost unii căpitani care s-au opus unei expediţii pe care o considerau hazardată. Albuquerque, ajutat şi de musonul de sud-est care îi împinse flota parcă în adins spre ţinta dorită de el, trecu însă peste orice opoziţie.

Pe neaşteptate, la l iulie 1511, flota portugheza apăru în faţa portului Malacca. Sultanul Mahmud îşi dădu seama că

situaţia este gravă şi porunci, deşi cu întârziere, adunarea trupelor sale. Pentru a câştiga timp în vederea pregătirilor militare, începu prin a cere scuze viceregelui pentru atacarea flotei lui Sequeira. Dar Albuquerque nu primi scuzele, bombardă cu sălbăticie un cartier al portului şi scufundă câteva corăbii. Apoi ceru ca despăgubire 300.000 de cruzeiros. Pretinse de asemenea ca portughezii să aibă libertatea de a ridica un fort şi de a organiza o factorie. Sultanul, neputând accepta condiţiile, primi lupta. Numărul războinicilor sultanului, 30.000 dintre care 8.000 numai garda palatului şi curajul lor îi obligară pe portughezi să se retragă. Ei vor reveni însă peste câteva luni, mai bine pregătiţi şi cu efective mai mari. De data aceasta Albuquerque va distruge oraşul, cucerindu-l cartier cu cartier. Sultanul, înconjurat de garda lui personală, se va retrage în moschee fără a reuşi însă să se salveze. Musulmanii mai ales, duşmani înverşunaţi ai portughezilor, fură măcelăriţi fără milă. Jaful ce urma dura trei zile şi aduse o pradă uriaşă. Numai partea ce-i revenea regelui Portugaliei, adică a cincea parte, se ridica la 200.000 de ducaţi. Se spune că Albuquerque din toată această uriaşă pradă n-a ţinut pentru ei personal decât şase statui de lei, în bronz, care urmau ca după moartea lui să-i împodobească mormântul.

După câteva zile de odihnă, viceregele ordonă să fie ridicate un fort şi o biserică. Pietrele necesare construcţiilor fură luate de la marea moschee dărâmată, precum şi din demolarea „mormintelor regale”. Fortul primi numele de „Famosa”. În curând, în jurul fortului, localnicii îşi ridicară casele lor din bambus şi o abilă politica a lui Albuquerque deschise din nou căile negoţului. El schimbă şi monedă care era din cositor şi de mică valoare, înlocuind-o cu monede din aur şi argint. Moneda de aur a fost botezată „catholica”, iar cea de argint „malaquese”.

În faţa acestor succese, popoare necunoscute până acum europenilor îşi trimiseră soliile să ia legătura cu noii stăpâni, portughezii. Ambasade din Java şi din Siam se prezentară la vicerege. Iar din Siam o solie porni tocmai în îndepărtata Portugalie să ducă omagiul regelui, precum şi daruri bogate: o coroană, o sabie şi un inel, toate din aur şi încrustate cu pietre preţioase.

În 1511 câteva corăbii portugheze atinseră în sfârşit „insulele mirodeniilor" – arhipelagul Moluce. Însă din cauza situaţiei nesigure din Malacca şi din cauza piraţilor malaezi care mişunau printre insulele arhipelagului indonezian, pentru moment portughezii nu se hazardară mai departe.

Pe Albuquerque mi-l neliniştea numai situaţia din Orientul îndepărtat. Îi sosiră veşti rele din India, unde la Goa sultanul detronat încercase să reia puterea. Situaţia, care se putea agrava, cerea ca viceregele să plece, încredinţând fortul abia construit unui detaşament de 600 de oameni şi lăsând flota portugheza să patruleze în apele arhipelagului indonezian, porni cu corabia-amiral „Flor de la Mar" (Floarea mării) şi cu câteva nave de escortă spre India. Dar se pare că norocul îşi întorsese faţa de la el. Corabia-amiral, încărcată cu tezaurele jefuite, se scufundă în apropierea insulei Sumatra. Amiralul scăpa înotând până la mal. O corabie din escortă a fost atacată şi capturată de piraţi. La aceste nenorociri se adăugau şi veştile din ce în ce mai alarmante de la Goa. Negustorii de aici nu mai ţineau seama de dispoziţiile stabilite de portughezi în practicarea schimbului, aducându-le acestora grave prejudicii. Sosit în India şi folosind forţa, Albuquerque reuşi să restabilească în parte vechile rânduieli. Dar lucrurile nu mai mergeau bine, în anul 1513 Albuquerque dădu curs unei porunci regale şi atacă portul Aden. Apărarea eroică a puternicului fort de la intrarea portului îl obligă să se retragă. Nici raidul pe care-l făcu în

Marea Roşie nu reuşi, din cauza timpului nefavorabil. Singurul rezultat a fost spaima provocată sultanului egiptean, care nu mai putea nici dormi, ştiindu-i pe portughezi aproape de coastele ţării sale. Aflându-se în zona Orientului Mijlociu, Albuquerque se gândi să-şi realizeze măcar visul său mai vechi – să cucerească marele port Ormuz. În lună martie 1515, corăbiile lui – 27 de caravele pe care se aflau 1500 de portughezi, căliţi în luptele din Orient şi 700 de indieni – blocară rada portului. Momentul atacului părea potrivit şi din alt punct de vedere: sultanul Kodja Atar tocmai lupta pentru putere cu un nepot al său, raisul Ahmed. Tânărul şi ambiţiosul prinţ luă imediat legătura cu viceregele, primind toate condiţiile puse de acesta şi se oferi să-i predea oraşul fără bătălie. Ceea ce se şi întâmpla. Sultanul din Ormuz era însă vasal al regelui Persiei, care aflând că acum stăpânii pe acele locuri erau portughezii, trimise o solie să le ceară lor tributul obişnuit. Albuquerque le arăta însă solilor proiectilele unei bombarde, de pe bordul corăbiei sale, răspunzându-le ritos că acestea sunt monedele cu care portughezii pot plăti tributuri, în ce priveşte atitudinea faţă de locuitorii marelui port, Albuquerque se vede că învăţase din întâmplările de până acum ca forţa şi represaliile nu aduc aliaţi. De data aceasta el şi oamenii săi au avut grijă să se poarte cu blândeţe şi echitate. Şi rezultatele n-au întârziat să se arate: spiritele s-au liniştit iar numele lui începu să fie pomenit ca exemplu de corectitudine şi cinste.

Cucerirea portului Ormuz a fost ultimul succes al amiralului, de acum încolo începe sfârşitul carierei sale. În Portugalia câţiva dintre nobilii bruscaţi de el, în diferite ocazii, se coalizaseră şi reuşiră să-l convingă pe rege că atât cucerirea oraşului Goa cât şi alte acţiuni ale viceregelui au fost greşeli ce au adus numai pagube coroanei portugheze, în anul 1514 viceregele socoti, ca o

încoronare a acţiunilor sale din Orient, că poate să ceară regelui titlul de „duce de Goa”. Răspunsul a fost însă revocarea sa. Se spune că atunci când bătrânul amiral a primit vestea, a ridicat mâinile către cer şi a strigat amărât: „Timpul meu a trecut, sunt un sărman bătrân pe care nu-l mai aşteaptă decât mormântul!” Către sfârşitul anului 1515 se îmbarca pornind spre Portugalia, dar muri pe drum, la 16 decembrie 1515, în vârstă de 63 de ani. Marele amiral a fost regretat de soldaţii săi care l-au ştiut brav în toate împrejurările. Regele şi Curtea portugheză, cu toate că Albuquerque cucerise pentru ei, cu spadă, o întreagă lume în Orient, nici nu socotiră de cuviinţă să-i aducă în ţară rămăşiţele pământeşti. De-abia peste 50 de ani şi numai la insistenţele papei, sicriul viceregelui va fi adus în Portugalia.

Apusul unui imperiu

Epoca lui Albuquerque a marcat punctul culminant al cuceririlor portugheze. Steagul Portugaliei flutura pe o salbă de forturi şi de factorii, ce începea pe coasta de apus a Africii, continua pe cea de răsărit, trecea prin Golful Persic, pe la Ormuz, apoi în India, la Cochin, Calicut şi Goa şi, după aceea, tocmai în Orientul îndepărtat, în Peninsulă Malacca şi în Insulele Moluce, anexate după 1526. Popoare necunoscute până atunci europenilor, civilizate şi bogate, precum indienii, siamezii şi chinezii, întreţineau relaţii diplomatice cu mica Portugalie, iar mările Orientului erau controlate de caravelele cuceritorilor.

Albuquerque, mare amiral şi viceregе, a murit însă fără să-şi fi realizat visul său, fără să *fi* cucerit forturile din Peninsula Arabă şi fără să fi cucerit Meca şi Medina. Prin aceasta crezuse el că va distruge „inima puterii musulmane” şi, ca o consecinţă imediată, va ruină pentru totdeauna puterea sultanului mameluc din Egipt şi a

negustorilor arabi de pretutindeni. Odată cu moartea lui s-a încheiat şi perioada eroică a cuceririlor portugheze din mările orientale.

Urmaşii marelui amiral au mai avut câteva succese: în 1516 portughezii intrară în relaţii comerciale cu chinezii, instalând şi o factorie pe pe ţărmul de sud al Chinei, la Macao (1520). În 1518 au fost atinse insulele Rău Kiu, iar două decenii mai târziu, în 1542, portughezii ajung pe coastele „legendarei insule Cipangu" (Japonia), înspre sud portughezii ating coasta de vest a Australiei. Aici în „Ţara lui Dampier", pe ţărmul Golfului Roebuck, au fost găsite tunuri mici de bronz (*canonade*), purtând ca siglă coroana lusitană.

În interesul portughezilor, în Orient ar fi trebuit acum să urmeze o epocă de consolidare a cuceririlor, de organizare şi de exploatare sistematică. Toate acestea monarhia portugheză nu le putea realiza decât întemeindu-se pe puternice contingente de soldaţi, pentru menţinerea păcii, pe buni administratori şi pe negustori pricepuţi. Dar Portugalia nu mai dispunea de asemenea oameni. Lipsa unui viceregе destoinic a avut ca urmare răscoalele de la Ormuz şi înfrângerile din India. Situaţia s-ar fi putut înrăutăţi şi mai mult dacă în Egipt sultanii mameluci n-ar fi fost înfrânţi de turcii lui Selim I. Pe de altă parte, stăpânirea portughezilor se văzu slăbită în Orientul îndepărtat şi prin apariţia rivalilor lor din Peninsula Iberică, spaniolii, cu care ajunseră şi aici în concurenţă, pentru „insulele mirodeniilor". Ceva mai târziu îşi făcură intrarea şi olandezii.

În Portugalia urmaşul regelui Manuel, João al III-lea, încercă să menţină situaţia. Pentru a pune capăt regimului de corupţie şi teroare ce se instaurase în viceregat, a fost trimis primul descoperitor al Indiilor, Vasco da Gama. El părăsi Lisabona, în aprilie 1524, în fruntea unei armade compuse din 15 caravele mari, însoţit de o strălucita suită

şi comandând 3.000 de oameni. După drumul cu greutăţile inerente lui, cu care portughezii se obişnuiseră, flota arunca ancora în faţa portului Goa. Sarcina noului vicerege – „de a curăţa grajdurile lui Augias”, de a face cu mâna forte rânduiala – se arată deosebit de grea. El începu chiar cu flota lui, din care îndepărtă câţiva căpitani, prea independenţi, şi pedepsi echipajul nedisciplinat al unor corăbii, înlocui apoi pe comandantul fortului din Goa, căpitanul Pereira, care fu obligat să restituie marile cantităţi de mărfuri însuşite, precum şi banii jefuiţi de la negustori şi de la localnici. Guvernatorul general, Duarte da Menezes, pe care dă Gama îl poreclise „scandalul Portugaliei”, deoarece în timpul conducerii lui vându-se până şi bombardele din arsenalul regal, a fost pus în lanţuri şi trimis în Portugalia. La Coclim aceleaşi racile au făcut necesare măsuri asemănătoare. Apoi viceregele organiza flotă, compusă din corăbii uşoare, rapide şi bine înarmate, cu care porni lupte contra navelor aparţinând negustorilor arabi; în ultimul timp aceştia, cu asentimentul slujbaşilor portughezi, reînnodaseră legăturile comerciale dintre Africa şi India. Munca titanică slei însă forţele obositului Vasco da Gama. La 25 decembrie 1524, la orele 3 dimineaţa, muri înconjurat de respectul oamenilor săi şi de părerea de rău unanimă a localnicilor pe care-i izbăvise un timp de lăcomia slujbaşilor şi de brutalitatea soldaţilor portughezi. După moartea lui da Gama, pentru un timp, imperiul portughez părea să-şi menţină echilibrul recâştigat. Dar cauze interne şi externe au făcut ca echilibrul precar în care se afla şubreda construcţie a acestui imperiu compus din forturi şi factorii să nu poată fi menţinut. Şi ea s-a destrămat, rămânând doar un capitol memorabil în istoria Portugaliei.

În decurs de un secol, cât a durat „marea aventură portugheză”, marinarii şi soldaţii acestui mic şi îndrăzneţ popor, acţionând cu energie şi fără cruţare, „au confiscat”

comerţul din Oceanul Indian şi l-au supus interesului lor exclusiv. Ei au tăiat cu sălbăticie şi cu nepricepere multiplele şi complexele legături comerciale care s-au ţesut secole de-a rândul, legând între ele numeroase centre comerciale de pe coasta de răsărit a Africii, din îndepărtatele insule cu mirodenii şi din China. Au distrus structura acestui comerţ, lăsând în urma lor – când n-au mai putut menţine, de bine de rău, legăturile nou înjghebate – numai ruine şi paragină.

Din întinsul imperiu creat în veacul al XVI-lea, nu le-au mai rămas portughezilor, mult timp, decât câteva puncte de sprijin: Din Damao şi Goa în India, Macao în China şi o singură insulă în ţara bogată a mirodeniilor, Timor. În Africa, de asemenea, stăpânirea Portugaliei s-a diminuat treptat.

8

„O *lume nouă*”.

The characteristic of genuine

La 17 aprilie 1492 maiestăţile lor catolice Ferdinand şi Isabella au primit, în lagărul militar de la Santa Fé, de unde conduceau asediul Granadei, pe Cristofor Columb. Încheierea faimoasei înţelegeri punea capăt unor dificultăţi şi unor piedici care la un moment dat păreau de netrecut şi punea temelia unei fapte ce va depăşi infinit, prin consecinţe, prevederile convenţiei.

Cine era navigatorul cu care tratau suveranii catolici şi cărei misiuni îşi consacrase el cunoştinţele şi viaţa?

Columb

Puţine sunt în istorie personalităţile a căror origine, biografie şi fapte să fi fost atât de discutate, atât de controversate, atât de răstălmăcite ca acelea ale lui Cristofor Columb. S-a pus la îndoială realizarea epocală, prima expediţie şi descoperirea Americii, s-au negat autenticitatea şi primatul ei. Psihologia descoperitorului, la care calmul şi temeritatea, tenacitatea şi voinţa implacabilă, puterea de sacrificiu se conjugă în chip bizar cu obsesia mesianică, cu patosul biblic şi cu un donquijotism dublat de cruzime, se pretează la nesfârşite ipoteze, controverse şi dispute complicate, la care se adaugă şi caracterul contradictoriu al izvoarelor. Documentaţia, abundentă pentru anumite perioade ale vieţii sale, e lacunara sau inexistentă pentru altele. Spirit părtinitor, apologetic la unii, alterarea adevărului sau rele intenţii la alţii. Din acest motiv viaţa şi faptele lui Columb au devenit una dintre cele mai pasionante probleme ale istoriei[44].

A fost însă Columb un mit, iar fapta sa o legendă? A existat un Columb aventurier sau corsar, impostor şi epigon sau un mare navigator, un genial descoperitor cu slăbiciunile şi calităţile unei personalităţi istorice? Deşi multe detalii semnificative privind biografia, gândurile şi planurile sale şi înfăptuirea lor nu au putut fi definitiv concretizate, stadiul actual al cercetărilor permite reconstituirea veridică a vieţii sale frământate, a viziunii şi realizării unei fapte epocale. Columb a fost un om neobişnuit, produs al unei epoci neobişnuite, epoca Renaşterii.

Cristoforo Colombo, pe care spaniolii îl numesc

---

44 Cf. R. Konetzke, *Das spanische Weltreich. Grundiagen und Entstehung*, München, 1943, pp. 104-112; M. Mahn-Lot, „De la serieuse critique Colombiste 1962, pp. 1189-1192; R Chaunu, «Christophe Columb en proie aux historiens”, annales E.S.C., 5,1963, p. 981-994.

Cristóbal Colon, iar noi îi spunem Cristofor Columb, dar care nu a semnat niciodată altfel decât *Christoferens* (*XPO FERENS*: Purtătorul lui Hristos), s-a născut la Genova între 25 august şi 31 octombrie 1451, într-o familie modestă, după cum rezultă din compararea unor date notariale din această vreme cu altele, ulterioare, privind activitatea lui Columb în Portugalia şi Castilia. Niciuna dintre opiniile despre obârşia şa spaniolă, portugheză, evreiască sau franceză nu a putut fi demonstrată documentar, în schimb, izvoarele confirmă, aproape în întregimea lor, originea sa genoveza. Bunicul său era un ţesător de lână la Moconesi, lângă Chiavari, la răsărit de Genova, iar tatăl lui Columb, Domenico, aşa cum era obiceiul, continua să exercite meşteşugul părintelui său, la Quinto, la un ţesător flamand statornicit în Liguria. Însemnări notariale din anii 1440 – 1450 îl prezintă ducând o viaţă familială austeră, simplă, într-o casă cu chirie, unde Domenico trăia împreună cu soţia sa Susana. Domenico făcea din când în când şi negoţ cu vin sau cu brânzeturi.

Copiii săi, Cristoforo şi Bartolomeo, mai tânăr ca fratele său, practicau aceeaşi meserie ca şi tatăl lor în cadrul breslei, ca ţesători de lână (*Laneiro de Janua*), după cum rezultă dintr-o însemnare din anul 1478.

Nu se ştie când şi unde a învăţat Cristofor Columb sau dacă este vorba de un autodidact genial. El însuşi, până la prezentarea proiectului său, dar şi în restul vieţii sale, este de o discreţie totală în ce priveşte copilăria, trecutul, îndeletnicirile sale înainte de a călători pe mare. Columb ştia, sau cel puţin citea în patru limbi: spaniola (o castillana imperfectă, cu numeroase lusisme); portugheză, cea vorbită, nu şi cea scrisă; italiană (dialectul genovez) şi latina[45]. Citea cu stăruinţa şi asiduu. *Imago Mundi* a lui Petrus de Alliaco (Pierre d'Ailly, cardinal de Cambrais),

45 Vezi capitolul „La lengua de Cristobal Colon", la R. Pidal, *y su historia*, vol. II, Madrid, 1957, pp. 46-61.

carte ce a contribuit la formarea concepţiei sale cosmografice, cuprinde judicioase note marginale ale marelui navigator. Or, în *Imago Mundi* se reia părerea lui Ptolemeu ca un sfert din suprafaţa Pământului este locuibilă, apoi cea a lui Aristotel, care afirmase că marea (adică Oceanul Atlantic) dintre Spania şi ţărmurile răsăritene ale Indiei este de dimensiuni reduse, sau cea a lui Seneca, care susţinuse că această mare poate fi străbătută, cu vânt favorabil, în câteva zile. La fel se pronunţase şi Pliniu.

Nu ştim precis unde îşi însuşise Columb cunoştinţele de limbă. Probabil în timpul şederii sale în Portugalia (1476 – 1485). El relatează cu modestie că a găsit oameni care l-au învăţat limba latină, matematicile, ştiinţa navigaţiei. Poate să fi fost navigatori sau negustori, cu precădere spanioli, catalani, cu care venise în contact în timpul scurtelor sale călătorii. Columb nu folosea în corespondenţa sa italiană, însemnările marginale la diferite lucrări, citite de navigatorul genovez, puţinele sale scrisori sunt întocmite în spaniolă (castillana) sau în limba latină. Limba spaniolă a învăţat-o probabil în Portugalia, unde spaniola era o limbă adoptivă, de cultură. De altfel, limba sa materna nu era italiană, ci dialectul genovez. Poate izbutise să înveţe şi la vreo şcoală şi nu este exclus ca aceasta să fi fost celebra şcoală de cartografie din Mallorca. În orice caz. Tânărul Columb a învăţat, a meditat, a înregistrat. Viaţa, oamenii, poate o şcoală, i-au oferit cunoştinţele care îl vor călăuzi în marea sa aventură.

În anul 1470 Domenico se mută la Savona şi Cristofor îl ajuta pe părintele său în afaceri, mai ales în comerţul cu vin, dar şi cu lâna şi postavuri. Peste trei ani el apare menţionat cu prilejul vânzării casei părinteşti de la Poarta dell'Olivella, din Genova.

Când şi cum a devenit ţesătorul şi colportorul Cristofor Columb navigator, când şi unde a făcut cunoştinţă cu

marea, cu arta navigaţiei, cu multiplele ei probleme? El însuşi afirma la 1501 că „din vârsta fragedă am pornit pe mare şi am continuat să navighez până astăzi”. Jurnalul de bord – rezumat, se pare, după copia originalului pierdut al primei călătorii – enunţă următoarele, prin până biografului său Las Casas: „Am navigat pe mare vreme de 23 de ani fără să mă fi îndepărtat vreodată de ea decât pentru un scurt răstimp”. De aici rezultă că a primit botezul mării la vârsta de 18 ani, adică în anul 1469. Or, în 1469 Columb se afla la Genova, în schimb, în scrisoarea sa din 7 iulie 1503, trimisă din insula Jamaica, Columb nota: „În vârstă de 28 de ani am intrat în slujbă”. E vorba deci de anul 1479, începutul carierei sale noi.

Dar de unde pasiunea, elanul şi pregătirea pentru cariera de navigator?

Cristofor Columb copilărise la Genova. Celebra cetate maritimă, care dominase în veacurile precedente comerţul din Marea Mediterană şi din Orient, temuta rivală a Veneţiei, trăia prin flota şi negoţul ei, prin contactele permanente pe apă cu marile porturi ale răsăritului european şi ale Levantului, cu Peninsula Iberică, cu emporiile din Ţările de Jos şi din Anglia. Câţi marinari, citi navigatori nu dăruise republica ligurică omenirii, câte speranţe şi câte pasiuni nu însufleţise ea celor ce visau să-şi găsească norocul pe mare!

Începutul activităţii nautice a lui Columb a fost probabil cel obişnuit pentru mulţi genovezi: scurte călătorii de cabotaj pe mici ambarcaţiuni cu vele latine, efectuate din modeste interese de afaceri. Contact cu oameni, cu mentalităţi diverse. Cu acest prilej ascultă povestiri despre ţari şi continente, în care adevărul era de obicei estompat de ficţiune. Contact cu viaţa, cu iluziile şi deziluziile ei, contact cu marea, cu această nesfârşită necunoscută pentru care nutrea o tot atât de nesfârşită dragoste.

Între anii 1471 şi 1472 este posibil să fi făcut parte din

echipajul unui vas genovez în slujba lui René I de Anjou, „*le bon roi*”, stăpânitor al comitatului Provence. În anii următori, se pare că prin 1474 sau 1475, Columb participă la o expediţie comercială organizată de doi membri ai familiei Spinola şi de Paolo di Negro, patricieni genovezi, la Chios – pe atunci important centru al comerţului cu coloniale, în 1476 merge cu o flotilă, trimisă de Spinola şi di Negro, din Chios spre Flandra. După o escală la Noii, lângă Genova, ea se îndreaptă spre larg. Unul dintre vase fu atacat de o escadră franceză şi naufragie lângă capul São Vincente. Columb se salvează înot, ajunge la Lagos şi apoi la Lisabona. Acum începe perioada sa iberică, care-l va purta mai târziu peste Ocean, în anul următor vizitează, în cadrul unei expediţii genoveze (unii autori neaga participarea lui Columb la această călătorie), Anglia, Irlanda şi, probabil, coastele Mantiei. Apoi revine la Lisabona.

Oraşul lasă să se întrevadă, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, strălucirea din veacul următor, când va deveni emporiul internaţional denumit în Orient „capitala Europei”. Navigatorii portughezi lărgiseră hotarele lumii cunoscute şi Columb era martor al începutului unei ere noi. Aici, în port şi pe străzile populate, în hanurile neîncăpătoare ale capitalei portugheze, el avu ocazia să se întâlnească cu englezi şi italieni, portughezi şi flămânzi, negri şi mauri. Aici îşi lărgi orizontul prin lectură, în primul rând, a unor lucrări de geografie şi fu ajutat poate în această direcţie şi de fratele sau Bartolomeo, care venise în Portugalia schimbându-şi meseria de ţesător cu cea de cartograf. Se pare că ambii fraţi au copiat, au desenat hărţi şi portulane şi au trăit de pe urma acestei noi ocupaţii[46], ceea ce îl obligase probabil pe Columb să-şi perfecţioneze latina pentru a avea acces la operele scrise

46 L. Gallois, „La cartographie du Moyen Age et la carte atribuee a Christophe Colomb”, în *Revue Historique*, CLIII, 1926, pp. 41-51

în această limbă. Columb nu renunţă însă, pentru a-şi asigura existenţa, nici la vechile sale preocupări. Astfel, în anul 1478 se afla în slujba lui Paolo di Negro, care-l trimite să cumpere mari cantităţi de zahăr în insula Madeira. Îndeplini anumite comisioane şi pentru un alt negustor genovez, după cum rezultă dintr-o notă, din 25 august 1479, prin care genovezul Cristoforo Colombo, în drum spre Lisabona, solicita 100 de florini de la Lodovico Centurione. O vizită la Genova se pare că a făcut-o în calitate de agent al acestuia, căci Columb era acum stabilit în Portugalia.

Pe la sfârşitul aceluiaşi an Columb se căsători cu Filipa de Perestrello e Moniz, fiica lui Bartolomeu, fostul căpitan, originar din Piacenza, al insulei Porto Santo, situată la nord-est de Madeira. Era o familie distinsă, în care tradiţiile navigaţiei şi ale aventurii erau vii şi puternice. Socrul lui Columb, decedat, fusese cunoscut ca navigator şi antreprenor, apropiat de colaboratorii lui Henric Navigatorul. Cumnatul lui Columb, Bartolomeu, era pe la 1479 căpitanul insulei. Aici, la Porto Santo, se născu (1482?) şi fiul său, Diego, viitorul viceregе al Americii spaniole. După o scurtă şedere la Porto Santo, Columb se mută cu familia la Punchal, capitala insulei Madeira.

În Portugalia şi apoi pe insula Madeira Columb e cuprins de febra expediţiilor maritime, iniţiate încă sub Henric Navigatorul şi continuate cu febrilitate, după moartea acestuia, de João al II-lea. Expansiunea colonială portugheză, înaintarea în direcţia Guineei, ridicarea fortului São Jorge da Mina (Elmina) în Golful Guineei erau puncte de plecare pentru noi călătorii şi explorări. Columb notase, pe marginea a doua cărţi citite, despre călătoria sa spre Guineea, pe care ar fi vizitat-o în anii 1482 – 1483, oprindu-se şi la fortăreaţa ridicată atunci de Diogo de Azambuja la São Jorge de Mina. Această călătorie a fost probabil făcută în calitate de comandant de navă. Familia

nobiliară în rândul căreia intrase l-a ajutat în ascensiunea sa, în consolidarea carierei. Despre această călătorie în Guineea vorbeşte de altfel Columb şi în scrisorile sale privitoare la cea de-a treia călătorie în America. Apoi, Columb participă şi la alte expediţii, câştigând experienţa, pe care o adânceşte prin studii, prin cercetări în domeniile cartografiei, cosmografiei şi astronomiei. Columb ia contact cu o lume nouă, se perfecţionează în arta navigaţiei, îşi dezvoltă calităţile de căpitan, de pilot şi de astronom.

Proiectul

Problema proiectului celebrei sate călătorii, încununată cu descoperirea Lumii Noi, nu trebuie privită exclusiv, cum s-a făcut de către unii istorici, prin prisma corespondenţei sale cu savantul florentin Paolo dal Pozzo Toscanelli. Proiectul a fost generat sub influenţa evoluţiei concepţiei cosmografice în general, a saltului din domeniul cartografiei realizat în veacurile precedente, a fost impulsionat de explorările, expediţiile şi descoperirile anterioare temerarei călătorii din 1492, de părerea tot mai frecventă a posibilităţii găsirii unui drum spre Indii călătorind spre vest şi, în sfârşit, de încercări *efective* de expediţiile antecolumbiene în această direcţie.

Celebra hartă a lui Idrasi, întocmită, după o muncă de 15 ani, pentru Roger al II-lea, regele Siciliei, gravată pe o placă de argint, s-a pierdut, în schimb s-a păstrat textul ce însoţea această hartă, numit „Cartea lui Roger”. Din lectura lui rezultă că privirile savantului geograf musulman scrutaseră în apus Insulele Canare, uitate, apoi redescoperite – cel puţin insula ce-i poartă numele – la 1312 de genovezul de origine franceză Lanzarotto Malocello şi ocupate apoi de Jean de Bethencourt, în anul 1402; mai rezultă că părerea exprimată cu un secol înainte

de Adam de Bremen (circa 1050), despre sfericitatea Pământului, poate fi găsită la Idrasi, preluată probabil de la greci: „Marea întunecată” (Oceanul Atlantic) s-ar întinde până la cealaltă parte a globului, până la Marea Sin. De altfel, încă în secolul al X-lea geograful al-Masudi susţinuse că Pământul poate fi circumnavigat, dar că o asemenea călătorie ar solicita cel puţin o jumătate de mileniu.

Călătoria lui Giovanni del Carpine, cea a lui Willem de Ruysbroek, a fraţilor Polo şi în special a lui Marco „Messer Millione”, au înfierbântat la rândul lor minţile, au stimulat spiritul de aventură, de explorare, au înaripat pe cei dornici să întreprindă expediţii în imperii renumite prin bogăţiile lor, ţara Marelui Han, Cathay (China) şi Cipangu (Japonia). Orientul, în care nenumărate povestiri şi legende vorbeau despre comori fabuloase, de unde se aduceau spiţerii şi aromate, medicamente şi perle, ţesături şi pietre scumpe, exercita o atracţie crescândă asupra europenilor, iar transformările în structura social-economică şi politică din Occident şi din Levant stimulau căutarea şi găsirea unor căi noi spre „Indii”. De ce să nu fie căutata această cale printr-o expediţie spre sud sau spre vest? Vadino şi Ugolino Vivaldi cântaseră noul drum spre Indii navigând, în secolul al XIII-lea, spre Africa; portughezii reuşiseră în secolul al XV-lea să atingă, după colosale eforturi, în expediţii succesive, Capul Bojador, Sierra Leone, Fernao da Pio şi, în sfârşit, Capul Bunei Speranţe. Cartografia evoluase între timp şi, oricât de relativă, poate tocmai prin impreciziile ei, a stimulat fantezia şi dorul de aventură, a inspirat încredere în succesul unei expediţii spre apus.

Tradiţia arabă, gândirea europeană şi experienţa nautică au condiţionat apariţia hărţilor maritime, apoi a portulanelor ca acelea ale lui Angelino Dulcert din Mallorca (1339), al fraţilor Pizigano, atlasul catalan al evreului Abraham Cresques (1375), harta lui Andrea

Bianco (1448) şi atlasul lui Fra Mauro (1457 – 1459), harta magistrului Iacob de Mallorca sau cea desenată de Toscanelli pentru portughezi. Toate aceste hărţi şi portulane, numeroase şi deseori cu pretenţii practice, produceau efecte magice. *Terra*, această necunoscută stranie, impenetrabilă, lua tot mai mult contururi palpabile, pierdea din misterul ei, din imprevizibil. Vechile hărţi releva detalii curioase şi insule în mijlocul oceanului, ca insula Brandan, pe care englezii o caută în zadar, pe la 1480 şi mai târziu, sau Insula celor Şapte Cetăţi, pe care s-ar fi refugiat, după cucerirea peninsulei de către mauri, nişte episcopi portughezi şi pe care Martin Behaim ar fi identificat-o pe globul său cu *Insula Antila*, deoarece fusese poreclită Anti-Insula, *Anti Ilha*, Antila, căci se găsea dincolo, în cealaltă parte a oceanului. Apoi insula Brasil, undeva dincolo de Irlanda. Lumea veacului al XV-lea transformase în crez şi nu se mai îndoia de sfericitatea Pământului, enunţată de greci, dar dată uitării în Evul Mediu. Sistemul lui Ptolemeu incluzând ideea despre sfericitatea Pământului şi acea *Terra australis* care ar asigura echilibrul lumii cunoscute ajung din nou să aibă valoare practică.

Dar cât de mare e globul pământesc, cât de departe se întinde spre răsărit continentul asiatic? Cipangu se găsea la mare distanţă, spre răsărit. Dar nu susţinuse oare Aristotel că o corabie care ar porni din Spania spre apus ar trebui să ajungă în Asia Orientală la fel ca una plecată spre răsărit? Veneţianul Alvise de Cadamosto descoperise Insulele Capului Verde. Din Azore, din Madeira şi Insulele Canare, portughezii au organizat o serie de expediţii spre apus şi în 1462 regele Alfonso al V-lea acordase unui oarecare Vogado drepturi asupra a două insule presupuse a se afla în această parte a lumii, în 1474 un alt navigator, Fernao Teles, căuta Antilia. Alţii susţineau că ar fi zărit, în călătoriile lor spre apus, mai multe insule în Oceanul

Atlantic. Toate acestea nu puteau să nu-l influenţeze şi pe Columb. Povestirile navigatorilor care pretindeau că ar fi văzut la vest de Azore, plutind pe apele Oceanului, trestii, figuri sculptate şi lemn necunoscut în Europa, confirmau existenţa unor pământuri situate undeva în largul Oceanului neexplorat. De altfel şi marinarii povesteau despre misterele Oceanului apusean şi Columb probabil nu rămânea insensibil la aceste relatări.

Vida del Almirante cuprinde o serie de asemenea informaţii care prin elementele lor nebuloase erau apte să stimuleze fantezia. Tot de la navigatori, de pildă de la pilotul portughez Martin Vicenie sau de la Pedro Correo, deţinuse genovezul ştirile despre diferite obiecte stranii ce pluteau pe Ocean. Unii, ca Antonio Leme din Madeira sau Vicente Dias, susţineau şi ei că ar fi văzut în călătoriile lor, departe spre apus, mai multe insule.

Harta astronomului florentin

Acum se înfiripa proiectul lui Columb, condiţionat pentru unii cercetători, sau necondiţionat pentru alţii, de scrisoarea şi harta celebrului medic şi cartograf florentin Toscanelli[47].

Toscanelli, unul dintre notabilii Florenţei, care deţinea înalta funcţie de astronom al Republicii, oficiu ce-i

47 Cf. Pentru această problemă; Sebastiano Crino, „La scoperta della carta originale di Paolo dai Pozzo Toscanelli che servi di guida a Cristoforo Colombo per il viaggio verso il Nuovo Mondo”, în *L’Universo* -, XXII, 6,1941, pp. L-32. Problema autenticităţii corespondenţei dintre Toscanelli şi Columb a fost mult discutată. Ideea unei călătorii spre vest era, după cum am arătat, răspândită în acea vreme, lucru dovedit nu numai de călătoria lui Ferdinand van Olmen din 1487, dar şi de faptul că la 14 iulie 1493 cosmograful numberghez Hieronymus Munzer, care nu aflase încă nimic despre prima călătorie a lui Columb, recomanda prin Martin Behaim lui Joâo al II-lea, regele Portugaliei, să încerce să ajungă în Asia, călătorind spre apus.

conferea o mare notorietate, prieten bun al lui Nicolaus de Cues, se pare că ar fi alcătuit în anul 1474 o hartă a lumii în care încerca să pună de acord datele antice, în special cele oferite de Ptolemeu, cu cele din descrierile călătoriilor lui Marco Polo şi ale altor exploratori. Pe harta sa, întocmită pentru regele Portugaliei – o copie a ei ar fi fost expediată prin canonicul Fernao Martins regelui Alfonso al V-lea, iar o altă hartă-copie (*carta da marea)* lui Columb – florentinul aplicase parţial şi elemente ale teoriei lui Marinos din Tyr, cunoscutul întemeietor, alături de Eratostene şi Hipparch, al geografiei matematice, despre extinderea masei continentale spre răsărit. După Toscanelli, Cipangu s-ar fi găsit la o distanţă de vreo 1500 de mile în ocean. Distanţa, spre apus, dintre coasta iberică şi Cathay ar fi de vreo 5.000 de mile şi între ele, cam pe la mijloc, s-ar găsi insula Antilia. Întrucât lui Columb această distanţă i se părea prea mare, el înlocui mila arabă cu mila italiană, mai mică şi anume măsurând ceva peste un sfert din valoarea celei dintâi. De aici a rezultat o evaluare fictivă a distanţei dintre Lisabona şi Cathay de 78° în loc de 229°, cum e în realitate, respectiv a distanţei dintre Insulele Canare şi Japonia (Cipangu), de 2 400 de mile, ceea ce ar corespunde în realitate distanţei dintre Arhipelagul Canarelor şi Virgin Islands din Marea Caraibilor, a căror existenţă, desigur, Columb n-o putea bănui. Asemenea erori de calcul au influenţat favorabil hotărârea lui Columb de a-şi realiza proiectul. Subestimarea, din motive evident obiective, rezultate din nivelul cunoştinţelor cosmografice, din cele ale cartografiei contemporane, a dimensiunilor „Marii întunecate”, ignorarea totală a existenţei unui continent necunoscut şi, în sfârşit, ignorarea existenţei celui mai mare ocean, poreclit mai târziu, în timpul călătoriei lui Magellan, Oceanul Pacific, au întărit convingerea navigatorului genovez că drumul apusean spre Indii poate fi şi trebuie

descoperit. Cutezanţa, siguranţa, certitudinea în reuşita expediţiei au imprimat entuziasmul şi spiritul de iniţiativă. Mai mult chiar, îndeplinirea proiectului sau începe să devină pentru Columb o obsesie.

Harta lui Toscanelli forma substratul psihologic al convingerii în reuşita faptei ce urma să devină nemuritoare, iar Toscanelli a ajuns astfel, indirect, prin harta sa, inspiratorul incontestabil al unuia din cele mai importante evenimente din istoria omenirii, tocmai prin faptul că l-a convins pe Columb ca navigaţia transoceanică era posibilă şi lipsită de dificultăţi. Norocul l-a favorizat. L-a favorizat însă şi obstinaţia, tenacitatea, voinţa sa de a nu renunţa, încrederea absolută în proiectul său şi în posibilităţile de realizare a acestuia.

Calvarul

Proiectul de a atinge ţărmurile Asiei navigând spre apus, de a ajunge în Cipangu şi în Imperiul Marelui Han, a fost prezentat la 1484 de Columb lui Joio al II-lea, regele Portugaliei. Acesta primi cu bunăvoinţă propunerea genovezului şi o încredinţa spre examinare „Consiliului de Matematicieni" (*Junta dos Mathematicos*) care avea sarcina de a studia proiectele de călătorii transoceanice. Sub preşedinţia lui Diego Ortis de Vilhegas, arhiepiscopul de Ceuta, membrii consiliului, între care erau şi savanţii evrei Rodrigo – acesta din urmă ameliorase astrolabul, sextantul vremii – şi José Vizinho, magistru în astronomie nautică, l-au sfătuit pe regele Portugaliei să respingă proiectul lui Columb. Calculele fanteziste ale acestuia nu inspiraseră probabil încredere înaltului conclav ştiinţific. Chiar dacă membrii consiliului nu cunoşteau realitatea, ea a fost intuită mai degrabă de aceşti învăţaţi, decât de Columb. Într-adevăr, între coasta Portugaliei şi insula Ceylon, centru al comerţului indian, erau 90° longitudine spre est, dar erau 270° spre vest! Or, chiar fără a cunoaşte

aceste date, ei nu puteau fi convinşi de şansele unei expediţii ce urma să descopere – după cuvintele cronicarului João de Barros din *Decadas da Asia* – „insula Cipangu peste oceanul apusean”.

S-ar putea ca proiectul lui Columb să fi fost respins şi din motive financiare. Regele nu era dispus să facă cheltuieli pentru realizarea unor proiecte de a căror reuşită nu era convins. Regele Portugaliei se va decide totuşi să aprobe o altă expediţie spre apus, în Oceanul Atlantic, în anul 1486 flamandul Ferdinand van Olmen, numit de portughezi Fernao Dulmo, se angaja să organizeze pe cheltuială proprie (susţinut din punct de vedere financiar şi de Alfonso de Estreito Funchal, unul din colonistii bogaţi din Madeira) o expediţie pentru a descoperi insulele sau chiar coasta unui continent, pe care acesta îl desemnă încă cu denumirea obişnuită de „Insula celor Şapte Cetăţi”. Expediţia a fost organizată în primăvara anului 1487, într-o „zodie nenorocoasă”. Echipajul pieri, înghiţit de apele oceanului. Van Oknen nu se mai întoarse, iar America continuă să rămână în anonimat pentru restul lumii civilizate.

Cu un an sau doi în urma proiectul lui Columb fusese respins de *Junta dos Mathematicos*, Dezamăgit, urmărit se pare şi de creditori, Columb părăsi Portugalia şi ajunse pe la mijlocul anului 1485, împreună cu fiul sau Diego, la Palos, în însorita Andaluzie. Soţia sa Filipa Perestrello e Moniz murise între timp. În apropiere de Paloş se găsea mănăstirea franciscană La Râbida. Aici, Columb găsi un protector în persoana lui Fray Antonio de Marchena, custode de Sevilla, cunoscut prin preocupările sale în domeniul astronomiei. Cu ajutorul lui, Columb intra în legătură cu Henric de Guzmán, duce de Medinasidonia, dar complicaţiile intervenite în raporturile acestuia cu coroana spaniolă l-au lipsit pe Columb de sprijinul marelui nobil spaniol, în schimb, Don Luis de la Cerda, duce de

Medinaceli, se arătă dispus să pună la dispoziţia lui Columb mijloacele necesare pentru organizarea unei expediţii spre Cipangu şi ceru în acest sens aprobarea curţii. Columb deveni oaspete permanent al ducelui, care spera să profite de pe urma realizării proiectului navigatorului genovez. Tot acum, pe când se afla la Córdoba, Columb făcu cunoştinţă cu Beatriz Henriquez de Harana, care îi născu în 1488 un fiu, nelegitim, Hernando, viitorul său biograf.

La l mai 1486 Columb e primit în audienţă la Alcazarul din Córdoba, de regină Isabella; ea aflase despre proiectul său şi a fost, de la început, cucerită de planurile sale. Dar fondurile şi aşa precare, nu puteau fi investite într-o încercare al cărei succes nu era sigur. O comisie specială sub preşedinţia lui Hernando de Talavera, confesorul reginei şi viitor arhiepiscop de Granada, se întruni, la început la Córdoba, apoi la Salamanca. Comisia regală, conştientă de riscul unei asemenea expediţii manifesta neîncredere faţă de datele expuse cu patos de genovez. Ele se bazau în aceeaşi măsură pe geografi şi cosmografi de notorietate, ca şi pe profeţi şi pe scrieri medievale mistice. Proiectul nu a fost respins, dar nici aprobat: verdictul a fost amânat.

Între timp, Columb trăia din subsidii primite din partea Coroanei, în august sau septembrie 1487 el poate fi găsit la Malaga, cucerită de la mauri. Fu primit încă o dată în audienţă. Noi speranţe, noi deziluzii. Genovezul, disperat, începu să reînnoiască legăturile cu Portugalia şi propuse din nou, în anul 1488, regelui Joio al II-lea cunoscutul său proiect, în decembrie veni în persoană la Lisabona. Era însă prea târziu. Bartolomeu Dias descoperise Capul Bunei Speranţe şi, cu aceasta, drumul spre Indii. O cale spre apus nu mai prezenta interes.

Urmară ani de aşteptare, ani de dezamăgiri şi de speranţe, de optimism, urmat de amărăciune, întors în

Spania, Columb se consolă doar cu munca, cu studiul neîntrerupt. Istoria naturală a lui Pliniu, lucrări ale lui Plutarh şi Ptolemeu, ediţia latină a lui Marco Polo şi *Imago Mundi* a lui Pierre d'Ailly, *Historia rerum ubique gestarum* a lui Aeneas Sylvius Piccolomini (papa Pius al II-lea) şi altele sunt citite, studiate, înzestrate cu nenumărate note, observaţii, însemnări marginale.

Prelungirea războiului cu Granada reducea şansele de reuşită ale lui Columb. El nu putea conta pe un ajutor de la Coroană şi de aceea încearcă să-l primească din altă parte. Intenţionează să părăsească Spania, e tentat să câştige interesul Franţei, chiar al Angliei pentru proiectul său, căci, după patru ani de tergiversări, proiectul fusese respins – se pare că în anul 1490 – de comisia regală. Motivele, după Las Casas (*Historia de las Indias*) şi Hernando Colon (*Storie della vita e dei fatti di Cristoforo Colombo*), erau următoarele: o călătorie în Asia durează trei ani; oceanul apusean e infinit şi, probabil, nepotrivit pentru navigaţie; ajuns la antipozi, Columb nu se va putea întoarce, căci „chiar dacă Pământul ar fi rotund şi señor Colon ar putea să alunece pe glob în jos, cum va putea urca el înapoi ca să revină în Spania?"; din cele cinci zone terestre numai trei sunt locuite; în partea opusă a Europei domină apa şi nu uscatul şi nimeni nu-şi poate închipui că la atâta timp după facerea lumii s-ar mai putea descoperi pământuri întinse şi nelocuite. Chiar dacă veridicitatea celor notate de Las Casas şi Hernando Colon poate fi pusă la îndoială şi cu greu ar putea fi ele identificate, *tale quale*, cu rezoluţia formulată de comisia regală, răspunsul l-a dezamăgit, dar nu l-a dus pe Columb la disperare. Maiestăţile lor catolice nu se pronunţaseră încă definitiv, favorabil sau nefavorabil, în chestiunea proiectului său. Mai avea deci o şansă, în vara anului 1491 Columb vizită din nou mănăstirea La Râbida. În acest loc istoric el întâlni pe priorul Fray Juan Pérez, care, de la început, manifestă o

simpatie deosebită pentru acest om solitar şi pentru planurile sale. Prin Juan Pérez, Columb făcu cunoştinţă cu doi încercaţi navigatori şi piloţi, cu Martin Alonso Pinzón şi cu fratele acestuia, ambii din Palos. Ce întâlnire providenţială! Pinzón făurise şi el planul de a străbate Oceanul întunecat pentru a ajunge în Cipangu.

Victoria

Fostul confesor al reginei, Juan Pérez, interveni pentru a i se acordă o nouă audienţă lui Columb. Planul acestuia de a ajunge în Indii şi de a reînnoda, peste teritoriile ocupate de turci şi de musulmani, legăturile cu Orientul îndepărtat oferea posibilitatea reluării activităţii misionarilor creştini în Orient. Pérez, în scrisoarea sa către Isabella, al cărei conţinut nu-l cunoaştem, a atras probabil atenţia bigotei regine asupra perspectivelor măreţei contribuţii la răspândirea creştinismului. Columb este invitat la Santa Fé. Consiliul convocat pentru a lua o hotărâre în chestiunea proiectului prezentat de genovezi se arată, de data aceasta, mai binevoitor. Umilul petiţionar de altă dată ridică acum pretenţii, cere onorariu şi titluri, în caz de reuşită. Consiliul Castiliei, ţinut sub conducerea cardinalului Pedro Gonzales de Mendoza, i le refuză. Rămânea că Isabella să pronunţe cuvântul hotărâtor. În această clipă de grea cumpăna Columb găsi un nou sprijinitor activ şi hotărât în persoana lui Luiz de Santangel, vistiernicul regelui Ferdinand.

Santangel, politician şiret şi abil, bun om de afaceri, avea legături cu negustori genovezi şi îndeosebi cu Francesco Pinelli (Pinelo), cu care gira vistieria santei Hermandad. Interesul lor pentru proiectul lui Columb, bazat pe speranţa în succesul expediţiei, în descoperiri de teritorii noi şi îmbogăţirea lor personală, asigurară sprijinul politic al întreprinderii. Ei au dat de înţeles

Isabellei ca, în cazul în care Columb va fi refuzat, el se va adresa altor monarhi care-l vor sprijini şi Spania va avea de suferit. În ce priveşte partea bănească, cei doi erau decişi să investească, apelând însă şi la alţii, suma necesară de 2 milioane maravedís. Acest grup influent, format din reprezentanţi ai categoriei sociale pe care monarhia spaniolă se sprijinea în operă ei de centralizare, a transformat cauza lui Columb în propria sa cauză. Expediţia transoceanică trebuia să aducă suveranilor spanioli teritorii şi faimă, iar celor care o finanţaseră profituri. Santangel avansa suma de l 900.000 de maravedís (după o altă versiune l 400.000 de maravedís), împrumutată din impozitele încasate înainte de termen ale santei Hermandad. De fapt însă, cheltuielile acestei călătorii se vor dovedi a fi fost destul de reduse. Ele se ridică la 25.000 de pesetas aur, la valoarea din 1914.

Costul expediţiei şi sprijinul Isabellei fiind asigurate, rămâneau de rezolvat doar aspectele juridice şi administrative ale întreprinderii, trebuiau elaborate stipulaţiile înţelegerii ce urma a fi încheiată între suveranii spanioli şi navigatorul genovez. Monarhia, extrem de prudentă când era vorba de cheltuieli, dădu dovadă de largheţe în acordarea de privilegii pompoase, lipsite pentru moment de rezultate palpabile, în înţelegerea (*capitolacion*) încheiată la 17 aprilie 1492 la Santa Fé sunt expuse pretenţiile formulate de Columb prin Juan Pérez şi înfăţişate suveranilor de către secretarul regal Juan de Coloma. Columb apare în această convenţie cu apelativul „don”, deci i se recunoaşte implicit intrarea în casta nobilimii spaniole; i se conferă titlul de amiral al tuturor insulelor şi pământurilor pe care le va descoperi, titlul transmisibil succesorilor, la care se adaugă cel de vicerege şi guvernator, cu dreptul de a propune pentru diferite funcţii, în fiecare insulă, în fiecare provincie, trei oameni la liberă să alegere. I se acordă privilegiul de a dispune de

1/10 din valorile, nestematele, metalele preţioase, spiţeriile şi alte mărfuri achiziţionate, schimbate sau găsite, în limitele „amiralităţii" (*almirantazgo*), i se conferă prerogativa de a judeca în pricinile ivite în legătură cu aceste mărfuri şi afaceri şi dreptul la 1/8 din veniturile traficului maritim, în care Columb va învesti o anumită sumă.

Un document oficial expediat din Granada, cu aceeaşi dată de 17 aprilie 1492, înmânat lui Columb şi destinat Marelui Han, nu lăsa vreo îndoială asupra obiectivelor expediţiei: căutarea unui drum spre imperiul Marelui Han, spre Indii, pro *aliquibus causis et negociis servititm Dei*, *acfi dei ortodoxe augmentum*, *necnon beneficium et utilitatem nostram concernentibus* (pentru anumite pricini şi treburi privind slujirea lui Dumnezeu şi creşterea dreptei credinţe cât şi pentru câştigul şi folosul nostru). Reconquista se încheiase şi începuse o eră nouă, era căutării de profituri în expansiunile transoceanice.

În ziua de 30 aprilie 1492 a fost emis actul prin care se acordau lui Columb titlurile de *don e almiranle e viserey e gobernador*, drepturile şi prerogativele juridice. Chiar dacă aceste titluri şi în special cei de vicerege erau încă lipsite de un conţinut precis, dreptul la succesiunea lor le-a conferit eficacitatea, le-a consolidat.

Omul

Oricât de curios ar părea, nu dispunem de un portret veridic al lui Columb. Cele câteva picturi conservate până azi se deosebesc, deseori substanţial, una de alta. Cele mai autentice pot fi considerate portretul de la Biblioteca Naţională din Madrid şi cel din tabloul *Virgen de* Ios *Navegantes* de Alejo Fernández, unde apare un marinar în vârstă, cu trăsături aidoma celor menţionate de Las Casas şi de Hernando, fiul lui Columb. Era înalt de statură şi

vânjos, cu faţa prelungă şi cu expresie autoritară, nasul acvilin, ochii albaştri, tenul roşcat, barba şi părul blond în tinereţe, apoi prematur încărunţite. Tip nordic, care se întâlnea însă şi în Liguria, Lombardia sau Veneţia. Angelo Trivigiano, care publicase o relatare despre călătoriile lui Columb (*Paesi novamente retrovate*, Vicenza, 1507), îl descrie astfel pe marele navigator Columb: „Un om înalt şi drept, de mare înţelepciune, cu faţa lunguiaţă". În general, amiralul părea mai în vârstă decât era de fapt, poate din cauza părului cărunt.

Mai dificilă e încercarea de reconstituire a profilului său psihologic, în jurul fiinţei lui Columb a plutit întotdeauna o curioasă enigmă, un anumit echivoc. Extraordinarul său destin, uitarea aşternuta peste o faptă nemuritoare şi gloria postumă au atras atenţia unui număr infinit de cercetători şi romancieri. Izvoarele, contradictorii, s-au pretat la interpretări deseori opuse.

Definirea unei personalităţi ca aceea a lui Columb, viaţa şi soarta lui pot fi înţelese numai prin locul ocupat de el în timp, prin plasarea sa în contextul epocii în care a trăit. Şi această lume, această epocă, este cea a Renaşterii şi a umanismului. Infirmând primatul naşterii ca etalon al valorii umane, noua societate fundamentează şi cimentează un ideal nou, acela al omului întreprinzător, cutezător, activ, tenace şi viclean, ipocrit şi necruţător. Utilul, meritul, se substituie vechilor valori, încrederea în puterile omului de a cunoaşte şi de a stăpâni natura, dorinţa de a străluci prin săvârşirea de fapte mari, memorabile, imprimă un puternic impuls personalităţii. E o epocă de titani, în arte, în gândire, în ştiinţă, în războaie, în navigaţie. Titani cu însuşiri pe care greu le desprindem azi din atmosfera ţesută de posteritate în jurul lor. În această ambianţă trebuie încadrat Columb-omul.

Ne limităm să schiţăm câteva trăsături, câteva aspecte ale structurii sale intime, manifestate în faptă sau în scris,

rezervându-ne să formulăm la urmă concluzii despre rolul său în istorie, fără a plăti tribut panegiriştilor, dar nici detractorilor săi.

Solitar, prudent şi bănuitor. Trecuse prin multe. Albise în al treilea deceniu al vieţii sale. Spirit îndreptat spre realizarea unei singure ţinte, obiectiv suprem al vieţii, om mistuit de sentimentul unei datorii sacre, al unei misiuni. Aceasta l-a făcut să soarbă cu lăcomie cunoştinţele oferite de viaţă, de mediul în care trăia, de oamenii cu care se întâlnea, să afle, să asimileze tot ce putea fi de folos ideii care-l obseda, vocaţiei căreia îşi consacrase existenţa. Fire plină de contradicţii, el recunoaşte că a fost matelot („din vârsta foarte fragedă am pornit pe mare şi am continuat să navighez până astăzi" – scrie el la 1501), că a călătorit mult, că a discutat cu oameni învăţaţi „latini", greci, evrei, mauri, că avea cunoştinţe în arta navigaţiei, astrologie, geometrie, astronomie, cartografie; că a studiat toate ştiinţele, istoria, filosofia şi alte discipline. Dar tot el notează că pentru realizarea călătoriilor sale în Indii nu l-au ajutat „nici raţiunea, nici matematicile, nici hărţile universului. S-a împlinit pur şi simplu ceea ce a prorocit profetul Isaia. Înainte de sfârşitul lumii toate prorocirile trebuie să se împlinească".

Posedat, până la renunţarea de sine, de ideea descoperirii drumului spre Indii, Columb găseşte mereu resurse interne pentru a rezista, pentru a stărui, pentru a învinge. O obstinaţie titanică într-un trup uneori suferind. Răbdarea sa, putinţa de a îndura, de a suferi, sunt uimitoare. Uimitoare sunt şi tenacitatea în urmărirea scopului, curajul său, siguranţa sa contagioasă şi calmul, ambiţia să conjugată cu un puternic sentiment al predestinării, al acţiunii prin destin.

Columb e un bun catolic. Credinţa sa însă nu e un mijloc pentru atingerea unui scop, un mijloc de *captatio benevolentiae* a prea catolicei regine Isabella. E o

înţelegere a sentimentului providenţial al vocaţiei, al misiunii sale. Prozelitismul constituie pentru Columb unul din motivele expediţiei.

Pios, Columb se consideră inspirat de Sf. Duh. Posedat de misticism, el se adresează lui Ferdinand, spunându-i că a venit trimis de Sfânta Treime pentru a răspândi sfânta credinţă. „Dumnezeu m-a făcut sol al cerului nou şi al pământului nou, create de el despre care a scris în Apocalipsă Sf. Ioan, după ce au fost povestite de Isaia şi Dumnezeu mi-a arătat drumul spre ele” – scrie Columb într-o scrisoare adresată doñei Juana de la Torros. El e versat ca un teolog în cărţile sfinte, Vechiul şi Noul Testament, în cărţile profeţilor. Pietatea fierbinte constituia probabil suportul său moral în vremuri în care toţi îl luau în derâdere, toţi se îndoiau de seriozitatea proiectului său.

Era când mândru şi înflăcărat, când disperat şi dezamăgit, descurajat şi închis. Poate meandrele vieţii, iluziile şi deziluziile l-au întărit sufleteşte, l-au înarmat în loc să-l dezarmeze. Columb era dintr-un alt aluat decât semenii săi.

Pregătirea

Prin documentul regal din 30 aprilie 1492 se ordonase „celor din Palos”, „să echipeze în termen de 10 zile corăbiile pentru expediţia pe mare a lui Cristóbal Colon, amiral al Mării Oceanice”. La 22 mai 1492 Columb prezentă la Paloş, pe atunci unul dintre cele mai active porturi ale Castiliei, ordinul de a i se pune la dispoziţie trei caravele. Oraşul oferi numai două corăbii: „Mina” şi „Pinta”. A treia, „Santa Maria”, fusese contractată de Columb direct de la proprietarul ei, Juan de la Cosa. Ele vor deveni celebre, imortalizate, ca „Argos”, purtătoarea lui Iason şi a argonauţilor săi. Închise în pântecele lor,

echipajele vor înfrunta imensitatea oceanului, vor rezista furiei vânturilor şi a valurilor, spaimei şi coşmarului, deznădejdii şi lipsurilor. Numai două dintre ele erau caravele, „Santa Maria” era o *nao*, o ambarcaţiune mai mare şi mai grea. Umanistul italian de adopţiune spaniolă Pedro Martir de Angleria (Pietro Martire d’Anghiera) le aminteşte astfel: *Instanti* ex*regiojisco destinata sunt tria naviga*: *unum onerarium caleatum alia dus mercatoria levia sine caleis*, *quae ab Hispanis Caravelae vocatur*” („De îndată au fost alese din partea fiscului regal trei corăbii: una de transport cu cală, alte două negustoreşti şi uşoare, fără cale, ce erau numite de spanioli caravele”).

„Nina” şi „Pinta” erau nave uşoare. Prima avea circa 55 de tone, cea de-a doua era ceva mai mare, poate de peste 60 de tone. Din echipajul ei făcea parte marinarul care, primul, a zărit continentul necunoscut şi această caravelă a fost primul vas care s-a întors anunţând Lumii Vechi descoperirea Lumii Noi. „Santa Maria” nu a fost construită, ca celelalte două caravele, într-unul din şantierele de la Rio Tinto. Patria ei era Galicia, în nord-vestul Spaniei. Ea depăşea ca mărime celelalte două corăbii, avea circa 120 de tone. La ieşirea lor din Paloş, „Santa Maria” şi „Pinta” aveau vele pătrate, iar „Nina” – vele triunghiulare care au fost schimbate la Gran Canaria cu vele pătrate. Ca rapiditate „Nina” le întrecea pe celelalte două.

Cele trei corăbii aveau o singură punte şi erau joase la apă, dar cu suprastructuri înalte la provă. Pe „Santa Maria” se afla la pupă o construcţie (castel) cu două etaje: cel de jos era utilizat la păstrarea materialelor de navigaţie ale corăbiei (ancore, garline etc.), cel de deasupra, cu o suprafaţă mai mică, era „camera hărţilor”. Puntea era lipsită de suprastructură. Aici se ţineau bărcile, aici se găsea „bucătăria”, platforma rezervată compasului, în partea din faţă a punţii se mai găsea platforma de

observaţie, în timp ce o altă platformă îngrădită (*gabia* – cuşcă) se găsea amplasată pe arborele mare. Calităţile nautice ale vaselor erau excelente pentru acele vremuri. Ele puteau parcurge 10 – 15 mile italiene, adică 9 – 12 noduri sau 18 – 27 de kilometri, pe oră.

La construcţia corăbiilor, aşa cum era obiceiul, nimeni nu se îngrijise de condiţii elementare pentru oamenii cărora le fusese sortit să călătorească, deci să trăiască – nu se ştia cât – pe aceste nave. Numai căpitanul avea un fel de cabină. Marinarii dormeau de-a valma, înghesuiţi, pe lăzi, printre butoaie, bombarde şi falconete, în cală şi pe suprastructurile punţii la un loc cu şoarecii şi gândacii, aşternând deseori sub ei propria lor haină. Hamacele nu erau încă cunoscute europenilor, iar paturi aveau numai amiralul, comandanţii, ofiţerii secunzi, piloţii şi funcţionarii numiţi de coroană.

Cu toate deficienţele lor, cele trei corăbii s-au dovedit, cum a afirmat Columb, „*muy aptos por semehant efecho*”, adică „foarte potrivite pentru o asemenea treabă” şi au rezistat, prin construcţia lor solidă, marilor încercări ale expediţiei.

Din cine se compunea echipajul? Martin Alonso Pinzón, comandantul „Pinţei”, aparţinea unei cunoscute familii de constructori navali şi navigatori din Paloş. Din aceeaşi familie făceau parte şi ofiţerul secund (*maestre*) Francisco Martin, fratele lui Martin Alonso, iar fratele cel mai mic, Vicente Vânez, era comandantul „Ninei”. Pe „Pinta” se mai găsea, ca marinar şi vărul lor, Diego Pinzón. Erau cu toţii iscusiţi, încercaţi, stimaţi la Paloş şi influenţi. Fiind interesaţi în realizarea expediţiei, Pinzonii au depus eforturi deosebite pentru ca pregătirile să fie cât mai repede încheiate.

Din Moguer erau originari cei din familia Nino, care se bucurau acolo de o mare stimă; Juan, cel mai în vârstă, era unul din proprietarii vasului al cărui nume oficial fusese

„Santa Clara”, dar care a fost poreclit „Nina” („Copilă” în limba spaniolă), poate din gratitudine pentru proprietarul ei, poate fiindcă era cea mai mică navă din escadră. El slujea ca ofiţer secund pe „Nina”. Fratele său, Peralonso, era pilot pe „Santa Maria”, iar Francisco Nino, marinar în prima călătorie, ajunge pilot în a doua călătorie a lui Columb şi participă şi la cea de-a patra călătorie a navigatorului genovez. Cei trei Nino s-au dovedit deosebit de devotaţi proiectului şi cauzei acestuia. Din Moguer era şi Cristóbal Quintero, proprietarul „Pintei”, iar Juan Quintero va participa la toate patru expediţiile.

Funcţiile de comandanţi, de secunzi şi de piloţi erau deţinute pe „Santa Maria” – vasul-amiral – de Columb, Juan de la Cosa şi Peralonso Pinzón; pe „Nina” – Vicente Vânez Pinzón, Juan Nino şi Sancho Ruiz de Gama; pe „Pinta” – Martin Alonso Pinzón, Francisco Martin Pinzón, Cristóbal García Sârmento. Ei erau secundaţi de trei *contramaestre*. Pe corăbii se găseau şi trei „chirurgi”. Un notar (*escribano*), un inspector împuternicit al coroanei (*veedor real*) şi un bun bucătar (*repostero de esarados* del *Rey),* numiţi de coroană, tăceau de asemenea parte din echipajul celor trei corăbii. Prezenţa în calitate de translator a lui Luis de Torres, evreu convertit, cunoscător al limbilor ebraică şi arabă, demonstrează şi ea cu prisosinţă proiectul lui Columb de a atinge coastele continentului asiatic şi de a vizita imperiul Marelui Han, căci numai în Orient puteau fi necesare aceste limbi în tratativele eventuale cu principii localnici, în Cuba, în Española (Haiti), cunoştinţele de limbă ale lui Luis de Torres nu au găsit şi nu au putut găsi utilizare. Dar aceasta n-avea de unde s-o ştie Columb în momentul pregătirii expediţiei.

Marinarii erau în număr de 90: 40 pe „Santa Maria” şi câte 25 pe celelalte două caravele. Erau cu precădere spanioli, unul era originar din Murcia şi vreo zece basci

din Calicia. Majoritatea era din Palos, Moguer şi din alte oraşele şi porturi ale Andaluziei, în cea mai mare parte oameni pricepuţi, recrutaţi din rândurile marinarilor, pescarilor, călăfătuitorilor sau meşteşugarilor (dulgheri, fierari, dogari etc.) din porturi. Nu era vorba deci, după cum s-a susţinut multă vreme în mod eronat, de o adunătură de răufăcători graţiaţi, de hoţi şi tâlhari, eliberaţi ad-hoc din închisori, de oameni din drojdia societăţii: numai patru erau delincvenţi, unul condamnat la moarte pentru omucidere şi trei prieteni care l-au ajutat să evadeze. Străini, în afară de Columb, erau patru: un portughez, un genovez, un calabrez şi un veneţian.

Spre „Indii”.

„Pornirăm vineri în ziua de 3 august 1492 la orele opt din insula (*de la barra*) Saltes şi navigarăm împinşi de o puternică briză (*virazon*) până la apusul soarelui către sud, cale de 60 de mile, adică 15 leghe şi apoi către sud-vest şi sud, cuart la sud-vest şi sud, pe drumul spre Canare”. Cu această, aparent banală, frază începe după un Cuvânt înainte, *Jurnalul de bord* al lui Cristofor Columb. Se consemna geneza unei fapte nemuritoare, preambulul înfruntării biruitoare a Oceanului, al descoperirii unei noi lumi. Era prologul victoriei, îndrăznelii şi tenacităţii; pentru Columb, prologul împlinirii, după atâta umilinţă şi înjosire.

După şase zile apăru la orizont Gran Canaria. Columb lăsă aici corabia „Pinta”, pentru a fi reparată, iar el continuă călătoria spre Gomera şi apoi la Las Palmas, între timp „Pinta” fu reparată, i se ridică un catarg nou, fu călăfătuita, iar velele „Ninei”, schimbate. Vineri, la l septembrie 1492, mica flotilă părăsi Las Palmas şi acosta a doua zi la San Sebastián, portul Gomerei. Aici fură încărcate noi provizii şi apoi, dis-de-dimineaţă, în ziua de 6

septembrie, Columb porni în călătoria sa spre necunoscut. Peste trei zile, sâmbăta 8 septembrie, contravânturi împinseră caravelele spre apus. Duminică, amiralul luă o hotărâre stranie, în Jurnalul său de bord, accesibil oricui, el se decise să introducă alte cifre, mai mici decât cele reale, care indicau distanţa efectiv parcursă. E unicul caz „celebru" cunoscut, în care un comandant de navă a camuflat adevărul, distanţa autentică a itinerarului parcurs. Scuza lui Columb în această privinţă explică măsura luată: „parcurseră 60 de leghe din zori şi până în noapte… dar nu înregistra decât 48 de leghe pentru ca oamenii să nu cârtească împotriva călătoriei prea lungi". Pe harta sa însă, Columb înregistra distanţele parcurse efectiv. Pentru aceasta, el se folosea de un cuadrant – segment de cerc de 90°, din lemn, cu ajutorul căruia orientarea se făcea după o stea fixată ca punct de orientare, în timp ce direcţia se stabilea, cu aproximaţie, cu ajutorul compasului. Experienţa amiralului şi a piloţilor, uşurinţa cu care Columb descifra semnele naturale, pe cer şi în apă, au constituit factori importanţi care au suplinit deseori lipsa unor instrumente de bord eficiente, necunoscute, de altfel, în acea vreme. Viteza se aprecia după ochi. Întrucât continua să navigheze în aceeaşi direcţie, munca nu s-a dovedit dificilă, în schimb situaţia va fi aproape fatală la întoarcere, când în loc de a se ajunge în Spania, au nimerit pe teritoriu portughez.

Zile întregi navele continuau să navigheze spre apus, la o latitudine aproape complet lipsită de furtuni. Zilele treceau plictisitoare, în continuă aşteptare. Marinarii deveniseră apatici, încordarea aşteptării, teama de necunoscut, făcură loc treptat unei indiferenţe periculoase. La 13 septembrie, la începutul nopţii, acul busolei arata nord-vest, iar în dimineaţa următoare, nord-est Era fenomenul declinaţiei magnetice înregistrat şi de către Columb. O miraculoasă dâra de foc, văzută căzând din cer

la o distanţă de vreo 4 – 5 leghe de corăbii, agită şi întrista pe oameni care vedeau în aceasta un semn de rău augur. Era un fenomen meteoric. Duminică, 16 septembrie, cerul se acoperi de nori, plouă puţin. Aerul era temperat, dimineţile frumoase ca în luna aprilie în Andaluzia, cum constată Columb.

Deodată zăriră în apa mării, o iarbă foarte verde, desprinsă parcă de puţina vreme de pe vreun mal: escadra pătrunsese în Marea Sargaselor, acea parte din Oceanul Atlantic între insulele Bermude, arhipelagul Antilelor şi cel al Azorelor, acoperită de o masă imensă de alge. Era un uriaş covor de plante, galben-verzui. Neliniştiţi la început, marinarii se obişnuiră şi cu noul peisaj, în schimb produse nelinişte declinaţia magnetică, adică creşterea tot mai mare a devierii acului busolei de pe „Santa Maria”. Lumea era speriată, credeau că flotila ar fi pătruns într-un loc în care normele compasului n-ar mai fi valabile, deci nu se vor mai putea orienta *şi* vor pieri în nemărginirea apelor. Pentru a-i linişti, Columb trebui să-şi convingă oamenii că nu acul busolei e de vină, ci Steaua Polară, care şi-a schimbat poziţia.

În Jurnalul său de bord Columb nota diferite semne care ar fi indicat apropierea uscatului: plante, un rac viu, scăderea salinităţii apei, pescăruşi, înzestrat cu un viu simţ al naturii care nu-l părăsea niciodată, amiralul era tulburat. El speră, crede şi se autoconvinge ca pământul e aproape. Socotise doar că pământul trebuia să apară la 750 de mile de insulele Canare.

Continuară să navigheze ziua şi noaptea. Noi semne prevestitoare: ceaţă, pelicani, o balenă. Mai trecură câteva zile. Uscatul mult aşteptat însă nu apărea. Continuară să navigheze în volte, păstrând direcţia vest – nord-vest, apoi nord-vest şi apoi din nou pe „drumul cel bun, care era spre apus”. Vânturi contrarii abătuseră, probabil, navele din calea lor.

În ziua de marţi, 25 septembrie, amiralul se sfătui cu Martin Alonso Pinzón cu privire la situaţie, în aceeaşi zi, pe la apusul soarelui, Pinzón strigă de pe puntea caravelei sale: „Pământ! Pământ!” Zece mii de maravedís era suma promisă celui care, primul, va zări, va descoperi uscatul. Oamenii fură cuprinşi de un entuziasm de nedescris. Amiralul ordona să se schimbe direcţia spre sud-vest, acolo, unde părea să fi apărut pământ. Dar pământul se dovedi a fi fost doar un nor îndepărtat. Entuziasmul făcu loc mâhnirii. Mai trecură câteva zile, navele îşi urmau drumul tot spre apus. Columb continua să comunice oamenilor săi cifrele reduse „pentru a nu li se părea călătoria prea lungă”. De la 26 septembrie până la l octombrie străbătuseră 382 de mile, în timp ce la începutul călătoriei reuşiseră să parcurgă până la 170 de mile în 24 de ore. Marea era calmă. Apărură din nou păsări, peşti zburători. Agitaţia echipajelor nu scăzu, dimpotrivă, se pare că unii ar fi avut intenţii sinistre, căci Columb, calm, îi lămuri că ei îl pot ucide, dar urmarea va fi că ei vor fi spânzuraţi cu toţii când se vor întoarce, fără el, în Spania.

Tradiţia Columbiană a susţinut existenţa unor acte de nesubordonare, care ar fi pus în pericol viaţa amiralului. Datele despre aceste acte, oferite mai târziu cu prilejul litigiului dintre Coroană şi succesorii lui Columb, au generat versiunea despre tulburările de pe corăbii, provocate de faptul că echipajele erau nemulţumite şi insistau să se întoarcă în Castilia, Valoarea acestor mărturii e redusă, căci Coroana, în tendinţa ei de a micşora meritele amiralului, influenţase pe martori în această direcţie – tulburările ar fi fost o dovadă a nemulţumirii provocate de conducerea lui Columb – în schimb ele plasau într-o lumină favorabilă pe Pinzoni, care-şi atribuiră cinstea descoperirii Lumii Noi. Nu încape îndoială, frământări au avut loc, au răbufnit nemulţumiri. O spune şi Columb: „*habian comenzado a murmurar de-l*

viaje” („au început să cârtească împotriva drumului”), o afirmă, cu exagerări, Las Casas în *Historia de Las Indias*, o susţine unul dintre cei mai vechi cronicari ai evenimentelor, umanistul Pedro Martir de Angleria: „*Hispani comites murmurare primum secreto coeperunt, apertis mox conuiciis urgere, deperimendo cogitare, demum vei în mare proijdendo, consulebatui*” („Mai întâi ofiţerii spanioli au început să cârtească în taină, apoi să ameninţe făţiş, să se gândească la omor, iar pe urmă au hotărât să-l arunce în mare”). Nemulţumirea s-a redus, probabil, la proteste, fraze şi cuvinte jignitoare. La o revoltă armată făţişă nu s-a ajuns însă şi nu s-a putut ajunge; Columb reprezenta autoritatea regilor catolici şi un atentat asupra persoanei sale ar fi avut consecinţe funeste pentru făptaşi. Şi ei o ştiau.

La 7 octombrie, cei de pe „Nina” înălţară un pavilion în vârful catargului şi traseră o salvă de tun, înştiinţând că descoperiseră pământ. Dar pământul nu se ivi la orizont. Apariţia unui mare stol de pasări care zburau dinspre nord spre sud-vest determina pe amiral să renunţe la drumul spre apus şi să se îndrepte spre vest sud-vest. Era, inconştient, o decizie de o deosebită importanţă. Dacă Columb ar fi continuat să navigheze în vechea direcţie, spre vest, vasele sale împinse de Golistream ar fi naufragiat undeva pe coastele Floridei. Navigară deci spre vest sud-vest, pe o mare liniştita „ca fluviul Sevillei”, într-o atmosferă plăcută. „Aerul e foarte cald, ca în aprilie la Sevilla – notează amiralul – şi e o plăcere să-l respiri. Atât e de înmiresmat”.

Era miercuri, 10 octombrie 1492. Continuară drumul, în ciuda protestului oamenilor care, se plânseră de lungimea călătoriei ce li se părea prea greu de îndurat. Dar amiralul îi însufleţi cât putu şi le dădu bună speranţă în câştigurile pe care le puteau dobândi”. Columb era decis să nu se întoarcă. El spuse oamenilor săi că nu are niciun rost să se

tânguie „pentru că el hotărâse să meargă în Indii”. Probabil, la întrunirea celor trei comandanţi din 9 octombrie, pe bordul „Santei Maria” Columb reuşise să convingă şi pe fraţii Pinzón în acest sens. La 11 octombrie marea deveni mai agitată. Apărură noi semne prevestitoare de uscat: o trestie, un baston încrustat, o creangă de mărăcine plină de fructe roşii, ce părea tăiată de curând. Cu două ore înainte de miezul nopţii, Columb, stând pe puntea înaltă a pupei, văzu chiar o lumină, dar nu cuteză să afirme că e pământ.

Pământ!

Conform tradiţiei istorice, la ora 2 după miezul nopţii marinarul Rodrigo de Triana, care era de serviciu pe caravela „Pinta”, zări la orizont o fâşie de ţărm. De data aceasta nu mai încăpea vreo îndoială. De la distanţă se auzeau zgomote, aerul era încărcat de miresmele pădurii tropicale, *„Fuocco! Terra!”* (Foc! Pământ!) – strigă marinarul. America se găsea la o depărtare de două mile.

Aşteptară să se facă ziuă. Era vineri, 12 octombrie 1492 şi ajunseră la o insulă lungă de vreo 20 de kilometri situată la 24° latitudine nordică şi 74° 30 longitudine estică. Cu pânzele strânse, corăbiile se lăsară în voia valurilor. Fusese o noapte deosebită: nimeni n-a închis ochii, în această noapte istorică, poate cea mai luminoasă a vieţii sale, Columb a fost cuprins nu numai de emoţia descoperirii, de sentimentul victoriei, de mulţumirea atingerii ţelului urmărit cu atâta tenacitate. Era şi începutul unor mari fapte, al unei vieţi şi cariere glorioase. Amiralul nu putea şti că începutul rolului său istoric era într-un anumit sens şi sfârşitul acestuia şi că posteritatea va întipări pe veci tocmai acest moment, al descoperirii, care a pus în contact două civilizaţii, două lunii.

S-a luminat de ziuă. Amiralul, însoţit de Martin Alonso

Pinzón şi de Vicente Vânez, comandantul „Ninei”, se îndreptă cu barca spre uscat, însoţit de oameni înarmaţi, între care şi secretarul Rodrigo de Escobedo şi veerfor-ul Rodrigo Sánchez de Segovia, pentru a fi martorii luării în stăpânire, în numele regelui şi al reginei, a insulei descoperite, în cinstea patronului care i-a ocrotit, Columb botează această insulă, numită de băştinaşi Guanahani, cu numele de San Salvador. Se pare, după toate probabilităţile, că e vorba de actuala insulă Watling, din arhipelagul Lucayas sau Bahamas. Cei de faţă îl salutară pe Columb ca amiral şi viceregе şi îi jurară supunere. Băştinaşii, goi, bine făcuţi, frumoşi la trup şi la chip, au fost la început timoraţi, apoi, după ce îşi reveniră, îi înconjurară din toate părţile pe europeni, le pipăiră hainele cu o naivitate puerilă. Bonetele roşii şi şiragurile de mărgele de sticlă pe care le oferiră spaniolii le provocară o bucurie deosebită. Ei nu aveau arme. Nu cunoşteau fierul. Columb nu se îndoia că avea în faţa „*indios*”, indieni, adică locuitori ai Orientului asiatic.

De pe acum se profilează gesturi şi apar atitudini cu consecinţe grave pentru teritoriile în curs de descoperire. Este vorba de obsesia aurului şi de încercările de creştinare. De altfel, Columb a notat la 13 octombrie 1492: „Eu eram atent la orice lucru şi mă străduiam să aflu dacă prin acele locuri există aur... m-am hotărât să-mi continui drumul către sud-vest în căutare de aur şi de pietre preţioase”. El constată că băştinaşii „trebuie să fie buni slujitori şi iscusiţi” şi aceasta îl face să sugereze monarhilor săi următorul proiect: „Dacă alteţele voastre ar porunci fie a-i aduce pe toţi în Castilla, fie a-i ţine ca robi în propria lor insulă, acest lucru s-ar puteai face cu uşurinţă, deoarece cu vreo 50 de oameni pot fi ţinuţi cu toţii în supunere şi se va putea face cu ei tot ce veţi voi”.

În această frază şi în cele precedente se întrevăd idei şi fapte care vor duce la transformarea expediţiilor de

explorare, de descoperire, în expediţii de pradă şi colonizare.

În seara zilei de 14 octombrie Columb părăsi insula San Salvador şi atinse în ziua următoare o altă insulă, pe care o numi Santa Maria de la Concepción (azi Rum). Apoi descoperi o insulă cu o formă alungită şi o porecli Fernandina (azi Long Island). Aici, europenii văzură pentru întâia oară hamace: „paturile şi aşternuturile pe care dorm aceşti oameni sunt un fel de plase de bumbac”.

În căutarea imperiului Marelui Han

Spaniolii trecură din insulă în insulă. Descoperiră São Metobella, (azi Crooked Island), rămânând uimiţi de tot ce vedeau, oamenii prietenoşi, de vegetaţia bogată. Dar căutarea de aur, devenită obsesie, ajunse principala preocupare. Indienii pomeneau mereu despre un rege „care are asupra sa mult aur”. Or, acesta nu putea fi decât Marele Han şi insulă pe care locuia şi pe care băştinaşii o numeau Colbă trebuia să fie Cipangu. Columb se decise să pornească spre acea insulă, să obţină acolo aur şi mirodenii şi apoi, când va da de continent, să înainteze până la cetatea Quisay (Quin-say la Marco Polo), „spre a da Marelui Han scrisorile alteţelor voastre şi să-i cer răspunsul cu care să mă întorc în Europa”.

Navigară din nou, mai multe zile. Sâmbăta, 27 octombrie, zăriră din nou pământ, iar duminică pătrunseră, navigând în volte, pe gura unui fluviu care curgea printr-o vale largă, mărginită de munţi. Indienii din Guanahani pe care îi luase cu sine îi arătară prin gesturi amiralului ca pământul acesta este foarte mare şi că nu poate fi înconjurat cu canoele lor nici în 20 de zile. Amiralul boteză insula Juana (azi Cuba) în memoria principelui moştenitor al Spaniei. O vegetaţie luxuriantă, arbori înverziţi şi plini de fructe, ciripit de păsări, dar

niciun palat, niciun templu. Dacă acest pământ nu e Cipangu, atunci – conchide Columb – trebuie să fie Cathay. Arătând spre mal, indigenii repetau mereu cuvântul „Cubanacân” şi Columb era convins că ei vorbeau de Marele Han. Amiralul se hotărî să trimită pe uscat pe tălmaciul său, Luis de Torres şi pe Rodrigo de Jerez, care vizitase Guineea, însoţit de doi indieni.

Cu ajutorul cvadrantului, Columb calculă poziţia: 42° latitudine nordică, în realitate însă era jumătate din această cifră. Să fi fost o eroare de calcul, care-l convinsese şi mai mult pe navigatorul genovez că pământul descoperit trebuie să fie continentul asiatic şi nu Cipangu, sau schimbase dinadins cifra, pentru a păstra secretul drumului parcurs? Aşteptând pe cei doi emisari, Columb şi echipajul celor trei nave se hrăniră din belşug cu batatas, cartofi dulci, necunoscuţi în Europa, cu fasole şi bob şi cu carne de păsări. Atitudinea lui Columb faţă de indieni era ambiguă, nesinceră chiar. El recunoaşte blândeţea, serviabilitatea lor, subliniază grabă cu care îi ajutau pe spanioli. Columb, descoperitor, dar şi conquistador, se frământa însă cum să tragă foloase de pe urma indigenilor, îi vrea transformaţi în robi ai Spaniei, vrea aurul pe care nu-l au şi nu ia măsuri de intimidare numai pentru că speră să afle mai uşor unde se găsesc zăcămintele de aur. Aurul devine chinul, obsesia, nădejdea sa. Un vis care va rămâne neîmplinit.

Torres şi Jerez s-au întors tară a fi găsit pe Marele Han, fără ca locuitorii, atât de ospitalieri, să fi recunoscut scorţişoara, piperul şi alte mirodenii arătate de spanioli, în schimb, s-au întâlnit cu mai „mulţi oameni… cu tăciuni în mâini şi cu anume ierburi parfumate”. Era tutunul, care va aduce în viitor cu mult mai mari beneficii decât aurul şi mirodeniile pe care amiralul le căutase zadarnic. Descoperiră şi cercetară alte insule. Poate aceste nesfârşite peregrinări cu care nu era de acord, poate

dorinţa de a acţiona pe cont propriu, îl determinară pe Martin Alonso Pinzón să plece cu „Pinta”, împotriva voinţei amiralului, deci să se despartă de celelalte două nave. Pinzón reveni, căindu-se, abia la 6 ianuarie 1493.

Între timp, amiralul continuă să cerceteze coastele Cubei convins că este vorba de continentul asiatic şi notează cu vădit talent literar şi lux de amănunte impresiile sale despre relief, despre ape, vegetaţie şi oameni. Boteză diferitele extremităţi ale coastei: Cabo del Pico (capul Piscului), Cabo de la Campana (capul Clopotului), Puerto Santo, Cabo Alfa y Omega, într-un loc notează detalii de o excepţională valoare istorică, „locuinţele erau atât de mari încât puteau să adăpostească mulţi indivizi” şi aminteşte că un craniu găsit într-un coşuleţ aparţinuse strămoşului familiei din care „coborâseră toţi locuitorii unei case”. De altfel, cu aceeaşi perspicacitate, va notă mai târziu, în februarie 1493, în scrisoarea-raport către Luis de Santangel; „N-am putut afla dacă posedă bunuri proprii, dimpotrivă, mi s-a părut că au toate lucrurile în comun”.

Joi, 6 decembrie, navigând în preajma capului Alfa y Omega, Columb zări în direcţia nord-est o regiune muntoasă. Era insula Haiti, pe care Columb o numi Española (în formă latinizată mai târziu: Hispaniola), întrucât câmpiile frumoase îi aminteau de cele ale Castiliei. Porturi, promontorii, insule mărunte primiră nume spaniole: Cabo de la Estrella, Cabo Cinquin, Puerto de la Concepción, Isola de la Tortuga etc. Băştinaşii, după ce trecuseră peste spaima primelor momente, veniră în întâmpinarea spaniolilor, oferindu-le fructe, cartofi, pâine din „m-am”, peşte, raţe. Nici pomeneală de paiaţe, de fast, de bogăţiile descrise de Marco Polo. Columb puse teama indienilor, foarte circumspecţi la început, pe seama oamenilor Caniba, care ar trăi pe un teritoriu întins şi îndepărtat şi care îi atacau deseori şi îi răpeau pe insulari.

Caniba nu puteau fi pentru amiral decât oamenii Marelui Han, care atacă şi răpesc pe insulari şi apoi îi mănâncă. La 16 decembrie Columb se întâlni cu un cacic (*cacique*), şef al unui trib numeros. După două zile o căpetenie şi mai importantă îl vizită pe „Santa Maria”, aducând două plăcuţe subţiri de aur. Apoi urmă vizita unei alte căpetenii, Guacanagan.

Spaniolii se străduiră să afle ştiri despre aurul ce s-ar găsi pe insula Española. Amiralul era tot mai convins că în sfârşit a dat de El Dorado, de ţara aurului şi se decise să facă totul pentru a găsi locurile de unde se extrăgea metalul preţios: „Dumnezeu să mă ajute, în marea mila sa, să găsesc acest aur, vreau să spun mina de unde ei îl extrag”. Întrucât indienii desemnau acest loc cu termenul Cibao, Columb era convins că acesta nu poate fi decât o formă viciata a cuvântului Cipangu.

În noaptea de Crăciun, echipajele ambelor caravele, epuizate de nesfârşitele călătorii, îşi permiseră o odihnă binemeritată. Columb, care în timpul navigaţiei nu părăsise niciodată puntea de comandă, văzând calmul care domnea pe mare, lăsa comanda pe seama pilotului. Juan de la Cosa, care era de serviciu, aţipise şi el, lăsând în prealabil cârma pe seama unui tânăr matelot lipsit de experienţă. „Santa Maria”, împinsă de curent, se împotmoli într-un banc de nisip. Cu toate străduinţele depuse, nu reuşiră să salveze nava ce avea o mare spărtura. Amiralul porunci să se taie catargul, pentru a uşura corabia. Dar nici această măsură nu se dovedi de folos. Cu ajutorul indienilor luară din corabie obiectele necesare, iar oamenii trecură pe singura navă ce le-a mai rămas, pe „Nina”. Columb văzu însă în pierderea caravelei un semn divin, o prevestire. Pieirea „Santei Maria” trebuia răscumpărată prin aşezarea în acest loc a unei părţi din membrii echipajului care nici aşa nu încăpeau pe „Nina”. Şi amiralul dădu curs acestui îndemn, „urmare a voinţei

divine care voia ca el să lase colonişti”. O parte din oameni rămaseră pe insulă. Erau în total 39, sub comanda lui Diego de Arana. Între ei, Luis de Torres, secretarul Escobedo, medicii, toţi încântaţi să rămână aici, în perspectiva de a găsi aur şi de a scăpa cu viaţa, căci întoarcerea în Spania i se părea îndoielnica. Prudenţa elementară impuse ridicarea unei fortăreţe de lemn, Fuerte de la Navidad, prima aşezare spaniolă în Lumea Nouă.

Spre patrie

După ce îşi luară rămas bun de la Guacanagan şi de la colonişti, amiralul ordonă să se ridice ancora în ziua de 4 ianuarie 1493. „este două *zile* se întâlniră cu „Pinta” şi, după ce „Nina” fu reparată şi călăfătuita, ambele caravele ajunseră în Golful de las Flechas. Aici de indieni cigayos, mai puţin paşnici. Avu loc prima ciocnire, soldată însă fără victime. Aflând cele petrecute, amiralul „pe de o parte se mâhni, pe de alta se bucură, pentru că era bine ca insularilor să le fie frică de creştini”. Părăsiră apoi insula, navigând spre est nord-est, apoi în direcţia nord-est, spre Spania. Din nou jocul întâmplării: un calcul greşit de latitudine făcu posibilă întoarcerea în Europa. Schimbând direcţia, amiralul părăsi zona alizeelor, care – fără această deviere – ar fi făcut imposibilă revenirea în patrie.

La început marea era relativ calmă, vremea plăcuta, înaintau destul de repede. Apoi vremea se schimbă, cerul deveni întunecos şi ploios. Vântul spori viteza caravelelor; străbătură 886 de mile în zilele de 4 – 7 februarie 1493. Din această perioadă datează celebra scrisoare-raport a lui Columb, adresată lui Luis de Santangel şi considerată ca prima veste despre marea descoperire. Textul ei, redactat în ciornă de Columb, a fost prelucrat, probabil, de secretarul său. Scrisoarea a constituit sursa primelor

informaţii despre Lumea Nouă şi a trezit un interes colosal în Europa. Traducerile şi ediţiile ei din anii 1493 – 1500 se numără cu zecile.

Marţi, 12 februarie, marea deveni foarte agitată. Furtuna puse corăbiile în pericol, în noaptea de joi, 14 februarie, furia furtunii crescu în intensitate şi valuri uriaşe împiedicară navele să înainteze, în faţa stihiei dezlănţuite, „Nina” şi „Pinta” se lăsară purtate de vânt şi valuri, în voia sorţii. „Pinta” dispăru din vedere. Toţi – scrie amiralul – se socoteau pierduţi, căci primejdia cumplită era sporită de faptul că „Nina” nu avea balast. Sub presiunea fricii de moarte, Columb şi echipajul său îşi puseră nădejdea în rugăciuni, unii jurară să meargă ca pelerini în locuri sfinte, alţii să facă penitenţa „în cămăşi” la procesiuni, dacă vor scăpa cu viaţă.

La 15 februarie cei de pe „Nina” văzură o insulă. Era Santa Maria, din arhipelagul Azorelor. Abia luni, la 17 februarie, reuşiră să acosteze în portul San Lorenzo. Insula aparţinea portughezilor. Amiralul, încrezător în starea de pace ce domnea între Spania şi Portugalia, trimise pe uscat o barcă cu câţiva oameni de pe „Nina”. Portughezii îi luară prizonieri. Columb se văzu obligat să pornească din nou în larg. Naviga în direcţia insulei Sf. Mihail, dar nu se putea avânta, căci rămăsese numai cu trei marinari pricepuţi şi cu câţiva muşi, restul fiind oameni lipsiţi de cunoştinţe în arta navigaţiei. Amiralul făcu cale întoarsă şi după îndelungate tratative obţinu să i se elibereze oamenii reţinuţi. Apoi continuă să navigheze zile în şir spre răsărit, când un nou uragan se abătu asupra lor.

„Nina” era ameninţată să se scufunde. Oamenii, istoviţi, se cramponau de frânghii şi de bârne, de tot ce plutea pe puntea inundată a corăbiei.

În noaptea de 3 martie apăru la orizont conturul întunecat al ţărmului. „Nina”, grav avariată, ajunse la gurile fluviului Tajo şi arunca ancora în portul Restelo,

Amiralul se adresă regelui João al II-lea, rugându-l să-i acorde o audienţă. Regele portughez îl primi pe Columb în ziua de sâmbăta, 9 martie, la mănăstirea Santa Maria des Virtudes, la 45 de kilometri distanţă de Lisabona. Regele ascultă relatarea amiralului, silindu-se să ascundă faţă de fostul său solicitant, sub un zâmbet binevoitor, sentimentele de care era cuprins. La început declară lui Columb că ţările descoperite de el ar aparţine Portugaliei, pe baza stipulaţiilor acordului de la Alcâcovas din 1479, prin care se interzicea corăbiilor castillene accesul în apele ce udau coastele vestice ale Africii. Columb făcu faţa insinuărilor şi reuşi, după o nouă convorbire, să i se acorde permisiunea de a pleca. La 13 martie, „Nina" ridica ancora, întinse velele şi se îndreptă spre Sevilla. Peste două zile pătrunse în gurile lui Rio Tinto.

Între timp, Martin Alonso Pinzón ajunsese cu „Pinta" în portul Bayona din Galicia. Încercarea sa de a fi primit la curte eşuă. I se refuză o audienţă şi i se ordonă să-l aştepte pe amiral. După spusele lui Hernando Colon, Pinzón ar fi murit după câteva zile, de deznădejde şi durere.

Pe Columb îl aştepta la Palos o primire entuziastă. Obosit, amiralul se retrase însă, pentru o săptămână, la mănăstirea La Râbida. Între timp, maiestăţile lor, în acea vreme la Barcelona, fură înştiinţate despre succesul expediţiei. Prin scrisoarea din 30 martie Columb fu invitat la Barcelona. Regii îl intitulează „*Don Cristóbal Colon, nuestro almirante delmar Oceano e Visorregy Goberandor de las islas que se han descubierlo en las Indias*". Scrisoarea îl găsi pe Columb la Sevilla, unde aştepta ordine de la Curte. Regele şi regina trimiseră în întâmpinarea „amiralului mării oceanice" pe unul dintre ofiţerii cei mai distinşi să-i ureze bun venit în numele lor, să-i comunice dispoziţiile şi să-l invite la Barcelona.

Drumul de la Sevilla la Barcelona a fost un adevărat triumf. De pretutindeni veneau oameni care aflaseră

despre expediţie şi despre descoperirea Indiilor, ca să-l întâmpine pe amiral şi să admire tot ce fusese adus de peste ocean: indieni cu brăţări şi salbe, cu lănci şi vase în mâini şi papagali pe umeri, animale împăiate, plante rare, purtate într-un mare alai. La Barcelona, poate în Plaza del Palacio, în faţa Curţii, a înalţilor demnitari, Columb făcu relatarea expediţiei sale. Ascultau cu atenţie regii, principele don Juan, infanţii, gratizii, nobilii, cavalerii, întruniţi aici. Columb însă nu se mulţumea numai cu trecutul. El dorea să continue aventura începută, să-l caute pe Marele Han, să găsească aur, să-i convertească pe păgâni. Citi concurenţi, citi duşmani, câtă invidie şi ura vor naşte aceste clanuri! Deocamdată. Columb cunoaşte culmea gloriei. Săptămâni în şir participa la serbările de la Curte. E consultat în chestiuni de politică internaţională, iar arhiepiscopul de Toledo îl primeşte cu onoruri regale.

La 28 mai 1493 amiralul primi o nouă confirmare a privilegiilor şi prerogativelor sale, un blazon cu armele Castiliei şi ale Leonului, pe care se mai aflau un castel şi un leu cu insule aurii pe un fond marin şi cinci ancore în colţuri. Blazonul purta legenda: *for Castilia e por Leon nuevo mundo hallo* Coulomb”.[48] Columb a dat Castiliei şi Aragonului o lume nouă.

9

Din nou în larg

Le merite de Christophe Columb n esptas d’avoir, sans le savoir, de l’Ancien Monde gagne le Nouveau, mais d’en entre revenu.
Pierre Chaunu, L’Amérique et les Ameriques. De la Prehistoire a nos jours

48 Descrierea detaliată a blazonului, la Gonzalo Fernandez de Oviedo. *Historia general y natural de las Indias*, ed. De Juan Perez de Tudela Bueso, voi. I, Madrid, 1959, p. 32.

Se încheiaseră festivităţile de la Curte. Columb îşi văzuse visul împlinit, speranţele realizate: i se conferise dreptul de blazon, i se confirmaseră titlurile concedate prin capitulaţiile de la Santa Fé, i se acordase suma de 335.000 de maravedís şi chiar gratificaţia de 10.000 de maravedís, cuvenită de fapt matelotului Rodrigo de Triana, revendicată însă de Columb. Nedreptăţit, de Triana părăsi Spania şi trecu, în Maroc, la Islam.

Triumful purta însă în sine germenele declinului, căci declanşase invidia, ura, calomniile. Juan de Fonseca, arhiepiscopul de Sevilla şi alţii se străduiră se tempereze iniţiativa navigatorului genovez, să-i paralizeze activitatea. Sarcina istorică a lui Columb era, de fapt, încheiată.

Competiţie diplomatică şi un tratat

Problema asigurării stăpânirii asupra pământurilor descoperite şi a celor ce urmau a fi descoperite în viitor va avea implicaţii internaţionale. Descoperirea lui Columb a produs nelinişte la Curtea portugheză. Spania încercă să obţină sprijinul papei Alexandru al VI-lea Borgia, faţă de protestele sau de pretenţiile portugheze, căci papalitatea era forul suprem care sancţiona stăpânirea unor teritorii noi. Ea consfinţise deja, înainte de anul 1492, prin câteva bule, ca *Dum diversas* din 1452, *Romanus pontifex* din 1455 şi *Inter caetera* din 1456, *smaeterni regis* din anul 1481, autoritatea portughezilor asupra teritoriilor descoperite din Africa până în Indii.

Imediat după descoperirea „Indiilor” de către Columb, monarhia spaniolă trecu la ofensivă diplomatică în vederea asigurării plenipotenţei sale asupra drumului spre vest şi a teritoriilor descoperite.

Spaniolul Rodrigo Borgia, devenit papă şi cu sprijin castillan, se arătase favorabil cererii spaniole, în luna

aprilie fu concepută bula *Inter caetera*, datata oficial la 3 mai 1494. Ea cuprindea referiri la insulele şi pământurile descoperite de Columb în timpul călătoriilor spre apus şi sancţiona stăpânirea regilor Ferdinand şi Isabella asupra acestor teritorii, cât şi asupra teritoriilor ce urmau a fi descoperite în această direcţie, în viitor, întrucât însă João al II-lea, regele Portugaliei, pretindea că aceste teritorii aparţin de drept Portugaliei, era necesară o nouă bulă, în care să se facă o delimitare a sferelor de influenţă şi a intereselor de stat portugheze de cele spaniole. Instrucţiuni noi au fost date solului Spaniei de la Curia pontificală şi rezultatul a fost emiterea a doua noi bule (a doua bulă *Inter casiera* şi prima bulă *Eximie devouonis*), la 28 iunie şi 3 iulie, dar datate 4 mai şi 3 mai 1493. Bula *Inter caetera* din 4 mai includea, pe lângă detaliile vechi şi termenul de „linie de demarcaţie”. Pe globul terestru, a cărui formă sferică a fost acum recunoscuta şi de biserică, suveranul pontif trasase o linie situată la 100 de leghe vest şi sud de insulele Azore şi de Insulele Capului Verde. Tot ce s-a descoperit şi ce se va descoperi în viitor, la apus de această linie ce unea polul arctic cu cel antarctic, urma să aparţină Castiliei. Un meridian simetric tăia suprafaţa opusă a Pământului. Bula din 3 mai (respectiv 3 iulie) *Eximie devotionis*, deci a doua bulă cu aceeaşi dată care repetă detaliile celeilalte bule din 3 mai, cuprindea şi unele referiri la drepturile portughezilor în Africa.

Condiţiile acestei donaţii fără precedent, a unor teritorii a căror existenţă şi întindere nu erau cunoscute, denotă nu numai dezinvoltura cu care opera Curia romană, dar şi relativitatea cunoştinţelor geografice.

Între timp au continuat să se desfăşoare tratative diplomatice directe între Spania şi Portugalia. Pe la mijlocul lunii august, portughezii protestară hotărât împotriva liniei de demarcaţie, fixată prin bula din 4 mai. Monarhia spaniolă interveni din nou şi obţinu, la 25

noiembrie, o nouă bula *Dudum saquidem*, prin care erau confirmate drepturile şi suveranitatea spaniolilor asupra pământurilor descoperite sau ce vor fi descoperite în vest, chiar dacă aceste pământuri s-ar afla la răsărit şi la sud de India şi ar ţine de această ţara. Aceste diplome nu aveau însă eficienţă. Era necesar să se ajungă la o înţelegere diplomatică cu Portugalia. Creşterea prestigiului Spaniei, recuperarea unor teritorii de la francezi şi rezolvarea, cu succes, a unui important diferend cu Franţa, a oferit lui Ferdinand şi Isabellei avantaje diplomatice în această dispută. Graţie şi spiritului conciliant al spaniolilor s-a încheiat în urma unor convorbiri oficiale, la 7 iunie 1494, celebrul tratat de la Tordesillas, localitate din Castilia veche, pe Ducro, la sud-vest de Valladolid. Roma era prezentă în calitate de arbitru şi de terţă putere. Linia de demarcaţie a fost deplasată la 370 de leghe vest de Insulele Capului Verde. Orice teritoriu ce va fi descoperit la est de această linie urma să aparţină portughezilor. La zece luni după ratificarea tratatului, ambele părţi erau obligate să trimită una sau mai multe caravele, cu piloţi şi astronomi pricepuţi, care să plece din Gran Canaria la Capul Verde şi îndreptându-se de aici spre vest, cale de 370 de leghe, să fixeze cartografic linia de demarcaţie. Meridianul convenit urma să devină valabil pe veci. Dar o asemenea expediţie nu a avut loc, aşa încât demarcaţia a rămas aproximativă, incertă. De aceea şi hărţile cu noile descoperiri înregistrate de Amerigo Vespucci, Juan de la Cosa şi alţi castillani nu erau identice în această privinţă.

Deocamdată însă tratatul intrase în vigoare şi cu toată relativitatea sa, el a fost respectat de o parte şi de alta, timp de secole. De aceea Brazilia, descoperită întâmplător de portughezi, deveni colonie portugheză. Tratatul de la Tordesillas a devenit totodată cadrul grandios al descoperirilor ulterioare ale ibericilor, în care se vor circumscrie atât sferele de influenţă, cât şi stăpânirea lor

colonială. Pentru celelalte naţiuni europene acordul a rămas literă moartă. Nici francezii, nici englezii şi cu atât mai puţin olandezii nu vor ţine seama de stipulaţiile sale şi, la sfârşitul secolului al XVI-lea, bula deveni caducă. Ea salvase, în schimb, pacea în Peninsulă Iberică.

America, descoperită, nu era nici cunoscută, nici identificată. Această sarcină de lărgire a descoperirilor, a explorărilor, a fost realizată de Cristofor Columb şi de o întreagă pleiadă de continuatori. Spaţiul maritim al Antilelor punea probleme noi spaniolilor stabiliţi în Hispaniola. Colonizarea prin violenţă a acestei zone, controlul spaniol asupra ei au cunoscut două faze: expediţiile de explorare, de descoperire, de recunoaştere a ţărmurilor şi colonizarea, în prima fază, Columb a avut un rol hotărâtor, în cea de-a doua, care se încheie pe la 1515 cu ocuparea organizată a Cubei, în nord şi a istmului Panamá, în sud, s-au pus bazele expansiunii ulterioare a spaniolilor pe continentul american.

Din nou spre America

Între timp, Columb terminase pregătirile pentru cea de-*a doua expediţie*: 14 caravele şi 3 vase mari de transport (*naos*), vreo l 500 de oameni, animale de povară, animale domestice duse cu scopul de a fi aclimatizate în Indiile Apusene, apoi seminţe de legume, cereale, trestie de zahăr. Din Canare au fost luaţi porci şi câini pe care cuceritorii castillani i-au dresat apoi pentru vânătoarea de oameni. Această *armada* nu mai avea misiunea de a explora, de a descoperi, ci pe cea de a lua în stăpânire, de a coloniza. Era prima mare încercare de colonizare în Lumea Nouă. Din această mulţime de oameni făceau parte vreo 200 de nobili, hidalgos spanioli, ca Alonso de Ojeda, Juan Ponce de Leon, viitorul descoperitor al Floridei, Diego Velázquez, viitorul guvernator al Cubei şi al Jamaicăi şi

mulţi alţii, oameni dornici de aventuri, de câştiguri facile, a căror imaginaţie fusese stimulată de ştirile despre fabuloasele bogaţii din această parte a lumii; apoi funcţionari regali, preoţi, în frunte cu călugărul de la mănăstirea Montserrat, Bernardo Boli (Bernart Boyl), cu misiunea de a răspândi creştinismul în rândul populaţiei aborigene şi de a mântui astfel sufletele indienilor; apoi Diego Alvarez Chanca, un medic din Sevilla şi Miguel de Cuneo, amândoi viitori istoriografi ai acestei călătorii, în iunie 1493 Columb întreprinse un pelerinaj la mănăstirea Guadalupe din Extremadura. Călugării îl rugară să dea uneia din insulele pe care în mod sigur le va mai descoperi numele mănăstirii. Amiralul promise şi se ţinu mai târziu de cuvânt.

La 25 septembrie 1493 flota părăsi portul Cádiz. La 13 octombrie, Ferro, ultima dintre insulele Canare, este lăsată în urmă. Columb era decis să urmeze un alt drum, la sud de traseul primei călătorii, poate pentru a evita o întâlnire cu corăbiile portugheze, poate pentru a descoperi alte insule despre existenţa cărora aflase de la indieni. Acest traseu nou se dovedi, de fapt, cel mai scurt şi cel mai comod drum către „Indii”. Duminică, în ziua de 3 noiembrie, la răsăritul soarelui, un matelot anunţă: „*Tenemos tierra*!” („Am uscatul!”). Era o insulă din grupul Antilelor Mici şi va fi numită de amiral Dominica, deoarece o descoperise în această zi. „Aşa de mare era bucuria tuturor – se arată în unul din izvoare – de parcă cerul s-ar fi deschis în faţa marinarilor”. Apoi au fost zărite şi alte insule, care au fost şi ele botezate: Maria Galante, după numele vasului-amiral, Guadalupe, Deseada şi Las Santas. În Guadalupe dădură peste câteva colibe părăsite, în care au găsit provizii, bumbac brut şi prelucrat, oase de om. În alte colibe au văzut atârnate de grinzi capete de om. Insulă era locuită de antropofagi, de caraibi (*caribes*). Spaniolii crezură însă că ar fi vorba de canibi, deci de oamenii

Marelui Han. Şi astfel, dintr-o confuzie, a rezultat denumirea de „canibali” pentru antropofagii primitivi.

După un scurt popas, duminică, în ziua de 10 noiembrie, amiralul ordonă să se ridice ancorele, să se întindă velele şi se îndreptă spre nord-vest, în căutarea Españolei. Descoperiră alte noi insule, pe care le botezară: Santa Maria de Montserrat, Santa Maria la Redonda, Santa Maria la Antigua, Santa Cruz, Santa Ursula, Insula celor 11.000 de fecioare. La 19 septembrie acostară la prima insulă din grupul Antilelor Mari. Era Porto (Puerâo) Rico „cea mai frumoasă insulă din lume”, după afirmaţia lui Chanca. După trei zile apăru în zare Española. Partea coastei unde au debarcat se numea Haiti. Amiralul se grăbea să ajungă cât mai repede la La Navidad, pentru a revedea pe oamenii lăsaţi aici cu prilejul primei călătorii, în ziua de 27 noiembrie pătrunseră în golful Navidad şi aruncară ancorele. Aflară o atmosferă încărcata: cu câteva zile înainte au fost găsite două cadavre. Columb bănui că erau ale unor spanioli şi că toţi cei 39 de oameni sau o parte dintre ei fuseseră ucişi. Pe la miezul nopţii sosi o barcă cu indieni. Printre ei se afla şi o rudă a cacicului Guacanagari, care înmâna amiralului câteva măşti de aur din partea cacicului şi îi povesti că unii dintre spanioli ar fi murit de pe urma bolilor, iar alţii ar fi plecat împreună cu femeile lor, în interiorul insulei. După ce în ziua următoare amiralul pătrunse cu întreaga escadră în golful Navidad, el descoperi că aşezarea fusese arsă din temelii. Curând afla cauza dispariţiei coloniştilor pe care-i lăsase aici. Certuri, bătăi şi omoruri pentru femei şi aur, încălcarea pământurilor ce aparţineau unor căpetenii de caraibi şi răzbunarea acestora – toate acestea au dus la pieirea lor.

Columb s-a decis să întemeieze o altă colonie în partea de nord-vest a insulei Haiti. Găsi un loc potrivit, o vale minunată, în apropiere de Cibao, unde se aflau zăcăminte de aur. În cinstea reginei, aşezarea fu numită Isabella.

Oamenii debarcară, echipamentul fu descărcat, se repartizară parcele pentru clădiri, se fixă traseul străzilor, locul pieţei viitorului orăşel. Dar amiralul nu avea de unde să ştie că acest ţinut nu era apt pentru înfiinţarea unei colonii, în această zonă tropicală, spaniolii, neobişnuiţi cu climă, cu alimentaţia precară – lipseau carnea, punea, vinul – seceraţi fiind şi de friguri, nu rezistară. Pentru evitarea unui sfârşit tragic Columb trimise în Spania 12 corăbii sub comanda lui Antonio de Torres, să aducă provizii noi, cai, arme, îmbrăcăminte şi, mai ales, meseriaşi. De Torres ducea cu sine aur, papagali şi vreo două duzini de indieni, între care şi câţiva canibali, precum şi un raport detaliat către regii catolici despre aceste teritorii şi starea în care se găseau.

După plecarea corăbiilor Columb se decise să pătrundă în interiorul insulei Haiti, pentru a găsi şi explora ţara aurului. Alese pe oamenii cei mai voinici şi sănătoşi; din expediţie făceau parte mai mulţi meşteri, înzestraţi cu uneltele necesare în vederea extracţiei aurului şi construirii de forturi; urmau să meargă pe jos şi călare. Columb dădu ordinul de pornire la drum, cu stindardele desfăşurate, în sunetele trompetelor şi în salve de archebuze. Indienii trebuiau înfricoşaţi. Era 12 martie. Mica trupă îşi croi cu greu drum printr-o trecătoare şi ajunse într-o vale înverzită, roditoare, la o apă vijelioasă. Fură întâmpinaţi cu prietenie şi bunăvoinţă de către băştinaşi, în seara zilei de 15 martie detaşamentul atinse o nouă trecătoare, Puerto de Cibao, iar în ziua următoare pătrunse într-o regiune muntoasă şi săracă în care se găseau zăcăminte de aur, dar şi de cupru şi de azotat de argint. Amiralul alese un loc potrivit şi porunci să se ridice un fort din lemn pe care-l numi Santo Tomas. Locul fortului figurează şi astăzi ca „Fortaleza” pe hărţile Republicii Dominicane.

După câteva zile hotărî să se întoarcă. Sosi la Isabella

abia în ziua de sâmbătă, 29 martie. Aici, găsi o situaţie disperată. Unii muriseră, alţii erau bolnavi, sleiţi de puteri: hrana era tot mai sărăcăcioasă, rezervele de alimente erau pe terminate, fiindcă multe se alteraseră; nu mai era fainã, se terminaseră pesmeţii. Toţi voiau să plece, să se întoarcă în Spania.

Sosiră veşti despre un atac plănuit de indienii conduşi de cacicul lor, Caonabo, împotriva fortăreţei. Amiralul trimise un detaşament de vreo 400 de oameni sub comanda lui Alonso de Ojeda. Acesta procedă cu mâna forţe: unii şefi fură trimişi, în lanţuri, la Columb, iar un indian fu pedepsit cu tăierea urechilor. Era sfârşitul relaţiilor idilice.

Obosit, mâhnit peste măsură de această stare a lucrurilor, Columb căută o evadare. Era decis să reia expediţiile de explorare, să găsească drumul spre Cathay. După ce încredinţa conducerea coloniei fratelui său Diego, ridică ancorele la 24 aprilie şi se îndepărta cu corăbiile „Mina”, „San Juan” şi „Cardera” spre coasta sudică a Cubei. Indienii de aici îl primiră cu încredere, îi aduseră fructe şi peşte, întrucât i se atrăsese atenţia, în repetate rânduri, că în apropiere se află insula Jamaica, unde s-ar găsi din belşug aur, amiralul se hotărî să se abată spre sud-est şi apoi spre sud. Sâmbăta, în ziua de 3 mai, el zări ţărmul insulei Jamaica, iar luni se apropie de insula şi ancoră în marea deschisă, Indienii *tainos*, de acelaşi neam cu cei din Española şi Cuba, erau însă mai războinici. Ei întâmpinară navele lui Columb cu un mare număr de canoe şi încercară să împiedice debarcarea. Dar după ce au fost trase câteva salve de bombarde şi a fost lansată împotriva indienilor o haită de câini, aceştia s-au retras. Forţa, armele de foc şi câinii vor fi de aci înainte folosite împotriva indienilor. Acum se organiză prima vânătoare cu câinii. Câinii, dresaţi anume, se repezeau că turbaţi asupra indienilor, îi trânteau la pământ, îi sfâşiau. Teama

indienilor faţă de aceste cumplite animale atrase atenţia spaniolilor, care de acum înainte vor utiliza pretutindeni câini pentru vânătoarea de oameni.

Călătoria printre insule deveni tot mai dificilă, în Golful Guacanayabo, pericolul crescu, căci marea era puţin adâncă, iar bancurile de nisip şi furtuna primejduiau corăbiile. Şi în aceste împrejurări Columb dădu dovadă de o extraordinară fermitate, de pricepere şi rezistenţă. Zile şi nopţi în şir a stat de veghe, străduindu-se să scoată tefere corăbiile din stihia dezlănţuită şi dintre recife. Navigând spre vest, amiralul reuşi să-şi conducă flota la o insulă mai mare pe care o numi Santa Maria, întrucât pe corăbii începu să lipsească apa, el hotărî să continue călătoria de-a lungul coastei insulei Cuba, de care se apropiase la 30 iunie.

Era un loc cu păduri foarte dese. Un marinar coborî cu un arc şi săgeţi pe mal, să vâneze păsări şi dădu peste un grup de indieni, înarmaţi cu suliţe şi săbii. Unul dintre ei – după alte izvoare, trei dintre ei – purtau veşminte albe, aidoma călugărilor. Marinarul începu să strige, alarmând şi pe ceilalţi, dar indienii reuşiră între timp să dispară. Columb crezu că a dat peste Preotul Ioan şi trimise, a doua zi, un mic detaşament care să cerceteze insula. Dar oamenii săi nu reuşiră să pătrundă în interior din cauza pădurilor şi a mlaştinilor.

Apoi Columb continuă să navigheze de-a lungul coastelor insulei Juana, cum era numită Cuba. El parcurse l 288 de mile. După cum arata Andres Bernâldez, preotul din Los Palacios, în *Istoria regilor catolici*, în mintea amiralului continua să domine convingerea că el se afla în imperiul Marelui Han şi speranţa că va ajunge în Cathay şi Cipangu. Columb ştia să se ancoreze atât în realitatea dură, cât şi în lumea iluziilor, a visului. El confunda deseori visurile, dorinţa, cu realul, cu palpabilul, fiind convins – şi convingerea lui nu era un capriciu, ori o axiomă,

categorică, apărată cu fanatism – că se găseşte pe drumul cel bun. Cipangu, Marele Han, Preotul Ioan, Etiopia, Ierusalimul, totul se învălmăşea însă haotic în mintea sa vlăguită de nopţile de veghe, de greutăţile călătoriei. El afirmă că în cazul în care norocul îl va ajuta, se va întoarce în Spania, dinspre răsărit, peste Gange, prin Golful Arabic şi Etiopia. De acolo, din Etiopia, se gândea să meargă pe uscat, la Ierusalim, apoi la Jaffa şi de aici, pe apele Mării Mediterane, să se întoarcă la Cádiz. Columb inventează, la un moment dat şi un alt traseu maritim, din Cuba spre Calcutta, pe oceanul pe care l-a mai străbătut, urmând să înconjoare Libia (Africa) şi să se întoarcă pe calea descoperită de portughezi. Andres Bernâldez a înregistrat aceste planuri, poate roade ale unei stări febrile, ale chinurilor podagrei, dar mai probabil ale convingerii sale intime în veridicitatea lor.

Dificultăţi

După cercetarea coastelor Cubei, amiralul se îndreptă din nou spre insula Jamaica, dar abia la 20 august atinse capul vestic al insulei. Dificultăţile întâmpinate în decursul călătoriei care a ţinut 32 de zile, frigurile de care s-a îmbolnăvit şi care l-au dus la un pas de moarte, au determinat în cele din urmă mica escadră să se întoarcă în Española, unde a şi ajuns la 29 septembrie 1494.

După sosirea sa la Isabella, amiralul zăcu bolnav luni de zile. Două evenimente, spune Las Casas, au lăsat amprente adânci în sufletul său: sosirea fratelui său Bartolomé şi faptul că „ţara întreagă este în plină frământare şi răzvrătire şi în ea domneşte groaza şi ura. Indienii au ridicat armele împotriva creştinilor, minaţi de prigoană, silniciile şi jaful pricinuite de creştini în tot timpul trecut de la plecarea amiralului”. Ce se întâmplase de fapt? Lui Bartolomé, făcut caballero, Curtea spaniolă îi încredinţase

trei caravele, cu provizii, destinate Isabellei. Ajuns la Isabella, fratele său Cristofor îl numi *adelantado*. Bartolomé se dovedi un colaborator activ, energic, dârz şi loial. Până acum colonia fusese condusă, în timpul absenţei amiralului, de Diego, fratele mai mic al acestuia şi de un consiliu numit de Columb. Comandantul detaşamentului format din vreo 400 de oameni, însărcinat să supună insula, era Pedro (Pero) Mărgărit, un catalan lipsit de scrupule, ambiţios şi de o extraordinară cruzime, în tovărăşie cu călugărul Bernardo Boii, el a organizat hăituirea şi masacrarea Indienilor. Veştile despre samavolnicia spaniolilor, despre cruzimea aviditatea şi neînduplecarea lor, străbătură întreaga insulă. Şi indienii se răzbunară. Un cacic, Guatiguana, porunci să fie ucişi 10 spanioli căzuţi prizonieri şi să se dea foc unei colibe în care se găseau câţiva europeni bolnavi. Alţi 6 – 7 spanioli fură ucişi în diferite părţi ale insulei.

În loc de a pune capăt anarhiei prin măsuri ponderate, în loc de a da dovadă de clemenţa, Columb ia şi el măsuri excepţionale. Mulţimea de indieni adunată la Vega e atacată cu arme de foc şi cu câini, de pedestraşi şi călăreţi spanioli. A fost o adevărată vânătoare de oameni, urmată de o baie de sânge. Represaliile au continuat aproape 10 luni; cei prinşi de vii fura trimişi ca sclavi în Spania şi vânduţi. De altfel, Columb, în memoriul adresat regilor Isabella şi Ferdinand, se pronunţase deschis în această privinţă. El propusese transformarea indienilor în sclavi, folosirea lor pe galere. Orice încercare de împotrivire a fost înăbuşită. „Creştinii îşi atingeau uşor scopul – scrie Las Casas – fiindcă îi atacau pe indieni călare, îi ucideau cu lăncile, îi tăiau cu săbiile, despicându-i în două; asmuţeau câinii care-i sfâşiau şi apoi îi mâncau; îi supuneau la torturi şi îi ardeau de vii”. Metodele de reprimare utilizate de inchiziţia spaniolă în perioada Reconquistei au fost aplicate, amplificat, în Lumea Nouă.

Zi de zi continua exterminarea celor care rezistau şi supunerea prin forţă a celorlalţi. Indienii ramaşi în viaţă, toţi cei peste 14 ani, au fost obligaţi să plătească la fiecare trei luni un „caşcaval" cu pulbere de aur sau, acolo unde nu se găsea aur, 25 de livre de bumbac tors sau ţesut. Un cacic era dator să predea lunar aur în greutate de 3 mărci, adică în valoare de 150 de pesos sau castellanos de aur. Au fost confecţionate din cupru plăcuţe, care se înmânau indienilor odată cu plata tributului şi pe care erau obligaţi să le poarte atârnate la gât, pentru a se vedea cine a achitat şi cine nu a achitat tributul. Or, în condiţiile extrem de primitive în care se exploata aurul de către indieni, era nevoie de munca unei generaţii întregi pentru a face faţă cerinţelor de moment. Şi cum se puteau cere unor oameni goi sute de livre de bumbac prelucrai? Din acest motiv tributul impus nu a putut fi strâns, cu toate mijloacele drastice folosite. Indienii fugeau în munţi, ucideau, atunci când reuşeau, pe urmăritorii şi împilătorii lor şi mureau apoi şi ei, asasinaţi, sau preferau să se sinucidă. Dintr-o populaţie de aproape 100.000 de locuitori, cât avuse Española înainte de a fi descoperită de Columb, în 1496 mai trăia doar o treime, iar în anul 1548 erau în viaţă numai vreo 500 de oameni!

Acestea au fost consecinţele contactului cu dura politică colonială, cu civilizaţia şi mentalităţile spaniole. Răzbunarea însă se făcu curând şi pe neaşteptate simţită. O boală endemică, tară pericol grav pentru indieni, adusă din „Indii", începu să bântuie în Spania şi apoi se răspândi în Europa. Au adus-o, se pare, spaniolii întorşi în patrie. Cel dintâi, care o descrie într-un poem latin intitulat *Syphilis*, era umanistul Girolamo Francastoro (1530). Sifilisul pătrunse în carnea şi oasele europenilor, desfigurându-i, putrezindu-le trupul şi mintea. Era o boală cumplită, ce se va răspândi cu repeziciune.

Dificultăţile de pe insulă au fost atribuite amiralului şi

curtea regală a fost asaltată de plângeri. Columb trebui să se justifice, dar aceasta putea s-o facă numai în Spania şi nu în Española, înaintea lui Aguado, însărcinat cu examinarea conflictului. Amiralul trebui să combată defăimările, acuzaţiile aduse persoanei şi guvernării sale. Era o sarcină grea, căci marele navigator se dovedise un prost colonizator, un organizator incapabil, promotor al unei politici coloniale apriori falimentare. Cu dom caravele, „Mina" şi „India" – aceasta din urmă fiind prima corabie construită de spanioli în America – cu 200 de oameni la bord decişi să părăsească insula şi cu vreo 30 de sclavi indieni, Columb se întoarce pe o rută întortocheată, printre Antilele Mici, atinse Guadalupe, şi după o călătorie Lungă şi grea, ajunse, la 11 iunie 1496, în portul Cádiz. Aici fu găzduit de Andres Bernâldez, preotul din Los Palacios, prietenul său intim, căruia amiralul îi încredinţa Jurnalul acestei călătorii.

Invitat, după o lună de aşteptare, la Curtea regală. Columb porni cu mare alai, însoţit de fratele cacicului Caonabo. Totul însă era fast gol, o imagine voit trucată a unei realităţi crunte. Unde erau coloniile înfloritoare? Unde grămezile de aur aşteptate cu înfrigurare? Unde erau mirodeniile? Promisiuni şi iar promisiuni. Ele sunt ascultate, dar cu neîncredere. Poate nici circumstanţele nu erau favorabile pentru Columb, care solicita regilor catolici o nouă escadră. Spania se găsea antrenată în acţiunile unei ligi, în vederea alungării francezilor din Italia. Isabella era preocupată de căsătoria copiilor ei, a infantelui don Juan şi a infantei doña Juana cu prinţesa Margareta de Austria şi arhiducele Filip, copiii împăratului Maximilian. Greu au atârnat în balanţă şi acţiunile ostile ale celor care nu-l agreau pe Columb şi se împotriveau planurilor sale.

A treia expediţie

Amiralul nu reuşi să obţină corăbii, în schimb obţinu reconfirmarea privilegiilor şi a drepturilor, ca şi a numirii fratelui său ca *adelantado*, O nouă întârziere a pregătirilor pentru cea de-a treia călătorie a fost provocată de moartea neaşteptată a moştenitorului tronului, don Juan. De altfel şi ştirile despre dificultăţile intervenite în viaţa coloniei întemeiate de Columb încurajau pe cei ce puneau piedici în calea înfăptuiri noului proiect, cât şi a recrutării de amatori pentru a participa la o nouă expediţie. Piedici în calea planului punea şi Fonseca, ajuns episcop de Badajos. Din aceste motive Columb nu reuşi decât în anul 1498 să obţină cinci caravele şi o *nao* de vreo 100 de tone pentru călătoria plănuită, întrucât a fost imposibil să-şi completeze echipajul pe cale obişnuită, a recurs la recrutarea de deţinuţi. Porţile închisorilor s-au deschis în faţa amiralului, care a fost nevoit să-şi aleagă oamenii dintre delincvenţii de drept comun, amnistiaţi cu acest prilej. Nu au fost recrutaţi ereticii, incendiatorii, sodomiţii şi falsificatorii de bani. Drojdia societăţii urma să colonizeze Indiile Apusene, să înfăptuiască misiunea civilizatoare, încredinţată de Coroană.

Înainte de plecare, Columb a rezolvat o serie de probleme familiale şi-a transformat drepturile şi posesiunile într-un majorat pentru a împiedica alienarea sau divizarea lor, a asigurat dreptul de succesiune pe seama lui Diego, sau, în caz de deces al acestuia, pe seama fiului său nelegitim, Hernando, a obligat pe succesorul său virtual să depună un capital la banca di San Giorgio din Genova, oraşul său natal. La 30 mai 1498 corăbiile părăsiră portul Sanlucar de Barrameda, de la estuarul fluviului Guadalquivir.

Pentru a evita o întâlnire cu escadra franceză, care stătea la pândă lângă capul São Vincente, Columb naviga în direcţia insulei Madeira.

Poposi aici câteva zile şi trimise trei dintre corăbiile sale spre Española, cu sarcina de a continua apoi ruta pula la Dominica şi de acolo, după ce se va aproviziona cu cele necesare, să se îndrepte spre Santo Domingo, noua colonie de pe coasta insulei Haiti, unde se găsea fratele său Bartolomé. Columb n-avea de unde şti că aceste corăbii se vor rătăci şi vor ajunge la destinaţie abia după sosirea sa. La rândul său, Columb porni cu cele trei corăbii care i-au mai rămas în direcţia Insulelor Capului Verde. Intenţiona să pătrundă în zona caldă şi apoi să navigheze spre vest. Era convins că se găsea la apus de Guineea, deci la acea latitudine faţă de Ecuator la care credea el că se găseau cele mai mari bogaţii, cele mai mari cantităţi de aur. Columb nu rămăsese nepăsător la ideile vehiculate în acea vreme, cum că nestematele, perlele, aurul, mirodeniile se găsesc din belşug tocmai în zona caldă, anume acolo unde oamenii au pielea neagră sau de culoare închisă. Pe drum, căldura devenise insuportabilă „încât se temea să nu ardă corăbiile şi să nu piară toţi oamenii”. Au plesnit cercurile care strângeau butoaiele cu apă şi cu vin, grânele s-au încins ca focul, carnea a putrezit. Abia după 8 zile ploi torenţiale au pus capăt chinurilor îndurate de echipaje şi de călători, în ziua de 31 iulie el schimbă direcţia pe care o urmase până atunci. Marinarul Alonso Pérez zări pământ. Era Insula Trinidad. Coasta Venezuelei se găsea în apropiere.

Continuând să navigheze de-a lungul ţărmului sudic al insulei, amiralul zări în depărtare o altă insulă pe care o botează Isla Santa. Era o regiune frumoasă, cu vegetaţie bogată, cu păduri şi ape multe şi bine populată. Insula descoperită era, de fapt, un colţ al continentului sud-american. Dar Columb n-avea cum s-o ştie şi de aceea continua să creadă că ceea ce descoperise până acum era o parte din Asia.

Străbătând Golful Paria, amiralul dădu peste indieni

care vorbeau o altă limbă decât cei din Antile. Îl miră faptul că nu aveau pielea neagră, deşi locuiau în apropierea zonei ecuatoriale. Ei au adus spaniolilor pâine, porumb şi o băutură tare ca vinul vechi. Era *chicâen* şi azi băutura preferată a populaţiei din Venezuela. I s-a adus şi pânza de bumbac, minunat ţesută, apoi papagali, podoabe din *guania*, un soi de aliaj de aur, bronz şi argint. Spaniolii nu puteau înţelege de ce obiectele cu un procent mai mare de bronz erau mai valoroase decât cele cu un procent mai mare de aur: în timp ce aurul se exploata pe loc, bronzul era adus de la o distanţă mare şi de aceea era mai scump. Spaniolii au obţinut şi perle mari şi limpezi. Cercetarea amănunţită a bogăţiilor acestor regiuni – unul din golfurile descoperite fu numit de Columb *Golfo de las Perlas* – cerea timp, iar Columb nu putea să-şi permită să mai zăbovească, fiindcă i se stricaseră proviziile, dobândite cu atâta trudă. De aceea în ziua de 11 august hotărî să iasă în larg. Reuşi să treacă cu bine, deşi cu mare spaimă, prin *Boca* del *Drago* (Gura dragonului) şi pe lângă Insula Mărgărita din Marea Caraibilor. Cantitatea uriaşă de apă dulce ce se vărsa în mare şi, lovindu-se de curenţi maritimi, producea, la ieşirea din Golful Paria, vârtejuri şi valuri colosale, care se spărgeau de stânci cu un zgomot infernal, l-a intrigat pe amiral. Columb era obişnuit din copilărie cu pericolele mării. Dar niciodată nu-l uluise într-o asemenea măsură forţa nemăsurată a oceanului: *Ubi* se ex*quo navigare a teneris coepit, nwquamfor-midasse faţetur*" („Deşi din tinereţe a început să călătorească pe mare, niciodată nu i-a fost atât de teamă ca acolo"), aminteşte Pedro Martir, în lucrarea sa *Decade despre Lumea Noua*, Cu toate că era convins că are în faţa sa ţinutul García (Paria), îndoiala i se cuibări în suflet. O cantitate atât de mare de apă dulce nu putea fi adusă, după cum auzise şi citise, nici de Gange, nici de Eufrat şi nici de Nil. „Doar dacă acest pământ ar fi un continent" –

exclamă amiralul. Empiric, pe baza observaţiei directe, Columb constată fenomenul natural. Dar el nu ştia că şuvoaiele de apă sunt revărsate din delta Orinocoului şi nici nu formulă concluzia că ceea ce descoperise este de fapt un alt continent şi nu Asia. Scrierile sfinte, concepţiile medievale despre raportul dintre uscat şi apă nu-i îngăduiau să fructifice rezultatele observaţiilor sale şi-l menţineau în lanţurile prejudecăţilor, ale erorilor enunţate apriori, întemeiate pe fantezie, pe autorităţi antice şi nu pe experienţă.

Ficţiune şi adevăr

Cercetătorul problemelor columbiene este şocat şi de un alt aspect, în timp ce naviga spre Antilele Mari, Columb, excelent navigator, priceput cosmograf, observator subtil şi talentat al naturii şi al fenomenelor naturale, dornic să ajungă la o cunoaştere temeinică, adâncă a fenomenelor observate, omul ale cărui concluzii au stârnit deseori entuziasmul naturaliştilor, al istoricilor, geografilor şi etnografilor din secolele următoare (de pildă în problema legăturii dintre curenţii maritimi şi forma insulelor, în cea a deviaţiei acului busolei), medita despre cele văzute. Concluzia sa e exprimată în scrisoarea despre rezultatele celei de-a treia călătorii, adresată regilor Ferdinand şi Isabella. Sunt păreri dintre cele mai fanteziste despre poziţia raiului pământesc şi despre formă Pământului. E probabil ecoul profundei sale credinţe, ancorată în învăţăturile somităţilor Bisericii, ale cărţilor sfinte, preluate *tale quale*. Sau poate ca această construcţie străina de orice intuiţie, de orice realitate, zămislită de o închipuire fecundă, tributară dogmelor, era tocmai ceea ce putea găsi audienţă şi atrage interesul bigotei Isabella, înclinată către asemenea interpretări? „Nu o dată am citit că pământul, uscatul şi apa au o formă sferică, iar

observaţiile autorizate şi experienţa lui Ptolemeu şi a altora, care au scris despre aceasta, au dovedit-o şi au demonstrat-o cu ajutorul eclipselor lunare şi al altor fenomene cereşti observate de la apus spre răsărit, precum şi răsăritul Stelei Polare peste orizont, de la nord spre sud. Acum însă am văzut o asemenea neregularitate (*disformadad*) adică deosebire în elevaţia Stelei Polare), încât am ajuns să-mi imaginez cu totul altfel forma Pământului. El nu e rotund, aşa cum a fost descris până acum, ci are o formă de pară, rotundă, cu excepţia locului de unde iese codiţa. Aici, Pământul are o ridicătură şi seamănă cu o minge perfect rotundă, pe care într-un loc se afla un fel de neg, ca un sfârc de sân. Această ridicătură se afla mai aproape de cer, la extremitatea răsăritului, în ocean, sub linia Ecuatorului". Datorită acestui fapt, susţine Columb, vasele care navighează spre apus, la o distanţă de 100 de leghe de insulele Azore, se ridică treptat spre cer, iar temperatura devine mai scăzută, acele compasului se înclină spre nord-vest şi aceasta ridicătură provoacă devieri în cercul descris de Steaua Polară. Aici, pe această colină, în vârful sfârcului, de unde se scurg enorme cantităţi de apă dulce şi care ar fi situată tocmai în regiunea descoperită de Columb, adică la extremitatea răsăritului asiatic, s-ar găsi raiul pământesc.

Care sunt argumentele amiralului? În Sfânta Scriptură se arată că Dumnezeu a făcut raiul şi că de acolo izvorăsc, dintr-o singură sursă, patru fluvii mari. Or, cele patru fluvii nu pot fi decât cele patru estuare din Golful Paria. Apoi Strabon, Isidor cel Sfânt, Beda Venerabilul, Sfântul Ambrozie, Ioan Scotus Eurigena şi alţi teologi au fost unanim de acord că raiul se află la răsărit Acest loc nu poate fi decât acea colină uriaşă de unde porneşte şuvoiul colosal de apă dulce. După autorii antici, clima paradisului ar fi temperată. Amiralul constatase că în regiunea Peninsulei Paria clima nu e caldă şi aceasta tocmai din

cauza înălţimii pe care se afla aşezat raiul.

Să fi fost atât de puternică influenţa ipotezei sale despre poziţia raiului terestru, încât Columb să fi închis ochii în faţa evidenţei, a existenţei nemijlocite a masei continentale? Sau, vlăguit, cu vederea slăbită, să se fi lăsat dominat de autoritatea scrierilor sfinte şi a comentatorilor medievali, care nu ştiau de existenţa, în această parte a globului, a unui continent necunoscut? Sau poate voia amiralul să răspundă doar profundei credinţe a reginei castillane? Senzaţionala descoperire a raiului pierdut nu a lăsat o impresie deosebită, nici în Spania, nici în altă parte. De la Columb se aşteptau descoperiri mai pământeşti şi mai palpabile – aur, perle, sclavi, mirodenii.

Răzvrătirea

Îngrijorat de soarta coloniei din Santo Domingo, pe care el n-o văzuse încă, amiralul se îndreptă spre Española. După o călătorie de cinci zile, ajunse la destinaţie. Geniul său de navigator ieşi încă o dată la iveală, căci de când părăsise Insulele Capului Verde, el n-a mai întâlnit, pentru a se putea orienta, vreo insulă cunoscută. Duminică, în ziua de *19* august, Columb ajunse la o insulă pe care o numi Beată. De aici până la Santo Domingo erau doar 25 de leghe. Amiralul străbătuse deci în cele cinci zile o distanţă de 198 de leghe, pe o mare necunoscută, spre un ţel cunoscut. Bartolomé îi ieşi în întâmpinare cu o caravelă şi la 31 august au pătruns în gura fluviului Ozania. Bolnav, obosit, Columb revenise în aceste locuri după o absenţă de doi ani. Cumplite încercări îl mai aşteaptă însă. Aici, în această mică colonie, s-au dezlănţuit cu furie patimile şi au ieşit la iveală cele mai meschine trăsături omeneşti. Coloniştii, unii dintre ei foşti delincvenţi, proscrişi, indivizi gata de orice în goană după aur, după averi sau funcţii, s-au grupat în jurul lui Francisco Roldan, pe care Columb îl numise *alcaide*, *mayor* înainte de plecarea sa şi în care

avusese toată încrederea; Roldan îi datora cariera şi bunăstarea. Spaniolii s-au răzvrătit împotriva guvernării severe a lui Bartolomé. De partea lor trecură comandanţii unor forturi, mai mulţi militari şi unii dintre colonişti – cu toţii bine înarmaţi. Lor li s-a raliat chiar şi Guarionex, unul dintre cacicii insulei. Ei jefuiră depozitele de alimente şi de muniţii şi se retraseră apoi, la sosirea lui Columb, în interiorul insulei.

E adevărat ca administraţia insulei se găsea într-o stare de completă dezorganizare. Columb, în loc să ia măsuri severe împotriva celor răzvrătiţi, se hotărî să trateze cu ei şi acceptă apoi satisfacerea revendicărilor lor. Roldan încalcă înţelegerea şi Columb fu obligat să se umilească şi să semneze un nou legământ, prin care anula acuzaţiile aduse lui Roldan şi oamenilor acestuia şi se obliga să admită reîntoarcerea în Spania a grupului care nu dorea să rămână pe insulă, în acelaşi timp, Columb a fost de acord să-i înzestreze pe coloniştii rămaşi cu pământ şi cu oameni care să le lucreze pământul sau să exploateze aur pentru ei. Cu aceasta s-a pus piatra de temelie a instituţiilor *encomienda* şi *repartimiento.*

Columb era disperat şi disperarea sa crescu şi mai mult atunci când din Spania sosi răspunsul la raportul său. La Curte, duşmanii amiralului se coalizaseră împotriva sa. Cei plecaţi din Haiti au găsit mediul necesar şi audienţă pentru a învinovăţi pe fraţii Columb de haosul din insulă, de proasta guvernare, între timp, episcopul Fonseca, cu permisiunea perechii regale, acordase foştilor subalterni ai amiralului şi împotriva drepturilor acestuia, autorizaţia de a naviga, de a explora, de a coloniza şi de a pescui perle în regiunea supusă autorităţii lui Columb. De aceasta au beneficiat Ojeda, Juan de la Cosa, Vespucci, apoi Peralonso Nino, Vicente Vânez Pinzón.

În lanţuri

Denunţurile, învinuirile se înmulţeau şi deveneau convingătoare. Zadarnic încearcă Columb să-i asigure pe suveranii catolici de lipsa lor de temeinicie, zadarnic îi roagă să aibă răbdare şi să nu ia măsuri pripite. Curtea era dezamăgita de rezultatele descoperirii lui Columb, prea darnic în promisiuni pe care nu le-a putut onora. Se hotărî trimiterea unui arbitru în persoana comandorului (*comertdador de Calatrava*) Francisco de Bobadilla, investit cu puteri nelimitate. Acesta sosi la Santo Domingo în ziua de 23 august 1500, tocmai când Columb reuşise să înăbuşe o revoltă condusă de Adrian de Moxica, fost locotenent al lui Roldan. Primul lucru pe care-l văzu Bobadilla erau şapte cadavre ale unor rebeli, pedepsiţi cu moartea prin spânzurătoare. Alţi cinci aşteptau executarea sentinţei. Bobadilla se decise să intervină. După ce citi mulţimii adunate scrisorile sale de împuternicire şi promise să achite tuturor celor aflaţi în slujba regelui solda restantă, cea mai mare parte a coloniştilor trecu de partea sa. Apoi el pătrunse în fortăreaţă, o lua în stăpânire şi intră în casa lui Columb, confiscând averea şi arhiva acestuia. În loc să judece diferendele dintre cele două tabere, Bobadilla chemă în faţa sa pe Diego şi-l puse în lanţuri. Aceeaşi soartă îl aştepta şi pe Columb. Amiralul fu arestat şi, de asemenea, pus în lanţuri, întrucât nimeni nu se prezentase să execute această operaţie, bucătarul amiralului, un nemernic neruşinat – după cum scrie Las Casas – înfăptui această misiune nedemnă. Bartolomé. Deşi dispunea de trupe, se supuse şi el, la îndemnul fratelui său şi fu închis pe una din corăbii. Ei sunt apoi aruncaţi într-un turn murdar şi întunecos. Bobadilla, după cum va arăta mai târziu Columb într-o scrisoare redactată la sfârşitul anului 1500 şi adresată doñei Juana de la Torres, doica prinţului don Juan, nu a stat de vorbă şi nu a lăsat nici pe alţii să stea de vorbă cu el. În schimb, a

adunat învinuirile aduse amiralului şi a redactat un document detaliat pe care l-a înmânat lui Alonso de Vânejo, un hidalgo înrudit cu Fonseca, însărcinat să-l aducă pe Columb în Spania. Acesta voi să-i scoată lanţurile, dar amiralul refuză. El dorea ca Spania să fie martoră la umilirea la care a fost supus ca răsplată pentru serviciile aduse. Deşi suporta totul cu demnitate, Columb era înfrânt, distrus sufleteşte, de nedreptatea flagrantă comisă. O umbră de speranţă se strecură în inima nefericitului amiral când, la sfârşitul lunii octombrie, au sosit la Cádiz. Aici, prietenii, cunoscuţii i-au oferit ajutor şi ocrotire.

Ştirea despre soarta lui Columb se răspândi cu iuţeală la Cádiz şi la Sevilla. Regii catolici îşi dădură seama de partea lor de vină şi de faptul că înjosirea adusă lui Columb îşi aruncă umbră şi asupra propriilor lor maiestăţi. Un curier regal sosi în grabă şi aduse ordinul de a elibera din lanţuri pe fraţii Columb. Amiralului i-a fost înmânată ca gratificaţie suma de 2000 de ducaţi, el a fost repus în drepturile sale de amiral, dar despre titlul pe care-l dorea cel mai mult şi anume cel de viceregе al Lumii Noi şi de drepturile legate de acest titlu, nu mai amintea nimeni. Era o grea lovitură pentru Columb.

Concurenţii

Între timp, în temeiul permisiunii acordate de a se organiza expediţii de explorare în Lumea Nouă, au trecut la acţiune şi rivalii lui Columb. În anul 1499, Alonso de Ojeda, împreună cu Juan de la Cosa şi cu cosmograful florentin Amerigo Vespucci, a navigat de-a lungul coastei continentului care va fi numit cu prenumele navigatorului italian Vespucci. Ei au descoperit delta fluviului Orinoco, au vizitat Insula Mărgărita, apoi Golful Venezuela, pe care-l numiră astfel fiindcă în regiunea răsăriteană a golfului au

dat peste oameni ce locuiau în colibe ridicate pe pari deasupra apei, faptul amintindu-le de aşezarea Veneţiei. După ce au cercetat Golful Maracaibo, s-au întors la Insulele Bahamas, unde au răpit vreo 300 de indieni pe care i-au vândut apoi ca sclavi în Spania.

O altă expediţie a fost întreprinsă de Peralonso Nino (mai 1499-februarie 1500), participant la prima şi a treia expediţie a lui Columb. Cu o caravelă de circa 50 de tone el porni spre *Costa de Perlas* adică spre Cumana şi apoi spre Guaira şi Mărgărita, cu intenţia de a pescui sau de a obţine perle. La finele aceluiaşi an, 1499, Vicente Vânez Pinzón şi nepoţii săi, Diego, Fernandez şi Pérez Arias, au părăsit şi ei, cu patru caravele, oraşul lor natal, Palos, în ianuarie au atins coastele Braziliei, au botezat primul promontoriu descoperit *Rostro Hermoso* şi au luat în stăpânire acest ţinut în numele Coroanei spaniole. După mari dificultăţi şi lupte cu indienii, au plecat mai departe. La un moment dat au fost surprinşi de a găsi la o distanţă de 40 de mile spaniole, în ocean, mase uriaşe de apă dulce care acopereau suprafaţa oceanului şi şi-au dat seama că au în faţa lor unul dintre cele mai mari fluvii din lume. Era Amazonul descoperirea provocă ulterior uimirea şi admiraţia contemporanilor. Dar cunoştinţele contemporanilor despre aceste locuri erau încă atât de puţine, atât de confuze în Spania acelor vremuri, încât până şi Pedro Martir, autorul *Decadelor*, era convins că fluviul Maranon, descoperit de Pinzón, era identic cu cel găsit în decursul celei de-a treia călătorii de către Cristofor Columb. Pentru Pedro Martir, Orinoco şi Amazonul erau unul şi acelaşi fluviu. Că aceste două ape se puteau găsi una lângă alta, i se părea de neconceput.

Pe la mijlocul lunii decembrie 1499 şi Diego de Lepe a părăsit. Cu două caravele, portul Palos. Ruta sa a fost aproape identică cu cea parcursă de Pinzón. Tot cu două caravele părăsi, în octombrie 1500, portul Cádiz, notarul

Rodrigo de Bastidas. El vizită Golful Venezuelei, coasta Sierra-Nevada de Santa Maria (Columbia), Golful Urâba, apoi Golful Darien şi atinse, înainte de Columb, istrmul Panamá. La această călătorie au participat celebrul pilot Juan de la Cosa şi Vasco Núñez de Balboa, viitorul descoperitor al Oceanului Pacific.

În sfârşit, în luna ianuarie 1502, Ojeda întreprinse cu 4 corăbii o nouă expediţie spre coastele Venezuelei. Lupte grele cu băştinaşii, răscoala echipajului, arestarea comandantului şi judecarea sa în Spania, iată lapidar principalele etape ale acestei expediţii. Găsit nevinovat, Alonso de Ojeda încercă, la fel ca în 1502, să se stabilească în regiunea Golfului Maracaibo. Despre această ultimă expediţie a lui Ojeda nu există ştiri detaliate.

Ferdinand de Aragon nu intenţiona să recunoască faptul că drepturile lui Columb au fost lezate. Dar nici guvernarea lui Bobadilla nu-i convenea şi nu putea fi menţinută, căci dispoziţiile acestuia favorizau şi mai mult dezordinea şi domnia bunului plac. De aceea consiliul regal decise înlocuirea lui Bobadilla cu Nicolas de Ovartdo, care se bucura de faima unui om drept şi nepărtinitor. Ovartdo primi din partea reginei ordinul de a pune capăt oprimării inutile şi fărădelegilor pricinuite indienilor, de a le acorda ocrotire, şi permisiunea de a-i supune la obligaţii în muncă exclusiv în folosul fiscului. Această ultimă stipulaţie va da naştere în viitor, prin abuzuri, la situaţii aproape identice cu cele din timpul anarhiei. Se prevedea de asemenea, în vederea degrevării indienilor, aducerea de sclavi negri în Insula Haiti. Era primul pas spre comerţul cu sclavi negri, care va stigmatiza continentul american. Ovartdo primise ordinul să restituie lui Columb averea confiscată de Bobadilla şi de asemenea, să-i asigure amiralului veniturile cuvenite din comerţ şi exploatarea aurului în Antile.

Încrederea arătată faţă de priceperea şi onestitatea lui

Ovartdo şi speranţa că, odată cu venirea sa în Haiti, treburile vor merge mai bine, au încurajat un mare număr de oameni să-şi încerce norocul în Lumea Nouă – La 13 februarie 1502 Ovartdo părăsi portul San-Lucar în fruntea unei adevărate *armade*: 24 caravele, 5 *naos* şi un vas mai mic, cu 2.500 de marinari, soldaţi şi colonişti. Flota a ajuns la destinaţie în ziua de 15 aprilie. Bobadilla fu scos din funcţie şi obligat să se întoarcă în Spania, la fel Roldan şi oamenii săi, care au fost arestaţi şi îmbarcaţi pentru a fi judecaţi în patrie.

A patra expediţie

Între timp, Columb aştepta cu nerăbdare să i se pună la dispoziţie o escadră pentru o nouă expediţie. Succesele portughezilor, întoarcerea norocoasă a lui Vasco da Gama în anul 1499 din Indiile răsăritene, au contribuit la cristalizarea, în mintea lui Columb, a unui nou proiect. El era decis să caute şi să afle în apus o trecătoare spre Indiile portugheze. Descoperirea unui asemenea drum ar fi putut avea un ecou excepţional şi ar fi întrecut *în* strălucire călătoria lui Vasco da Gama spre Indii, pe la Capul Bunei Speranţe. Amiralul spera să găsească această trecătoare tocmai în acea regiune a Americii de Sud unde un curent maritim gigantic îşi dirija vijelios apele spre apus. Columb spera că acest curent să-l ducă până în Oceanul Indian, de unde să revină apoi în Spania. Ideea circumnavigării globului pământesc apare deci, pentru întâia oară, la Cristofor Columb.

Proiectul său găsi asentiment şi sprijin din partea suveranilor spanioli, căci promitea mai mult decât proiectele plănuite şi înfăptuite până atunci, în primăvara anului 1501 au început pregătirile pentru echiparea flotilei, dar abia la 3 aprilie 1502 Columb reuşi să părăsească Sevilla cu 4 caravele mici de 50 – 70 tone şi cu

140 de oameni. Din echipaj făceau parte şi fratele sau Bartolomé, care a fost întotdeauna mâna sa dreaptă, precum şi Hernando, în vârstă de 13 ani. Columb împlinise 51 de ani când porni în această expediţie, ultima din viaţa sa, cea mai grea şi cea mai dezamăgitoare. La 11 mai 1502 amiralul porni din portul Cádiz; el se opri la Gran Canaria. Traversarea oceanului începu la 25 mai, iar la 15 iunie Columb ajunse la Martinica. A fost cea mai rapidă dintre călătoriile sale.

Când sosi la 23 iunie la Santo Domingo, escadra lui Ovartdo se mai găsea ancorată aici. Ovartdo nu îngădui amiralului să debarce.

Primi doar scrisorile trimise din Spania şi evită orice contact, cu Columb. Nu ţinu seama nici de avertismentul genialului navigator de a nu părăsi portul, cu *armada* sa, înainte de trecerea unei săptămâni. Columb prevestise cu precizie, pe baza observaţiei opoziţiei dintre Jupiter şi Lună şi a conjuncţiei dintre Mercur şi Soare apropierea unui *tornado*.

Când flota părăsi insula, un ciclon de o forţă nebănuită se abătu asupra regiunii. Apele oceanului au înghiţit 20 de corăbii aflate în drum spre Spania, sub comanda lui Antonio de Torres. Pieriră duşmanii lui Columb, Bobadilla şi Roldan, cu complicii lor. Un singur vas, unul dintre cele mai mici şi mai proaste ale escadrei, reuşi să scape; avea la bord averea lui Columb, de 4.000 de pesos aur confiscată de Bobadilla. Columb, cuprins fără îndoială de o sumbră satisfacţie, văzu în desfăşurarea evenimentelor pedeapsa divină. Corăbiile sale, care s-au refugiat în apropierea coastei, au reuşit să reziste şi să scape de pericol fără stricăciuni, cu excepţia unui singur vas, care a fost avariat. După ce groaznica furtună trecu, după ce Columb şi echipajul său se refăcură de pe urma încercărilor, părăsiră la 14 iulie insula Jamaica şi navigară spre vest. Curenţi puternici îndreptară însă corăbiile spre

nord-vest. Întâmpinate de curenţi şi vânturi potrivnice, ele atinseră *tetra ferma*. Dar nici acum navigatorii n-au ştiut că abordaseră un nou continent. La 30 iulie au ajuns la Insula Guamaja, pe care o porecliră Isla de Pinos. Aici au dat peste indieni din Yucatán, veniţi cu bărcile lor mari pentru a face negoţ cu cuţite şi topoare de obsidian, cu vase, cu pături de bumbac şi diferite mărunţişuri. Columb a cerut informaţii despre ţara situată la apus, despre existenţa căreia auzise. Indienii i-au spus că se numeşte Maya. Obsedat de ideea găsirii strâmtorii, amiralul, în loc să pornească în căutarea acestei ţări, ceea ce l-ar fi dus probabil nu numai la descoperirea Yucatánului, dar poate şi a Mexicului, deci în loc să navigheze spre apus, porni spre răsărit. Această decizie limita aria descoperirilor sale la Marea Caraibilor.

La 14 august Columb luă formal în stăpânire coasta Hondurasului. O nouă furtună însă, „atât de puternică încât soarele şi stelele rămaseră ascunse ochilor noştri”, lovi caravelele şi epuiza echipajele: apa pătrunse în corăbii, velele fură sfâşiate, greementul şi ancorele pierdute. Dispărură bărci, parâme, echipament. „Nu rareori văzuseră ei [marinarii săi] furtuni, dar niciodată atât de lungi şi de grozave” – scrie amiralul. Deşi boala îi macină sănătatea, Columb continua, cu o tenacitate supraomenească, să facă faţă situaţiei, să conducă dintr-o mică suprastructură construită pe puntea vasului. El era deosebit de îngrijorat de soarta copilului său: „Boala fiului, ce se găsea cu mine, îmi sfâşia sufletul şi-mi era cu atât mai greu, cu cât îmi dădeam seama că are de suferit chinuri mari… la o vârstă atât de fragedă, de numai 13 ani”. Îl mai frământa soarta fratelui său, care se găsea pe corabia cea mai puţin rezistentă.

Furtuna ţinu aproape o lună. La 12 septembrie atinseră locul numit *Graţia* a *Dios* (Slavă Domnului), cum i se spune şi azi. De aici călătoria se desfăşura în condiţii mai bune.

La 25 septembrie corăbiile atinseră o insulă pe care Columb o numi La Huerta (Grădina), în apropiere, pe continent, se găsea un sat numit Cariay, unde poposiră pentru a repara stricăciunile pe care le suferiseră corăbiile, pentru a-şi completa proviziile şi a da răgaz oamenilor să-şi revină. Aici, amiralul auzi despre minele de aur de la Ciamba. Convins că se află în Asia, el identifică Ciamba cu regatul Ciampa (Cochinchina), menţionat de Marco Polo. O menţiune deosebit de interesantă la Pedro Martir permite dezlegarea confuziei. Cronicarul scrie că ţara Ciamba s-ar diviza în două ţinuturi: Taya şi Maya. E vorba deci de două zone ale unei strălucite civilizaţii din Peninsula Yucatán şi Guatemala. Columb află din nou despre existenţa ei, fără a putea să ajungă însă la concluziile necesare şi fără a acţiona deci în consecinţă. El continuă să navigheze de-a lungul coastelor istmului din America Centrală, în căutarea trecătorii. Tot de la indieni află despre existenţa unui ocean uriaş, despărţit printr-o fâşie de uscat de Oceanul Atlantic. Columb spera să găsească ţinutul Ciguara, unde s-ar găsi aur în cantităţi imense şi unde oamenii ar avea case frumoase, cai, corăbii cu bombarde, se luptau cu săbii şi purtau cuirase ca şi spaniolii – oameni care cunoşteau şi foloseau piperul. Columb credea tot ce auzea şi încadra tot ce auzea într-un pat al lui Procust al proiectului său, creaţie a imaginaţiei sale febrile.

În curând renunţă să caute trecătoarea. Căută în schimb aur. La 17 octombrie 1502 ajunse la Veragua, în partea orientală a actualei republici Costa Rica. Furtunile împinseră însă corăbiile sale în largul mării. Vremea îngrozitoare dură aproape două săptămâni şi abia la 2 noiembrie găsiră adăpost într-un port natural pe care-l numiră Puerto Bello. Aici descoperiră un golfuleţ pe care-l numiră Retrete (textual: Latrina), probabil cel numit azi Escrivanos. Silit de vremea nefavorabilă, Columb zăbovi

aici timp de două săptămâni şi se îndreptă apoi spre Veragua, unde ajunse abia peste o lună, după o grea luptă împotriva stihiilor dezlănţuite. Oamenii săi se găseau la capătul puterilor, pesmeţii muceziseră în aşa măsură, încât erau obligaţi să fiarbă, din praful de pesmeţi, un fel de terci, seara, pentru a nu se mai vedea viermii care mişunau în acest aluat Singura hrană consistentă era carnea de rechin. Deşi epuizaţi, marinarii erau siliţi să-i vâneze, să smulgă cu harpoanele bucăţi din trupurile lor însângerate, pentru a putea supravieţui. Lupta împotriva naturii vitrege continuă până la începutul anului 1503. „Deşi vremea se ameliorase – scrie Columb – corăbiile nu mai erau în stare să-şi urmeze drumul, mulţi oameni pieriseră, iar alţii zăceau bolnavi". Fără să o ştie, Columb se găsea lângă partea cea mai îngusta a istmului Panamá, Hazardul hotărâse ca istmul să fie străbătut, peste zece ani, de un altul, care va descoperi Oceanul, numit mai târziu Pacific.

La 6 ianuarie 1503 navigatorii atinseră gurile râului Yebra (azi Belen). Aici, noi aventuri. Columb, deşi istovit, se lansează din nou în căutarea aurului. Ajutat de fratele său Bartolomé, cunoscut prin tenacitatea şi dârzenia sa, începu să cerceteze interiorul, greu de pătruns, al ţării. Bartolomé, singur, traversă de 42 de ori, într-o singură zi, acelaşi râu! Găsind pretutindeni urme de aur, el îşi dădu seama că regiunea Veragua este bogată în metale nobile, ceea ce întări şi mai mult convingerea amiralului că se găseşte în apropierea Chersonesului de Aur, al antichităţii greceşti (Malacca). Continuând explorările, găsiră aur şi se deciseră să întemeieze o aşezare, Santa Maria de Belen. Fură întâmpinaţi la început cu bunăvoinţă, apoi cu precauţie şi suspiciune de către indieni. Cacicul sau quibianul, cum i se spunea aici, se arăta binevoitor, gata să conducă pe spanioli spre apus, unde s-ar afla bogatele zăcăminte de aur. Le dădu şi călăuze. Spaniolii aflară mai

târziu că şiretul cacic poruncise oamenilor săi să arate spaniolilor zăcămintele mai îndepărtate, de pe un teritoriu ce aparţinea unuia dintre duşmanii săi. Indienii sperau astfel ca oaspeţii lor nepoftiţi să plece. La început asistară cu curiozitate la activitatea desfăşurata de străinii care începuseră să construiască case. Amabilitatea lor se transformă însă curând în ostilitate. Bartolomé hotărî să preîntâmpine un atac. Un hidalgo, cutezător şi dibaci, pe nume Diego Mendez, reuşi să se strecoare singur în sat şi să-l răpească pe cacic. În faţa mulţimii de războinici luaţi prin surprindere, căpetenia reuşi să fugă şi se răzbună cumplit: ucise un căpitan spaniol şi pe însoţitorii săi porniţi să caute apă şi lemne. Indienii atacară şi corăbiile împotmolite la gura fluviului, a cărui apă scăzuse în urma secetei. Numai utilizarea armelor de foc făcu posibilă respingerea atacului. Ostaticii luaţi de spanioli şi închişi în cala uneia dintre corăbii au fost găsiţi spânzuraţi de funii: unii s-au gâtuit, cu toate că aveau braţele legate, strângând cu picioarele ştreangul trecut în jurul gâtului. Teama de moarte era mai mică decât cea de robie.

Salvarea spaniolilor, ramaşi pe uscat, s-a datorat unei noi acţiuni energice a lui Diego Mendez, promovat între timp căpitan. În noaptea de Paşti, la 16 aprilie, trei caravele părăsiră Golful Belen. A patra corabie, nemaiputând ţine marea, a fost părăsită. Columb intenţiona să se îndrepte spre Española, dar se văzu silit să jertfească la Porto Bello încă o corabie, măcinată şi ea de carii şi să pornească numai cu două vase, fără bărci şi fără echipament.

Suferinţele reîncepură. O neîncetată luptă cu marea dezlănţuită, cu furtunile. Oamenii mureau de epuizare, de foame. Pompele lucrau rară încetare, dar apa care inundă vasul trebuia aruncată şi cu găleţile. Velele s-au rupt, trei ancore au fost smulse. Abia la sfârşitul lunii iunie au reuşit să pătrundă în Golful Puerto Santa Gloria din Jamaica.

Diego Mendez. Cu curajul şi calmul său deosebite, binevoitor şi cu o fire deschisă, sociabilă, reuşi să obţină provizii fără să recurgă la violenţă. Continuarea călătoriei devenise însă imposibilă. Corăbiile nu mai puteau fi reparate şi nici nu *să îi* puteau gândi să construiască o caravelă nouă, căci nu dispuneau nici de meşteri, nici de unelte. Diego Mendez se oferi să străbată pe o luntre făcută dintr-un trunchi de copac scobit cele 450 de mile care-i despărţeau de Española, pentru a solicita aici ajutor. Prima încercare nu reuşi, dar Diego nu renunţă, împreună cu genovezul Bartolomeo Fieschi, căpitanul uneia dintre caravele, cu încă 4 spanioli şi cu 10 indieni, el porni din nou, pe două luntre, în aceeaşi direcţie. După o călătorie chinuitoare de cinci zile şi patru nopţi au ajuns la ţintă şi au debarcat în regiunea Capului St. Miguel (Tiburon). Aici Mendez află că guvernatorul Ovando este plecat în interiorul insulei. El porni pe jos să-l caute, îl găsi pe Ovando, care îl întâmpină cu bunăvoinţă prefăcută, se pare, căci nu-i dădu ajutorul solicitat, amânând timp de şapte luni trimiterea unei corăbii spre Jamaica.

Între timp, la Santa Gloria, situaţia devenise critică. Francisco Porras şi fratele sau Diego organizară şi conduseră o revoltă, împotriva lui Columb şi-l ameninţară cu moartea pe amiralul ce zăcea bolnav în cabina sa. Răzvrătiţii au încercat apoi să părăsească Jamaica cu luntrele, pentru a ajunge în Española, dar nu au reuşit. Subit şi indienii refuzară să-i mai aprovizioneze pe spanioli cu alimente; Columb nu dispunea de forţele necesare pentru a-i sili s-o facă, dar el se folosi de cunoştinţele sale de astronomie pentru a obţine, prin ştiinţa, ceea ce nu putea obţine prin forţă. Amiralul ştia că la 29 februarie 1504 urma să aibă loc o eclipsă totală de lună. El ameninţă pe indieni cu mânia cerească, prezicându-le că divinitatea îşi va ascunde chipul său dacă indienii nu vor sprijini pe ocrotitorii săi albi. Când luna se ridică din ocean roşie-

stacojie, pentru a se întuneca apoi îndată, indienii fură cuprinşi de o mare spaimă, împlinirea profeţiei determină pe aceşti copii ai naturii să făgăduiască tot ce li se cerea, numai amiralul să-l înduplece pe stăpânul cerului să-şi potolească furia. Când luna se arătă din nou, luminoasă, pe bolta cerului, bocetele indienilor se preschimbară în strigăte de bucurie. Din această clipă aprovizionarea spaniolilor a fost asigurată.

Revenirea spaniolilor răzvrătiţi, după eşecul tentativei lor de evadare și încercarea lor de a pune stăpânire pe locul unde se aştepta sosirea ajutorului din Espaniola determinară pe Columb să adopte unica soluţie posibilă – luptă armată. Aceasta a avut loc la 19 mai 1504. Grupul de revoltaţi a fost învins, unii uciși, ceilalţi luaţi prizonieri, în luna iunie sosi, în sfârşit, caravela mult aşteptată, trimisă de Diego Mendez, care la rândul său plecase în Europa pentru a preda regilor spanioli scrisorile lui Columb. La 29 iulie, după un an de şedere forţată în Jamaica, spaniolii au părăsit insula şi au ajuns la 13 august la Santo Domingo. Ovando întâmpina cu o afectată curtoazie pe Columb, dar eliberă pe Porras, demonstrându-i amiralului că el este stăpân pe situaţie. După un popas de aproape o lună şi jumătate, Columb, împreună cu fratele sau Bartolomé şi cu fiul său Hernando, părăsi la 11 septembrie 1504 insula. La 7 noiembrie, după o traversare în condiţii grele a Oceanului Atlantic, debarca, împreună cu încă vreo 20 de oameni, pe pământul Spaniei. Se încheiase ultima călătorie în Lumea Nouă a marelui navigator.

Sfârşitul

Între anii 1504 şi 1505 Columb şi-a petrecut zilele la Sevilla, Suferea cumplit de podagra, dar chinurile nu l-au împiedicat să asalteze cu scrisori pe rege, pe fiul său Diego, cerându-i celui din urmă să întreprindă tot ce e

posibil pentru recuperarea cheltuielilor făcute cu prilejul celei de-a patra expediţii, în luna mai 1505 a întreprins o obositoare călătorie la Segovia, unde se găsea Hernando. Columb îşi apără cu îndârjire drepturile, cere să i se facă dreptate, lui şi fiului său Diego, a cărui succesiune voia să o asigure. Regele se arătă binevoitor, îl lăudă şi-i făgădui că se vor face cercetări şi se va lua o hotărâre echitabilă. Cererea lui Columb de a fi pus în drepturile sale se lovi însă de meschinărie, formalităţi, tărăgăneli. Columb porni pe urmele Curţii care se mutase la Valladolid, iar pe Bartolomé îl trimise să-şi încerce norocul la Filip de Austria şi Juana cea Nebună, fiica Isabellei, care sosiseră în luna aprilie 1506 la La Corunia. Din nou deziluzii, neplăceri. La 19 mai 1506 amiralul redacta un testament nou. În ziua următoare se simţi mai rău. În preajma lui se găseau Diego Mendez, eroul celei de-a patra călătorii, genovezul Fieschi, cei doi Diego – fratele şi fiul amiralului – şi Hernando. Bartolomé încă nu se întorsese de la Curte.

Columb închise ochii la Valladolid în ziua de 20 mai 1506. Moartea sa trecu neobservată de contemporani. Cronica oraşului, în care erau notate întâmplările mai de seamă petrecute la Valladolid, nu menţiona decesul celui ce descoperise, pentru europeni. O Lume Nouă. Abia peste 27 de ani va fi inclusă în registrul urbei o notiţa laconică despre sfârşitul amiralului. Destinul îl urmări, de altfel şi după moarte. Trupul sau – sau ceea ce a mai rămas din osemintele sale – fură mutate în decursul veacurilor de la Valladolid la mănăstirea Santa Maria de las Cuevas, de lângă Sevilla. Apoi, probabil între 1536 şi 1539, la Santo Domingo în Española, iar pe urmă la Havana şi, se pare că în anul 1899, înapoi la Sevilla.

Acestea au fost viaţa, faptele şi cariera uluitoare ale uneia dintre cele mai marcante figuri ale epocii de trecere de la Evul Mediu la evul modern, epocă a lui Copernic, Ariosto, Dürer şi Rafael. O viaţă frământată, în care

ceasurile de glorie, de bucurie şi de fericire erau precedate sau urmate de ani de lupte, greutăţi şi piedici ridicate în cale de invidia, ura şi ostilitatea rivalilor. Columb, triumfător, Columb în lanţuri, Columb vizionarul şi profetul involuntar demagog, Columb colonizatorul, cuceritorul; omul umilit, înjosit, amiralul, descoperitorul sărbătorit şi slăvit. Uitat şi apoi imortalizat.

Columb în istorie

Care este locul său în istorie? Destinul sau tragic a fost parţial exagerat în epoca romantică. Negarea rolului său istoric, a faptei lui, a mijloacelor şi realizărilor, aparţine în schimb unor istorici hiper-critici contemporani. Columb descoperitor? America a fost doar descoperită de vikingi. Columb perseverent? Dar ce a fost perseverenţa sa pe lângă cea a lui Magellan, ce au fost riscurile întâmpinate de el pe lângă cele ale altora? Columb nu a fost nici decapitat ca Balboa, nici asasinat ca Pizarro, nici mâncat de indieni ca de Sobs. A murit paralizat, îmbătrânit, într-o luptă sterila pentru drepturile sale, cu prestigiul uzat. Reuşita sa s-a datorat unei erori de calcul, unor erori din hărţile folosite.

Or, asemenea opinii nu rezistă criticii istorice. Studiul vieţii şi operei sale demonstrează că este de fapt vorba de un om excepţional şi de o realizare excepţională prin rezultatele ei. Deşi se pare că a fost autodidact, Columb a fost un excelent navigator, un bun cartograf şi cosmograf. El s-a perfecţionat fără încetare, a învăţat mereu şi a ştiut să urmărească cu obstinaţie, cu perseverenţă ţelurile propuse. Sensibilitatea sa, competenţa de navigator, spiritul său uimitor de observaţie, intuiţia, darul de a folosi, de a exploata din plin toate semnele naturii demonstrează că a fost unul din marii navigatori ai omenirii. Rezistenţa fizică, dar în special cea morală, era

dublată de pricepere. Genial în felul în care înregistra fenomenele naturii, în descrierea lor, genial în străduinţele de a generaliza rezultatele observaţiilor, de a atinge, de a sugera, de a circumscrie şi de a stimula ridicarea şi uneori soluţionarea a nenumărate probleme ale geografiei fizice şi antropologiei, cosmografiei şi etnografiei. Prin Columb s-a realizat un sensibil progres în gândirea umană. Ancorat la început în lumea scolasticii medievale, a căutat s-o depăşească, îmbinând însă ceea ce nu se putea îmbina: autoritatea dogmelor cu ştiinţa.

O forţă internă titanică îl determina să urmărească cu obsesie fanatică realizarea planurilor sale eronate, dar care au adus roade neaşteptate. Căutase Indiile, dar descoperise America. Or, aceasta a fost cea mai importantă descoperire a epocii, de o imensă valoare şi cu nebănuite consecinţe. Descoperirea a pus bazele măreţiei Spaniei, a constituirii imperiului ei colonial, dar şi, concomitent, pe cele ale declinului. Ea reprezintă o cotitură în istoria Europei, a expansiunii civilizaţiei europene, a osmozei americano-europene.

Ca toate realizările deschizătorilor de drumuri, fapta lui Columb îşi dobândeşte proporţiile adevărate şi semnificaţia ei privită prin prisma consecinţelor. Ea a deschis calea descoperirilor ulterioare, pe cea a explorării uriaşului continent apusean. A iniţiat colonizarea Lumii Noi, exploatarea ei. A fost preludiul descoperirii şi cuceririi Mexicului, a Perú-ului, cu consecinţe colosale pentru economia spaniolă şi cea europeană. A creat condiţii pentru dezvoltarea nebănuită a navigaţiei, a schimbului şi a industriei. A contribuit, Prin consecinţe, ca element de subversiune la descompunerea societăţii feudale. A stat la baza plămădirii lumii moderne şi, cu toate mijloacele violente, cu toate crimele care au însoţit cuceririle coloniale, ea a contribuit la punerea temeliilor unei civilizaţii, ale unei lumi noi.

Fapta lui Columb, cele patru expediţii, este remarcabilă şi prin rezultatele geografice obţinute. Amiralul a fost primul european care a străbătut Oceanul Atlantic în regiunea subtropicală şi tropicală a emisferei nordice şi primul care a navigat în zona Mediteranei americane, în Marea Caraibilor. Columb a pus bazele descoperirii părţii continentale a Americii de Sud şi a Americii Centrale. El a descoperit Antilele Mari: Cuba, Haiti, Jamaica, Puerto Rico, partea centrală a arhipelagului Bahamas, o bună parte din Antilele Mici, Trinidad. Fapta sa a iniţiat descoperirea întregului continent american, desăvârşita lent în decursul secolelor următoare.

Soarta i-a fost vitregă. Posteritatea era însă datoare să dea dovadă de obiectivitate. Şi ea l-a imortalizat. A imortalizat descoperirea fortuită, dar pregătită cu atâta înverşunare, cu atâta tenacitate, a unui drum, a unei insule, de către un om bizar, care s-a avântat, încrezător, spre apus, întorcând spatele Europei şi Africii.

Continuatorii

După moartea amiralului ţărmurile misteriosului continent situat la vest de ocean au continuat să fie cercetate şi explorate de navigatori, de militari şi de aventurieri minaţi de setea de îmbogăţire rapidă şi de perspectivele unei vieţi uşoare. Era o etapă nouă în istoria explorărilor geografice, cea a Conquistei. Ţinuturi noi, golfuri şi râuri necunoscute sunt descoperite, botezate şi luate în stăpânire. O soldăţească infamă iniţiază vânători de sclavi şi jafuri. Descoperirea face loc, rapid, cuceririi, descoperitorii – cuceritorilor.

La început se tatonează, la întâmplare. Hazardul se pare, sub formă de furtuni şi curenţi ecuatoriali, a împins, în anul 1500, escadra portugheză a lui Pedro Álvares Cabral spre coastele unui ţinut păduros, pe care Cabral îl

numi Terra de Santa Cruz, denumire ce a fost apoi înlocuită cu cea de Terra de Brazii, Brazilia, după lemnul de culoarea jarului. Englezii încercaseră şi ei, în anii 1497 – 1498, prin John Cabot (Giovanni Cabotto) şi apoi prin Sebastian Cabot, să caute un drum spre Indii, spre imperiul Marelui Han, pornind în direcţia nord-vestica. Aproape aceeaşi direcţie au în 1502 şi portughezii, fraţii Corte-Real.

Între anii 1505 şi 1507 Juan de la Cosa a explorat coastele Golfului Darien, având la bord pe cosmograful şi pilotul florentin în slujba Spaniei, Amerigo (Americo) Vespucci, ajuns celebru prin intuirea existenţei continentului sud-american. În relatările călătoriilor sale, Vespucci a oferit nu numai o descriere pitorească a naturii acestei lumi, dar şi o denumire nouă, *Mundus Novus* (Lumea Nouă) şi a identificat această lume – America – drept un teritoriu, un continent necunoscut până atunci, neidentic cu Asia. În lucrarea *Cosmographiae Inaroductio* (1507), apăruta apoi în câteva ediţii, Martin Waldseermiller zis Hylacomylus, geograf din Saint-Die (Lorena), sugeră pentru teritoriul descoperit de Vespucci denumirea de *Americi teiram siue Americani*” (Ţara lui Americus sau America), ca omagiu presupusului ei descoperitor. Cercetări critice noi atribuie însă această „Introducere” prietenului şi colaboratorului lui Waldseemuller, geografului, filologului şi poetului Mathias Ringmann, care ar fi pus deci în circulaţie noul nume al continentului. Astfel, continentul primi numele florentinului Amerigo Vespucci şi nu al autenticului său descoperitor, Cristofor Columb[49]. În 1509, într-un opuscul

49 Problema atribuirii juste sau nejuste a denumirii noului continent nu e nici azi în mod definitiv elucidata, căci autenticitatea călătoriilor lui Vespucci continuă încă să fie pusă sub semnul întrebării. În 1949, în lucrarea sa voluminoasă, ostentativ intitulată *America, la bien Lamada*, istoricul argentinian Roberto Levillier încearcă să demonstreze

Globus mundi, publicat la Strasbourg, apare deja numele de America şi acesta se impune apoi, treptat, pretutindeni, dobândind în secolul al XVII-lea recunoaştere şi utilizare generală.

Se pare că în acelaşi an, 1507, Vicente Vânez Pinzân, împreună cu Díaz de Solis, ar fi atins peninsula Yucatán. Au urmat alte iniţiative individuale. Juan Ponce de Leon, împreună cunicolâs de Ovando, au explorat Insula Borinquen (Puerto Rico), în timp ce Juan de Esquivel a explorat Jamaica, Diego Velázquez s-a instalat în Cuba, iar locotenentul său Narvâez a întemeiat Havana. La sud, tentativele de colonizare au fost şi mai fructuoase. Ele au deschis spaniolilor poarta Pacificului.

Abilul şi rezistentul Alonso de Ojeda, care a întreprins trei călătorii spre coastele de nord ale Americii de Sud, a reuşit să-şi adjudece, în 1508, privilegiul de a ocupa şi coloniza întreaga coastă orientală a Golfului Darien, numita acum Nueva Andahisia. Printre tovarăşii săi se găsea pilotul Juan de la Cosa şi un oarecare Francisco Pizarro. Expediţia debarcă în ţinutul Cartagena, cu scopul de a vâna sclavi. Spaniolii sunt decimaţi de săgeţile otrăvite ale caribilor. Când Diego de Nicuesa, care primise şi el dreptul de a coloniza coasta occidentală a Golfului Darien, până la Istmul Cabo Gracias a Dios, lângă Hondurasul actual, reuşi să-l salveze pe Ojeda, întemeietorul aşezării San Sebastián de Urabă, prima aşezare fortificată spaniolă din America de Sud, fu găsit şi cadavrul descompus al lui de la Cosa, legat de un arbore şi oribil desfigurat, „ca un arici plin de săgeţi”. Martin

---

autenticitatea scrisorilor, a călătoriilor şi a datelor călătoriilor lui Vespucci, care – susţine autorul – ar fi efectuat expediţia din 1497, aşa cum o descrie în scrisoarea sa adresată lui Lorenzo di Pier del Medici. Pentru problema numelui America, vezi şi Ch. Verlinden şi F. Perez-Embid, *Cristobal Colon y el descubrimiento de America*, Madrid-Mexico etc., 1967, pp. 157-164.

Fernández Enciso, locţiitorul (*alcade mayor*) lui Ojeda fu depăşit curând de evenimente şi de alţi navigatori, mai duri. Un hidalgo din Extramadura, Vasco Nuflez de Balboa, îndrăzneţ şi întreprinzător, lipsit de scrupule şi plin de datorii, reuşi să convingă grupul de aventurieri-colonişti să se îndrepte spre un alt punct din Darien, spre Veragua, care se găsea sub autoritatea formală a lui Nicuesa. Aici fu întemeiată aşezarea Santa Maria Antigua de Darien sau, pe scurt, Darien. Enciso este arestat, apoi expediat în Spania şi Balboa deveni şeful (alcadele) coloniei consolidate.

După ce scăpase de Ojeda şi de Enciso, Balboa hotărî să-l elimine şi pe Nicuesa, care, sleit de puteri şi cu puţini oameni, sosise la Santa Maria, în Antigua. Cu un cinism uluitor, dublat de cruzime, Nicuesa fu îmbarcat în martie 1511 cu încă 17 oameni pe un vas aproape putred şi lăsat în voia sorţii. Nicuesa, condamnat astfel la moarte sigură, dispăru pentru totdeauna.

Mar* del *Sur

Cu rămăşiţele celor trei grupuri de colonizare, Balboa întruni sub autoritatea sa un detaşament puternic, de vreo 300 de oameni, cu care pătrunse, în decursul mai multor expediţii reuşite, în interiorul ţinutului Darien, până la izvoarele râului Chucunaque. Unul dintre şefii indieni, Panciaca, informă pe spanioli că în ţara Tumanama, la o distanţă de şase zile de drum prin pădurea tropicală, s-ar găsi o mare uriaşă. Era aceeaşi mare despre care auzise şi Columb. Această mare ar mărgini un imperiu vast şi bogat. Era prima ştire, nebuloasă, despre Oceanul Pacific şi despre Perú. Calea către Tumanama ducea spre apus. Balboa trimise în această direcţie o caravelă, care naufragie pe coasta peninsulei Yucatán. Indienii jertfiră şi mâncară pe unii dintre membrii echipajului, pe alţii îi

păstrară ca robi.

Balboa, în scrisoarea sa din ianuarie 1513 către regele Spaniei, vorbeşte despre „marile taine şi minunatele bogăţii” de existenţa cărora aflase şi ceru ajutoare. Ceru ajutor şi lui Diego Columb, guvernatorul din Haiti. Diego îi trimise două vase cu 150 de oameni. La l septembrie 1513, cu 190 de spanioli, 600 de indieni şi o haită de câini, Balboa porni de-a lungul coastei, spre Careta, unde istmul avea lărgimea cea mai mică. Aici, lăsând o parte din forţe pentru a păzi corăbiile sale, înainta spre sud. După greutăţi mari, reuşi să străbată junglă şi în ziua de 25 septembrie, de pe piscul unui munte împădurit, zări pentru întâia oară Mar del Sur – Oceanul Pacific. Temerar ca Hannibal, care arătase ostaşilor săi de pe înălţimile Alpilor pământul Italiei mănoase, Balboa a promis oamenilor comori nepreţuite. Intrând în apă până la piept, înarmat, cu spada într-o mână şi stindardul Castiliei şi Aragonului în cealaltă, el luă oficial în stăpânire, în numele Coroanei spaniole, Marea Sudului, insulele şi ţărmurile ei.

La 3 noiembrie el părăsi această regiune. La 13 ianuarie 1514 detaşamentul lui Balboa se afla la Santa Maria. De aici trimise regelui un raport detaliat despre succesul expediţiei, însoţit de 200 de perle alese şi de 20.000 castellanos (92 kg) de aur. Acum se simţea stăpân pe situaţie. Soarta însă i-a fost vitregă. Plângerile lui Enciso împotriva uzurpatorului şi dorinţa de a aplica alte metode de colonizare l-au determinat pe suveranul spaniol să trimită la Darien pe sexagenarul Pedro Arias (Pedrarias) Dâvila, în calitate de „adelantado”, de guvernator al Castiliei de Aur (Castilia del Oro). Acesta sosi în Lumea Nouă cu o flotă formată din 20 de corăbii şi cu l 500 de oameni, într-un moment în care raportul şi darurile lui Balboa nu ajunseseră încă în Spania. Din grupul său făceau parte: Bernal Díaz del Castillo, viitorul tovarăş de arme al lui Cortés şi cronicarul cuceririi Mexicului;

Gonzalo Fernandez de Oviedo, autorul operei *Historia general y natural de las fudias*; Enciso, autorul unei *Summa de geografia* şi Pascual de Andagoya, codescoperitorul Nicaraguei, autor al unei cronici despre faptele spaniolilor sub Pedrarias Davila. Păşiră pe pământul Americii şi Diego Almagro, viitorul cuceritor al Chile-ului, Belalcazar, conquistadorul Quito-ului şi al Bogotei; Hernando de Soto, tovarăş de arme al lui Pizarro şi descoperitorul văii mijlocii a fluviului Mississippi şi pilotul Juan Serrano, care va întreprinde cu Magellan prima călătorie în jurul lumii.

Invidios, tiran, de o deosebită cruzime faţa de indieni, Dâvila era animat de un spirit de distrugere patologic. Despre el scrie mai târziu Las Casas că era „cei mai crud tiran, nemilos, lipsit de înţelepciune, unealtă a mâniei divine", în iulie 1515, Balboa este în sfârşit numit de rege „adelantado del Mar del Sur" şi guvernator al Panamei. Soarta să însă era decisă. Pedrarias aştepta doar ocazia. Ea s-a ivit în 1516, când Balboa încercă să organizeze o expediţie în vederea unor noi explorări. El fu învinuit de nesupunere faţă de guvernatorul Darienului, acuzat de trădare, arestat, judecat şi decapitat. După dispariţia lui Balboa, în 1517, Conquista pregătea saltul următor, spre Mexic şi apoi spre Perú. Câteva expediţii, a lui Juan Ponce de Leon, care descoperi Florida, a lui Fernández de Córdoba, Antonio de Alăminos şi Juan de Grijalva, care au atins Peninsula Yucatán şi au venit în contact cu o civilizaţie uluitoare, deschiseră calea noilor cuceriri.

În 1516, când regele Ferdinand muri, Antilele Mari, Haiti, Cuba, Puerto Rico şi Jamaica erau colonizate, Peninsula Floridă era descoperită, coasta răsăriteană a continentului Americii Centrale şi de Sud, de la Honduras până la La Plata, explorată şi colonizarea istmului Panamá iniţiată. Erau contururile viitorului imperiu colonial spaniol, edificat în interior şi în exterior în anii următori,

sub regii habsburgici, succesorii regilor catolici Ferdinand şi Isabella.

10

America precolumbiană

Inima mea să dispară
Ca o floare veştejită?
Numele meu într-o zi
Nimic să nu mai fie?
Nimic faima mea, pe acest pământ?
Dintr-un Chalcayotl, vechi poem aztec;
După Garibay, *Historia de la Literatură*

Descoperirile şi apoi Conquista au dus la confruntarea spaniolilor cu o altă lume, fundamental deosebită prin cultură sa, prin rasă şi moravuri, de cea europeană de la sfârşitul secolului al XV-lea. A fost această lume izolată în trecutul îndepărtat, sau a fost influenţată de alte civilizaţii? Unii cercetători caută influenţe din India sau din China. Unii istorici indica chiar şi anii: 333 î. Cr, 500 d.Hr. Pentru contactele dintre provinciile Chinei de Sud, Wu şi Yue, cu mezo-americanii. Alţii insistă asupra legăturilor cu Polinezia, realizate pe cai transpacifice. E greu de dat un răspuns definitiv. Şi azi domină ipotezele, supoziţiile. Dar sigur este faptul că întâlnirea dintre europeni şi amerindieni a fost *un prim contact* între două lumi care se ignorau reciproc, care nu ştiau una de existenţa celeilalte. O mare varietate de popoare, de etnii, desemnate sub numele generic de indieni (*Indios*), diferite ca structură, ca limba, ca nivel de evoluţie, populau America. Irochezii, algoquinii, din partea de răsărit a Americii de Nord, care erau nomazi şi foloseau unelte din lemn, de os şi piatra; triburile înapoiate de limba aravaca, tupi-guaranii sau caraibii din nord-estul şi centrul Americii de Sud sau

triburile din grupa ges, răspândite pe teritoriile Braziliei de est şi de sud, aflate în stadiul preistoric; triburile nomade din pampa, patagonezii. Şi alături de acestea şi de multe alte ginţi înapoiate, civilizaţii de avangardă: maya, aztecă şi încă. Sincronic, convieţuiau neoliticul cu epoca cuprului, nomadismul cu agricultură avansată a unor popoare sedentare, creatoare de culturi ale căror vestigii entuziasmează şi astăzi.

Civilizaţii care nu cunoşteau fierul, roata, şaua, animalele de tracţiune sau de povară (cu excepţia lamei). O lume de fapt veche, de cel puţin 25.000 – 30.000 sau chiar, după unii, 40.000 de ani, o populaţie relativ numeroasă, poate de 30 – 50 de milioane sau chiar de 70 – 80 de milioane de oameni (Cook şi Borah), inegal repartizată pe cele două continente. Triburi de pescari, culegători, vânători şi nomazi, seminomazi şi sedentari, forme de viaţa şi de organizare primitivă, sălbatici şi antropofagi şi, paralel, mari centre, veritabile state, cu populaţii dense, cu oraşe, cu un mod de viaţă rafinat cu sisteme de scriere. Triburi pierdute, rămase în anonimat şi zone care au lăsat moştenire posterităţii – de pildă Mexicul – peste cinci mii de aşezări arheologice. O mare varietate lingvistică, perpetuată până astăzi: peste 600 de limbi ce pot fi reunite în vreo 120 de familii lingvistice, independente una de alta.

Evoluţia economică distinctă a amerindienilor înregistra cele mai arhaice forme de activitate economică, dar şi forme avansate de agricultură, acestea din urmă repartizate pe o vastă arie ce includea patru regiuni plane: sud-vestul şi sud-estul SUA de azi; zona de la Cordilierii din Mexic până în centrul statului Chile, insulele Americii Centrale şi teritoriile Orinocoului, ale Amazonului şi fluviului La Plată. Nici mediul geografic nu era unitar. El a influenţat evoluţia civilizaţiilor precolumbiene. Alături de vechile civilizaţii aimara şi quéchua din Anzii Centrali,

mulsca din Cordilierii columbieni se găsea în deşertul peruvian Taloasi, iar în pădurea virgină a vechii civilizaţii maya, pe podişul lipsit de ape, înflorea o civilizaţie maya mai recentă, din şesul Guatemalei şi din Peninsula Yucatán. Marile civilizaţii americane se găseau, cu puţine excepţii, în Cordilierii din Mexicul central până în Chile central şi în Argentina de nord-vest. Întreaga câmpie joasă a Americii de Sud şi întregul continent de nord au fost influenţate de această dezvoltare până la cucerirea şi colonizarea europeană, care a întrerupt nu numai dezvoltarea marilor civilizaţii clasice maya, aztecă şi încă, dar şi a altor culturi, ca acelea din sud-estul Americii de Nord, apropiate de stadiul civilizaţiilor clasice, maya, aztecă şi încă.

Problema originii omului american constituie şi astăzi un obiect de controversă. Noile mijloace de investigaţie au permis să se fixeze prezenţa omului pe continentul american în perioada paleoliticului, acum 25.000 – 30.000 de ani, când se pare că America a fi colonizată dinspre răsăritul continentului asiatic, după unii, în valuri succesive, după alţii prin infiltrarea unui singur grup de culegători şi vânători primitivi, din Siberia şi din Orientul îndepărtat (regiunea Manciuria-Amur), peste masa terestră care unea Asia de nord-est cu Alaska, strâmtoarea Bering şi insulele Aleutine[50]. Ultima fază a acestei migraţiuni s-ar fi încheiat în mileniul al II-lea î.Hr. Prin migraţia, peste strâmtoarea Bering, înspre Alaska, a eschimoşilor, a algonquinilor şi a athaspascilor.

---

50 Pentru această problemă în discuţie, vezi, între altele: P. Bosch-Gimpera, „Die ersten Besiedlungswellen auf dem amerikanischen Continent”, în *Saeculum*, XIII, 2, 1962, pp. 121-129; Chester S. Chard, inwurzeln der amerikanischen Fruhkulturen”, în *Saeculum*, XIV, 2, 1963, PP-170-173; K. H. Schlesier, „Geschichte der Besiedlung Nordamerikas von den Anfangen bis zum Beginn der Christlichen Zeitrechnung”, în, XV, l, 1965, pp. 29-41.

Luarea în stăpânire a teritoriului s-a făcut de la nord spre sud. Forme de viaţa sedentară, întemeiate pe cultura porumbului şi dezvoltate în regiunea de contact dintre Arizona, Noul Mexic, Colorado şi Utah, au fost durate de acei oameni pe care reprezentanţii conquistadorilor îi vor numi mai târziu *„puebâos”*. Culturi milenare, cu templele lor piramidale, cu terase şi construcţii gigantice au apărut sub influenţa mexicană în epoca „preistorică” a continentului, de la Kansas la Atlantic, de la Minnesota la coasta Golfului Mexic, în epoca de glorie (700 – 1300 d.Hr.) influenţa lor s-a exercitat şi în regiunea savanelor din apus, unde vânătoarea de bizoni se practica paralel cu agricultură. Populaţiile din spaţiul cuprins între Mississippi-Missouri-Oceanul Atlantic-Marile Lacuri şi ţărmul Golfului Mexic atinseră un înalt nivel de cultură înainte de pătrunderea europenilor în America. Cele mai cunoscute erau puternicele confederaţii ale huronilor, irochezilor şi ale triburilor creek.

Colonizarea continentului sudic s-a făcut prin imigraţia dinspre nord, peste istmul Panamá, prin văile şi podişurile Cordilierilor, până în Patagonia, până în Ţara de Foc, a unor grupuri de culegători, de vânători şi de pescari şi, mai târziu, pe la mijlocul mileniului al II-lea î.Hr., de agricultori – cultivatori de manioca. Tupi, aruakii (aravacii) şi caribii (caraibii) statorniciţi la nord de fluviul Amazon, s-au răsfirat în teritoriile noi: triburile tupi – spre sud şi vest (cunoscutele triburi guarani din Paraguay fac parte din triburile tupi); aruakii, pornind din Guyana, au ocupat regiunea de coastă nordică a Americii de Sud şi lumea insulară din America Centrală, apoi s-au extins de-a lungul afluenţilor nordici şi sudici ai Amazonului, până la Mojos din Bolivia orientală, în Mato Grosso sau Chaco Boreal. Se pare că aceste migraţii s-ar fi efectuat, ca reacţii în lanţ, şi sub presiunea altor etnii, cunoscute sub numele de *Karibi*, statorniciţi şi ei în Guyana şi împrăştiaţi exploziv nu numai

până în Anzi şi afluenţii sudici ai Amazonului, dar şi în Mediterana americană, ocupată într-un val neîntrerupt în secolul premergător Conquistei europene. Un război distrugător dus de antropofagii caribi împotriva triburilor aruak sau taino, care denumeau pe adversarii lor *caniba*, a dus la dispersarea şi distrugerea parţială a acestor popoare.

În mijlocul mozaicului de populaţii s-au format şi au evoluat trei civilizaţii principale, cu care europenii au venit în contact violent în momentul descoperirii şi apoi în perioada cuceririi: maya, aztecă şi încă.

CIVILIZAŢIA MAYA

Mayaşii ocupau în perioada premergătoare cuceririi spaniole o regiune situată în zona tropicală a „Mediteranei americane", articulată din punctul de vedere al peisajului în zone de natura variată. Ea cuprindea Guatemala, în afară de coasta Pacificului, părţile apusene ale EI Salvadorului şi Hondurasului, întregul Honduras britanic, Peninsula Yucatán, apoi regiunile Campeche, Tabasco şi Chiapas din Mexic. Un trapez cu axa mare, nord-sud, de aproximativ 900 de kilometri şi cu axa mică de aproximativ 540 de kilometri. Ramificaţii (huaxtecii) care nu au făcut însă parte, sub raportul civilizaţiei, din vechea cultură maya, s-au extins până la Vera Cruz. Problema originii mayaşilor, ca popor şi grup lingvistic, nu este identică cu aceea a originii culturii, a civilizaţiei maya în formare, apăruta, se pare, în ţinutul podişului Guatemalei. Patria mayaşilor, ca popor, este amplasată de specialişti în arealul nordic, în regiunea coastei Golfului Mexic. Aici au trăit probabil strămoşii mayaşilor, poate şi triburile huaxtecilor, statornicite pe teritoriul mărginit de Vera Cruz la miazănoapte, Tamaulipas la miazăzi şi San Luis Potosi, la răsărit. Mayaşii, originari din nord, după ce s-au aşezat temporar în părţile coastei Golfului, s-au despărţit de

huaxteci şi au migrat spre sud, peste ţara olmecilor. Aici au creat sau au făcut cunoştinţa cu acele elemente de cultură pe care le-au dezvoltat în continuare

În perioada clasică a dezvoltării sale, cultura maya se găsea în contact cu următoarele civilizaţii şi popoare mezo-americane: *civilizaţia Teotihuacán*, numită astfel după numele aztec al unei celebre aşezări, azi în ruină, situată la 51 de kilometri la nord de México şi despre care nu se ştie nici numele iniţial şi nici poporul care a creat-o; *intona cii*, a căror civilizaţie s-a dezvoltat în ţinutul de climă caldă, tropicală, din centrul statului actual Vera Cruz, celebră prin complexul „Tajân" (trăsnet) din perioada clasică; *huaxtecii*, vecini la nord cu intonacii, aşezaţi într-un ţinut tropical, roditor, constituiau o ramură a marelui popor maya, din masa căruia s-au desfăcut şi, în consecinţă, nu au mai avut parte de roadele caracteristice ale civilizaţiei clasice maya, constituindu-şi un profil propriu; în sfârşit, *zapotecii*, aşezaţi pe teritoriul actualului stat mexican Oaxaca, cu capitala la o înălţime de 1540 de metri şi cu centrul de cultură la Monte Albán. În contact cu aceste popoare şi centre de cultură s-a constituit şi a evoluat civilizaţia maya.

Partea sudică a trapezului locuit de mayaşi era o regiune muntoasă, cu numeroase piscuri, văi şi lacuri. Pământul era fertil, climă, deşi tropicală, din cauza reliefului era relativ moderată. Această regiune, potrivită pentru construcţii civile şi de cult – rocile vulcanice ofereau materialul de construcţie necesar – şi având un sol şi o climă favorabile, nu a constituit totuşi focarul civilizaţiei maya. În privinţa construcţiilor, a vestigiilor materiale, zona rămâne cu mult în urma regiunii centrale şi nordice a teritoriului de eflorescenta a acestei civilizaţii.

Civilizaţia maya a atins îndeosebi un înalt nivel în zona centrală a teritoriului, într-o regiune în care alternează câmpia din nord cu munţii şi cu platourile înalte, de natură

calcaroasă, din nord-est, brăzdate de coline, de văi, acoperite în bună parte de păduri tropicale, tăiate de ape şi presărate cu lacuri. Era o zonă umedă, caldă, străbătută de fluviile Usumacinta şi Sarstoon, cu importante centre în Chiapas şi îndeosebi în districtul Peten, din Guatemala de azi. În nord era Peninsula Yucatán. O climă aridă, uscată, un sol calcaros, cu o vegetaţie relativ rară şi cu numeroase doline în formă de pâlnie, în care apa de ploaie infiltraţi forma lacuri subterane sau, prin prăbuşirea bolţii de la suprafaţă, puţuri naturale, în această zonă civilizaţia maya a atins un înalt grad de dezvoltare, în special în perioada ei finală.

În condiţiile pădurilor tropicale, cu o vegetaţie luxuriantă, înăbuşitoare, ostilă omului, mayaşii au creat o civilizaţie originală, comparabilă cu cea a Egiptului sau a Greciei antice. Construcţii masive, azi în ruină, care aparţin perioadei clasice (300 – 900 d.Hr.), stau mărturie a puterii de creaţie şi talentului acestui popor. Impropriu numite „oraşe”, aceste aşezări erau de fapt şi, concomitent, centre de cult, reşedinţe ale aristocraţiei sacerdotale şi militare, precum şi centre comerciale. Cele mai vechi oraşe de acest tip au fost: Tikal din Peten, apoi Uaxactun, întemeiat în secolul al IV-lea, Copan, întemeiat la 465; apoi spre Usumacinta oraşele Yaxchilân, Palenque şi Bonampak. În Yucatán: Tulune la 564 şi Cobă la 623. Numărul populaţiei şi suprafaţa variau de la „oraş” la „oraş”. De obicei, întinderea era mare iar numărul locuitorilor relativ redus: Tikal, de pildă, avea în secolele VII-VIII o populaţie de 10.000 – 11.000 de locuitori şi ocupa o suprafaţă de 15 · Oraşele de pe înălţimile Guatemalei se dezvoltau într-un mediu distinct, între ele numai Kaminaljuyu s-a transformat într-un complex cuprinzând 200 de piramide şi 13 platforme pentru jocuri

. B. H. Slicher van Bath, „De paleodemografie”, în *A. A. G. Bijdragen*, 15, Wageningen, 1970, p. 179.

rituale cu mingea. Ultima aşezare din perioada clasică pare a fi fost Quiriguă (711). Ruinele acestor „oraşe-temple” sunt numeroase. Numai prin văi sunt peste 130. Fenomen unic într-un anumit sens – el poate fi întâlnit şi la Angkor, în Cambodgia – şi totodată zguduitor: în secolul al X-lea aceste oraşe au fost brusc părăsite; a avut loc o migraţiune dinspre Peten spre nord. Începu perioada „postclasică” din istoria mayaşilor, din Yucatán, care a ţinut aproape cinci secole.

Condiţiile naturale nu au fost, în general, prielnice vieţii vechilor mayaşi. Numai cu eforturi deosebite se puteau smulge naturii potrivnice sau pădurilor loturile de cultură, înălţarea centrelor rituale, a sanctuarelor, solicita de asemenea un mare număr de braţe de muncă şi eforturi colosale pentru transportul cantităţilor uriaşe de piatră şi pământ; alte eforturi pentru fasonarea blocurilor de piatră, pentru transportul de lemne necesare cuptoarelor de piatră de var, căci mayaşii utilizau cantităţi mari de var pentru construcţiile lor.

Tehnici. Economie

Care era utilajul material de care dispuneau mayaşii? Ei cunoşteau focul, în schimb nu foloseau metalele. Cuprul şi aurul erau utilizate pentru ornamente şi proveneau din import. Nu cunoşteau roata şi deci carul. Nu utilizau cuiele, ci foloseau cu multă îndemânare, pentru legat, sisalul sau lianele. Uneltele lor erau din piatră şlefuită: topoare, ciocane, foarfece din bazalt, obsidian, diorit sau silex; sau din lemn, ca bastoane cu vârfuri întărite la foc, ori unelte din lemn cu ascuţişul din silex sau obsidian.

Ocupaţia principală a mayaşilor o constituia agricultură. Ei cultivau cartoful, fasolea neagră, batate dulci, dovleacul, agava cu fibrele ei rezistente, din care făceau şi o băutură fermentată şi bumbacul. Alimentul de bază şi

fundamentul economic al civilizaţiei maya a fost porumbul, obiect al unui puternic cult ale cărui vestigii se mai pot distinge şi astăzi la mezo-americani. Istoricii şi paleobotaniştii recunosc în unanimitate meritul istoric al mayaşilor în cultivarea porumbului. Ei au transformat porumbul sălbatic într-o plantă cultivată, numita „iarba zeilor" şi au pus astfel la dispoziţia populaţiilor de agricultori ale Americii alimentul de bază. Numeroase legende, o bogată mitologie stau mărturie a importanţei acestei plante în viaţa mayaşilor. Productivitatea porumbului şi posibilităţile sporite de conservare îngăduiau constituirea de rezerve pentru întreţinerea unei categorii sociale care, degrevată de muncile manuale şi obşteşti, s-a putut dedica exclusiv îndeletnicirilor intelectuale.

Mayaşii cultivau porumbul după sistemul *milpa*. În martie sau aprilie ei incendiau vegetaţia uscată şi apoi, după primele ploi din luna mai, plantau grăunţele în găuri făcute cu un băţ ascuţit în solul fertilizat de cenuşă. Ei semănau succesiv câteva soiuri – de obicei trei – de porumb: unul care se cocea după două luni şi jumătate, altul după patru şi al treilea după şase luni. Pentru subzistenţa unei familii pe timp de un an era necesară o suprafaţă de circa 15 hectare, iar strictul necesar putea fi produs uneori în mai puţin de şaptezeci de zile. De regulă însă ogoarele erau lucrate 5 – 6 luni. Rămânea astfel un mare excedent de forţă de muncă, utilizat la întreţinerea unei aristocraţii sacerdotale şi militare, scutită de muncă, la edificarea piramidelor, a templelor, a palatelor şi platformelor de dans ritual, a observatoarelor. Un zeu al porumbului; milpa – ogorul cultivat cu porumb – cu duhurile sale; ştiuleţii, cocenii, boabele – cu semnificaţii simbolice, toate acestea reflectă ponderea porumbului în existenţa şi viaţa cotidiană a mayaşilor.

Societatea. Centrele

Ştirile din puţinele izvoare documentare (narative) nu îngăduie o reconstituire temeinică a tabloului structurii social-economice a societăţii maya. Mayaşii trăiau grupaţi în districte, spaţii cultivabile sau defrişabile, în jurul unui centru astronomic şi religios comun. Nu există niciun fel de indicii despre existenţa unui stat unitar în perioada clasică: „oraşele" se uneau, poate, uneori în federaţii, dar de regulă este vorba de adevărate „polisuri", oraşe-state independente, în frunte cu o aristocraţie. Marea masă a producătorilor de porumb trăia în mici aşezări, amplasate de obicei în locuri adăpostite sau în luminişul pădurilor, în colibe rotunde, ovale sau dreptunghiulare, acoperite cu cartuse, în care se păstra avutul familiei: un mobilier foarte simplu; războiul de ţesut, unelte agricole, vase de lut şi de lemn, veşmintele şi proviziile. Se pare că, pe lângă munca liberă, aristocraţia exploata şi munca sclavilor. Ţăranii cultivau porumbul, practicau diferite meserii, lucrau la construirea edificiilor de cult, plăteau impozite şi erau obligaţi la redevenţe faţă de pătura conducătoare şi la ofrande pentru zei.

Neîndoielnică este dominaţia unei caste sacerdotale, deţinătoare a monopolului cititului, a gândirii mitice şi a mitologiei – castă versată în cronologie, în scriere, în întocmirea calendarului şi în astronomie. Centrele maya erau guvernate de un *halach uinic* sau principe, conducător civil, înzestrat şi cu unele funcţii religioase, ales dintr-o unică familie, în ordinea primogeniturii. El dispunea de mari puteri şi era secundat de un consiliu format din şefii de triburi şi din preoţi. Acesta alegea dintr-o aristocraţie locală ereditară pe conducătorii satelor centrului respectiv, care îndeplineau funcţii administrative, fiscale, de justiţie şi economice – aveau obligaţia de a veghea ca ogoarele să fie lucrate la timpul indicat de

preoţi – şi în caz de război, aveau funcţii militare. Rangul de preot era ereditar. Pontificii proveneau şi ei, prin succesiune, dintr-o singură familie. Preoţii se ocupau cu astronomia, practicau profeţia şi divinaţia-sacrificiile rituale, anunţau eclipsele, ploile sau secetă. Ei se ocupau şi cu administraţia. Erau temuţi şi de aceea respectaţi.

Centrul districtului era „oraşul", cu curţi şi platforme, temple, piramide şi palate. În jur erau locuinţele, colibele ţăranilor şi terenurile agricole. Totul avea un aspect rural. Densitatea populaţiei, în centre, probabil nu depăşea 300 de locuitori pe

Oamenii

Mayaşii erau de talie mijlocie, cu umerii largi, cu pieptul bine dezvoltat şi cu braţe lungi, aveau părul negru şi pielea de culoarea bronzului. Erau vânjoşi, harnici, generoşi, prietenoşi cu străinii, înzestraţi cu un simţ deosebit al echităţii şi al frumosului. Urmaşii de azi ai mayaşilor au păstrat multe din trăsăturile strămoşilor lor şi studiul vieţii tot poate, prin observaţie directă, completa lacunele izvoarelor din secolul al XVI-lea. Sentimentul familial era puternic, căsătoriile – precoce (după unii autori, la 12 ani pentru fete şi la 14 ani pentru băieţi) şi copiii – adoraţi. Ixchel, zeiţa fertilităţii, se bucura de o veneraţie deosebită. Moravurile erau relativ libere, ca la toate popoarele aflate la acelaşi stadiu de dezvoltare. Până la căsătorie, corpul bărbatului era vopsit în negru, apoi în roşu, războinicii, erau vopsiţi în roşu şi în negru, iar preoţii în verde. Nobilii şi preoţii practicau tatuajul; ei se îmbrăcau în haine ornate cu pene, foloseau podoabe din jad, iar şefii se împodobeau cu penele codale, de un verde-albastru, ale păsării quetzal, rară şi preţuită, semn distinctiv al aristocraţiei. Astfel apar ei în picturile murale din „Templul frescelor" din Bonavnpak, în cele din Uaxactun sau din „Templul lui Chac-Mool", din Chichén Itzá şi pe stelele din Tikal sau Copan. Astfel apar ei în piesele de ceramică. Femeile

purtau o tunică (*huipil*) din bumbac brodată, iar peste ea un fel de rochie-mantie largă, de culoare albă, cu fente pentru mâini şi cu o deschizătura dreptunghiulară pentru cap. Purtau părul Vung, coafat, se tatuau şi se parfumau.

Există numeroase culturi mari apărute în regiuni tropicale, pe platouri deschise sau semideschise. Unele s-au mutat ulterior în pădurile tropicale bogate în ploi, ca în Cambodgia sau Java. Cultura maya este aproape unica formată în pădurile din văi, unde vegetaţia exuberantă trebuia an de an biruită, îngenuncheată. Desigur, orice civilizaţie este, într-un anumit sens, un răspuns al omului la provocarea naturii. Dar deseori un surplus de piedici pune sub semnul întrebării apariţia sau evoluţia acesteia. Rămâne un miracol faptul că mayaşii au făcut faţa cumplitei rezistenţe opuse de pădurile tropicale inundate de apele ploilor torenţiale.

Cultura, arta

Tikal este cel mai vechi şi cel mai mare centru maya păstrat până astăzi. Perioada sa de înflorire a durat mai mult decât cea a celorlalte oraşe-temple şi ruinele sale au provocat uimirea şi admiraţia preotului Andres de Avendano, primul european care a avut fericirea sa le vadă pe când, în anul 1696, se întorcea din Lago Peten Itzá la Merida, în Yucatán. Templele principale şi palatele se găsesc în pădurea supusă ploilor torenţiale şi ocupă o suprafaţă de 3 ***Ştiinţa***

Universul intelectual al mayaşilor a fost remarcabil. Politeismul lor astrobiologic considera orice obiect, inclusiv cerul şi aştrii, ca fiinţe vii, supuse unor legi necesare, legi de armonie şi stabilitate, impuse de mişcările periodice ale bolţii cereşti, de alternanţa anotimpurilor şi de reproducţia anuală a plantelor. Cultura

porumbului implica dezvoltarea astronomiei, iar aceasta presupunea existenţa şi folosirea unei scrieri. Graţie observării stelelor, efectuată secole de-a rândul, a sistemului de scriere ideografică şi a metodei de calcul de la cel mai mic multiplu comun, mayaşii au ajuns la rezultate uimitoare în calcularea unor perioade astronomice şi în racordarea acestor perioade la ciclurile regulate şi arbitrare ale calendarului lor. Tabele de eclipse, evaluarea vârstei lumii, calcularea ciclului planetei Venus cu o eroare numai de o zi pentru o perioadă de timp de peste 6.000 de ani, adică o eroare de 24 de secunde la un ciclu sinodic, mediu, sunt numai câteva din rezultatele obţinute pe baza observaţiilor făcute în condiţii tehnice destul de înapoiate. Chiar dacă preoţii-astronomi erau ghidaţi de preocupări mistice, astrologia practicată de ei a slujit, în ultimă instanţă, practica cotidiană, evoluţia ştiinţei.

Remarcabile au fost şi realizările lor din domeniul matematicii, al calculului. Mayaşii utilizau două simboluri şi le combinau prin adunare. Ele se notau cu ajutorul unor puncte şi linii: un punct reprezenta o unitate, iar o linie – cinci unităţi. Acest sistem de calcul aminteşte numerotarea scrisă modernă, în care cifrele au o valoare diferită în raport cu poziţia lor. În cronologia lor, ei au fost primii care au avut ideea unei baze fixe şi nu datau după anii de domnie ai „suveranilor”. Această dală iniţială – 4 *alau* 8 *cumku* – corespundea datei de 12 august 3113 î.Hr. Aveau un an ritual de 365 de zile şi numeroase inscripţii din Copan fixează cu o remarcabilă precizie diferenţa dintre anul solar real sau anul tropical şi calendarul ritual. Anul lor avea 365, 242129 zile, cu o eroare de numai 0, 000069 zile.

Faptul că o stelă de la Quiriguă are o inscripţie în care e vorba despre o perioadă trecută, de peste 5 *alăutuns* (300 milioane de ani), face pe unii cercetători să considere că

gândirea astronomilor mayaşi a atins un asemenea grad de abstractizare, încât noţiunea de timp a fost concepută ca ceva infinit, nelimitat. Conceptul timpului a influenţat, de altfel, gândirea vechilor mayaşi. Preoţii, constructorii, artiştii erau fascinaţi de misterul perenităţii timpului. „Ritmul timpului îi încânta, scurgerea neîncetată a zilelor între eternitate şi viitor, între eternitate şi trecut, îi umplea de încântare” – scrie cunoscutul specialist în istoria mayaşilor, J.E.S. Thompson.

Limba mayaşilor este mai bine cunoscută. Trei manuscrise maya, un dicţionar maya-spaniol, din primele decenii de după Conquista, viabilitatea limbilor şi dialectelor neomaya de azi – îngăduie cunoaşterea limbii, a dialectelor, a structurilor lor fonetice şi gramaticale. Mayaşii au fost singurii dintre amerindieni care, în vremea Conquistei, aveau un sistem de scriere. Scrierea lor era considerată multă vreme că pur pictografica. Scriau pe piele de căprioară, sau pe un material confecţionat din fibre de agave, dar mai ales scriau în piatră. Inscripţiile din Palenque şi Quiriguă sunt cele mai semnificative. Hieroglifele maya au putut fi, parţial, identificate pe baza studierii celor trei manuscrise (*Codices*), a textelor din cronicile săteşti, scrise, după cucerire, cu caractere latine şi numite *Libros de Chilám Bilam* din Chumayel, a dicţionarului maya-spaniol *Moţul* şi a celebrei transcrieri fonetice, cu caractere latine, a hieroglifelor maya, făcute de episcopul de Merida, Diego de Landa, în anul 1566, în lucrarea sa *Relación de las cosas de Yucatán*. Cercetarea detaliată a acestor izvoare şi a altor surse mai puţin importante a permis, în ultima vreme, prin utilizarea calculatoarelor, descifrarea unei mari părţi a textelor studiate.

La sosirea spaniolilor, mayaşii se găseau în declin, oraşele erau părăsite. Când Cortés a traversat în anii 1524 – 1525 ţinutul Peten, pădurea tropicală le acoperise deja şi

abia în 1696 primii spanioli au văzut Yaxchilan şi Tikal. Dispariţia acestei civilizaţii a rămas unul dintre marile mistere ale istoriei.

— Poate pe la începutul secolului al IX-lea populaţia devenise prea numeroasă, poate seceta secătuise pământurile arabile, poate vreo molimă decimase populaţia.

Mai probabil însă tulburările sociale au pus capăt guvernării aristocraţiei. Poporul s-a răzvrătit împotriva ierarhiei preoţeşti, masacrând-o şi a părăsit construcţiile – simbol al unei asupriri îndelungate. În secolul al X-lea se infiltrează un popor numit *itzá*, care a adus cu sine elemente de cultură ale marii capitale toltece Tollan (Tuia) şi, între altele, cultul lui Quetzalcoatl, reprezentat ca un Şarpe cu pene. Epoca influenţei mexicane (950 – 1200) a fost urmată de o perioadă de dezintegrare. Chichén Itzá a fost atacată şi distrusă. Mayapán din vestul Yucatánului şi-a impus dictatura întregii peninsule. Pe la 1460 mayaşii se revoltă şi îl distrug. Yucatánul s-a fărâmiţat în provincii ostile. Vechile centre ceremoniale au fost părăsite, uraganele, epidemiile au desăvârşit ravagiile produse de războaie. Cultura maya se epuizase.

CIVILIZAŢIA AZTECĂ

Trecuse un veac de când Itzcoatl (1428 – 1440), primul dintre marii cârmuitori, înfiinţase uniunea celor trei cetăţi-regat, cu centrul la Mexico-Tenochtitlán. Pe podişul care cuprindea Mexicul şi regiunile înconjurătoare, la o înălţime de peste şapte mii de picioare, împrejmuit de vulcani cu piscurile acoperite de zăpadă, aztecii au întemeiat capitala şi statul lor, au preluat şi plămădit, prin asimilare, una dintre cele mai evoluate civilizaţii ale Lumii Noi. Şi nimeni, de la stepele aride din nord până la junglele istmului, de la coasta Golfului Mexic şi până la ţărmul Oceanului Pacific

nu şi-ar fi putut închipui că sub Moctezuma (Motecuhzoma) al II-lea Xocoyotzin (cel Tânăr) (1502 – 1520), marele imperiu aztec, această civilizaţie în plin avânt, cultura, arta, zeii azteci vor sucomba într-un cataclism istoric, sub loviturile conquistadorilor spanioli. Două lumi, două civilizaţii s-au înfruntat şi *Mexică*, cum obişnuiau ei înşişi să-şi spună, sau azteci – cum erau numiţi în amintirea punctului iniţial al migraţiunii lor, Aztatlan din Laguna Mexcaltitlan, au fost înfrânţi, existenţa lor politică a fost curmată.

Trecutul începuturile aztecilor au fost modeste şi ceea ce era de valoare nu le aparţinea. Strălucite civilizaţii au precedat şi au fost asimilate.

Memoria aztecilor nu urca însă în trecutul îndepărtat: în conştiinţa lor, piramidele din Teotihuacán datate din secolul al VI-lea d.Hr., au fost ridicate de zei, la începutul lumii, atunci când zeii au creat soarele şi luna. Sculptura, arhitectură, invenţia calendarului aparţineau în schimb toltecilor din Tuia, influenţaţi de civilizaţia maya, care au atins culmea evoluţiei lor în secolele X-XI, precum şi zeului acestora Quetzalcoatl. Dar Tezcatlipoca, „zeul întunecat” al cerului nopţii, a triumfat, iar Quetzalcoatl „cel luminos” a fost exilat, silit să părăsească Mexicul, în haosul care a urmat căderii Tulei, triburi primitive pe care spaniolii le numeau cu denumirea generică de *chichimeca* s-au statornicit, venind în valuri, în regiunea situată la nord de Rio Lerma şi de lacul Chapalu, pe înălţimile podişului central. Erau vânători şi culegători care nu cunoşteau agricultură şi ţesutul şi care rătăceau războinici şi sălbatici, pe teritoriile patriei adoptive. Aceste triburi, ajunse în contact cu elementele intacte ale civilizaţiei toltece şi cu locuitorii primitivi, dar sedentari şi iniţiaţi în cultivarea porumbului, care se stabiliseră aici după declinul oraşului Tuia, s-au adaptat treptat modului de viaţă al predecesorilor lor.

În secolul al XIII-lea chichimecii au atins podişul Mexicului, au întemeiat acolo Tenayuca şi au mutat apoi capitala la Texcoco. Curând formaţiunea statală chichimeca s-a fărâmiţat într-o serie de mici stătuleţe dintre care s-a evidenţiat cel al tepanecilor, cu centrul la Atzcapotzalco. Tepanecii reuşiră să ocupe întregul podiş şi să cucerească, în 1418, Texcoco. Victoria tepanecilor a unit însă împotriva lor pe adversari şi anume pe cei din Tlaltelolco, pe tlaxcaleti şi tribul puţin cunoscut până arunci al aztecilor, care se stabilise pe o mică insulă din laguna Texcoco, unde au întemeiat două aşezări, Tenochtitlán (1345) şi Tlaltelolco (1357), care au existat mult timp ca două aşezări tribale (*pueblos*) independente. Confederaţia antitepaneca a cucerit, la 1430, Atzcapotzalco şi a desfiinţat statul tepanec. Cu aceasta a început ascensiunea aztecilor. Sub Itzcoatl, aztecii au ajuns să se impună în cadrul unei alianţe cu celelalte triburi chichimece. În timpul lui Moctezuma (Motecuhzoma) I (1440 – 1469) a fost creată uniunea celor trei cetăţi lagunare Tenochtitlán, Texcoco şi Tlacopan. În confederaţia creată, aztecii au ocupat locul principal. Rolul lor şi al întinsului *lor pueblo* Mexic a întunecat în întregime pe cel al tlacopanilor, cât şi pe cel al texcocanilor, triburi cu mult mai puternice. Sub urmaşii lui Moctezuma I, sub Axayâcatl (1469 – 1481), Tizoc (1481 – 1486) şi Ahuitzotl (1486 – 1502), aztecii au pus stăpânire pe importanta magistrală ce ducea prin ţara huaxtecilor, ramură a marelui popor maya, spre Golful Mexicului, apoi pe coasta Pacificului, de la Colima până la Acapulco şi de la Oaxaca până la Socomusco. Moctezuma al II-lea a ajuns la domnie în 1502, a extins stăpânirea imperiului său peste mixteci. Aztecii au atins astfel, în expansiunea lor, Rio Pânuco la nord, Chiapas şi Guatemala la sud-est.

Liga tripartită includea însă în sine germenele învrăjbirii, căci pe plan intern aztecii tindeau să

subordoneze conducerii lor pe cei doi aliaţi, iar pe cel extern aztecii veniră în conflict cu tarascii din vest şi trebuiră să facă faţa rezistenţei tacite sau făţişe a unor enclave politice, ca cea a oraşului-stat Tlaxcala, care aştepta momentul potrivit pentru a se răscula.

Aztecii nu erau deci autohtoni ca mayaşii şi nici civilizaţia lor nu era autohtonă ca aceea a mayaşilor. Ei erau cuceritori şi viaţa lor era un război continuu pentru tributuri, căi de negoţ şi terenuri cultivabile.

Aceasta era pe scurt situaţia când, în anul 1519, Cortés şi-a început marşul spre Mexic.

Multiple izvoare, cele aztece, anterioare Conquistei, dintre care o bună parte a fost salvată de distrugerile spaniole – manuscrise pictografice, cronici (ca acelea numite azi *Codicele Florentin*, *Codicele Vaticanului*, *Nutal* ş.a.) şi anale de mare valoare, ca acelea din Cuauhtitlân – apoi cele spaniole, ca scrisorile lui Cortés către Carol al V-lea, notele lui Bernal Díaz del Castillo, admirabila lucrare ilustrată a călugărului Bernardino de Sahagun, *Historia general de las cosas de Nueva España*, lucrările lui Motolinía de Benavente, Pomar, Clavigero, precum şi o uriaşă documentaţie arheologică îngăduie azi reconstituirea veridica a vieţii, a istoriei aztecilor.

Economie

Civilizaţia aztecă, la fel ca civilizaţia maya, se baza pe agricultură, care se făcea cu unelte primitive. Deoarece lipseau atât animalele de tracţiune, cât şi cele de transport, lucrările agricole se efectuau manual, folosindu-se un utilaj din piatră şi lemn: pari curbaţi cu care se trăgeau brazde, sape sau săpăligi (*cod*) din lemn tare, cuţite, topoare cu ascuţişul din obsidian sau silex. Se utiliza şi aramă, lucrată la rece. Ei cultivau pământul în grădini sau „insule plutitoare”(*chinampas*) de tipul celor ce

se pot vedea şi astăzi la Xochiniilco sau Chalco, sau pe terenuri îngrăşate cu cenuşă: porumbul, dovleacul, mai multe soiuri de fasole, hrănitoare prin conţinutul de proteine, apoi cartofi (batate), igname, tomate, ardei, maguey pentru fabricarea băuturii *pulque*. Prin sistemul „grădinilor plutitoare" – mici insule artificiale – şi prin canalizări, aztecii tenochei, dar şi vecinii lor, au reuşit să transforme mari întinderi de pământ neproductive într-un ansamblu de parcele şi grădini de mare fertilitate.

Ca şi la mayaşi, civilizaţia lor se întemeia pe cultivarea porumbului, sursă vitală de hrană. Porumbul se folosea atât necopt cât şi copt. Se macină cu ajutorul unei pietre plate, aşezată pe trei picioare (*metale*), cu un sul tot de piatră. La lipia de porumb, care era alimentul de bază, se adăugau legumele. Aztecii cultivau şi câteva specii de bumbac, apoi tutunul, pe care-l fumau cu ajutorul unor trestii scobite ca nişte ţigarete, în schimb, se constată o mare sărăcie în ceea ce priveşte animalele domestice. Ei aveau câteva specii de crini, dintre care una crescută pentru came, apoi curcani – principala lor pasăre domestică – fazani, poate şi gâşte, raţe şi prepeliţe. În plantaţiile de cactuşi de nopal ei creşteau cu multă grijă coşenilele, pentru un colorant roşu. Viermele de maguey apare în bucătăria aztecă paralel sau împreună cu bulionul din tomate, cu aguacatele şi ardeiul. Vânatul procura o cantitate de carne de iepure. Pescuitul cu undiţa sau cu plasa furniza peşti sau larvele unei muşte, din care se făcea o pastă foarte apreciată.

Pământul şi produsele lui se găseau în proprietatea comună a fratriilor şi ginţilor. Şefii de triburi, de ginţi şi de familii le distribuiau anual. Ţăranul care lucra lotul individual era proprietarul unei singure recolte. Numeroase terenuri agricole erau rezervate pentru întreţinerea familiei domnitoare, a aristocraţiei şi a preoţilor, cât şi pentru constituirea rezervelor pe timp de

război. Aceste terenuri se lucrau cu ajutorul unor oameni înrobiţi. La moartea uzufructarului, pământul trecea în folosinţa succesorilor săi masculini, iar în lipsa acestora, el revenea ginţii pentru a fi redistribuit. O parte din pământurile triburilor supuse era transformată în domenii egale, în domenii ale aristocraţiei laice sau ecleziastice sau în rente de stat; din veniturile lor erau întreţinuţi funcţionarii şi militarii de meserie, remuneraţi şi în timp de pace; doar în caz de război se procedă la o mobilizare generală.

Meşteşuguri

Meşteşugurile au cunoscut la azteci un avânt sensibil şi meşteşugarii au atins un înalt grad de îndemânare, pentru condiţiile tehnice primitive de atunci. Arama şi bronzul se foloseau rar. Aztecii erau în schimb meşteri în prelucrarea pietrei. De obicei prelucrau rocă vulcanică, obsidianul, piritele de fier. Din piatră confecţionau vârfuri de lance, propulsoare pentru lansarea de dar de (*atl-atl*), ascuţişuri (din silex) pentru săbii de lemn, apoi cutii, vase rituale etc. Ei confecţionau ţesături fine din fire de bumbac şi de agave, din fire de palmier şi din păr de iepure, pe care le vopseau în indigo, în verde, oranj sau roşu. Desenele şi aranjamentul artistic al elementelor decorative, dantelăria fină a liniilor, nu erau cu mult inferioare celor ale artei textile încă. Mozaicul din pene, ţesătura de pene şi ţesăturile din curele se lucrau cu măiestrie şi aveau o veche tradiţie. Aurul şi cuprul, provenite cu precădere din import sau din spălarea nisipului aurifer, se foloseau, ca şi penele strălucitoare, pentru evidenţierea categoriilor sociale şi a gradelor militare, la confecţionarea de bijuterii, pandantive şi inele.

Aztecii nu cunoşteau roata olarului. Ei făceau vasele din argilă bazându-se pe experienţă şi pe dexteritate manuală.

Ceramică aztecă rămâne în urma celei a vecinilor, în special a ceramicii din Cholula. Din argilă fină, de culoare portocalie, confecţionau şi ei farfurii cu fundul plat, oale, suporturi, blide, ceşti şi cupe, decorate cu figuri geometrice în alb şi negru, peste un strat de regulă roşu. Din argilă se făceau şi ornamentaţiile pentru împodobirea caselor şi a templelor, vase rituale uriaşe, conuri de lut utilizate pentru acoperirea caselor, cărămidă arsă. Lemnul era folosit la confecţionarea unor piese de mobilă – rare de altfel – ca paravane, cufere, la construcţii (grinzi, canaturi, poduri plutitoare). Din lemn mai făceau statui, idoli, propulsoare de suliţi, măşti rituale. Meşterii aztec! Ştiau să prelucreze aramă, să acopere unele obiecte cu foiţe de aur sau de aramă, să confecţioneze coliere, cercei, inele.

Meşteşugurile erau cu precădere casnice şi de obicei în cadru familiilor se produceau cele necesare: îmbrăcăminte, unelte, arme. Resursele naturale de care dispuneau unele aşezări (obsidianul, jadul, argila de calitate, aurul etc.) făceau posibil un schimb interregional cu asemenea produse, dar şi cu alte produse, ca arme, perle, vase, articole vestimentare. Cu timpul, unii meşteşugari, olarii, ţesătorii „de lux”, bijutierii, zidarii şi pictorii, au ajuns să practice exclusiv meşteşugurile lor. Schimbul se desfăşura în cadrul unor târguri zilnice sau săptămânale, sau în bâlciuri anuale. Domina trocul, dar exista şi o „monedă măruntă” de schimb – boabele de cacao, uşor de transportat, din care aztecii făceau şi ciocolată, o băutură mult apreciată. Ca „monedă de schimb” se foloseau şi păturile de bumbac şi grăunţele de aur. Zeci de branşe de producători, de meşteşugari şi de negustori ambulanţi (*pochteca*) ofereau la târguri produsele lor spre vânzare. Tot ei formau şi poliţia târgului.

Cu toate calităţile produselor sale, meşteşugarul aztec nu a atins nivelul artistic al produselor altor comunităţi.

Cea mai mare parte dintre giuvaierurile şi obiectele preţioase pe care Cortés şi oamenii săi le-au găsit în palatul lui Moctezuma al II-lea nu erau de origine aztecă. Ele proveneau din Cholula, centrul aşa-zisei culturi *Mixteca-Puebla*.

Societatea

La început, când *México* ducea o viaţă seminomadă, nu exista o diferenţiere socială sensibilă, nici simptomele unei autorităţi organizate. Ca şi la alte popoare şi triburi, societatea aztecă nu cunoştea încă deosebirea evidentă de avere, diferenţierea socială. Germenele stratificării sociale apare mai întâi prin constituirea în castă a preoţimii, anume a preoţilor lui Uitzilopochtli, zeul războiului.
În decurs de două secole, societatea aztecă a suferit profunde transformări, a devenit mai complexă, mai diversificată. S-a cristalizat o aristocraţie laică, cu nucleul în cadrul familiei domnitoare, precum şi o aristocraţie sacerdotală. Funcţiile de stat au ajuns ereditare, autoritatea deveni inseparabilă, de multe ori, de avere, de onoare şi de bunăstare. Bogăţia a generat o ierarhie socială subtil gradată şi nu întotdeauna funcţiile importante erau obţinute de cei care se distingeau prin vitejie şi onestitate. Complicarea sarcinilor ce urmau a fi îndeplinite de un organism social, în special în cadrul oraşelor-stat, exercitarea funcţiei de reprimare şi îndeosebi a acelei de expansiune – războiul, expediţiile de jaf, de cotropire a teritoriilor altor triburi constituiau una dintre raţiunile de existenţă a statului aztec – au dus la apariţia şi cimentarea unui aparat administrativ complex. Statul concepea şi exercită politica internă şi externă sub conducerea unui „împărat” (*tlatoani*) atât de maiestuos şi de strălucitor, încât oamenii de rând nu aveau dreptul să-l privească în faţă. Faza de democraţie militară este astfel

depăşită.
Dezvoltarea societăţii aztece a fost fără îndoială influenţată şi de mediul geografic. Pe podişul Anahuac, înalt de peste 2000 de metri de la suprafaţa mării, ploile de vară sunt slabe şi neregulate. Uneori nu ploua luni întregi. Numai un efort comun, organizat, permitea să se facă faţa mediului geografic şi climatic nefavorabil, să se asigure, din resurse precare, aprovizionarea populaţiei acestui teritoriu imens, compartimentat în sierne aride şi în canton-uri. Dezvoltarea aztecilor a fost influenţată şi de diversitatea etnică, de organizarea social-politică. Nu numai fiecare dintre triburile şi popoarele care compuneau imperiul aztec îşi avea teritoriul şi zeii proprii, dar şi în cadrul confederaţiei celor trei oraşe-stat particularismele au subminat unitatea. Un alt factor important, care a favorizat dezagregarea sistemului egalitar şi trecerea la o formă incipientă de stat, în care domina o aristocraţie proprietară de terenuri şi de „sclavi”, au fost războaiele endemice, expediţiile de jaf. Prada nu mai era împărţită în mod egal tuturor membrilor tribului, pământurile ocupate nu mai intrau în fondul comun. Proprietatea funciară, ca şi orice altă proprietate imobiliară, deveni alienabilă, transmisibilă, ereditară. Pământul celor puternici era lucrat de „sclavi”, prin muncă servilă sau de către oameni de condiţie liberă, angajaţi contra plată. Diferenţierea economică a avut ca efect diferenţierea socială. Funcţiile importante au început să fie cumulate de membrii unor familii bogate şi influente, sau se moşteneau. Se constituie o oligarhie, o nobilime ierarhizată, care conduce triburile, ginţile, care constituie Consiliul Suprem, forul cel mai înalt, în afară de „împărat”.
Societatea aztecă se diviza în triburi, ginţi şi familii. Douăzeci de asemenea ginţi (*calpulli*) – concomitent şi unităţi impozabile şi militare – se împărţeau în patru frăţii sau cvartale, în cadrul oraşului-stat Ginta avea funcţionarii

săi aleşi: un *calpulleci*. Set al administraţiei, un *leocheautin*, care îndeplinea o funcţie de poliţie, apoi un consiliu, investit cu prerogative judecătoreşti. Fiecare aztec făcea parte dintr-o gintă şi, prin ginta, dintr-un trib. Hotărârile care priveau întregul trib erau luate de un consiliu în care intrau conducătorii ginţilor, în fruntea celor patru fratrii se găseau patru conducători care deţineau puterea executivă şi conduceau forţele armate, aveau grijă de menţinerea ordinii şi exercitau funcţii în tribunalul care judecă delictele ce nu puteau fi rezolvate în cadrul ginţii.

Toate slujbele erau la început elective, în timpul lui Moctezuma al II-lea numai funcţiile supreme de „împărat" şi de mare „sfetnic" au rămas elective, căci în toate celelalte cazuri slujbaşii erau numiţi, prin decizie imperială, de obicei din rândurile rudelor – fiii, nepoţii sau fraţii – unui *tecuhtli sau pilli* local, adică din rândul categoriei de nobilime prin origine sau merite care guverna un sat, un oraş sau un district şi pe care spaniolii i-au numit după obiceiul lor, hidalgos, „fiii cuiva". De altfel, semnificaţia iniţială a cuvântului *tecuhtli* era de „fiu", „copil". Termenul *cacique* a fost derivat de spanioli de la *tecuhtli*. Aceşti nobili erau scutiţi de plata dărilor, erau înzestraţi cu domenii ereditare şi cu oameni obligaţi la prestarea muncii servile. *Calpullecii* erau şi ei aleşi pe viaţă din aceleaşi familii, iar alegerea lor confirmată de împărat. Vârfurile ierarhiei militare erau în acelaşi timp şi vârfuri ale ierarhiei de stat. Această nobilime în geneză nu este însă identică cu nobilimea feudală din Europa, căci starea nu este ereditară: *unpilli* care nu s-a evidenţiat printr-o faptă deosebită nu poate transmite starea sa socială succesorului său.

De o autoritate excepţională – şi Bernal Díaz oferă exemple suficiente despre autoritatea acestor dregători – dispuneau guvernatorii districtelor, înzestraţi cu înalte titluri militare.

Aceşti demnitari, apoi funcţionarii care se ocupau cu problemele fiscale (*calpixque*), judecătorii şi ceilalţi slujbaşi depindeau, direct sau indirect, de împăratul care se găsea în fruntea statului.
Din pătura stăpânitoare făceau parte şi preoţii, constituiţi într-un corp extrem de influent. Doi prelaţi, aleşi din familia regală şi egali în drepturi, se găseau în fruntea preoţimii. Primul, *Quetzalcoatl totec tlamacazqui* „şarpele cu pene, preot al Domnului nostru", prezida cultul zeului războiului Uitzilopochtli, celălalt, *Quetzalcoatl Tlaloc tlamacazqui*, „şarpele cu pene, preotul lui Tlaloc", prezida cultul lui Tlaloc, marele zeu al ploii. Amândoi conduceau Barele *teocalli*, marele templu şi se bucurau de un deosebit prestigiu. Dubla lor prezenţă în fruntea instituţiilor religioase se explică prin unirea celor două ideologii (credinţe) fundamentale ale Mexicului pe care aztecii le-au contopit atunci când au devenit popor dominant: pe de o parte Quetzalcoatl, zeul solar al războiului, zeul tutelar al capitalei şi rudă a celorlalte zeităţi prototipul războiului şi al victimei sacrificate; pe de altă parte, Tlaloc, vechiul zeu al ploii, „cel care provoacă germinaţia", zeu al abundenţei care dă putere porumbului să încolţească şi să dea roade cel ce alungă foamea. Pe de o parte, religia nomadului războinic, pe de altă parte cea a ţăranului sedentar, fiecare cu viziunea sa.
Alţi preoţi răspundeau de o anumită ramură de activitate sau de mitul unui anumit zeu. Cel mai important era *Mexicatiteohuatizin* (*tzin* = venerabil), care, în calitate de vicar, veghea asupra treburilor religioase ale cetăţii-stat şi asupra celor ale popoarelor cucerite. Doi auxiliari ai acestuia se ocupau de probleme de educaţie şi de cele rituale, precum şi de chestiuni fiscale, alţii interveneau în ceremoniile legate de un cult al băuturii, peste patru sute de preoţi deserveau patru sute de zeităţi ale băuturii. În întregimea ei preoţimea se încadra, împreună cu

aristocraţia laică, în pătura conducătoare, de origine recentă, deosebit de viguroasa şi mereu împrospătata cu forţe noi, atât pe baza meritelor personale, cât şi ne temeiul originii. Deşi funcţiile şi demnităţile erau bine precizate şi sub Moctezuma al II-lea se observă o oarecare închistare a grupului aristocratic, continua totuşi să persiste convingerea că onorurile nu sunt mai statornice decât apa curgătoare şi ca cel născut nobil poate muri rob…
— Şeful statului, un personaj sacru, conducător în război şi autoritate supremă în timp de pace, reprezentant al clasei privilegiate în curs de consolidare şi „protector" al poporului de rând, înzestrat cu o putere deosebit de eficientă, purta titlul de *tlatoam* „cel ce vorbeşte" şi pe cel de *tlacatecuhâli* „şeful războinicilor comandant suprem al forţelor militare ale celor trei cetăţi-stat confederate. El primea pe oaspeţii străini, pregătea şi conducea lucrările marelui Consiliu, numea pe marii preoţi şi pe alţi demnitari ungi dinastiei mexicane sunt obscure. „Regele" său „împăratul" cum numeau spaniolii, deşi în principiu eligibil, era de fapt ales din Marele Consiliu, constituit din membrii unei oligarhii reduse. Alegerea să se făcea dintr-una şi aceeaşi familie. Originar *cuhtli* „stăpânul oamenilor" fusese un şef de trib, ajutat de un alt şef de trib *cihuacoatl*, care se ocupa de probleme de administraţie şi justiţie. Treptat, *tlatecuhtli* a devenit un monarh înzestrat cu puteri discreţionare, care se distingea de ceilalţi prin splendoarea veşmintelor şi însemnele puterii sale, care dispunea de o curte fastuoasă şi era întotdeauna însoţit de un mare alai de dregători şi slujitori. El dispunea de un mare harem, de grădini de distracţie proprii, menajerii. Era cunoscut totodată că tradiţionalul „părinte şi mamă" al mexicanilor, care le făcea dreptate, lupta pentru ca ei să aibă „belşug de roade pe pământ" (Juan Batista Pomar, *Relación de Texcoco*). Mai persista, prin urmare, dincolo

de formulele oficiale tipice prin care era desemnată „monarhia" aztecă şi sensul de bine obştesc, ca expresie a unităţii dorite sau reale dintre conduşi şi conducători.
Marii dregători, de obicei rude apropiate ale împăratului, colaborau cu acesta la guvernarea ţării. Primul că importanţă purta titlul curios de *Ciuacoatl* „femeie-şarpe", numele unei mari zeităţi, a fertilităţii. De fapt el era un „vice împărat", probabil la origine un mare sacerdot, înzestrat cu puteri deosebite în domeniul justiţiei, al administraţiei şi al finanţelor, locţiitorul împăratului în timpul absenţei acestuia, în timp de război. Patru mari demnitari militari erau consilierii principali ai împăratului. Doi dintre ei: *tlacocheolcaţi* şi *tlacateccatl* erau de regulă rude apropiate ale împăratului şi împăratul se alegea din rândul lor: Moctezuma însuşi a fost fiul unuia dintre marii demnitari militari, Axayâcatl (Auitzotl). Aceştia, împreună cu alţi mari demnitari, erau membri ai Consiliului suprem al cetăţii-stat, prezidat de împărat, care lua decizii în probleme de pace şi de război şi în alte chestiuni importante. La început, ei erau aleşi de *calpulli*, dar mai târziu membrii consiliului erau numiţi direct de către împărat sau cooptaţi. Nu trebuie uitat însă că în această perioadă de trecere la un regim oligarhic accesul celor de rând la funcţiile supreme nu era exclus, ca grupul aristocraţiei nu era încă osificat şi că îşi împrospăta adesea rândurile prin recrutarea de oameni capabili şi merituoşi.
Cu cât coborâm scara socială, informaţiile sunt mai precare. Nici izvoarele indigene, nici cronicile spaniole nu s-au străduit să descrie viaţa populaţiei productive aztece. Aceasta se desfăşura de la naştere şi până la moarte în cadrul normelor, obiceiurilor şi riturilor tradiţionale. Alături de meşteşugari şi de negustori (*pochtecq*), constituiţi în puternice corporaţii care practicau comerţul extern combinat cu mici expediţii militare şi jucau şi rolul de informa*t*ori şi de spioni ai împăratului, marea masă a

poporului de rând, *macheualli*, adică majoritatea populaţiei, membrii triburilor sau „plebea” – cum o numeau spaniolii în secolul al XVI-lea – erau organizaţi în obşti şi supuşi la numeroase obligaţii: serviciul militar, munci comune (la clădirea de temple, piramide, poduri, drumuri), corvezi (transporturi de apă, de lemne etc.) şi plata unor taxe. În schimb, cei care aparţineau uneia dintre cele trei cetăţi confederate aveau dreptul de a participa la distribuirea îmbrăcămintei şi a proviziilor adunate din tributul provinciilor supuse. Pe munca lor de ţărani se baza întregul edificiu social, întreaga existenţă socială a aztecilor. Nimeni nu avea dreptul să-i ia ţăranului liber aztec locul pe care-l lucra, sau să-l alunge din *calpulli*, cu excepţia cazurilor de crimă. Mai exista şi o categorie, redusă la număr, de ţărani lipsiţi de pământ, numită *tlalmaitl* (mina pământului), poate persoane deplasate, victime ale războaielor, poate persoane deposedate de pământurile lor. Ei erau înzestraţi de către un stăpân cu un lot şi achitau în schimb o rentă în produse şi muncă. Nu erau cetăţeni cu drepturi depline ca *macheualli*.
Pe ultima treaptă a scării sociale se găseau sclavii, *llacotli*. Ei munceau pentru alţii, nu erau plătiţi pentru munca lor, dar trăiau în cadrul unui sclavaj patriarhal. Uneori erau înzestraţi cu mici gospodării, cu colibe şi erau îmbrăcaţi ca şi ceilalţi azteci. Ajungeau sclavi prizonierii de război care nu erau sacrificaţi, apoi cei pedepsiţi pentru anumite delicte, cei vânduţi de către părinţii lor sau cei foarte săraci. Exista şi robirea voluntară. Starea de robie nu era perpetuă şi nu purta stigmatul ruşinii: Itzcoatl, unul dintre cei mai mari cârmuitori, a fost fiul sclavei Acamapichtli.

Tenochtitlán

Istoria aztecilor, civilizaţia lor, sunt indisolubil legate de

Mexico-Tenochtitlán, locul fructului cu ghimpi *tenochtli*, reprezentat în glife, adică în scrierea aztecă, printr-un cactus pe o stâncă. La început cetatea México se întindea peste Tenochtitlán şi Tlaltelolco, dar după o revoltă a celor din Tlaltelolco, aztecii au cucerit acest oraş în anul 1473 şi l-au încorporat capitalei lor. Tenochtitlán, despre care Bernal Díaz del Castillo scria că „se asemăna cu frumuseţile de basm de care se vorbeşte în cartea lui Amadis", era aşezat pe o lagună. Văzut de sus, ar fi apărut ca o insulă ovală, unită cu pământul prin trei şosele ce convergeau spre centrul oraşului, tăiată de canale peste care se întindeau punţi mobile. După Cortés, Tenochtitlán era cât Sevilla şi Córdoba împreună. Străzile principale erau largi şi drepte. Verdele „grădinilor plutitoare" tivea malurile insulei, în timp ce în centru domina albul sau pastelul caselor din piatră sau al căsuţelor din trestie. Celelalte străzi, înguste, erau punctate de piaţete umbrite de arbori. Două pieţe principale, cea a Templului din Tlaltelolco şi cea din Tenochtitlán, erau înconjurate de piramide, temple-fortăreţe şi palate. Arealul oraşului era organizat în funcţie de centrele principale şi secundare, de *calpulli*, fiecare cu templul său şi cu un *telpochealli* deosebit – un fel de colegiu religios şi militar; apoi de cele patru cvartale cu templele lor şi, în sfârşit, de marele *teocalli* din Tenochtitlán şi Tlaltelolco, de palatele imperiale şi edificiile publice. Populaţia era numeroasă. Conquistadorii vorbesc de 60.000 – 120.000 de gospodării sau case, deci de 300.000 – 700.000 de locuitori, cifre vădit exagerate, în orice caz, era o populaţie extrem de densă în oraş şi în suburbii. Un oraş impozant, prin măreţia edificiilor, prin pieţele şi apeductele sale, prin forfota mulţimii şi viaţa sa trepidantă.

Arta

Arta aztecă s-a manifestat viguros în arhitectură şi în sculptură, mai puţin în pictură. Arhitectura aztecă, ca şi cea a altor mezo-americani, avea o semnificaţie simbolică şi manifestările ei cele mai impresionante s-au reflectat în construcţiile religioase, în timp ce casele de locuit sau edificiile publice, cu caracter civil, erau construcţii relativ simple, după sistemul de încăperi dispuse în jurul unei curţi interioare (*patio*), arhitectura religioasă a atins un înalt grad de măiestrie. Dezvoltarea spaţiului exterior a fost elementul cel mai important şi cel mai original în această arhitectură. Ea avea drept caracteristică monumentalitatea, prin proporţie şi compoziţie în ansamblul lucrării. Spaţiile exterioare erau organizate autonom şi se articulau organic în marile compoziţii. Un profund simbolism astronomic anima aceste edificii ceremoniale, sanctuarele. Liniile bazei se raportau aproape totdeauna la mersul soarelui sau al unor astre. La Teotihuacán, de pildă, axa principală *l'avenida de Ios muertos* (Bulevardul morţilor) era deviată cu 17° în raport cu nordul astronomic, iar axa piramidei principale coincidea cu trecerea la zenit a soarelui. Aceeaşi particularitate apare la Tenayuaca şi în alte părţi[i prin podoabele grele de pe membre.].

Templele cu platformele lor constituiau punctul culminant al unei serii armonioase de planuri ascendente, concepute în aşa fel încât să sporească impresia de înălţime, de grandoare. Prin dimensiuni şi compoziţie aceste edificii serveau drept cadru unor ceremonii la care participa o mulţime numeroasă. Prin dansuri, simulacre şi mişcări comune, mulţimea invoca puterile supranaturale sau le cerea ajutor prin sacrificii şi gesturi rituale. Templul aztec avea o platformă. Laturile templului, în general în pantă,

---

i prin podoabele grele de pe membre. C. N. Magallanes, „Architecture prehispanique", în *L 'architecture d'aujourd'hui*, 109, Mexique, 1963, passim.

erau tăiate de terase. O scară lungă şi dreaptă, cu balustrade ducea spre partea de sus. Blocuri de piatră lucrată – capete de şerpi, cranii etc.
— Se înşirau pe flancurile platformei, iar la baza balustradei, capete enorme de şerpi cu gurile căscate completau compoziţia arhitecturală şi înfricoşau pe privitori. Sus de tot se află „piatra de sacrificiu”, pe care erau jertfite victimele unui rit barbar.
Această arhitectură, în general arhitectura mezo-americană, exprimă totodată intuiţia unei forţe naturale fundamentale – greutatea, întreaga arhitectură reflectă acest factor prin elementele sale masive, prin proporţiile impozante. Piramida a fost, fără îndoială, simbolul cel mai reprezentativ al cultului primitiv al înălţimii, al muntelui, probabil cult de origine solară. Prin concepţie şi construcţie, piramida însăşi este un munte artificial stilizat, în vârf cu un sanctuar locuit de un zeu. Cea mai veche piramidă este cea de la Culcuileo, cu un plan circular, ca o colină ce iese din sol.
Aztecul, curios să urmărească şi să descopere originea fenomenelor naturale, să dezvăluie raporturile dintre ele şi mişcarea astrelor, observator minuţios, a reuşit să determine cu precizie ciclurile regulate ale dinamicii cereşti şi, implicit, calendarul care îi reglementa viaţa. Actele cele mai simple erau investite cu un caracter religios, iar muzica, dansul şi sacrificiile umane erau rituale. Toate acestea s-au manifestat şi în artele plastice, prin expresii înzestrate cu un profund simbolism în cadrul căruia fiecare volum, fiecare formă, corespundea unui ritm ceresc. Ataşat ciclurilor astrale a căror variaţie o studia, aztecul modela riturile în concordanţa cu această dinamică. Astfel se explică şi originea remodelărilor şi a supraetajărilor efectuate de generaţii succesive care, de-a lungul veacurilor, au respectat planificarea originală raportată la punctele cardinale. Piramida de la

Teotihuacán a fost remodelată în repetate rânduri pentru ca razele soarelui la zenit să corespundă cu axa verticală, iar axa longitudinală era deviată în raport cu nordul.
Sculptorii lucrau în basorelief, în proporţii monumentale şi în miniatură, atât compoziţii religioase, cât şi profane. Era o sculptură monumentală, demnă, însă lugubră, în sculptură religioasă predomina convenţionalul în proporţii, elementul static, formele erau grele, supra-încărcate, ornamentul copleşea. În schimb, sculptura profană (măştile, capul din andezit al „Războinicului vultur" din Texcoco etc.) era expresivă, cu trăsături realiste.
O educaţie şi o practică multiseculară denotă o bună stăpânire a tehnicii de execuţie şi a desenului. Se sculptau zei şi zeiţe, deseori întruchipaţi ca animale, apoi şarpele, simbol al timpului şi personificare a forţelor naturii, zei groteşti, oribili la vedere, basoreliefuri ca pe „Piatra calendarului". Dar aztecii nu au creat aceste forme artistice, ei le-au introdus, probabil din teritoriul Mixteca-Puebla, de aceea nici sculpturile, nici picturile murale aztece nu au egalat pe cele ale predecesorilor lor, mayaşii.

Ştiinţa. Scrierea

Universul intelectual al aztecilor aminteşte de cel al mayaşilor: acelaşi sistem numeric în baza douăzeci, acelaşi an sacru de 260 de zile şi acelaşi an solar de 365 de zile, cu 18 luni a câte 20 de zile şi o perioadă nefastă de cinci zile. Independent de anul solar, aztecii luau în calcul şi 13 perioade lunare a 28 de zile, flecare. Ei efectuau şi observaţii astronomice şi urmăreau în special mişcarea planetei Venus, a cărei conjuncţie superioară, aparenta, coincidea la fiecare 104 ani, adică de două ori 52 de ani, cu începutul anului „religios", ca şi cu începutul celui „civil". Anii nu se numărau deci pe o scară continua, ci în unităţi ciclice de 52 de ani. Aztecii dovedeau o putere de

abstractizare mai redusă, cunoştinţe mai puţine despre natură decât la mayaşi.
Un pas înainte în raport cu civilizaţiile sud-americane îl constituie scrierea. Sistemul de scriere aztec – în limba *nâhuatl*, devenită limba poporului în secolul al XVI-lea – era un compromis între ideograme (semne care sugerau idei), fonetisme (semne care corespundeau unei silabe sau unui grup de sunete) şi pictograme (hieroglife reprezentând obiecte stilizate, în scriere figurativă).
Întrucât această scriere, un fel de rebus cu metafore, realizată pe pergament din piele de cerb sau pe un fel de hârtie din fire de agave, nu permitea notarea exactă a limbii vorbite, ea a fost utilizată mai degrabă pentru rezumarea evenimentelor sau a datelor, ca un auxiliar mnemotehnic. Ştiinţa istorică dispune azi de şaptesprezece originale de scriere aztecă pictografică, iar altele sunt cunoscute din copii mai târzii, din secolul al XVI-lea. Scrierile păstrate au un caracter divinator, istoric şi religios. O literatură bogată în proză şi în versuri, cum niciun alt popor amerindian nu posedă, cuprindea toate aspectele vieţii şi a contribuit la sedimentarea, pentru generaţii, a cunoştinţelor, ideilor, istoriei, dreptului, a mirurilor şi a ritualului, a sentimentelor şi a gândurilor poporului aztec, pasionat de retorică şi poezie, muzică şi dans, înzestrat cu o bogată fantezie şi imaginaţie poetică.
Aztecii, ca şi mayaşii, dotaţi cu un sistem de scriere, au asimilat, după cucerire, alfabetul latin şi l-au folosit la redactarea unor cronici în limbile *nâhuatl, quiché* sau *cakehiquel.*

Războiul

Războiul, *yaoyotl*, era una dintre preocupările cele mai importante ale vechilor azteci. Accentuarea diferenţierii sociale şi constituirea oligarhiei, condiţiile grele de

asigurare a unui echilibru între populaţie şi subzistenţă şi, de aici, importanţa tributului în aprovizionarea populaţiei aztece, au fost factorii care au provocat, au favorizat şi au prilejuit acţiunile militare. De regulă, relaţiile externe se reduceau la războaie, care au jucat un rol însemnat în economia şi în religia aztecilor. Aztecii practicau războiul cu scopul de a cuceri, de a jefui, de a se răzbuna, de a lua prizonieri sau de a se apăra. Aparent, principalul obiectiv al războiului era cel de a lua prizonieri, jertfiţi apoi zeilor, dar la baza acestui ţel religios se găseau motive mai puţin abstracte, determinate de necesităţi economice şi politice.
Războiul sacru era pentru azteci o obligaţie divină, iar glifele duble care-l simbolizau apar mereu, obsedante, pe toate basoreliefurile *teocalani-ului* – „Războiul sfânt”. Aztecul pornit la război înfăptuia voinţa implacabilă a zeilor. Războiul avea însă de cele mai multe ori scopul de a lărgi teritoriul şi autoritatea oraşelor-stat aztece şi, de aceea, trebuia să aibă şi o bază legală, o justificare pseudo-istorică: dinastiile confederaţiei celor trei oraşe erau succesoarele toltecilor, care guvernaseră întregul Mexic central şi, în acelaşi timp, graţie dinastiei din Texcoco, ca descendenţi ai cuceritorilor chichimeci, aztecii revendicau suzeranitatea peste întreg teritoriul ţării. De aceea, orice oraş independent sau care intenţiona să devină independent era considerat rebel şi era atacat prin surprindere sau în urma unei declaraţii de război.
Din punct de vedere economic şi militar, organizarea războiului era primitivă. Nu existau oşti permanente, instrucţia tuturor membrilor tribului se făcea cu ocazia marilor ceremonii lunare, când războinicii îşi demonstrau abilitatea sau executau un simulacru de lupta cu armele: suliţe, măciuci de lemn cu muchii ascuţite de obsidian, praştii, lănci, scuturi de răchită acoperite cu piele. Lipsa animalelor de transport nu făcea posibilă o aprovizionare de lungă durată şi de aceea campaniile îndelungate erau

de neconceput. O singură bătălie hotăra, de obicei, rezultatul războiului: primul dintre adversari care fugea pierdea bătălia. Pierderile se concretizau prin numărul de prizonieri, care erau în cea mai mare parte sacrificaţi.
Războiul era o modalitate de existenţă şi a avut de aceea o profundă influenţă asupra credinţelor, panteonului şi miturilor aztece.

Credinţe

Religia aztecă stă sub semnul fricii de fenomenele naturii, de necunoscut, al încercării de a pătrunde în tainele naturii, de a descoperi dinamica şi ritmicitatea formelor de mişcare: noapte-zi, anotimpurile, mişcarea eternă a planetelor, ciclul vieţii. Aztecul încerca să observe, să înţeleagă aceste fenomene, să influenţeze forţele favorabile ale naturii şi să le respingă sau să le înduplece pe cele ostile. Toate erau personificate prin zei şi zeiţe, ierarhizate şi cu funcţii bine precizate. Un panteon, cu „zei de resort”, fiecare cu domeniul şi sarcinile sale. Un cult, cu rituri complicate, care ocupau o mare parte din viaţa şi din timpul aztecului. Cu ofrande, rugăciuni, acte simbolice, sacrificii umane pentru a îndupleca puterile divine.
Potrivit concepţiei lor cosmice, universul a trecut prin patru epoci: a jaguarului, a furtunii, a erupţiilor vulcanice şi a ploilor (a potopului). Ultima epocă reprezintă destinul lumii contemporane a aztecilor, care va sfârşi în urma unor cutremure. De altfel, această concepţie prezintă şi versiuni care variază după zonă, dar reflectă, toate, ideile despre marile cataclisme care au lovit, în decursul istoriei, America Centrală. Aztecii îşi închipuiau planeta noastră sub formă a doua piramide, cu bază comună, care ar constitui „Pământul”. Nouă platforme cereşti se înălţau deasupra Pământului şi alte 13, subterane, ajungeau pună la Mictlan, imperiul zeului morţii. Lumea orizontală avea

cinci direcţii – punctele cardinale şi centrul; cea verticală era împărţită în lumi superioare, paradisuri şi în lumi inferioare, infernuri, lipsite însă de orice semnificaţie morală, căci aztecii nu aveau ideea responsabilităţii personale, a unei legi morale care recompensează sau sancţionează. Ceea ce avea importanţă erau circumstanţele morţii: războinicii căzuţi pe câmpul de luptă sau femeile care mureau la naştere, sacrificându-se ca să aducă pe lume pe viitorii războinici, dar şi cei sacrificaţi ajungeau în rai, aproape de soare; cei înecaţi, cei loviţi de trăsnet, leproşii sau sifiliticii erau găzduiţi de zeul ploii. Ceilalţi mergeau în Mictlan, unde-şi continuau viaţa. Era, într-un fel, o distribuire după ranguri, după ordinea socială, după faptele de vitejie.
În mitologia aztecă exista o pereche supremă care a generat celelalte zeităţi. Deşi importantă din punct de vedere teologic, adoraţia lor nu era generală, pentru că stăpânirea lor asupra naturii era prea îndepărtată şi prea abstractă. Şi zeul ploii, preluat din epoca clasică, a rămas în urma zeilor astrali. Credinţa aztecilor se baza pe un sistem astrobiologic, ca şi la mayaşi. Panteonul aztec cuprindea zeii principali, zeităţi creatoare, zei ai fecundităţii, zei ai ploii şi umidităţii, zei ai focului, ai băuturii *pulque*, ai plantelor şi stelelor, ai morţii şi pământului şi un număr mare de alte zeităţi, cu trăsături umane sau animalice, şerpi, monştri, fluturi etc.
Zeii care interveneau în treburile omeneşti erau veneraţi înaintea altora. Ei dispuneau de puteri nelimitate şi le erau dedicate templele cele mai importante. Unele dintre aceste zeităţi au fost preluate de la alte popoare. Tezcatlipoca („Oglinda fumegândă”) era zeul principal al panteonului aztec, zeu al cerului înstelat şi zeul tutelar în Texcoco, substitut al Soarelui; Tlaloc era vechiul zeu toltec al ploii, el dirija creşterea şi rodnicia vegetaţiei, iar Quetzalcoatl („Şarpele cu pene”) era zeul înţelept al civilizaţiei, zeul

tutelar în Cholula, reprezentat adesea, în artă, cu masca zeului Ehecatl, al vântului. Xipe („Zeul jupuit”) reprezenta primăvara, iar Chicornacoatl („Şapte şerpi”) era zeiţa recoltelor şi a hranei. Băutura *pulque*, avea, pe lângă zeiţa Mayauel şi soţul ei Patecatl şi alături de Tezcatzontecatl, alte patru sute de zeităţi, denumite *Centzon Totochtin* („Patru sute de iepuri”). Xochiquetzal, zeiţa florilor şi a dragostei, era originară din Tlaxcala, iar adversară ei Tlazolteotl, zeiţa raporturilor sexuale neîngăduite (cu femei căsătorite, căci relaţiile erau admise cu alte femei, cu condiţia să nu fie măritate), a fost preluată de la huaxteci. Zeul principal, zeul războiului şi al soarelui, zeul tutelar în Tenochtitlán, era Uitzilopochtli. Marele templu din Tenochtitlán era consacrat acestui zeu şi acestui zeu i se aduceau numeroase sacrificii umane, tot atât de înfiorătoare ca şi cele aduse cu ocazia ceremoniei în cinstea lui Huehueteotl, zeul focului, cu care prilej prizonierii de război erau aruncaţi, la sfârşitul unui dans macabru, în flăcări şi, înainte ca moartea să pună capăt suferinţelor lor, erau scoşi din jeratec cu nişte cârlige mari iar inima le era smulsă din corpurile umflate. Aztecii socoteau că ofrandele cele mai plăcute zeilor şi îndeosebi lui Uitzilopochtli erau inimile adversarilor. Pentru a dispune de victime era necesară o victorie militară, dar victoria militară se putea obţine numai prin bunăvoinţa divinităţii, iar bunăvoinţa acesteia era în raport direct cu numărul de inimi sacrificate, în acest cerc vicios războaiele endemice au uşurat capturarea de prizonieri, multiplicând numărul jertfelor umane. Numai inima caldă era oferită că ofrandă zeilor şi cu ocazia jertfelor se practică şi un canibalism ritual, cu credinţa că cel ce mânca o parte din trupul unui om absorbea şi calităţile celui jertfit.
Scrierile pictografice ale aztecilor considerau sacrificiile umane un fenomen normal. Cu ocazia celor 14 sărbători anuale principale se practicau şi sacrificii umane, în faţa

întregii populaţii prezente, însoţite de cântece şi dansuri rituale. Cu acest prilej toate legile civile erau suspendate, consumul ritual de carne omenească era urmat de o adevărată orgie. Numărul anual al victimelor sacrificate varia după disponibilul de prizonieri, într-o sursă se aminteşte de 20.000 de oameni sacrificaţi într-un singur an, iar conquistadorii au afirmat, exagerând vădit cifrele, că ar fi numărat 136.000 de cranii înălţate pe o platformă în faţa piramidei principale.
De la descoperirea Americii trecuseră trei decenii. Spaniolii debarcaseră în Mexic într-un moment favorabil acţiunii de cucerire.
Tactica militară superioară şi armele de foc pe de o parte, disensiunile interne şi înapoierea tehnică pe de alta au fost factori care au decis în încleştarea hotărâtoare dintre europeni şi amerindieni.

IMPERIUL ŞI CIVILIZAŢIA ÎNCĂ

Deşerturi de-a lungul coastei, munţi cu piscuri înalte, văi acoperite de jungle. Deserturi ce ocupau aproape întregul spaţiu dintre Ocean şi Anzi, pe o adâncime până la 25 de mile. Văi numeroase, flancând această zonă pustie, lungă de 2000 de mile, străpunsă de câteva ape, unele largi şi perene, altele mărunte şi temporare, în acest mozaic geografic incaşii şi-au făurit imperiul. El se întindea de la graniţa Columbiei, în nord, peste platoul înalt al Perú-ului, de-a lungul coastei Oceanului Pacific, până în Chile, din provincia Esmeraldas până la Rio Maule. Aici, într-un ţinut de şesuri şi platouri, lipsit de arbori, dar abundent în păşuni şi cu o climă ce oscila de la zăpuşeala amiezii la frigul nopţii, în ţara Keshwas (Quéchuas), „a poporului din valea caldă”, s-a impus la un moment dat dominaţia dinastiei tribului încă.

Începuturile

Incaşii s-au statornicit relativ târziu pe teritoriul viitorului lor imperiu. Preistoria Perú-ului prezintă o succesiune de culturi care au durat milenii. Ele au sucombat aproape toate, una după alta, înainte ca incaşii să ocupe întreaga ţară şi s-o organizeze într-un stat puternic şi viabil. Erau civilizaţii care cunoşteau agricultură şi ţesutul cu 3.000 de ani! Cr. Cultura *Cvuzvin*, cu laitmotivul ei – ferocele, zeu-pisica" –, urmată de cultura *Paracas*, celebră prin ţesăturile sale (400 î. Cr400 d.Hr.), apoi de civilizaţia *Mochica* (400 – 1.000 d.Hr.) din regiunea de nord a Perú-ului, cu vestitele sale temple, sincronică cu altă cultură misterioasă *Ica-Nazca*. Apoi civilizaţia *Tiahuanaco* din Perú şi Bolivia (1.000 – 1300), cu misterele sale nepătrunse până azi, cu vestigiile colosalelor centre ceremoniale, poate cele mai mari din Anzi, care se mai pot vedea şi acum pe platoul înalt din Bolivia, lângă lacul Titicaca, la o altitudine de peste 3 600 de metri. O civilizaţie cu o organizare socială, o structură: politică şi cu tradiţii capabile să ridice opere arhitectonice megalitice. Paralel, imperiul de coasta *Chimu* (1.000 – 1466) sau *Chimor*, cum i se mai spunea, cu piramide, grădini irigate şi gigantice rezervoare, ultimul stat din Podişul sud-american care a opus o rezistenţă înverşunată avalanşei incaşilor.
Începuturile statului încă sunt învăluite în mister, la fel ca întreaga preistorie a Americii de Sud. Niciuna dintre culturile amintite nu cunoştea vreun sistem de scriere, iar sistemul şnururilor cu noduri – *quipus* – era inutilizabil fără tălmăcitorii şnururilor, fără *quipu-camayoc*, fără comentariul lor verbal. Din acest motiv nu se cunoaşte nici măcar numele poporului încă, căci termenul ca atare se aplică dinastiei conducătoare, tribului dominant de limbă quéchua. Ceea ce se ştie despre incaşi, exceptând datele arheologice, provine din epoca ulterioară Conquistei, din

cronici, ca la *conquista* del *Perú* (1534) a unui cronicar anonim şi *Verdadera relación de la Conquista* del *Perú* (1534) a lui Francisco Xerez, secretarul lui Pizarro, învingătorul incaşilor; din celebra *Cronica de Perú* (1547) a lui Pedro de Creza de Le în un simplu dar inteligent soldat, care a traversat Imperiul incaşilor de la nord la sud, notând ceea ce a văzut şi a auzit; scrierile lui Garcilaso de la Vega, fiul unui hidalgo spaniol şi al unei peruviene, poate cel mai talentat istoriograf dintre toţi; *Nueva cronica y buen gobierno* scrisă şi ilustrată de Felipe Guamân Poma de Ayala.

După cucerire, spaniolii au rămas uimiţi contemplând oraşele, palatele, templele, drumurile incaşilor, aflând despre excelenta administrare de stat, despre organizarea societăţii încă. Ei nu au reuşit însă să înţeleagă structurile acestei societăţi şi din acest motiv istoricii de astăzi sunt deseori siliţi să încerce să le reconstituie, comparând detaliile răzleţe şi precare din izvoarele ulterioare cuceririi cu sistemele de organizare socială contemporane ale peruvienilor. Riscurile de a greşi sunt mari şi de aici diversitatea de opinii despre structura societăţii încă.

Istoria incaşilor îşi are originea în mituri şi continuă în legende. Zeul-Soare ar fi dat viaţă marelui încă, Manco Capac şi surorii sale, pe insula Soarelui de pe lacul Titicaca. Crescut de Soare, încă s-ar fi stabilit apoi în valea Cuzco, întemeind aici aşezarea Cuzco şi împreună cu fraţii şi surorile sale, ar fi dat naştere tribului care a pus bazele imperiului. E o legendă, ca multe alte legende, lipsită de vreun suport arheologic.

Civilizaţia încă a fost produsul unei îndelungate dezvoltări în valea Cuzco, iar această evoluţie a fost atestată şi de contemporanii din secolul al XVI-lea, că Pedro de Creza de Leon, care a înregistrat în anul 1549 următorul detaliu, auzit de la „memorizatorii” istoriei Cuzco: „În anul Domnului 1.000… în numele lui Tici Viracocha şi al

Soarelui şi al celorlalţi zei, Manco Capac a întemeiat Oraşul nou… La originea şi începuturile «oraşului» Cuzco a stat însă o casă mică de piatră, acoperită cu paie, pe care au ridicat-o Manco Capac şi soţiile sale şi pe care au numit-o *Curicancha*, adică «împrejmuirea de aur»”. Era un eveniment important care, înregistrat de cronicar, sugerează antecedentele modeste, dar autentice ale imperiului încă.

Încă

Incaşii erau o aristocraţie dominantă, dinastia unui trib quéchua care s-a statornicit în ţinutul Cuzco, în valea superioară a lui Huatanay, unul dintre afluenţii fluviului Urubamba, la o înălţime de aproape 3 400 de metri. Fondatorul dinastiei, Manco Capac, considerat ca descendent din Soare, a pus temeliile unei mici formaţiuni statale. Incaşii şi-au extins treptat teritoriul şi autoritatea, au supus celelalte triburi quecliua, îndeosebi în timpul domniei lui Viracocha (7 – 1438). Acesta reuşi să se folosească de disensiunile dintre căpeteniile aymaraşilor din Tiahuanaco şi să-i supună, iar succesorul său, Pachacuti încă Yupanqui (1438 – 1471), izbuti prin înfrmgerea triburilor Chancha să impună preeminenţa incaşilor peste întreg spaţiul andin. Fiul său Topa, încă (Tupac) Yupanqui (1471 – 1493), a pătruns victorios până pe teritoriul de azi al Ecuadorului, a supus statul andin Cajamarca, apoi statul Chimu şi, schimbând direcţia şi înaintând spre sud, până în centrul provinciei Chile, a fixat hotarul sudic al statului său la fluviul Maule, iar apoi pe cel sud-estic, în Argentina. Era apogeul puterii încă, stăpâna peste regiunea andină a Ecuadorului, peste Perú, Bolivia, partea de nord a statului Chile şi partea de nord-vest a Argentinei. La sfârşitul secolului al XV-lea imperiul încă se întindea deci de la Golful Guayaquil până în Chile, pe o lungime de 3.000 de kilometri şi o lărgime de aproape 500

de kilometri. Huayna Capac (1493 – 1527) reuşi să menţină stăpânirea peste teritoriile cucerite, dar punctul critic fusese atins: începuseră frământările interne, se iviră semne de dezagregare. Din ultimul an al vieţii sale, încă află despre apariţia, în zona de coastă, a unor oameni cu feţe palide şi cu barbă. Erau oamenii lui Pizarro. Peste un an, în 1527, Huayna Capac muri. Lupte fratricide, ucigătoare au zguduit statul tocmai atunci când spaniolii au debarcat în Perú în anul 1532. Începuse sfârşitul.

Tehnici. Economie

Imperiul încă avea, se pare, o populaţie de peste 10 milioane de locuitori. Problema cea mai acută era cea a subzistenţei, căci resursele naturale ale ţarii erau reduse, suprafeţele cultivabile limitate, iar spectrul foamei mereu prezent. Era nevoie de un efort colectiv continuu pentru a face faţă nevoilor şi incaşii au reuşit în această direcţie, cu toate că dispuneau de un utilaj tehnic relativ înapoiat. Nu cunoşteau fierul, nici roata, nici cuiele sau bolta, uneltele lor fiind din piatră şlefuită sau din bronz. Tehnologia metalelor era cea cunoscută şi de alte popoare din Antichitate, tehnica de extracţie şi de prelucrare a aurului şi argintului se asemănau cu cele din Egiptul antic. Dar succesele lor se limitau la folosirea doar a acestor metale. Iată motivul pentru care eforturile lor şi ingeniozitatea erau chemate să suplinească lipsa unor unelte mai eficiente.

Incaşii practicau irigaţia şi îngrăşarea pământului cu guano sau bălegar de lama şi amenajau terase pentru prevenirea eroziunilor. Munca câmpului era riguros reglementată, dirijată şi controlată de o reţea de funcţionari ai lui încă. Sub conducerea acestor „specialişti”, aproape întreg teritoriul imperiului a fost transformat în terenuri agricole pe care se cultivau mai

mult de jumătate din plantele care asigură astăzi existenţa populaţiei globului. Cultivau sistematic cereale şi în primul rând porumb (20 de soiuri), cartofi (40 de soiuri), cartofi dulci, boabe de tot felul, manioc, arahide, roşii, ananas, cacao, papaya, avocados, un soi de piper, căpşuni ş.a. Cartofii dulci şi maniocul creşteau în regiunile de coastă şi în văi, iar porumbul era cultivat până şi pe terenuri situate la o înălţime de l 300 de metri. Din cartofi se preparau şi un fel de „conserve", numite *chunu*, produse pe scară largă pentru a constitui rezerve în vedeta prevenirii foametei. Peruvienii cultivau bumbacul înainte ca acesta să fi fost cunoscut de egipteni.

Agricultura era ocupaţia principală a incaşilor, întrucât teritoriul era considerat ca proprietate a lui încă, iar locuitorii supuşi ai acestuia, pământul obştesc era divizat în trei părţi: o parte (*chacrag*) era rezervată lui încă (pământ al statului), a doua, a Soarelui, era rezervată cultului şi slujitorilor săi, iar a treia distribuită locuitorilor. Pământul lui încă şi al Soarelui era lucrat de membrii obştii în cadrul obligaţiilor în muncă numite *mita*.

Produsele primelor două categorii erau adunate în magaziile statului şi destinate întreţinerii dinastiei conducătoare, a preoţilor, a armatei şi a funcţionarilor. Toamna, pământurile aflate în folosinţă individuală erau împărţite între *ayllu*, celulele sociale de bază. Ale societăţii încă. Pământul nu era în proprietate individuală, el aparţinea comunităţii – ayllu – un clan mai larg sau mai îngust, format din mai multe familii care trăiau împreună, pe o suprafaţă restrânsă. Ayllu dispunea de un anumit teritoriu şi era condus de un fruntaş – *mallcu* – şi de un sfat de bătrâni – *amantas* – care organizau activitatea membrilor obştii şi controlau munca agricultorilor numiţi puric. Zece agricultori erau supravegheaţi de un *cancha-camayoc*, zece cancha-camayoc erau supravegheaţi de un împuternicit numit *pachaca-curaca*, iar zece pachaca-

curaca – de către un alt slujbaş, de obicei şeful satului. Ierarhia continua apoi cu şeful tribului (*hono-curaca*), tribul fiind format din 10.000 de lucrători (familii); apoi cu guvernatorul unei provincii, cu guvernatorul unui sfert din imperiu şi culmina cu încă (*Sapa-Inca*), vârful piramidei sociale.
Anual obştea distribuia câte un lot (*îopd*) fiecărei perechi, soţ-soţie, câte un *topo* pentru fiecare fiu şi câte o jumătate de lot pentru fiecare fiică. După această repartizare, fiecare familie răspundea de lotul primit. Incaşii nu cunoşteau plugul şi nici animalele de tracţiune: pământul era lucrat cu ajutorul unor *tacilas*, un fel de prăjini lungi de circal, 80 m cu vârfurile întărite la foc sau îmbrăcate în bronz, având la o distanţă de vreo 20 cm de capăt o tălpigă. Şirul de bărbaţi care „arau" era însoţit de un şir de femei care sfărâmau bulgării de pământ. Încă rezerva totodată fiecărei obşti un teren pe insulele Galapagos, pentru a se putea aproviziona cu guano. Uciderea cormoranilor, ale căror excremente erau folosite ca îngrăşăminte, se pedepsea cu moartea. Grânele se însămânţau în septembrie, cartofii în octombrie sau în noiembrie, odată cu începutul ploilor. Familiile aveau în proprietate individuală casă, grădina, bunurile mobiliare şi în folosinţă păşunile şi pădurile comunale. Pământul, lama şi obiectele casnice nu erau alienabile, ele se puteau transmite prin moştenire, dar erau indivizibile.
Populaţia rurală era fixată de teritoriu, pentru a se putea stabili un raport constant între provizii, materii prime şi numărul de locuitori. Incaşul nu avea voie să părăsească satul fără o autorizaţie specială, în schimb, cei din regiunile suprapopulate erau deplasaţi, din raţiune de stat, în regiuni depopulate de războaie sau epidemii. Un criteriu grăitor al începutului dezmembrării sistemului obştesc îl constituia uzanţa, tot mai des întâlnită, de a se dona unor membri ai elitei conducătoare posesiuni funciare, cu

oamenii de pe ele cu tot. Erau concesiuni similare întrucâtva beneficiului apusean medieval, cu tendinţa de a se transforma în proprietăţi ereditare.
Creşterea vitelor juca un rol subordonat, căci incaşii cunoşteau numai lamoidele. Înainte de contactul cu europenii, ei ignorau existenţa cailor, a bovinelor, a porcului sau a caprei domestice. Lama, „oaia andină”, era pentru incaşi ceea ce este cămila pentru arabi. Numai ea era capabilă să se adapteze aerului rarefiat al Anzilor. Se folosea lina ei, carnea se conserva uscată la soare, gunoiul era utilizat ca îngrăşământ. Ca animal de transport, randamentul ei era redus: putea parcurge cel mult 30 de kilometri pe zi, cărând o greutate de 25 – 30 de kilograme. Celălalt lamoid, alpaca, un fel de oaie, furniza o lină extrem de fină.
Incaşii făceau din piatră, din lemn şi os numeroase unelte şi produse de consum. Din lemn şi os confecţionau lănci şi suliţe, topoare de luptă şi măciuci, în schimb nu cunoşteau arcul. Metalele erau folosite aproape exclusiv la confecţionarea podoabelor sau ca ornamente. De obicei se utilizau aurul şi cuprul, argintul şi cositorul, uneori şi aliaje din aur şi argint sau din cupru şi aur. Incaşii se specializau din tată în fiu în prelucrarea acestor metale. Bărbaţi şi femei lucrau ţesături fine, cu ajutorul războiului de ţesut. Deşi incaşii nu cunoşteau roata olarului, ceramica lor era desăvârşită ca formă şi desen, devenind o adevărată artă. În sfârşit, încă un domeniu în care incaşii au excelat: cioplirea pietrei, tehnica prelucrării de blocuri dreptunghiulare sau poligonale şi utilizarea pietrei în construcţii monumentale.

Societatea, oamenii, statul

Structura societăţii încă nu era egalitară, în fruntea statului se găsea o elită, dar rândurile ei nu erau etanşe, ci

se completau cu şefi locali ai triburilor supuse, integraţi în ierarhia de funcţionari şi de „incaşi prin privilegii”. Membrii acestei elite purtau ca semn distinctiv cercei în urechi. Ei aveau misiunea de a conduce, de a organiza, de a controla şi de a pedepsi. Din elita făceau parte preoţii şi dregătorii cei patru viceregi însărcinaţi să administreze cele patru provincii (Cuntisuyu, Antisuyu, Chinchasuyu şi Collasuyu, care corespundeau zonelor de relief al Cordilierilor din Perú şi Montana Orientală, văilor de lângă coastă şi platourilor boliviene), apoi guvernatorii, funcţionarii superiori. Din „marea nobilime” făceau parte *orejones*, sau „Urechile mari”, numiţi astfel de spanioli pentru lobii lungiţi ai urechilor; membrii clanului dominant erau înzestraţi cu funcţii civile şi militare importante. Căpeteniile de triburi din provincii făceau parte, ei şi familiile lor, din *curaca*, iar fiii lor erau instruiţi în şcolile din Cuzco, rezervate exclusiv copiilor elitei. Ambele categorii erau scutite de orice fel de impozite. Membrii unei alte categorii, *yana-kuna*, erau aleşi din sânul obştilor şi slujeau pe încă sau se găseau chiar în slujba unor *orejones*, în timp ce un număr de fecioare alese special din diferite provincii şi numite *acila kuna* slujeau în temple, teşeau haine pentru încă sau deveneau concubinele sale.
În fruntea imperiului – aceasta este denumirea dată statului încă de către spanioli – trona Sapa-Inca, Regele-Soare al Perú-ului. Nimeni nu avea dreptul să-l privească în faţă. Cuvântul său era lege. Era considerat de origine divină, descendent direct din Soare, zeul creator. Totul – pământul, oamenii, aurul („strălucirea Soarelui”), argintul („lacrima Lunii”) – îi aparţineau. Domnia lui încă era despotică, era înzestrat cu puteri nelimitate, deţinute în virtutea unor vechi obiceiuri. Statul teocratic, totalitar, impunea locuitorilor supunere, ascultare oarbă şi veneraţie faţa de încă şi elita conducătoare, învingătorii şi cei învinşi erau obligaţi să adore Soarele şi să cinstească în încă pe

fiul Soarelui, pe zeul propriu-zis.
Teama de încă nu avea margini. Pedro Pizarro, vărul lui Francisco Pizarro, aminteşte în acest sens următorul episod: „Îmi aduc aminte cum guvernatorul din Huaylas a cerut [învoire] de la încă să-şi viziteze teritoriile, ceea ce i s-a îngăduit, încă fixându-i însă termene când să plece şi când să se întoarcă. El a zăbovit [acolo] şi când s-a întors (am fost de faţă) … s-a înfăţişat înaintea lui încă. Guvernatorul din Huaylas începu să tremure în aşa măsură în faţa lui încă, încât nu a fost în stare să stea în picioare”. Dacă aceasta a fost reacţia emotivă a unuia dintre cei mai puternici *curacas* ai ţării, este uşor de închipuit efectul inhibitor al autorităţii lui încă asupra indianului de rând, simplă unitate în clasificarea zecimală a imperiului. Consecinţa acestei stări a fost nepăsarea, inerţia, indiferenţa, atonia şi lipsa de iniţiativă, stări de spirit denunţate de contemporani.
Ritualul încoronării lui încă, ceremonialul complicat al vieţii sale cotidiene de la naştere până la încoronare, alături de *coya*, soţia sa principală, care era şi sora sa, alături de sutele de concubine regale, somptuozitatea vieţii de *la* curte urmăreau să sublinieze perenitatea ordinii instituite şi a autorităţii teocratice, încă guverna ţara sa numită *Tawantinsuyu*, adică „Ţara celor patru direcţii”, el îi numea pe viceregi, pe guvernatorii şefi peste 40.000 de familii, reglementa riguros, împreună cu elita conducătoare, viaţa, munca şi distracţiile supuşilor săi.
Munca era obligatorie, comoditatea şi lenevia fiind socotite ca vicii. Orizontul indianului era limitat: bărbatul lucra pământul sau îndeplinea diferite munci pentru încă, femeia teşea şi gătea, iar copiii alungau păsările de pe câmpurile de porumb sau păzeau turmele de lama. Muncile grele sau penibile se efectuau prin rotaţie, iar cele periculoase – extracţia mercurului, pescuitul de perle ş.a. – erau interzise. Orele de odihnă erau reglementate, zilele de

sărbătoare numeroase. Viaţa era minuţios organizată, dorinţele şi consumul limitate. Indianul era obligat să trăiască extrem de modest. Ora şi compoziţia meselor se stabileau cu stricteţe. Indienii erau obligaţi să mănânce în modestele lor căsuţe dreptunghiulare, acoperite cu paie şi să ţină uşile deschise pentru a putea fi controlaţi în orice clipă. Nu aveau dreptul la o mâncare mai bună, să consume cocă, să stea pe scaune, să poarte haine mai frumoase – fiecare indian avea două haine standard, de aceeaşi culoare şi croială, purtate până la uzură. Numai încă putea conferi, ca recompensă, asemenea privilegii, încă se îngrijea de organizarea şi întreţinerea magaziilor-depozit cu grâne, piei, lină, bumbac, destinate întreţinerii aristocraţiei, preoţilor, funcţionarilor şi armatei, dar şi întreţinerea locuitorilor de rând în timpul efectuării corvezilor sau în caz de război sau de foamete; apoi de întreţinerea drumurilor şi, în sfârşit, de asigurarea ordinii interne.
Centralizarea se realiza şi cu ajutorul unei reţele de drumuri, de poduri şi staţii de poştă (*tâmpii*), care au stârnit admiraţia spaniolilor. Alexander von Humboldt scria, câteva veacuri mai târziu, despre acestea: „Ele constituie cea mai utilă şi cea mai uimitoare operă realizată vreodată de oameni”. Şoselele încă suit comparabile numai cu şoselele romane. Două artere mari străbăteau ţara din nord spre sud: şoseaua regală andină, lungă de 5 230 km şi alta, de-a lungul coastei, lungă de 4 050 km. Prima se desfăşura de-a lungul Anzilor, de la hotarul nordic (Ancasmayo River, 1° latitudine nordică) peste Ecuador, Perú, Bolivia, Argentina şi Chile, până la Rio Maule (35° latitudine sudică) şi se termina cu o fortăreaţă şi cu staţia Purumatica; cealaltă şosea pornea din Tumbez, străbătea Perú în toată lungimea sa, pătrundea apoi în Chile, unindu-se la Copiapo cu artera ce venea dinspre Argentina şi continuă până la Rio Maule.

Cele două artere erau legate între ele prin drumuri transversale, prelungite spre răsărit. Erau cai de comunicaţie solide, rectilinii, construite de specialişti, prin eforturi colective. Poduri suspendate, pontoane, cunoscute sub numele generic de *chaca*, din piatră, lemn, cabluri (frânghii); un sistem evoluat de staţii-poştă bine aprovizionate, înzestrate cu magazii, mijloace de transport, curieri, asigurau legătura dintre capitală şi provincii. Distanţa dintre Quito şi Cuzco de 2 010 km (la o altitudine de l 800 – 5.000 de metri) era străbătută de aceşti curieri oficiali în cinci zile. Curierii regali (*chasgui*), care lucrau după un sistem de ştafetă, făceau într-o zi dublul distanţei străbătute de curierii romani. Staţionaţi la o distanţă de 2 kilometri unul de altul, ei transmiteau verbal ştiri importante şi erau în stare să parcurgă pe zi până la 230 de kilometri. Hărţi din lut, în relief, ajutau la orientare.
Organizarea şi administrarea imperiului solicitau un numeros aparat de funcţionari. În măsura în care incaşii asimilau pe inamicii învinşi, căpeteniile supuse erau menţinute în funcţii, în cazul în care aceste funcţii puteau fi menţinute în cadrul instituţiilor încă. În fruntea celor patru provincii, în care era împărţit imperiul, se găseau patru dregători numiţi *apu-kana*, care îşi exercitau autoritatea din Cuzco şi constituiau un fel de mic „consiliu ministerial”, condus de încă. Provinciile se subdivizau în triburi de câte 10.000 de familii, iar acestea în obşti de câte 100 de familii. Dualitatea puterii locale se realiza prin dublarea căpeteniei cu un funcţionar al puterii centrale. Subalternii erau numiţi de funcţionarii superiori o întreagă armată de inspectori itineranţi supravegheau şi controlau activitatea aparatului administrativ. Nu exista o separaţie între administraţie şi justiţie. Funcţionarii superiori judecau pe subalterni, iar două instanţe de apel – tribunalul celor 12 şi tribunalul celor 4 viceregi – judecau violarea legii de către funcţionarii superiori. Se aplicau

sancţiuni extrem de severe: confiscarea bunurilor, sancţiuni corporale, muncă silnică, pe plantaţiile de coca sau în pâine şi, foarte frecvent, sentinţa capitală. Se făcea o distincţie între delictul comis de nevoie şi cel premeditat, nejustificabil.

Credinţe

Religia şi obiceiurile religioase jucau un rol important în viaţa incaşilor. Spre deosebire de azteci, la incaşi era la mare cinste cultul strămoşilor. Diferenţierea socială se perpetua şi în lumea de apoi, nobilii aveau locuri rezervate în preajma Zeului-Soare. În panteonul încă poate fi găsit vechiul zeu-creator andin Vâracocha, dar Zeul-Soare, Inti, domina, alături de soţia sa, Killa, Zeiţa-Lună. Important era şi cultul zeiţei pământului şi a fertilităţii, Pachamama. Mitologia încă înregistrase la loc de frunte legenda creaţiei, legată de Viracocha.
Preoţimea forma o castă şi dispunea de o administraţie proprie, paralelă cu cea publică, în frunte cu un pontif, numit Villac Urna („Capul urlător”) de obicei o rudă influentă a lui încă. Preoţii dirijau ceremoniile, sacrificiile rituale. Prezenţa lamei ca animal de sacrificiu atestă ca sacrificiile umane erau aici mai puţin numeroase decât în Mexic. Când aveau loc, se preferau copiii şi fecioarele, sacrificaţi prin sugrumare sau tăierea beregatei. Se practica, mai rar şi smulgerea inimii victimei, ca la azteci.

Centre

Cuzco era centrul şi totodată simbolul Imperiului încă. Întemeierea acestei aşezări de către legendarul Manco Capac avusese loc pe la 1.000 d.Hr. Aici s-a stabilit primul încă, după îndelungate peregrinări, aici Zeul-Soare i-a înmânat sceptrul de aur. Situat la o înălţime de aproape 3

300 de metri, oraşul-cetate, reclădit după anul 1400, adăpostea în perioada premergătoare căderii sale o populaţie numeroasă; afirmaţia inspectorului regal spaniol din secolul al XVI-lea despre 100.000 de case este însă vădit exagerată. Oraşul se diviza în Hanan sau Cuzco Superior şi Hurin sau Cuzco Inferior. Ziduri ciclopice, o triplă incintă, Templul Soarelui cu pereţii acoperiţi cu plăci de aur şi de argint, palate monumentale, pavilioane şi case arătoase, dar neornamentate, ale nobilimii, şcolile acesteia.
— Totul exprima forţă, grandoare. Arhitecţii şi cioplitorii în piatră au ridicat monumente de o mare frumuseţe şi robusteţe. Cuzco lăsa o impresie profundă, spectaculară, ca şi oraşele văzute de Marco Polo în Cathay. Dincolo de aceste edificii somptuoase, se găseau un fel de „slums”, o mulţime de căsuţe şi colibe mizerabile, constituite într-un fel de suburbii, simbol al contrastelor societăţii încă. Cuzco era microcosmosul, inima imperiului.
Alte centre urbane sau fortăreţe erau Sacsaihuamân, cu colosalele sale ziduri în zigzag, Incahuasi cu platformele, grânarele şi clădirile cu coloane şi galerii, Pisac Ollantaytambo sau celebra cetate fortificată Mâchu Picchu din Valea Urubamba. Ele reflectă talentul arhitecţilor profesionişti încă şi structura funcţională a acestei arhitecturi.

Quipu

Incaşii aveau şcoli pentru elita lor, unde se învăţa istoria, poezia, descifrarea hărţilor în relief, sportul, confecţionarea armelor. Un singur lucru nu se învăţa: scrierea. Superiori altor amerindieni în domeniul tehnicii, al arhitecturii, excelenţi constructori de poduri şi de

drumuri, ei nu ştiau să scrie, nu dispuneau de un alfabet[51]. Pentru transmiterea ştirilor, pentru memorizarea evenimentelor importante, ei utilizau o metodă întemeiată pe mnemotehnica, anume şnururile cu noduri, *khipu* sau *quipu*. Quipu era format dintr-un şnur principal, de care atârnau mai multe şnururi colorate, înnodate şi complicat rânduite. Şnururile erau folosite la memorizarea numerelor, într-un sistem zecimal. Când încă dorea să afle câţi bărbaţi se găseau într-un trib recent supus, aceştia erau număraţi şi numărul lor era „înnodat" în quipus. Modul de a împleti nodurile sau de a înnoda firele, ori distanţele dintre noduri nuanţau ştirile. Culorile şnururilor exprimau păreri, idei abstracte. *Quipu-camayoc*, interpreţii oficiali, înzestraţi de obicei cu o excelentă memorie, înregistrau aidoma barzilor antici evenimentele, faptele şi datele, tot ceea ce erau instruiţi să reţină şi să spună. Priceperea lor devenise proverbială. Când neîncrezătorul Pedro de Creza de Leon rugase, în 1549, la Marcavilca pe un asemenea tălmaci să-i explice şi să-i demonstreze mecanismul descifrării, acesta îi satisfăcu dorinţa. Cronicarul constată că interpretul cunoştea fără greşeală şi fără omisiuni tot ceea ce s-a predat lui Pizarro „de la sosirea sa în Perú… aur, haine, cereale, turme de lama şi altele, încât într-adevăr am rămas uimit". Explicarea quipus-urilor se făcea în limba poporului şi a lui încă, *in quéchua*, graiul tribului cu acelaşi nume, adoptat de încă Pachacuti după anul 1438. Quéchua deveni limba oficială a administraţiei. Ea s-a extins odată cu cuceririle incaşilor peste un teritoriu imens şi s-a impus ca o limbă unitară pe

51 La cel de-al XXXIX-lea Congres internaţional de americanistică de la Lima (august 1970) s-a atras atenţia asupra unor „semne" quechua, pe vase şi „tokapu" – mantale rituale -, care ar putea fi interpretate ca o scriere primară, cu caracter liturgic. Deocamdată, cercetările şi concluziile nu sunt încheiate, aşa încât nu se poate deduce existenţa scrierii la incaşi.

care şi astăzi o vorbeşte aproape 47% din populaţia peruviană.
Deşi incaşii nu dispuneau de o scriere, de un alfabet, ei au creat o literatură ale cărei vestigii au ajuns până la noi, prin intermediu! Tradiţiei orale şi al cronicilor. Fragmentele de literatură încă, consemnate în lucrările cronicarilor inca-spanioli, ca Garcilaso de la Vega, Felipe Guamân Poma de Ayala ş.a., nu reflectă însă, toate, forma lor originară.
Imperiul încă s-a dovedit a fi o creaţie statală fragilă. Popoarele supuse, în special cele din nord, visau să se elibereze. Aymarii erau nemulţumiţi, chimu s-au răzvrătit, iar caraşii au rezistat ani de zile cuceritorilor incaşi. Lupte fratricide, survenite după moartea lui Huayna Capac, au complicat şi mai mult situaţia, îngreunată de revolta unor triburi subordonate. Acestea au fost circumstanţele în care spaniolii, sub conducerea lui Francisco Pizarro, au debarcat la Tumbez în ziua de 13 mai 1532.

11

Se naşte *un imperiu*

Cât lumea va exista, cinstea şi gloria lui Mexico-Tenochitlân nu va fi niciodată uitată…
Anales de CHINALPAHIN QUAUHTLEHUANITZIN

Quemar las naves.
Hernan Cortés

Studentul de la Salamanca

Se numea Hernan Cortés şi s-a născut în 1485, la Medellin, în provincia Extremadura din regatul Spaniei, ca fiu al căpitanului de infanterie Martin Cortés de Monroy şi al

doñei Cătălina Pizarro Altarnirano. Era deci dintr-o familie de mici nobili, iar încercările pe care le-au făcut panegiriştii săi, de mai târziu, de a-l găsi înrudit cu regii goţi, creatorii regatului de Aragon, n-au niciun temei. După unele informaţii, în prima parte a copilăriei ar fi fost destul de debil, chiar bolnăvicios. Dar cu timpul s-a înzdrăvenit ajungând un băieţandru voinic. La 14 ani Hernan Cortés a fost înscris ca student la Universitatea de la Salamanca, vestită încă din Evul Mediu, unde urma să studieze dreptul. Aici a învăţat limba latină şi se pare că n-a rămas insensibil nici faţă de poezie şi literatură. Cronicarul cuceririlor spaniole în America, regidorul Bernal Díaz del Castillo, scrie ca Hernan Cortés se exalta adeseori, cuprins de avânturi eroice, evocând pe Cezar şi pe Hannibal, dar mai ales pe Alexandru cel Mare, idealul său. Legile şi jurisprudenţa i s-au părut mai grele, dar a rămas, din această epocă, cu un respect deosebit pentru legi şi pentru forme legale. Numai după doi ani de studii, sau mai bine zis de viaţă puţin studioasă, Cortés părăsi pe neaşteptate universitatea şi pe unchiul său, Francisco Núñez de Valera, care-l adăpostea şi se reîntoarse acasă la Medellin spre marea nemulţumire a părinţilor săi care voiau să-l vadă jurist cu renume. Hernan Cortés nu râvnea însă la o diplomă de doctor, frumos scrisă pe pergament; gândurile lui zburau spre viaţa agitată de soldat şi se visă în vălmăşagul bătăliilor. La 17 ani el se înrola sub drapelul marelui conducător de oşti Gonzalo de Córdoba. În rândurile renumitei infanterii spaniole se oţeli tânărul Hernan Cortés, ars de soare şi biciuit de ploi, adesea însetat şi flămând, dar trecând norocos prin mai multe campanii purtate pe câmpurile de bătălie din Italia şi din Franţa, în curând îşi dădu seama însă ca nici viaţa aceasta nu-l mulţumea. Altceva îi aprindea imaginaţia înaripată. La focul taberelor se vorbea deja, de vreo 10 – 12 ani, că un visător, pe nume Cristofor Columb, mergând spre apus, pe

ocean, cu trei caravele, a descoperit „o lume nouă”.

Spre alte lumi

O lume nouă! Hernan Cortés voia şi el să meargă în această lume unde, după cum se auzea, erau mari bogăţii şi unde nu răzbeau decât oamenii căliţi şi curajoşi. Instinctul îi spunea că acolo va putea acţiona pe măsura ambiţiilor sale. Ca şi până acum – după cum va face întotdeauna – se hotărî pe neaşteptate: tânărul îşi schimbă echipamentul de soldat cu cel de marinar şi se angaja pe una din corăbiile lui Nicolas de Ovando, care tocmai se pregătea să ridice ancora şi să pornească spre apus. Dar Cortés nu plecă acum, de-abia în anul 1514 se va îmbarca pe o corabie a căpitanului Alonso Quintero. După o călătorie grea, trecând prin două furtuni, el ajunse în Española. Aici, guvernatorul, Nicolas de Ovando, îl puse sub ordinele locotenentului său, Diego Velázquez, care purta încă lupte grele contra indigenilor din insulă.
Hernan Cortés trebui aici să înveţe un nou fel de luptă, cu totul diferită de aceea cu care se obişnuise în campaniile din Europa. Era o luptă dusă cu viclenie, prin păduri uriaşe, unde duşmanul nu venea în rânduri strânse şi în răpăit de tobe, ci se strecura ca o nălucire printre arbori şi prin tufişurile de nepătruns şi ataca pe neaşteptate. Apoi mai era şi climă, caldă şi umedă, climă tropicală, care lovea şi ea pe noii veniţi ce cădeau bolnavi de friguri. Cortés, din cauza frigurilor, nici n-a luat parte la luptele de la Nicuesa unde Diego Velázquez fu învins de localnici, împrejurările grele şi situaţiile noi i-au înspăimântat însă pe tânărul aventurier şi nu l-au doborât ci l-au oţelit şi mai mult.
În curând el în remarcat de anturajul guvernatorului. Era, ce-i drept, prezentabil şi foarte îndrăzneţ, într-un cuvânt, „tipul” de om care ştia să se facă preţuit, sau mai bine zis

care ştia să se afirme.
În 1511, când insula vecină, Cuba, fu cucerită şi când Diego Velázquez plecă acolo ca guvernator, Hernan Cortés îl însoţi în calitate de secretar. Dar şi aici firea lui nepotolită îi crea încurcături. Unele dintre acestea au fost de natură amoroasă, îl subjugaseră ochii focoşi de andaluza a doñei Catalina, frumoasa fiică a unui mic nobil, Juan Suárez o Juârez, din sudul Spaniei, din Granada.
Cealaltă încurcătură în care a intrat ar fi putut să-l coste chiar viaţa. Urzise un „complot” împotriva lui Diego Velázquez. „Nemulţumiţii” hotărâseră să străbată cu o corabie cele 18 leghe ce separau Cuba de Española şi să meargă să se plângă autorităţilor regale de acolo contra guvernatorului. Trădaţi însă în ultimul moment, Cortés şi tovarăşii lui fură arestaţi şi aruncaţi, ferecaţi în lanţuri, în închisoare. Dar nimic se părea că nu putea sta în calea impetuosului cavaler. Nu se ştie cum îşi desfăcu lanţurile şi, ca Benvenuto Cellini, sari de la etajul închisorii refugiindu-se într-o biserică – azil inviolabil.
Dar lucrurile se potoliră prin intervenţia indulgentei doña Cătălina şi a tatălui ei. Îl iertă şi guvernatorul. Ba chiar îl împroprietări şi după ce se căsători îl numi alcade de Santiago de Baruoca.
Se părea că Hernan Cortés se va linişti. Şi a urmat într-adevăr în viaţa lui o foarte scurtă perioadă în care a făcut dovadă că, în afară de militărie, poate fi şi un foarte chibzuit gospodar. Şi-a organizat admirabil pământurile obţinute, a adaptat plante aduse din Europa şi a crescut vite; a exploatat mine de aur şi s-a îmbogăţit. Dar viaţa această liniştită n-a fost decât un scurt popas. În curând pentru Hernan Cortés va începe „marea aventură”: descoperirea unui imperiu.

Cronicarul

Bătrânul conquistador don Bernal Díaz del Castillo, albit de ani şi obosit de lupte, stătea pe terasa casei sale din Santiago, în Guatemala. Avea 72 de ani şi adeseori gândurile îl purtau spre furtunoasele vremuri trecute. Totul îi revenea în minte, cu precizie, împrejurări ciudate, lupte, numele şi chiar figurile foştilor camarazi de arme, până şi numărul lor şi al căilor şi chiar al bombardelor, într-adevăr avea încă o memorie bună… Era în 11 aprilie 1514 când un vânt favorabil umflând pânzele corăbiei pornite din Sanlucar, din Spania, pe care se afla şi el, o mina tot mai departe, spre apus, până ajunse în „Lumea Nouă”.
Dar cine era Bernal Díaz del Castillo? Un conquistador ca atâţia alţii, care se născuse la Medina del Campo în Castilia şi care şi-a petrecut prima tinereţe în multe campanii din Italia şi Africa. Ca mulţi alţi hidalgos ruinaţi, dându-şi şi el seama că în Europa nu-şi va găsi vreun rost, a pornit spre necunoscut, spre această lume nou descoperită, din apus, urmându-şi căpitanul care l-a dus de atâtea ori în lupte. Acesta era don Pedrarias Dâvila, numit acum căpitan general la Darien, ce se chema cu nume nou Castilia de Aur.
Dar don Bernal Díaz del Castillo mai era şi unul dintre supravieţuitorii celor trei mari expediţii care au dus la cucerirea imperiului mexican. Pedro de Alvarado, viitorul cuceritor al Guatemalez, era al doilea, în afară de aceasta, bătrânul conquistador mai are marele merit că dintre toţi eroii acestei mari aventuri numai el s-a învrednicit să ia până şi, meditând asupra celor trăite, să le aştearnă pe hârtie. Aşa a luat naştere cronică extraordinarelor întâmplări ce au dus la cucerirea Mexicului de către spanioli. Don Bernal a retrăit, scriind, marea epopee plină de imagini însângerate a distrugerii imperiului aztec şi a naşterii imperiului spaniol. Marele merit al cronicarului mai constă în faptul că a spus întotdeauna adevărul asupra

celor petrecute şi că i-a spus cu numeroase amănunte. Desigur pentru noi, astăzi, multe dintre acestea ni se vor părea de prisos, dar pentru el – om al Evului Mediu – amănuntul avea altă valoare. Nu era considerat amănunt. Când îşi amintea numele cailor şi al câinilor le consemna în scris. Şi i se părea firesc să procedeze astfel. Şi caii şi câinii au fost pentru el ajutoare foarte preţioase în multe împrejurări. Apoi don Bernal, căutând să spună numai adevărul, nu se sileşte ca în cronica sa să reia câte o idee sau informaţie, să se contrazică, să rectifice sau să revină asupra unei acuze sau asupra unui cuvânt de laudă. Voia, după cum am accentuat, să ne lase moştenire nouă celor de astăzi, în scris, o cronică autentică. A vrut să scrie nu istoria descoperirii şi cuceririi Mexicului, ci adevărul despre marea aventură. Şi dacă şi-a luat această obligaţie morală, don Bernal Díaz del Castillo nu a înţeles să acopere nicio împrejurare, oricât de oribilă ar fi fost ea, nu l-a oprit niciun fel de pudoare etică şi nici vreo umbră de ipocrizie. Nu i-a fost ruşine de nimic din cele întâmplate şi poate nici din cele săvârşite. Niciun fel de cenzură spirituală nu se va exercita asupra inteligenţei sale subtile, asupra firii sale vehemente.

Cititorul de astăzi trebuie însă, la rândul lui, ca, răsfoind această cronică, să ţină seamă că împrejurările, aşa cum s-au înşirat ele, au fost condiţionate de situaţii deosebite: o mina de oameni, adeseori flămânzi şi însetaţi până la epuizare, ajunşi câteodată la o disperare vecină cu nebunia, zdrobiţi de osteneală din cauza luptelor şi a marşurilor prin păduri uriaşe, prin locuri cu climă tropicală şi peste toate acestea dominaţi de o dorinţă nemăsurată de grabnică îmbogăţire.

Dar să deschidem cronica bătrânului regidor din Guatemala şi s-o răsfoim filă cu filă.

În anul 1517, pentru prima dată, spaniolii venind din insula Cuba debarcară pe continentul ce se numea deja

„America”, în México. Expediţia era condusă de Hernandez de Córdoba şi avea ca pilot pe Alăminos, care în calitate de mus navigase odinioară pe una din corăbiile lui Cristofor Columb o furtună i-a aruncat pe coastele peninsulei Yucatán. Când au coborât pe ţărm au fost întâmpinaţi de „indieni” care purtau haine de bumbac şi care trăiau în oraşe cu case de piatră şi aveau temple măreţe construite pe locuri mai înalte, unde în cinstea unor zei cruzi, se aduceau jertfe omeneşti. Cu mare mirare – relatează don Bernal – spaniolii au constatat că indienii ştiau de ei şi aşteptau venirea lor. Au fost primiţi cu strigăte de „Castillan” şi cu semne de prietenie. Dar semnele de prietenie s-au dovedit înşelătoare. De îndată ce au intrat în oraşul – pe care ei l-au botezat Marele Cairo – luptători purtând haine de bumbac matlasate i-au atacat din toate părţile obligându-i să fugă la corăbii. Era primul contact cu o civilizaţie complet necunoscută europenilor, întorcându-se în Cuba, ei au povestit guvernatorului Diego Velázquez întâmplarea. Acesta s-a arătat foarte interesat şi a decis să trimită o expediţie mai mare.

În anul următor au fost armate patru corăbii sub conducerea a patru încercaţi căpitani: Juan de Grijalva, Pedro de Alvarado, Francisco de Montejo şi Alonso Dâvila. Conducerea o deţinea Juan de Grijalva care era rudă cu guvernatorul. Această expediţie explora litoralul peninsulei Yucatán, până la locul unde vor fi puse mai târziu temeliile oraşului Vera Cruz. De câte ori coborau pe ţărm, spaniolii erau bine primiţi de indieni, care le vorbeau adesea despre existenţa unui imperiu misterios ce s-ar afla departe, în interiorul continentului.

Conducătorul expediţiei nu ştia ce să facă. Erau prea puţini pentru a încerca o recunoaştere a regiunilor mai îndepărtate. Cei patru căpitani au hotărât să trimită pe unul din ei, Pedro de Alvaraho, la guvernator, în Cuba, pentru a primi dispoziţii noi.

În acest timp, mişcările „castillanilor” de-a lungul coastelor erau urmărite şi raportate cu regularitate conducătorului acelui imperiu misterios din interiorul continentului. Curieri rapizi duceau ştirile şi prezentau „împăratului”, cum i-au spus apoi spaniolii, desenate pe ţesături de sisal, chiar figurile acestor străini cu faţa albă, precum şi uriaşele lor corăbii „cu aripi”.
Moctezuma, aşa se numea împăratul, speriat – menţionează Bernal Díaz – îi implora pe zei, în temple, să îndepărteze acest groaznic şi neaşteptat pericol de ţara lui. Şi când spaniolii au plecat, el a mulţumit zeilor pentru că i-au ascultat rugăciunile.

Profeţia bufonului

Sosirea lui Alvarado în Cuba a produs mare agitaţie în colonie. Guvernatorul, în speranţa unor mari beneficii, hotărî să trimită o expediţie şi mai mare pe care, după multe tergiversări, a pus-o sub conducerea fostului său secretar, Hernan Cortés, pe care-l prefera altor douăzeci de cavaleri. A făcut această alegere poate fiindcă fi ştia foarte viteaz şi prudent, dar poate şi pentru faptul că se temea de el şi dorea să-l ştie cât mai departe.
Într-o duminică de la începutul lunii noiembrie 1518, pe când guvernatorul Diego Velázquez se îndrepta spre biserică să asculte liturghia, înconjurat de toată pompa cuvenită reprezentantului regelui Spaniei în Cuba, bufonul – „nebunul” Cervantes – presa liberă a Evului Mediu, printre strâmbături şi glume a strigat în gura mare, *A la gala! A la gala de mi-am o Diego* (Glorie, glorie, stăpânului meu Diego) … bun căpitan ai ales. El va fugi cu flota pe care i-o dai! Şi jur că pentru a nu te vedea plângând şi eu voi pleca cu Cortés să-mi încerc norocul!”
Era un avertisment serios, pe care desigur că nu bufonul s-a gândit să-l dea guvernatorului. Prin gura lui vorbeau

duşmanii noului căpitan general. Şi aceştia nu s-au mulţumit numai cu atât, ci au pornit o adevărată campanie de intrigi împotriva lui. Cortés însă era în culmea fericirii. Pe lângă cele cinci corăbii date de guvernator el mai cumpără şase, recrută 300 de oameni şi procură alimente, vin, ulei, năut şi bob, apoi arme şi muniţii, precum şi obiecte pentru schimbul cu indienii (mărgele, bonete, cuţite, topoare etc.). Pentru a face faţă cheltuielilor îşi ipotecă domeniile pentru 4.000 de maravedís.
Plecarea a fost grăbita pentru că se pare că în ultimul moment guvernatorul voia totuşi să-l schimbe. Ultimele cumpărături le-a plătit cu lanţul gros de aur pe care-l purta la gât. În noaptea de 17 noiembrie, totul fiind gata, la catargul vasului-amiral a fost înălţat pavilionul de catifea neagră pe care erau brodate, cu fir de aur, armele regelui Castiliei şi o deviză plină de avânt şi pioşenie, iar în zorii zilei de 18 noiembrie flota ridică ancora şi porni spre continentul necunoscut.
La Trinidad, pe coasta de sud a insulei Cuba, Hernan Cortés s-a mai oprit o dată pentru a-şi completa echipajele cu oameni şi a mai cumpărat alimente şi materiale. Câţiva îndrăzneţi hidalgos îşi prezentară serviciile. Printre aceştia erau Pedro de Alvarado şi fraţii săi Jorge, Gonzalo, Gomez şi Juan bastardul, apoi Juan Velázquez de Leon, Alonso Hernandez de Puertocarrero, Gonzalo de Sandoval „cel credincios”, tot săbii tari şi nume cu renume care pentru spanioli sunau atât de melodios faţă de cele ale viitorilor lor adversari: Ixtlilxochitl, Chichimecatecl, Motecuhzoma, Quauhtemoctzin pronunţate sacadat în limba nâhuatl şi pe care spaniolii niciodată n-au reuşit să înveţe să le pronunţe corect, dându-le de la început o haină europeană.
La trecerea în revistă pe care o făcu înainte de plecare s-au adunat, în bubuitul salvelor de bombardă, unsprezece companii, încă o oprire la La Habana, cu care ocazie toată atenţia fu acordată artileriei şi la 10 februarie 1519 flota

lui Hernan Cortés lua largul, îndreptându-se spre insula Cozumel aflată la nord-est de peninsula Yucatán.
Era temerară încercarea lui Hernan Cortés de a cuceri un imperiu cu o mână de oameni. Dispunea doar de unsprezece corăbii, dintre care de tonaj mare, după concepţia timpului, avea numai una, vasul-amiral. Restul erau caravele mici şi brigantine. Pilotul expediţiei era tot veteranul Alăminos care, mus pe corabia lui Cristofor Columb, a servit ca pilot pe corăbiile lui Hernandez de Córdoba şi a lui Juan de Grijalva. Soldaţi avea doar 508 dintre care arbaletieri 32, archebuzieri 13, restul fiind înarmaţi cu săbii şi cu lănci. Artileria se compunea din 10 bombarde (tunuri mari) şi 4 falconete. Mai avea cu el şi 16 cai. Era de asemenea însoţit de 200 de indieni, din Cuba, dintre care unii îşi luaseră cu ei şi nevestele.
Mare a fost îndrăzneala dar mai ales ambiţia lui Hernan Cortés să încerce ceea ce în virtutea celei mai elementare logici ar fi trebuit să însemne dezastrul şi pieirea lui şi a micii lui armate. Desigur că Hernan Cortés era ceea ce se cheamă un aventurier cu inimă dură şi cu mâna întotdeauna pe garda sabiei, dar el a dovedit, în scurta perioadă în care şi-a gospodărit pământurile, că ştia să fie şi un înţelept administrator. Acum, când a sosit momentul să arate de ce este într-adevăr în stare, Cortés s-a dovedit a fi mult mai complex construit din punct de vedere moral şi intelectual decât se putea bănui. Comandant priceput, ştia să ia hotărâri prompte în împrejurări neprevăzute, nu se lăsa niciodată înfrânt; ştia să aleagă oameni potriviţi pentru acţiuni dificile. Era foarte abil în a-şi atinge scopurile prin diplomaţie şi intrigă. În raporturile cu băştinaşii prefera metodele blajine, dar la nevoie făcea apel la forţă şi putea să fie şi foarte crud. În raporturile cu oamenii lui – mulţi dintre ei nişte *desperados* – Cortés a făcut apel, după împrejurări, fie la dorinţa nemăsurată a acestora de îmbogăţire, fie la devotamentul datorat regelui

Spaniei, fie la credinţa lor.
Dintre toţi constructorii imperiului spaniol, din veacul al XVI-lea, Cortés, s-a dovedit a fi cel mai mare. Spre deosebire de ceilalţi, se pare că el era animat nu numai de dorinţa de îmbogăţire cu orice preţ. Ce-l mână tot mai departe, în lumea necunoscută a continentului nou descoperit, era şi o „pasiune a gloriei”, o glorie romanescă asemănătoare cu aceea a cavalerului rătăcitor, de tristă figură, de la Mancha. Avea ambiţia să realizeze fapte mari ca şi oamenii celebri ai Antichităţii. Nu degeaba îşi luase ca model pe Alexandru cel Mare. Cu mica lui armată el îşi propuse să cucerească, pentru Dumnezeu, pentru Spania şi pentru el însuşi, imperiul sau imperiile pe care le va întâlni, în marşul lui prin continentul necunoscut.
Oprirea în insula Cozumel a arătat căpitanilor şi soldaţilor lui în ce fel înţelegea el să trateze cu localnicii. Pedro de Alvarado, nedând ascultare poruncilor date de Cortés de a rămâne în larg până la sosirea întregii flote, a coborât pe insulă unde a ucis câţiva indieni şi a jefuit câteva aşezări. Sosind şi Cortés acolo, el pedepsi pe pilotul corăbiei, Camacho, punându-l în lanţuri pentru că nu a dat ascultare ordinului amiralului de a rămâne în larg şi mustră cu asprime pe Alvarado obligându-l să restituie indienilor tot ce le-a luat. Iar, pentru a îmblânzi pe indieni, el făcu daruri bogate conducătorilor de triburi şi despăgubi pe indienii jefuiţi. Cortés, după ce luă contact prin interpret cu şefii triburilor, începu prin a le vorbi despre greşeala lor de a se închina idolilor, apoi dărâma statuile acestora din temple, ridicând în locul lor o cruce pe care era pictat chipul Fecioarei. Indienii înspăimântaţi acceptară destul de uşor înlocuirea, mai ales că la ei semnul crucii era simbolul lui Tlaloc, zeul ploii. Tot aici spaniolii avură şi surpriza să întâlnească pe Heronimo de Aguilar, unul dintre cei doi supravieţuitori ai unei expediţii naufragiate cu şapte ani în urmă pe coasta insulei Jamaica. Acesta, cunoscător al

dialectelor maya, va fi deosebit de util expediţiei ca interpret. Pe celălalt, Gonzalo Guerrero, nu l-au luat cu ei pentru că se căsătorise cu o indiană, avea doi copii şi trăia viaţa localnicilor. Restul echipajului acestei expediţii fusese sacrificat zeilor.
Expediţia se mai opri şi la gura fluviului Tabasco. Era în 12 martie 1519. Primirea pe care le-au făcut-o indienii a fost duşmănoasă de data aceasta. Don Bernal scrie, în cronica sa, că douăsprezece mii de războinici aşteptau gata de luptă, în ciocnirea care a avut loc superioritatea săbiilor de oţel, a cămăşilor de zale, dar mai ales a armelor de foc s-a dovedit fără echivoc. Ce a impresionat însă mai mult pe indieni au fost caii. Omul pe cal li se părea indienilor o singură fiinţă supranaturală. Din faţa acestora, mai ales la primele întâlniri, indienii fugeau îngroziţi, înfrânţi în prima ciocnire, indienii au făcut act de supunere şi, după obiceiul lor, au oferit învingătorilor daruri, printre care şi 20 de fete tinere. Una dintre fete se numea Malitzin. Spaniolii au botezat-o doña Marina.

Doña *Marina*

De acum înainte în istoria cuceririi Mexicului va fi de foarte multe ori vorba de această frumoasă indiana. Era fiica unui conducător (cade) dintr-o aşezare numită Panyala, care murise nu mult după naşterea ei, iar mama să o vându unui conducător de trib. Hernan Cortés, după ce la început i-o dăruise căpitanului Alonso Hernandez Puertocarrero, i-o luă înapoi, pentru ca, după câţiva ani, nestatornic din fire, tot el s-o căsătorească cu un alt tovarăş de aventuri, Juan Jaramillo.
Doña Marina se dovedi o femeie deosebit de inteligentă; învăţând repede castillana pe care o vorbeau spaniolii şi datorită farmecului ei, abilităţii diplomatice, cunoaşterii locurilor şi oamenilor, i-a fost căpitanului general un

preţios ajutor. Ea s-a legat şi sufleteşte de Cortés rămânându-i credincioasă şi bună sfătuitoare la şi la rău. Ori de câte ori, în învălmăşeala evenimentelor, apărea ea, frumoasă şi calmă, cu vorba ei cuminte şi blândă, oamenii se potoleau şi cel puţin pentru un timp domnea liniştea, într-o zi doña Marina a dispărut din viaţa conquistadorului şi din istorie. Dar chiar şi astăzi ea trăieşte în imaginaţia poporului mexican şi în unele părţi ale Mexicului de sud ţăranii şi-o închipuie apărând prin locurile prin care umbla odinioară, însoţindu-l pe Hernan Cortés.

De la gura fluviului Tabasco mică flotă a spaniolilor, ridicând ancora, se îndreptă spre San Juan de Ulua unde pentru prima dată vor lua contact cu locuitorii misteriosului imperiu despre care auziseră de atâtea ori, cu aztecii. Era în joia sfântă a anului 1519.

Şi de data aceasta Moctezuma urmărise cu îngrijorare mişcările străinilor. În tradiţia religioasă a aztecilor era vorba de nişte fiinţe cu faţa albă ce vor veni odată ca emisari ai zeului Quetzalcoatl. Şi iată, se pare că au şi venit. Aveau într-adevăr feţele albe, aveau nişte animale nemaivăzute, desigur supranaturale, mai aveau şi nişte ţevi care tunau şi aruncau foc, făcând prăpăd printre oamenii cu piele roşie. Se spunea despre ei că sunt supuşii unui stăpân puternic de dincolo de marea cea mare, de la răsărit şi că au venit pentru a supune pământul ţarii aztece stăpânului lor şi pentru a interzice sacrificiile omeneşti aduse zeilor.

Moctezuma se afla într-o grea dilemă. Dacă Cortés venea în numele unui zeu, el nu trebuia ofensat cu vorba sau cu fapta. Acest lucru trebuia evitat cu orice preţ. Dar poate ca, oferindu-i daruri deosebit de bogate, reuşea să-l facă să plece de bunăvoie. Şi Moctezuma îşi începu relaţiile cu spaniolii trimiţându-le daruri. Ambasadă după ambasadă aducea obiecte de aur şi argint sau haine brodate sau ţesute din penele colorate ale pasărilor tropicale. Dar mai

ales aur. Auzise ca aurul era darul pe care străinii îl primeau cu deosebită plăcere. Aceasta a fost însă o mare greşeală. El le trimitea spaniolilor aur, iar ei tocmai aur căutau. Darurile bogate transformară bănuiala spaniolilor în certitudine: au dat de El Dorado, adevăratul izvor al acestui mult dorit metal.
Cortés, mai instruit decât căpitanii şi soldaţii săi, şi mai târziu întreaga Curte a Spaniei au rămas uimiţi adeseori nu numai în faţa cantităţii de aur, ci şi în faţa artei desăvârşite cu care erau lucrate unele obiecte din acest metal, sau a unor haine ţesute din bumbac combinat cu pene minunat colorate.
Cortés venise să lupte şi să cucerească locuri în care trăiau popoare „sălbatice" sau cel puţin înapoiate, chiar după concepţia vremii sale şi s-a pomenit în faţa unei civilizaţii ce l-a impresionat.

Primele contacte

La cererea trimişilor lui Moctezuma de a pleca de pe aceste meleaguri, Cortés răspundea invariabil că mai întâi va trebui să-l vadă pe marele conducător al aztecilor. Hernan Cortés nu se gândea să plece acum, când dăduse peste o ţară bogată ce trebuia cucerită, în calculele pe care le făcea căpitanul general, ţinând seama de cunoştinţele timpului, credea că a ajuns în faimosul Chersones de unde regele Solomon adusese tot aurul cu care a împodobit templul de la Ierusalim.
Capitala cu nume atât de ciudat, Tenochtitlán, a misterioasei dar bogatei ţări în care ajunsese, trebuia neapărat să fie văzută. Şi ţara aceasta i se părea că merită, mai mult decât toate cuceririle de până acum, să intre în stăpânirea regelui Spaniei.
În ce-l privea pe el, Hernan Cortés socotea că nu mai poate sta sub ascultarea guvernatorului Cubei, don Diego

Velázquez. Şi, prin vorbe meşteşugite, atrase de partea lui şi pe căpitanii şi ostaşii ce-l însoţeau.
Pentru a se emancipa de sub autoritatea guvernatorului Cubei, Cortés puse bazele unui oraş, Vera Cruz (Crucea cea adevărată) şi devenind, el şi oamenii lui, cetăţeni ai unui oraş, obţinură, conform dreptului cutumiar, privilegiul de a se administra independent, trecând sub autoritatea directă a regelui. O corabie fu pregătită şi trimisă în Spania pentru a obţine asentimentul Coroanei.

Quemar las naves

În timpul acestor frământări din sânul expediţiei, într-o bună zi îşi făcură apariţia, venind spre ţărmul unde se legănau corăbiile spaniolilor, cinci indieni care nu semănau cu cei pe care-i văzuseră spaniolii până acum, nici în insule şi nici aici, în peninsulă Yucatán. Veneau dinspre miazănoapte şi aparţineau unui popor numit intonac şi, după cum se părea, aveau să-i spună lui Hernan Cortés lucruri de mare însemnătate. Intonacii erau duşmani de moarte ai aztecilor care-i cuceriseră, obligându-i la un tribut greu şi răpindu-le tinerii pentru a-i ucide – ca jertfa – pe altarul sângerosului zeu Huitzilopochtli. Din povestirile acestor indieni Cortés îşi putu face o imagine asupra situaţiei din ţara pe care o va cuceri. Şi de asemenea pricepu cât de folositoare i-ar fi o alianţă cu intonacii. La propunerea acestora, Cortés, împreună cu o mică trupă bine înarmată, îi însoţi la aşezările lor, trecând prin păduri de bambus şi prin câmpii acoperite cu tufişuri de bumbac. Aşezarea cea mai apropiată avea case construite din piatră şi câteva temple. Totul era alb. Mai-marii aşezării, numită Compoala, îi primiră cu adânci plecăciuni; locuitorii le puseră ghirlande de flori în jurul girului şi le oferiră fructe. Apoi conducătorul pe care spaniolii îl botezară „marele cacic” îi ceru lui Cortés să-i ajute împotriva tiraniei aztecilor. Dar tocmai când vorbeau îşi făcu apariţia un

grup de cinci azteci care cerură cu insolenţă 20 de tineri pentru sacrificii. Intonacii speriaţi voiau să predea victimele cerute, dar Cortés se opuse. Porunci intonacilor să reţină pe slujbaşii lui Moctezuma, închizându-i într-o casă, dar îi eliberă apoi voind prin aceasta să lase impresia că el vine ca prieten al cârmuitorului ţării şi nu ca duşman. Intonacii se găseau, prin prezenţa spaniolilor în aşezarea lor şi prin molestarea trimişilor lui Moctezuma, într-o situaţie grea. Ei nu mai aveau de ales, trebuiau să rămână credincioşi spaniolilor. Cortés începu, aşa cum va face de acum înainte cu toţi indienii, prin a încerca să-i convertească la creştinism. Le interzise să mai aducă jertfe omeneşti şi le dărâma idolii. Iar intonacii, nepricepând prea bine de ce li se dărâma statuile zeilor lor pentru a fi ridicate altare închinate altor zei, primiră schimbul cu resemnare.

Reîntors la corăbii, la Vera Cruz, Cortés se hotărî să pornească spre interior, spre capitala ţării lui Moctezuma. Înainte de a pleca – pentru a spulbera orice posibilitate de dezertare – Cortés porunci să se dea foc corăbiilor, îşi arse corăbiile (*quemar las naves*) rupând astfel orice legătură cu Cuba, orice posibilitate de retragere, în zorii zilei de 16 august 1519, după ce lăsară la Vera Cruz o mâna de oameni bine înarmaţi, spaniolii, însoţiţi de 200 de intonaci, porniră la drum având ca primă ţintă cetatea Tlaxcala ai cărei locuitori, după spusele intonacilor, erau şi ei gata să se răscoale contra aztecilor.

Necunoscutul îi primi mai întâi pe spanioli cu toată splendoarea şi exuberanţa zonei, cunoscută astăzi cu numele de *tierra caliente*. O vegetaţie luxuriantă oferea o viziune aproape de basm. Arbori imenşi, tufişuri, liane şi flori, peste tot. În locurile descoperite şi aride, cactuşi enormi şi ţepoşi îşi aliniau trunchiurile ca nişte tuburi uriaşe de orgă. Ploile, aproape zilnice, transformau potecile din junglă în adevărate pâraie. Căldura umedă

făcea insuportabilă purtarea hainelor şi a armamentului, dar o înţeleaptă prudenţă cerea să nu se renunţe totuşi la ele.
După câteva zile clima se schimba însă. Drumul urmat de spanioli urca coasta Muntelui Jalapa, înalt de 1390 de metri, în zare se vedea, uriaş, muntele Orizaba. Spaniolilor nu le mai era cald. Vânturi şi ploi reci făceau să le îngheţe pe frunte sudoarea provocată de urcuş. Câţiva dintre indienii care îi însoţeau, oameni de climă caldă, de jos de lângă ocean, muriră. Dar Cortés îşi împingea mica trupă tot înainte. Apoi zările se deschiseră, în depărtare apăru o mare aşezare. Era oraşul Xocotla, construit tot din piatră albă, iar spaniolii îl botezară Castilblanco. Aici Cortés îşi lasă mică armată să se odihnească timp de cinci zile. Apoi porni din nou intrând în regiunea triburilor tlaxcalane. Fiind în inima unei ţari pentru el duşmană, impuse ostaşilor săi o ordine de marş riguroasă, în aşa fel încât oricând să poată face faţa unui atac. Şi atacul n-a întârziat mult. Locuitorii din Tlaxcala, de curând aduşi din nou la supunere de azteci, îi primiră pe străini cu duşmănie. Ba mai mult, sfatul conducătorilor poporului hotărî chiar să lupte împotriva străinilor nepoftiţi. Astfel le dicta prudenţa după cele suferite nu de mult din partea aztecilor. Atacul s-a declanşat pe neaşteptate. După ce aruncară un nor de suliţe, luptătorii tlaxcalani se repeziră la spanioli, învârtind în mâini mari săbii făcute din lemn cu tăiş de obsidiană şi suliţe scurte. Dar şi de data aceasta superioritatea în armament a spaniolilor înfrânse avântul atacatorilor. Apoi înaintarea continuă cu mare prudenţă, prin câmpiile fertile cultivate cu porumb şi cu agave, acea plantă din care se făcea, pe atunci, ca şi astăzi, băutura numită *pulque*.
Un al doilea atac al tlaxcalanilor avu loc a doua zi, fiind condus de tânărul cacic Xicotencatl. Cinci conducători de trib căzură în luptă, iar succesul spaniolilor fu desăvârşit. Indienii mai încercară şi un atac de noapte, sfătuiţi de

preoţi: străinii fiind fiii soarelui, doar noaptea, când acesta nu este pe cer, pot fi înfrânţi. Dar spaniolii n-au fost înfrânţi nici în atacul de noapte. Şi atunci conducătorii triburilor din regiunea Tlaxcala hotărâră să se supună. Chiar tânărul conducător, Xicotencatl, veni în faţa lui Cortés şi luă asupra sa toată răspunderea pentru atitudinea poporului său. Era în 23 septembrie 1519. De acum calea spre capitala ţării aztecilor, Tenochtitlán, era liberă.
Moctezuma persista în încercările de a face pe spanioli să renunţe la planul de a veni în capitala ţării. Dar toate se loveau de încăpăţânarea lui Hernan Cortés. Căpitanul general era hotărât să intre în Tenochtitlán şi să-l vadă pe „împărat".

Cholula

Văzând că nu îi poate întoarce pe spanioli din drum, Moctezuma insistă ca cel puţin ei să vină spre capitală trecând prin Cholula. Cholula era oraşul sfânt al aztecilor – un adevărat poem de piatră albă, verdeaţă şi flori, Meca ţării Anahuac, una dintre cele mai vechi aşezări ale ţării supuse de azteci. Aici se afla cel mai sfânt templu între toate, cel al lui Quetzalcoatl, aici se afla şi statuia zeului încoronata cu limbi de foc. Aici pelerinaje fără număr veneau din toate părţile ţării şi fiecare popor supus îşi avea templul său. În total erau 400. În fiecare an, mii de victime erau jertfite zeului şi pe o mare piramidă focul sacru ardea în permanenţă.
Insistenţa lui Moctezuma se datora unui oracol care susţinea că Cholula va fi mormântul străinilor. Tlaxcalanii, acum aliaţi ai lui Cortés, l-au sfătuit însă să nu treacă prin Cholula, bănuind o cursă, dar, văzând hotărârea lui Cortés de a da ascultare sfatului „împăratului" aztec, îi puseră la dispoziţie şase mii de luptători.

Când toate pregătirile de drum fură gata, spaniolii porniră, trecând prin câmpii semănate cu porumb şi udate de nenumărate canale foarte bine întreţinute. Ajunşi în oraşul sfânt Cholula, fură primiţi de o mare mulţime de oameni care-i aclamară, aruncându-le flori în cale.
Spaniolii au fost cazaţi în incinta unui templu. Doña Marina, prin intermediul soţiei unui conducător localnic, afla însă despre un complot ce se punea la cale pentru uciderea spaniolilor. În timpul nopţii sau în zorii zilei următoare urma să aibă loc un atac prin surprindere, şi străinii trebuiau ucişi cu toţii. Cortés, informat, se hotărî să lovească fără întârziere. În zori, când conducătorii localnici veniră la el să i se închine, căpitanul general, la un semnal – un foc de archebuză – dezlănţui masacrul. Conducătorii fură ucişi până la unul. A urmat jefuirea oraşului la care, bucuroşi, au dat o mina de ajutor şi cei şase mii de tlaxcalani.
A fost ultima încercare făcută de Moctezuma. Acum se convinse că într-adevăr străinii erau trimişii zeilor. Altfel nu se explica cum au putut trece – o mina de oameni – peste atâtea încercări şi piedici şi cum au putut dejuca, la timp, orice încercare de oprire – intrigă, sacrificii sau complot. El capitulă şi trimise în grabă o ambasadă la Hernan Cortés, prin intermediul căreia dezavua complotul conducătorilor din Cholula şi-l invită în capitala ţării. Şi iară această invitaţie Hernan Cortés se pregătea să străbată ultima etapă a lungului şi greului marş şi să intre în Tenochtitlán. Mai ales că drumul de la Vera Cruz până la intrarea în capitala ţării a fost pentru Cortés şi un continuu prilej de mirare. Poate că niciunul dintre cuceritorii cunoscuţi în istorie n-a simţit pentru ţara pe care voia s-o cucerească o admiraţie mai mare şi mai sinceră decât acest hidalgo din Extremadura. El se găsea în situaţia de a fi primul care descoperea pe acele meleaguri o civilizaţie necunoscută, o lume nebănuită ce înflorise dincolo de

posibilităţile de informare ale vechiului continent. O civilizaţie exuberantă, dacă se poate folosi termenul, barbară, respingătoare şi seducătoare în acelaşi timp. Imaginaţia lui latină şi donchijotească se aprindea la dezvăluirea fiecărui aspect nou al acestei lumi noi. Ce nu putea el să ştie era ca legile istoriei nu permiteau ca lumea din care venea el să poată convieţui cu lumea pe care tocmai o descoperise. Aceasta este drama sa şi de asemenea tragedia imperiului aztec.
De la Cholula, unde Cortés se sili, după masacru, să potolească spiritele, spaniolii porniră pe drumul care trecea pe la poalele uriaşului munte Popocatépetl, cel cu crestele veşnic acoperite de zăpadă, coborând prin păduri de pini şi prin câmpii cu agave în valea Ana-huac (Ţara apelor). Deodată, în faţa lor, cât putea fi cuprins cu ochii, se deschise o lume de basm. Lacuri cu ape strălucind în soare, aşezări mai mari sau mai mici fără număr, cu case din piatră albă, culturi de porumb irigate de mii de canale, păduri de stejari şi peste tot flori, pe câmpii sau în grădini admirabil întreţinute. Spaniolii merseră de-a lungul lacurilor de la Chalco şi Xochimilco şi admirară turnurile albe, din piatră, ce ieşeau din ape. Trecură apoi prin oraşul Ixtapalapân, ale cărui case de piatră aveau frumoase ornamente din lemn de cedru sculptat cu fineţe. Casele erau înconjurate cu viţa de vie şi cu grădini de flori cum nu mai văzuseră spaniolii. Aici Cuitlahuac, fratele lui Moctezuma, îi adăposti peste noapte. A doua zi Cortés, în fruntea micii sale trupe, porni pe şoseaua acoperită cu mari dale de piatră spre Tenochtitlán ale cărui temple, în formă de piramidă, se zăreau din depărtare. Aproape de intrarea în oraş o mare mulţime de oameni aştepta cuprinsă de curiozitate şi spaimă, şi pentru că – acum aztecii erau convinşi – străinii erau reprezentanţii zeilor, ei urmau să fie primiţi în conformitate cu riturile religioase. Patru nobili, reprezentând cele patru puncte cardinale, se

detaşară din rândurile notabilităţilor din Tezcoco, Tacuba, Coyoacân şi Ixtapalapân. Chiar la porţile oraşului aştepta Moctezuma într-o litieră bătută în ţinte de aur şi ornamentată cu pânzeturi şi cu pene colorate. El coborî şi trecu susţinut de doi cacici printr-un culoar format din fruntaşii ţării. Cortés descăleca şi cei doi conducători, faţă în faţă, se examinară plini de curiozitate.

Moctezuma

De şaptesprezece ani poporul aztec era cârmuit de Motecuhzoma al II-lea Xocoyotzin, „înţeleptul domnitor plin de raţiune”. El îşi avea reşedinţa, ca şi înaintaşii săi, în marele oraş Tenochtitlán, care era construit în mijlocul marelui lac Tezcoco.
„Împăratul” avea în jurul a patruzeci de ani şi era voinic dar zvelt. Părul negru îl purta lung până aproape de umeri. Purta barbă tăiată scurt, ceea ce-i alungea ovalul feţei. Pielea îi era mai deschisă la culoare decât a celorlalţi indieni. Expresia feţei era inteligentă, se mişca cu eleganţă şi toată atitudinea lui era aceea a unui mare principe, îmbrăcămintea părea spaniolilor stranie, dar era bogată. Avea pe umeri un fel de pelerină – *tilmalli* – făcută din ţesătură fină de bumbac, brodată, pe care o înnoda pe piept şi în picioare purta sandale legate cu curele bătute în ţinte de aur. Prin păr avea împletite lungi pene de păsări exotice, de culoare verde, culoarea regală, în ce priveşte primirea, spaniolii, învăţaţi cu eticheta rigida şi complicată de la Curtea ţării lor, nu găsiră în toată pompa ce se desfăşura în faţa lor şi pentru ei nimic ce i-ar fi putut face să simtă Vreo urmă de dispreţ. Reprezentanţii puternicului rege spaniol, Carol, se aflau – ca de la egal la egal – în faţa nobililor reprezentanţi ai poporului aztec.
După salutul dintre cei doi conducători, spaniolii şi aliaţii lor fură conduşi în palatul numit Axayacatl. Aici, după ce

străinii se odihniră, Moctezuma îi vizită însoţit de mai-marii ţării, aducând daruri bogate şi salutându-l încă o dată pe Cortés, ca reprezentant al zeului Quetzalcoatl. Cu această ocazie, „împăratul" îi spuse că în cărţile sfinte ale aztecilor scrie că adevăratul stăpân al ţarii plecase undeva, peste apa cea mare din răsărit, de unde trebuia să se întoarcă. Şi era convins că acest stăpân al ţării aztecilor nu este altul decât stăpânul lui Cortés, căruia el, Moctezuma, este gata să i s-a supună. S-ar fi părut, la o primă impresie, că spaniolii erau deja stăpâni pe Tenochtitlán graţie credinţei aztecilor că intruşii ar fi fost trimişi ai zeului Quetzalcoatl. Dar Moctezuma dovedise la Cholula că nu i se poate acorda toată încrederea. Cortés se gândea chiar că toată primirea fastuoasă şi atitudinea respectuoasă şi amicală ar putea ascunde o cursă, iar un moment de neatenţie ar putea duce la un trist epilog al călătoriei. După plecarea „împăratului", îşi lua măsurile de siguranţă, împărţi cantonamentul pe companii, încredinţând fiecăreia paza prin rotaţie. Apoi interzise ostaşilor săi să se îndepărteze de palatul ce li se oferise ca reşedinţă. Patru zile se scurseră iară niciun incident. Cortés voi să precizeze însă situaţia în care se afla: erau consideraţi oaspeţi sau erau de fapt prizonieri? ceru „împăratului" îngăduinţa de a vizita marea piaţă a capitalei, precum şi templul lui Huitzilopochtli. Moctezuma comunică prin doña Marina, care servea de interpret, că se bucură de această dorinţă a lui Cortés şi-l rugă să accepte că el însuşi să le servească oaspeţilor drept călăuza. Cortés se învoi şi, în fruntea spaniolilor înarmaţi, ieşi din curţile palatului unde erau găzduiţi; străbătând oraşul şi trecând prin pieţe deosebit de bogat aprovizionate, se opri la intrarea marelui templu. Din apropiere, complexul de construcţii i-a impresionat şi mai mult pe spanioli. Numai curţile templului erau mai mari decât piaţa din Salamanca, iar templul în formă de piramidă, cu cinci etaje, era uriaş.

Fusese construit prin 1486 şi zeci de mii de captivi au fost jertfiţi la terminarea lui. Treptele care urcau la altarul din vârful piramidei mergeau în spirală în jurul celor patru feţe ale acesteia, oferind procesiunilor rituale o magnifică posibilitate de desfăşurare pe flancurile monumentului. Viaţa templului era deosebit de activă, calendarul aztecilor cuprinzând multe zile de sărbătoare. Cortés fu primit de marii preoţi şi urcă până în vârful piramidei unde-l aştepta „împăratul" Moctezuma. După ce admirară împreună panorama oraşului, cei doi conducători şi suitele lor intrară în sanctuar să vadă statuile zeilor, care toţi, fără excepţie, cereau să li se aducă jertfe omeneşti. Aici Cortés, catolic fanatic, avu cuvinte de reproş pentru aceste practici şi ceru „împăratului" să le interzică. Cererea îl indignă pe un mai puţin fanaticul „împărat" al aztecilor, care refuză.

Peste alte câteva zile Hernan Cortés socoti că a sosit timpul să lămurească pe deplin situaţia. Dar date fiind împrejurările – 400 de spanioli înconjuraţi de mai bine de o sută de mii de azteci, pe care „împăratul" şi preoţii puteau oricând să-i ridice împotriva spaniolilor – rezultatul ciocnirii nu putea fi decât moartea îndrăzneţilor aventurieri; toate acestea l-au obligat pe spaniol să folosească o viclenie. Se hotărî să pună mâna pe Moctezuma şi să-l ţină ostatic. În aparenţă, „împăratul" trebuia tot el să conducă, de fapt să cârmuiască în numele şi sub supravegherea lui Cortés. Şi, spre mirarea spaniolilor, lucrurile au mers mai uşor decât se aşteptau. Moctezuma, după ce încerca să lămurească pe spanioli că situaţia pe care aceştia vor s-o statornicească în ţara nu va putea dăinui mult timp, văzând încăpăţânarea lui Cortés se resemnă şi se supuse. El primi să se conformeze cererii lui Cortés de a convoca acolo, la palatul ocupat de spanioli, pe toţi fruntaşii ţarii şi să le comunice că de acum înainte vor trebui, atât ei cât şi tot poporul, să se supună spaniolilor,

adevăraţii stăpâni ai ţării. De asemenea, el îi înştiinţa că spaniolii vor face prospectări, prin munţii din toată ţara, în căutare de aur. Şi în încheiere porunci ca tezaurul ţării să fie predat lui Cortés. Acesta a fost primul pas. După un timp Cortés ceru din nou „împăratului" – cu foarte multă insistenţă – să interzică preoţilor să mai aducă jertfe omeneşti pe altarele zeilor, „împăratul" însă se încăpăţâna în refuzul lui. Cortés îşi trimise atunci soldaţii care răsturnară şi distruseră statuile idolilor şi îi goniră pe preoţi. Apoi ridicară ei un altar în numele Fecioarei Maria. Preoţii, umiliţi şi furioşi, îi comunicară lui Moctezuma că vor răscula poporul. Dar nu le era nici lor uşor să răscoale poporul împotriva acestor străini despre care chiar ei le-au spus aztecilor că sunt trimişii zeilor.

Cortés contra Narvâez

Situaţia era încordată, dar cel puţin pentru un moment nu se putea agrava şi mai mult. Cortés, abil diplomat, evita să-i mai provoace fie pe „împărat", fie poporul aztec. Trecură şase luni de când spaniolii se aflau în Tenochtitlán şi se părea că până la urmă vor controla situaţia. Dar în orice împrejurare neprevăzutul îşi joacă rolul său. De data aceasta neprevăzutul a apărut sub chipul lui Pânfilo, trimis al guvernatorului Cubei, Diego Velázquez, cu misiunea să-l înlăture prin orice mijloace pe Cortés şi să ia el conducerea expediţiei. Cortés, după obiceiul lui, acţiona prompt. Lăsă la Tenochtitlán jumătate din oamenii săi, aproximativ 140 de soldaţi, sub conducerea lui Alvarado, iar el porni în marş forţat cu restul oamenilor spre coastă. Era în 15 mai 1520. Pe drum forţele sale se întăriră cu un detaşament de 120 de oameni veniţi de la Cholula, aduşi de omul sau de încredere, Velázquez de Leon, iar de la Vera Cruz îi mai sosiră 60 de oameni, în total Hernan Cortés avea 260 de oameni pedeştri şi cinci călăreţi, toţi bine înarmaţi, având un moral ridicat şi o desăvârşită

încredere în încercatul lor conducător. Oamenii lui Cortés aveau deja experienţa luptelor în condiţiile acestor locuri, spre deosebire de nou-veniţii, în cea mai mare parte recruţi, de-abia sosiţi din Spania.
Narvâez se afla la Compoala unde făcea pregătiri în vederea înaintării spre Tenochtitlán. Cortés sosi pe neaşteptate şi Narvâez fu înştiinţat că se afla la 15 mile de tabăra lui. Avu loc chiar un schimb de soli, însă fără niciun rezultat, într-o noapte întunecoasă, pe o ploaie torenţială, Cortés atacă. Atacul fulgerător avu rezultatul dorit. Narvâez, rănit la ochi, s-a predat împreună cu oastea lui. A doua zi Cortés vorbi nou-veniţilor, descriindu-le situaţia în care se afla şi le ceru să treacă de partea lui. Aceştia, în frunte cu capr tănii lor, jurară să-l urmeze. Pe Narvâez îl trimise sub pază bună la Vera Cruz. Corăbiile cu care venise detaşamentul condus de omul lui Velázquez fură dezarmate şi pânzele lor luate pentru ca nimeni să nu poată duce guvernatorului Cubei vestea despre cele întâmplate. Apoi Cortés îşi organiza trupa, încadrând pe noii recruţi cu oameni de ai lui. Fiecare detaşament avea douăzeci de veterani.
Dar expresia plastică a lui don Bernal Díaz del Castillo ca „soarta e schimbătoare” se dovedi adevărată. După bucuria pe care i-o făcu lui Cortés victoria asupra lui Narvâez urmă o mare supărare provocată de vestea ce-i sosi din Tenochtitlán. Poporul aztec se răsculase şi Pedro de Alvarado era încercuit în cantonamentul fortificat al spaniolilor. Vestea o aduseră doi tlaxcalani şi fu confirmată şi de o scrisoare trimisă prin curier chiar de Alvarado.
Ura conducătorilor azteci şi a preoţilor împotriva străinilor se datora atitudinii arogante şi acţiunilor nesăbuite ale spaniolilor. Izbucnirea răscoalei avea însă cauze imediate şi se datora, după cum relatau cei care au adus scrisoarea de la Tenochtitlán, unui act de provocare directă a lui Pedro de Alvarado. Acesta, ieşind în fruntea unui puternic

detaşament din palatul în care erau găzduiţi, a atacat o adunare a fruntaşilor poporului aztec ce se ţinea, cu învoirea lui, în cinstea zeului Tezcatlipoca. Era vorba de o ceremonie religioasă şi desigur că, în afară de nobili şi de preoţi, la faţa locului se afla şi o mare mulţime de oameni. Pe neaşteptate Alvarado şarjă mulţimea fără apărare, provocând un adevărat măcel. Piaţa se acoperi de trupuri sfârtecate şi de bălţi de sânge. Şi cronicarul conchide că multe familii din Tenochtitlán şi-au plâns măcar un membru căzut cu această ocazie. Urmarea a fost că în acea seară garnizoana spaniolă fu atacată. Interesantă a fost în această împrejurare nenorocită atitudinea lui Moctezuma. Deşi a reproşat lui Pedro de Alvarado acţiunea sa nesăbuită, el a ieşit în faţa poporului său şi i-a cerut cu insistenţă să se liniştească şi să se retragă. Acestei situaţii trebuia să-i facă faţă acum Cortés. Şi avea de ce să fie îngrijorat. De când sosise în Mexic, Cortés s-a aflat în faţa unor grele probleme care se sintetizau toate într-un cuvânt: Necunoscutul! După împrejurări, cu viclenie sau cu forţa, a reuşit să-i facă faţa. Dar cântărindu-şi fiecare gând şi fiecare faptă. Acum avea în faţă nu necunoscutul, ci pe cel mai teribil duşman posibil: ura unui popor răzvrătit. Situaţia era disperată. Pentru că numai forţele lui, chiar întărite cu oamenii lui Narvâez, nu i-ar fi fost de-ajuns, Cortés trimise şi după oamenii dispersaţi, în diverse aşezări, reuşind să adune o mie trei sute de ostaşi dintre care 96 călări şi avea şi câteva piese de artilerie. La trupa lui s-a adăugat şi un corp auxiliar de tlaxcalani de 500 de luptători. Pe Cortés îl mai ameninţa însă şi un alt pericol: indienii, aliaţii lui, văzându-l în primejdie şi temându-se la rândul lor de azteci, de răzbunarea acestora, ar fi putut să-l părăsească.

În ziua de Sfântul Ioan – 24 iunie 1520 – mica oaste a lui Hernan Cortés se afla iarăşi la Tenochtitlán. Oraşul era aproape pustiu. Ce deosebire faţă de primirea ce li se

făcuse la venirea lor, prima oară! După ce studie împreună cu căpitanii săi situaţia, Cortés primi sfatul lui Moctezuma de a elibera pe conducătorii din Tezcoco şi Tlacopân pe care-i ţinea împreună cu „împăratul” ca ostatici. Dar făcu greşeala de a-l elibera şi pe Cuitlahuac, fratele lui Moctezuma, conducător al Ixtapalânului. Acesta, o dată aflat în libertate, lua conducerea răscoalei, pregătind atacul palatului în care se spaniolii.
Pe neaşteptate se auzi îngrozitorul bubuit al marelui tam-tam, făcut din piele de şarpe, din templul lui Huitzilopochtli. Spaniolii ascultară cu moartea în suflet. Apoi se dezlănţui atacul aztecilor. Oraşul vuia de urlete, strigăte de război, semnale de trompetă şi trosnet de bombarde şi archebuze. Luptătorii azteci, fanatizaţi de preoţi şi însufleţiţi de ura împotriva cotropitorilor spanioli, năvăleau în adevărate valuri vii. Nu se temeau de moarte. Pentru ei alternativă era sau să învingă pe spanioli, sau să cadă în luptă şi atunci vor intra în ceruri, în Templul Soarelui, drept răsplata pentru vitejia lor. Spaniolii, luptau, la rândul lor, cu îndârjirea disperării. Venirea nopţii aduse liniştea. Cortés era rănit. A doua zi, o ieşire a spaniolilor a costat viaţa a 12 ostaşi, iar alţii au fost răniţi.
Cortés hotărî să recurgă – ca ultimă soluţie – la Moctezuma, Prin intermediul acestuia el încerca să obţină pacea. Moctezuma fu forţat să vorbească din nou poporului, „împăratul” îmbracă pentru ultima oară hainele de mare ceremonie şi, alături de nobilii ce-l însoţeau în prizonierat, urcă parapetul de piatră care domina piaţa palatului. La această apariţie neaşteptată răsculaţii se prosternară până la unul în ţarina înroşită de sânge. O linişte de moarte urmă zgomotului luptei. Moctezuma, încă în fruntea ţării Anahuac, luă cuvântul. El vorbi poporului, conducătorilor şi preoţilor, rugându-i să se retragă şi să facă pace. Dar nu aceste cuvinte le aştepta poporul aztec de la conducătorul său. Atitudinea de supunere se schimba

ca prin minune. Prestigiul mistic al lui Moctezuma fu desfiinţat prin cuvântarea sa. O piatră fu aruncată şi puzderie de suliţe îi urmară. Un urlet furios îl întâmpină pe cel ce fusese un mare conducător al unui popor liber. Moctezuma îşi jucase ultimul rol. Cortina istoriei putea să cadă peste domnia lui care se sfârşise în ruşine şi umilinţă[52].

Luptele continuară cu îndârjire timp de o săptămână. Bombardele spaniolilor făceau ravagii, dar nimic nu-i mai înspăimânta pe aztecii dezlănţuiţi. Hernan Cortés nu mai vedea decât o singură soluţie, plecarea din oraş, retragerea spre coastă. Realizarea acestui plan nu era însă chiar atât de uşoară. Oraşul era ocupat de duşmanii spaniolilor şi întretăiat de zeci de canale, ale căror poduri fuseseră distruse, ceea ce făcea dacă nu imposibilă cel puţin extrem de temerară acţiunea. Totuşi era singura salvatoare, îndrăzneţul conquistador ştia că nereuşita planului însemna moartea, a lui şi a tovarăşilor săi, care, prinşi de vii, vor fi sacrificaţi pe altarele zeilor.

Noche triste pupă o minuţioasă pregătire, pe o noapte ploioasă, spaniolii şi aliaţii lor, tlaxcalanii, se strecurară afară din palatul întărit şi porniră spre drumul ce ducea înspre oraşul Tacuba. Dar liniştea era înşelătoare, războinicii azteci nu dormeau, în noaptea neagră din nou se auzi îngrozitorul sunet al tam-tam-ului din templu, iar spaniolii fură atacaţi din toate părţile. Retragerea se transformă în fugă – fiecare soldat luptând să-şi salveze viaţa. Aztecii loveau de pe uscat şi cu bărcile lor uşoare, atacau şi de pe canalele aflate de-a lungul şoselei, ucigând

---

52 În ce priveşte moartea lui Moctezuma, sunt două versiuni, una spaniolă care pretinde că „împăratul” a murit în urma loviturilor de pietre aruncate de poporul înfuriat şi una indigenă (Ixtlilxochitl) care susţine că Moctezuma a fost ucis cu lovituri de spadă de către spanioli care nu mai aveau nevoie de el (S. Toscano, *Cuauhtemoc*, Bucureşti, 1970, p. 118)

cu lănci şi topoare pe spanioli şi pe aliaţii lor cuprinşi de panică. Aceia dintre fugari care cădeau în canale erau pescuiţi pentru a fi oferiţi ca jertfe în temple. Numai jumătate din cei plecaţi din Tenochtitlán reuşiră să ajungă la Tacuba. Cei mai mulţi dintre cei căzuţi erau din rândurile oamenilor veniţi cu Narvâez, dar şi dintre tlaxcalani pieriră numeroşi luptători. Cortés îşi pierduse acum toată artileria şi cea mai mare parte din tezaur.
În zori, fugarii se adunară pe o colină în partea de apus a oraşului, unde mai târziu vor ridica o cruce în cinstea Fecioarei „de Ios Remedios”. Era 30 iunie 1520. În istoria cuceririi Mexicului noaptea această sângeroasă va fi numită *noche triste* – noaptea tristeţei. Apoi retragerea continuă penibil. Oamenii, flămânzi, epuizaţi, foarte mulţi răniţi, găseau satele goale; localnicii fugeau din calea lor pentru a nu-i ajuta. Se temeau de mânia aztecilor răzbunători, într-o vale numită Otumba, o mică armată aztecă le închise drumul. Cu greu reuşiră să scape. Peste opt zile, la hotarele ţinutului locuit de tlaxcalani, ajunse o mina de oameni storşi de puteri, adevărate fantome. Tlaxcalanii, credincioşi prieteniei acordate prima dată spaniolilor, i-au primit bine. Conducătorii triburilor tlaxcalane Maxixca, bătrânul Xicoaencatl, Chichimecatecl şi Tecapaneca, le ieşiră în cale, deplângând nenorocirile ce se abătuseră asupra lor. De fapt şi tlaxcalanii se temeau acum de urmări: fiind aliaţi ai spaniolilor se puteau aştepta la o cruntă răzbunare din partea aztecilor.
Timp de o lună ostaşii lui Cortés se restabiliră însă şi erau din nou gata pentru acţiune. O lună de zile i-a trebuit lui Cortés să întocmească şi un plan în vederea recuceririi Tenochtitlánului, plan în care un rol important revenea prietenilor tlaxcalani. Dar nu numai lor. Celor 400 de spanioli ai lui, veterani călţi în lupte, li se mai adăugară şi echipajele câtorva corăbii venite din Haiti, din Jamaica şi chiar din Cuba. Pe aceştia Cortés ştiu să-i momească cu

promisiuni.
La sfârşitul anului 1520 tabăra spaniolă număra peste 900 de oameni, o sută de cai şi mai multe piese de artilerie. Nu prea aveau pulbere. Ingeniosul căpitan rezolvă însă complicată problemă. El coborî câţiva îndrăzneţi ostaşi, legaţi de frânghii, în craterul vulcanului Popocatépetl şi-şi procură sulful necesar pentru fabricarea pulberii.
Campania de recucerire a Tenochtitlánului Cortés o începu prin a supune din nou oraşele situate între ţinutul Anahuac şi coasta mării, Această acţiune o săvârşi în mod nuanţat. Faţă de oraşele care se supuseseră din nou aztecilor de frică, fără a se fi făcut vinovate de moartea vreunui spaniol, Cortés se purta cu blândeţe. Faţa de cele care primiseră din nou garnizoane aztece şi în care ostaşi spanioli fura luaţi prizonieri sau ucişi, oamenii lui Cortés s-au purtat în chip sălbatic. Dar nu numai ei, ci şi aliaţii lor tlaxcalanii făceau adevărate masacre, jefuind apoi aşezările rămase fără stăpâni. În această a doua campanie împotriva Tenochtitlánului, în ajutorul spaniolilor a venit, ca o nouă şi teribilă armă, variola, boală pe care o adusese unul dintre oamenii lui Narvâez. Indienii, neimunizaţi, mureau cu miile. Printre victimele făcute de boală a fost şi conducătorul răsculaţilor, Cuitlahuac, fratele lui Moctezuma. În locul lui, fruntaşii aztecilor au ales pe un nepot şi ginere al fostului conducător, Cuauhtemoc (Guatimotzin), un tânăr ce avea doar 20 de ani. Acesta se dovedi un conducător înţelept şi un bun diplomat. El îşi organiză luptătorii după modelul spaniol (începutul îl făcuse de fapt înaintaşul său). Stabili o disciplină severă. Puse să se facă lănci lungi pe care grupuri speciale de războinici învăţau să le folosească. Instrui pe luptătorii săi şi în mânuirea armelor luate de la spanioli. Pe tărâm diplomatic, Cuauhtemoc trimise ambasade tuturor popoarelor şi chiar tlaxcalanilor; pe lângă daruri bogate, trimişii aduceau vorbe de pace şi îndemnuri la unire contra

duşmanului comun, străinii cu feţe albe. Era mult prea târziu pentru asemenea acţiuni. Aztecii se purtaseră atât de râu cu popoarele supuse, înainte de venirea spaniolilor, încât doar doi sau trei cacici mai tineri au susţinut ideea unirii cu ei în adunarea conducătorilor de triburi.
În luna decembrie 1520 spaniolii porniră spre Tenochtitlán, fixându-şi tabăra la Tezcoco. Aici supuseră pe rând toate oraşele şi aşezările din împrejurimile imediate ale capitalei, în luna mai 1521 Cortés era gata pentru asedierea marelui oraş. El construise cu ajutorul tlaxcalanilor şi 13 brigantine, corăbii mici, dar mai mari decât pirogile localnicilor, care urmau să acţioneze pe canale şi pe [acul pe care era construit oraşul, în curând se văzu că ideea a fost foarte bună, spaniolii ajungând stăpânii lacului. Asediul dură trei luni. Ajunşi la întărituri, luptele deveniră sălbatice. Spărturile pe care le făceau spaniolii ziua erau reparate noaptea. Aztecii luptau ca şi în prima fază cu mult curaj, dar superioritatea spaniolilor se dovedi curând evidentă. Bărcile care se strecurau aducând alimente şi oameni dinafară oraşului fură interceptate. Alimentele începură să lipsească. Locuitorii oraşului ajunseră să mănânce coaja copacilor, şoareci şi insecte. Spaniolii distruseră şi conducta apeductului care alimenta oraşul. Conducătorul poporului era însă decis la orice jertfă şi nu voia să capituleze. Spaniolii începură atunci distragerea sistematică a oraşului: pe măsură ce ocupau o stradă sau un cartier dărâmau totul. Pe la cincisprezece ale lunii iunie mai mult de jumătate din Tenochtitlán nu mai era decât un morman de ruine fumegânde. După o lună de zile aztecii pierdură orice nădejde. Cuauhtemoc încerca să fugă cu o barcă, fu însă prins de o brigantină spaniolă şi adus în faţa lui Cortés. A doua zi supravieţuitorii Tenochtitlánului, bătrâni, femei şi copii şi foarte puţini bărbaţi în putere, fură goniţi din oraş. Cadavrele morţilor au fost adunate în mari mormane pe

străzi şi Cortés porunci să li se dea foc. Spaniolii ajunseră în sfârşit stăpâni, dar numai peste ruinele mândrei capitole a ţării Anahuac.
Bătrânul cronicar don Bernal Díaz del Castillo, care fusese părtaş la aceste lupte, îşi termină paragraful în care este vorba de cucerirea Tenochtitlánului cu fraza: „Am cetit descrierea distrugerii Ierusalimului, dar nu cred să fi fost mai groaznică decât aceasta”.
Hernan Cortés fu numit guvernator al Noii Spanii – cum se numea noua colonie. Noul guvernator hotărî ca Tenochtitlánul, care de acum înainte va purta numele de México, să fie reconstruit. Şi munca începu imediat. Sarcini grele căzură pe umerii indienilor beneficiarii însă nemaifiind aristocraţia aztecă, ci cruzii spanioli
După supunerea Mexicului Cortés trimise expediţii în toate părţile cu intenţia de a extinde cât mai mult marginile noii să) e cuceriri. La unele dintre acestea a luat chiar el parte. Astfel, într-o scurtă campanie a reuşit să supună regiunea dinspre miazănoapte de Mexic, din bazinul râului Pânuco. Spre miazăzi a trimis o expediţie sub conducerea credinciosului Gonzalo Sandoval care a ajuns până la ţărmul Mării de Sud (Oceanul Pacific) în regiunea de la vest de golful Tehuantepec. Istmul propriu-zis – partea cea mai îngustă a Mexicului de astăzi – a fost descoperit şi cucerit de Pedro de Alvarado. După pacificarea acestor regiuni Alvarado şi-a continuat înaintarea spre miazăzi, cucerind o vastă zonă muntoasă numită Guatemala.
Descoperirea regiunilor noi s-a făcut şi dinspre miazăzi, pornindu-se din Cuba. Astfel Nicaragua a fost cucerită de Gil Gonzalez Dâvila, iar regiunile unde astăzi sunt Panamá şi Costă Râca au fost ocupate şi populaţia aproape complet distrusă de învăţatul dar deosebit de crudul conquistador Gaspar Espinola. În anul 1524 – deci numai în cinci ani – peste 4.000 de kilometri de coastă, spre Oceanul Pacific, şi toată partea centrală a Americii dinspre Oceanul Atlantic,

erau mai mult sau mai puţin controlate de spanioli, în partea dinspre golful Mexicului acţiunile de cuceriri teritoriale în dauna diferitelor triburi au fost îngreunate din cauza coastelor muntoase. Parcurgerea bunăoară a coastei de-a lungul Golfului Honduras – o distanţă de numai 500 de kilometri – s-a făcut de un detaşament condus chiar de Cortés, în şase luni de zile, cu mari pierderi în oameni, cai şi materiale. Pentru Cortés epoca acestor campanii nu a prezentat numai pericolul acţiunii în sine; a fost rănit şi, de mai multe ori, bolnav de malarie tropicală, între timp duşmanii săi căutau la México, prin orice mijloace, să scape de el. Au răspândit vestea că a murit, iar partizanii lui începură să fie prigoniţi. Au mers chiar şi mai departe, în timpul expediţiei din Honduras au fost trimise denunţuri la Curtea regală din Spania şi, din ordinul regelui, a fost numit un alt guvernator. La un an după reîntoarcerea lui Cortés din expediţie (1527), noul guvernator al Noii Spanii, temându-se de el, a găsit un pretext şi l-a trimis în Spania. Aici împăratul Carol al V-lea l-a primit cu mari onoruri, la numit „căpitan general al Noii Spanii şi al Mării de Sud”, i-a acordat titlul de marchiz şi i-a recunoscut proprietatea asupra posesiunilor sale din Mexic. Dar numai atât. Nu i-a mai dat niciodată ocazia să aibă un rol activ în Lumea Nouă. Aici, un rol deosebit a ajuns să aibă vin mare nobil cu totul lipsit de scrupule, Nuno de Guzman, care a fost una dintre figurile cele mai întunecate ale Conquistei spaniole din veacul al XVI-lea. Zeci de mii de indieni au căzut victime bandelor nelegiuite ascultând de acest crud conquistador. Târziu de tot, prea târziu pentru ca lucrurile să mai poată fi îndreptate, s-a aflat şi la Curtea Spaniei despre adevărata stare de lucruri ce defavoriza însuşi „imperiul” de peste mări ai Coroanei spaniole. Dar chiar cunoscută această stare de lucruri, măsurile, unele pozitive, ce se hotărau în Spania, erau interpretate în Lumea Nouă în aşa fel încât nimic să nu se

schimbe şi în orice caz nu în avantajul localnicilor.
Hernan Cortés, după ce a mai luat parte, cu armatele spaniole, la campania abandonată de un principe nehotărât, în Algeria, a murit, uitat de Curtea Spaniei, căreia – riscându-şi de mii de ori viaţa – îi oferise un imperiu spre exploatare. Avea 63 de ani şi s-a stins la 2 decembrie 1547.
Opera sa, cucerirea Mexicului, va rămâne în istorie ca un act temerar ce poate fi comparat numai cu acţiunile marilor cuceritori din Antichitate.

Porcarul

După tradiţie, Francisco Pizarro a fost în tinereţe porcarul satului. Era din Trujillo, din Extremadura. Sătul de umila lui situaţie lipsită de orice orizont, într-o vreme când pentru oamenii de curaj orizontul se lărgea, tânărul a aruncat toiagul şi traistă umilei sale meserii, a pus mâna pe sabie şi în 1510 a ajuns în Lumea Nouă, în Española. În! 513 el făcea parte din ceata lui Núñez de Balboa, cu care, tăind drum prin pădurile tropicale din istmul Panamá, văzuse printre primii Oceanul Pacific – *Mar* del *Sur*.
Când Balboa fu decapitat din porunca lui Pedrarias Dâvila, guvernatorul Castiliei de Aur, întemeietorul oraşului Panamá, Pizarro împreună cu mulţi alţii trecu sub ascultarea acestuia. Curând însă începu să nu mai suporte să-i tot poruncească alţii, îşi aduse tocmai acum aminte şi de vorbele unui bătrân conducător indian că undeva spre miazăzi s-ar afla o ţară bogată în aur – misteriosul El Dorado, Indianul făcuse chiar şi o schiţă a drumului, cu degetul în ţărână şi îi vorbise de un animal ciudat, care, după cum i se părea lui, trebuia să semene cu cămila. Despre toate acestea Pizarro vorbi celor doi prieteni ai săi Hernando de Luque, vicar de Panamá şi controlor al finanţelor şi vânjosul Diego Almagro. Cu acesta din urmă

hotărî să plece în căutarea fabuloasei ţari.
Înspre miazăzi de-a lungul coastelor, pornind de la Panamá, mai făcuse o călătorie şi un oarecare Pascual de Andagoya, în 1522 şi, la întoarcere, povestea despre o ţară muntoasa, „un mare imperiu” ce s-ar numi Biru. Această întâmplare le atâta şi mai tare dorinţa de aventură şi, susţinuţi băneşte de vicarul de Panamá, Pizarro şi Almagro ridicară, la 14 noiembrie 1524, ancora singurei lor corăbii pe care îmbarcaseră 114 oameni, recrutaţi – după obiceiul locului – de prin tavernele din Panamá. N-aveau bombarde, n-aveau nici cel puţin o archebuză. Erau o mina de aventurieri, unii plini de datorii şi slăbiţi de febră, alţii vicioşi şi beţivi. Nu prea aveau nici provizii, lipsea până şi apă în cantitate suficientă. Dar aveau binecuvântarea vicarului de Panamá, Hernando de Luque şi mergeau sub faldurile steagului victorios al Castiliei, în curând însă Pizarro îşi dădu seama că această încercare era sortită eşecului. Pe lângă slabă dotare materială, o dată ieşiţi în larg fură prinşi de furtuni nesfârşite, iar ajunşi pe uscat dădură peste regiuni păduroase greu de trecut şi fără urmă de aşezări omeneşti bogate. Moralul începu să scadă. Dădură peste un sat unde se aprovizionară cu alimente, mai ales cu porumb, mâncarea obişnuită a „indienilor”, dar ţara cea bogată se dovedea a fi şi mai departe. Şi într-adevăr, când indienii, după prima spaimă, se întoarseră şi vorbiră prin interpret cu spaniolii, le-au spus că la 12 zile de mers spre miazăzi se află într-adevăr oraşe bogate cu temple măreţe în care s-ar găsi foarte mult metal galben de care întreabă nou-veniţii. Şi le mai spuseră spaniolilor că tocmai atunci se dădeau lupte grele între doi conducători pentru stăpânirea ţarii. Pizarro, cu imaginaţia înflăcărată, văzu înaintea ochilor un tablou asemănător cu cel despre care vorbea în Spania marele Cortés. Dar pentru a cuceri acest imperiu, frământat acum de lupte interne, îşi dădu seama că are nevoie de mult mai mulţi

oameni, mai bine înarmaţi şi de mult mai multe provizii. Hotărî să se întoarcă.

Moartea unui mare şef

Era în anul 1527. Huayna Capac, singurul şi marele încă era bătrân. Cârmuise un întins imperiu, începând din anul 1493. Acum se găsea pe patul de moarte. De-abia îşi mai putea ţine sus capul încins cu o panglică împodobită cu ciucuri de bumbac purpurii în care erau înfipte două pene smulse din coada „pasării minune” – coraquenque. Era culcat pe patul lucrat din lemn preţios şi capitonat cu lâna fină de lama. În jurul lui preoţii vorbeau în şoaptă cu fruntaşii ţarii. Pe umărul stâng fiecare purta un mănunchi de trestie – aşa cum cerea eticheta – ca semn de supunere faţa de marele încă. Bătrânul conducător simţea că sfârşitul e aproape şi ceru ca preotul să se apropie, încă cerea să vină lângă el bătrânul plin de ştiinţă care păstra cu grijă povestea poporului său precum şi „quipus”-urile care, în chip de noduri făcute pe nişte şnururi, păstra evidenţa fiilor soarelui, poporul pe care-l stăpânea.
Acum, în ultimul timp, ajunseră până la bătrânul încă şi anume zvonuri stranii despre nişte străini cu feţe palide care ar fi debarcat în nordul ţării. Ştirile erau vagi, dar îl nelinişteau. Huayna Capac muri însă fără să se fi lămurit asupra acestor străini şi fără a-şi fi desemnat un succesor, împreună cu sfetnicii săi s-a gândit să lase ca urmaş pe fiul său născut de „regină aleasă”. Acesta era Huascar şi se afla la Cuzco. În lipsa unei linii precise de descendenţă, el fu proclamat încă. Conducătorul decedat avea însă încă un fiu, Atahualpa, născut în regiunea astăzi numită Ecuador şi care era mai apreciat şi mai îndrăgit de fruntaşii ţării şi îndeosebi de armată. Urmarea, întâlnită adesea în asemenea împrejurări, a fost un război civil distrugător, care a durat aproape cinci ani. Într-o ultimă bătălie

Huascar a fost capturat, oamenii lui împrăştiaţi sau ucişi şi partizani de ai lui Atahualpa fură trimişi la Cuzco să prindă şi pe membrii familiei conducătorului învins şi să pregătească intrarea noului şi unicului încă în capitală. Tocmai acum debarcă şi Francisco Pizarro cu o mică trupă de spanioli. Era 13 mai 1532.

Perseverare diabolicum

În anul 1526 guvernatorul Pedrarias Dâvila îşi dădu consimţământul pentru o nouă expediţie pe care trebuia s-o conducă Pizarro spre ţara Biru, nume din care spaniolii făcură mai târziu Perú. În afară de vechiul său tovarăş, Ălmagro, Pizarro a avut de astă dată norocul să aibă ca pilot pe un priceput navigator, Bartolomé Ruâz. Ei reuşiră să recruteze 160 de oameni pe care îi îmbarcară pe două corăbii Expediţia înainta de astă dată de-a lungul coastei şi mai departe spre miazăzi, trecând ecuatorul, în zare, pe uscat, spaniolii zăriră crestele acoperite cu zăpadă ale maiestuosului vârf Cimborazzo. Dar încercarea lui Pizarro de a lua cu asalt munţii uriaşi s-a dovedit a fi peste puterile lui. Păduri întinse, tufişuri dese ca peria, liane lungi de sute de metri, şerpi uriaşi şi în apele curgătoare înspăimântătorii aligatori sau şi mai de temut, peştişorii pirana, nu mai mari decât un deget, care erau în stare numai în câteva minute să lase dintr-un om doar scheletul, iar pe deasupra roiurile de suliţe ale localnicilor care, nevăzuţi, îi urmăreau pe spanioli – toate acestea l-au obligat să renunţe încă o dată. Dar nu pentru totdeauna. Mai ales că Pizarro primise informaţii despre aşezări bogate de la pilotul său Ruiz care, la timp ce el încerca să escaladeze munţii, plutise cu o corabie spre sud. Ruiz văzuse chiar un oraş mare ce se numea Tumpiz, din care spaniolii făcură Tumbez, ce se afla, după cum i-au spus localnicii, în ţara marelui încă, coborâtor din zeul-soare.

Deci ţara bogată în aur, de la miazăzi, exista, iar Pizarro era hotărât să se ducă acolo chiar şi singur. Dar o voinţă ca a lui Pizarro nu era cuibărită şi în sufletul însoţitorilor săi. Cei mai mulţi, sătui de greutăţi, voiau să se întoarcă la Panamá. Pizarro, furios, scoase sabia din teacă şi, trăgând o linie în nisipul plajei în locul unde se întorseseră, strigă oamenilor lui: „Castillani, spre miazăzi este calea ce duce spre Biru şi spre bogăţie, în partea cealaltă e drumul spre Panamá şi spre mizerie – alegeţi!” Doar 13 oameni, printre care şi pilotul Ruiz, au trecut de partea lui. Ceilalţi au fost îmbarcaţi pe o corabie pe care o trimisese noul guvernator. Pedro de Ios Ríos, să transporte la Panamá toată expediţia. Veştile despre existenţa unui imperiu pe care o aduseră cei întorşi acasă făcură însă ca guvernatorul să-şi schimbe hotărârea şi trimise noi ajutoare încăpăţânatului conquistador. Pizarro porni cu două corăbii, din nou, spre miazăzi şi văzu cu ochii lui ţara cea bogată – ogoare bine lucrate şi aşezări înfloritoare. Debarcă chiar şi atacând câteva aşezări le jefui luând vase de aur şi de argint, ţesături fine din lina de alpaca şi prinse câţiva localnici şi câteva lama. Toate acestea le luă cu el ca dovezi pentru a arăta la Panamá, sau dacă va fi nevoie chiar în Spania, că este vorba de o ţară bogată, o ţară care merita să fie cucerită. Şi a trebuit să meargă în Spania pentru a obţine sprijinul şi aprobarea Curţii pentru îndrăzneaţă să întreprindere, în primăvara anului 1528 Pizarro, întors la Panamá, se îmbarca spre Spania. De îndată ce puse piciorul pe pământ, la Sevilla, fii însă arestat pentru nişte datorii vechi. Mai multe săptămâni zăcu în închisoare, de unde a fost eliberat pentru a fi primit în audienţă de Carol Quintul. Împăratul s-a arătat interesat. Dar până să se hotărască, conquistadorul trebuia să aştepte. Pizarro se duse acasă, la Trujillo, unde mai avea patru fraţi: Hernando îi era frate bun, Juan şi Gonzato erau bastarzi, iar Francisco Martin de Alcántara îi era frate numai după

mamă. Dar toţi erau oameni voinici şi îndrăzneţi şi voiau să-l urmeze. Toţi îi vor fi tovarăşi în marea aventură.
La 26 iulie 1529 împărăteasa Isabella, în lipsa împăratului, îi eliberă lui Pizarro licenţa pentru cucerirea Perú-ului. Ţara, o dată cucerită, urma să fie numită Noua Castilia. El, cuceritorul, primea titlurile de *adelantado*, *alguacil mayor* şi *vicerege*. Vechiul său tovarăş de Aventură, Almagro, era numit comandant al oraşului Tumbez, în rang de hidalgo. Susţinătorul lor de la început, reverendul de Luque, era numit episcop de Tumbez şi protector al indienilor, iar Bartolomé Ruiz era numit şef pilot al Marii Sudului. Expediţia urma să cuprindă 250 de oameni, dintre care 150 trebuiau să fie recrutaţi din Spania şi 100 din ţinuturile de peste mare.

Cucerirea Perú-ului

Întors la Panamá, Pizarro porni cu trei corăbii să cucerească ţara marelui încă. Avea cu el doar 180 de oameni, 62 de cai şi câteva bombarde, dar momentul când face încercarea decisivă de a cuceri ţara, „în numele atotputernicului împărat don Carlos”, s-a dovedit foarte potrivit, în Perú războiul civil încă nu se terminase. Şi tocmai către sfârşitul lui, debarcară spaniolii. Mai întâi ei au încercat să cucerească insula Pună din golful Guayaquil, dar localnicii, triburi războinice, i-au obligat să se reîmbarce. Apoi spaniolii au coborât, în apropierea oraşului Tumbez. Aici au stat trei luni organizându-şi o tabără întărită şi tot aici au primit noi ajutoare venite de la Panamá.
Atahualpa, principele victorios, fu înştiinţat că oamenii albi au coborât din nou pe uscat. Partizanii fostului conducător înfrânt au luat şi ei legătura cu noul venit. Incaşii credeau încă în vechile legende care vorbeau despre nişte „fiinţe deosebite – cu feţe albe – care vor veni dinspre mare şi vor

stăpâni ţara". Se pare că aceasta era voinţa zeului lor, Kon-Tiki-Ilac-Viracocha.

Enigma Viracocha

Cuvântul Viracocha – al cărui sens este obscur – desemnează chiar şi astăzi pe omul alb, într-o limbă locală a populaţiei quéchua. În veacul al XVI-lea desemna o zeitate, marele creator al peruvienilor, care era mai puternic decât soarele din care ar fi coborât încă şi chiar decât luna, care este mai presus de soare fiindcă luminează şi noaptea. Printr-o legătura nebuloasă numele se identifică cu cel al lui Kon-Tiki, un zeu recunoscut de populaţiile de pe coasta de vest a Americii de Sud. În varianta legendei despre Viracocha, care circulă în jurul lacului Titicaca, era vorba de un baton cu barbă mare care purta o cruce pe care o înfigea în pământ. Se pare că legenda mai spunea că acest om bărbos era duşmanul conducătorilor din Cuzco. Acum, în 1532, prorocirea – credea poporul – era pe cale de a se împlini.
Potrivit legendei, omul alb – Viracocha – care venea dinspre mare avea puteri supranaturale, putea să arunce foc şi să tune. Venea călare pe un balaur. Şi partizanii conducătorului înfrânt, Huascar, întreţineau atmosfera.
Pizarro ştiu, la rândul lui, în prima parte a acţiunii sale, să beneficieze de mitul politico-religios.
La 21 septembrie 1532, 168 de oameni, dintre care 62 călări, porniră din tabăra de pe coasta Pacificului spre miazăzi, spre oraşul Cajamarca, capitala noului stăpân al ţării. Când mai aveau o singură etapă de marş, Pizarro fu întâmpinat de o ambasadă care-i aducea daruri bogate şi invitaţia lui încă de a-l vizita în mijlocul războinicilor săi. Într-adevăr, nu peste mult timp, de pe înălţimile lanţului muntos unde ajunseră spaniolii, văzură în zare o vale largă, iar pe coasta unui munte din fată o mare aşezare,

Cajamarca. Nu departe de oraş, în umbra unei păduri, putea fi văzuta o tabără – mii de corturi din piele de lama – aşezate într-o ordine desăvârşită – Era oastea noului încă.
Oraşul în care spaniolii intrară, pregătiţi pentru orice eventualitate, era însă pustiu. Era 16 noiembrie 1532. Pizarro, o dată ajuns în oraş, ţinu sfat cu căpitanii săi şi hotărî că războinicii peruvieni trebuie atacaţi de îndată ce împrejurarea va deveni favorabilă. La rândul lui, încă de-abia aştepta o astfel de împrejurare, începură un schimb de ambasade, apoi Pizarro trimise pe unul din căpitani, Hernando de Soto, cu vreo douăzeci de călăreţi, să-l invite pe încă la el în oraş. Marele încă – prudent – refuză. Pizarro trimise atunci chiar pe fratele său, Hernando, să-l invite la el. Hernando se duse în tabăra indienilor însoţit numai de un tălmaci. Acest fapt l-a convins pe Atahualpa de buna-credinţă a spaniolilor. Marele încă porni spre oraş precedat de 300 de oameni care îndepărtau pietrele din calea purtătorilor litierei şi urmat de alte litiere şi hamace în care se aflau căpeteniile triburilor aliate. După un prim schimb de amabilităţi, Pizarro dădu semnalul de atac şi cea mai mare parte dintre fruntaşii indieni căzură sub ascuţişul săbiilor şi pumnalelor făcute din vestitul oţel de Toledo. În strigăte de „Santiago” atacară şi călăreţii, urmărind pe cei ce îşi căutau scăparea în fugă. Încă fu luat prizonier. Armata, rămasă fără conducător, ridică tabăra îndreptându-se spre miazănoapte, în direcţia oraşului Quito.
Încă îi propuse lui Pizarro să-şi răscumpere libertatea. El constatase că spaniolii erau avizi de aur şi le-a propus să le dea aur. Aur mult. Atât de mult încât spaniolii nici n-au visat să poată obţine. Pizarro a primit târgul, iar aurul a început să sosească. Din cele mai îndepărtate sanctuare, din palatele regale şi din cele ale fruntaşilor ţării, pereţi întregi de metal preţios, din micile temple; aur şi argint, dar mai ales aur, venea adus în spate de indieni sau

încărcat pe animalele lor de transport, lama, în placi, în chip de vase, bare sau praf; măşti migălos cizelate, arme de paradă, bijuterii – zile după zile, din oră în oră, se vedeau venind şiruri lungi de oameni sau caravane de lama, încărcate cu obiecte făcute din blestematul metal. Camera din palatul în care locuia Pizarro şi în care era adunat aurul începu să se umple. Dalele de piatră dispărură. Piciorul intra până la glezne, apoi până la genunchi, în cele din urmă spaniolii înotau până la brâu în aur. Într-adevăr acesta era El Dorado.
Urmau să sosească şi odoarele templelor de la Pachacâmac şi de la Cuzco. Spaniolii merseră chiar ei la aceste temple. Dar aici… tezaurele dispăruseră. Nici astăzi nu se ştie unde au fost duse şi ascunse de preoţi.
Când spaniolii şi-au dat seama că mai mult aur nu pot căpăta l-au ucis pe Atahualpa, strangulându-l şi apoi arzându-l pe rug. Au procedat astfel fiindcă conducătorul indian se creştinase în ultimul moment. Dacă ar fi rămas „păgân” l-ar fi ars de viu. Era 29 august 1533.
Apoi Pizarro numi ca Mare încă pe fiul lui Huascar, conducătorul răsturnat şi înfrânt de Atahualpa, Manco Capac. El îşi luă titlul de guvernator, instalându-şi reşedinţa într-un nou oraş ridicat de oamenii săi cu ajutorul indienilor, pe care l-a botezat ciudat de Los Reyes şi care mai târziu a luat numele de Limă, după cum se numeşte şi astăzi.

Almagro

La împărţirea câştigului realizat din cucerirea Imperiului încă, cel nedreptăţit a fost Diego Almagro. El fu numit guvernator al regiunilor de la sud de Perú, cunoscute sub numele de Nueva Toledo. Dar aceste regiuni urmau de-abia de acum încolo să fie cucerite. Şi Almagro, la 3 iulie 1535, porni, cam fără voia lui, spre sud. Mărşălui în condiţii

extrem de grele, parcurgând nesfârşite zone muntoase, la înălţimi de 3 – 4.000 de metri. Greutăţile drumului i-au epuizat pe spanioli, obligându-i să se oprească vreme de două luni pentru odihnă, în acest timp o împrejurare neaşteptată făcu să apară acel imbold care i-a împins spre necunoscut, întotdeauna, pe avizii conquistadori. Oamenii lui Almagro capturară o mare cantitate de aur pe care triburile supuse incaşilor o trimiteau acestora. Atmosfera se schimbă ca prin minune. Trupa plină de elan porni iarăşi la drum, dar calea aleasă, prin Anzii Centrali, i-a dus în regiuni sărace, unde cu greu au putut să-şi procure carnea şi porumbul necesare pentru hrană. Din partea apuseană a Arizilor au trecut, în ciuda unei furtuni de zăpadă, printr-o trecătoare aflată la 4.000 de metri înălţime, răzbind cu greu prin aerul rarefiat. Situaţia deveni disperată. Spaniolii îşi mâncau caii, iar indienii ce-i însoţeau îşi mâncau tovarăşii căzuţi. Când în sfârşit au ajuns la poalele dinspre apus ale Anzilor chilieni, jertfele greului marş au fost de peste 100 de spanioli şi câteva mii de indieni. Şi jertfă se dovedi, după concepţia conquistadorilor, zadarnică. N-au găsit bogăţiile visate. N-au găsit aur. Almagro, decepţionat, organiză întoarcerea, dar nu peste munţi, ci de-a lungul coastei Pacificului. Aici însă îl pândeau alte greutăţi, avea în faţă pustiul Atacama. Lipsa de apă şi de nutreţ a provocat din nou mari pierderi în cai, iar lipsa de alimente i-a decimat oamenii. Când a ajuns din nou la Cuzco, în 1537, parcursese peste 5.000 de kilometri şi pierduse mai bine de jumătate din detaşamentul cu care plecase la drum. În ce priveşte noile descoperiri, acestea au fost deocamdată importante doar pentru lărgirea cunoştinţelor geografice. Trecuseră pe lângă lacul Titicaca, o adevărată mare, cu o suprafaţă de aproape 7.000

Primus circumdedistinte

Ei fordert das Unmogliche von sich.
Damiter es von andern fordera durfe.
Die letzten Enden aller Dinge will Sein
Geist zusammenfassen; das gelingt
Kaura einem unter Millionen Menschen
GOETHE, Torquato Tasso

Problema strâmtorii

Căutând în apus un drum spre Indii, Columb descoperise America. Această uriaşa masă terestră stătea însă în calea corăbiilor spaniole ce voiau să ajungă în ţările şi insulele bogate în aromate şi spiţerii, aflate în zona monopolului comercial şi militar portughez. Găsirea unei strâmtori, a unei treceri peste bariera americană spre ţara aromatelor, *para descobir la especeria*, preocupase pe Vespucci, pe Pinzón şi pe Juan Díaz de Solâs. Dar fără succes. Abia în anul 1513 Balboa zări oceanul, infinita întindere de apă care despărţea Indiile de Vest de limitele răsăritene ale Asiei. Descoperirea acestei *Mar* del *Sur*, încă nebotezată, a pus cu acuitate problema căutării trecerii prin care să poată fi continuată navigaţia spre vest. Întrucât coasta Americii australe se îndrepta spre sud-vest, era de presupus că în aceeaşi direcţie trebuia să se afle şi capătul continentului şi că acesta va putea fi înconjurat, aşa cum făcuseră portughezii, înconjurând Africa de Sud, în drumul lor spre Indiile Orientale. Sau cel puţin trebuia să existe o strâmtoare, o ieşire din Oceanul Atlantic în celălalt ocean, încă neexplorat. Această trecere o căutase, cu înfrigurare, Juan de Solis, care în noiembrie 1514 s-a angajat să descopere o cale maritimă spre *Mar* del *Sur*, să înconjure „uscatul pe la spate” (*a las espaldas de la tierrd*), să navigheze până la Darizi, iar de aici să înainteze l 700 de mile spaniole, socotite de la linia de demarcaţie, în direcţia

insulelor mirodeniilor, evitând orice contact cu portughezii. Expediţia pornită în 1515 îl duse pe temerarul navigator până dincolo de Cabo de Santa Maria, la estuarul fluviului La Plată. Aici de Solis îşi găsi sfârşitul; fu ucis şi mâncat de băştinaşi, împreună cu opt dintre tovarăşii săi.
Francisco de Torres, cumnatul lui de Solis, se întoarse cu cele trei caravele în Spania. Problema Pacificului, a drumului spre înde, pariatele insule ale mirodeniilor, rămase în suspensie.
Încercările lui Vespucci, Pinzón şi de Solis au eşuat. Ele au dovedit că priceperea unor asemenea piloţi nu era suficientă pentru rezolvarea unei probleme, care cuprindea, implicit, misiunea supremă a nauticii, înconjurul globului pământesc. Rezolvarea ei solicita o personalitate complexă, un navigator talentat, înzestrat şi cu o energie, cu o tenacitate inflexibilă, un om calm şi neînfricat care să ştie, atunci când circumstanţele o cer, să procedeze rapid cu o hotărâre implacabilă, un navigator pentru care atingerea acestei ţinte să devină o misiune sacră, scopul suprem al existenţei sale şi căreia să-i ofere viaţa sa. Acest om a fost portughezul Magellan, personajul central al uneia dintre cele mai memorabile odisee din istoria navigaţiei.
Cine era cel pe care Bartolomé de Las Casas, întâlnindu-l în primăvara anului 1518 la reşedinţa regală din Valladolid, îl descria ca pe un om mai degrabă scund, lat în spate, vânjos, lăsând o impresie de forţă ascunsă, curajos şi viteaz în gândurile sale şi gata de a săvârşi fapte mari? Cine era omul ajuns celebru prin temeinica pregătire a proiectului său, prin prestanţa, energia şi calmul cu care a reuşit să se impună oamenilor săi, prin sângele rece cu care a înfruntat primejdiile?

Omul şi fapta

Fernao da Magalhaes, în spaniolă Hernando (Fernando) de Magallanes, iar cu numele său latinizat din forma spaniolă, Magellanus, s-a născut într-o familie de hidalgo, în anul 1480. Locul naşterii sale nu este precis cunoscut. După unii ar fi vorba de Sabrosa, din provincia Trasos Montes, după alţii, de localitatea Figueiro. E mai verosimil că s-a născut la Porto. De la părinţi moştenise „hidalguia" şi blazonul, în schimb nicio avere. Din anii copilăriei, nu înainte de vârsta de 10 ani, Magellan poate fi găsit la Lisabona, ca paj în slujba reginei Leonora. Soţia lui João al II-lea. Aici, la Curte, ca şi alţii de aceeaşi vârstă şi funcţie, învaţă să mânuiască spadă, să călărească, învaţă limba latină şi bunele maniere – chintesenţa educaţiei complete a unui nobil mărunt din ultimul sfert al secolului al XV-lea. Trece apoi în slujba lui dom Manuel, fiul Leonorei, ca scutier. Aici, la Curte, e cuprins, ca şi ceilalţi, de entuziasmul stimulator al primei călătorii a lui Vasco da Gama, de ecoul pregătirilor febrile cu ocazia echipării flotei lui Cabral, viitorul descoperitor al Braziliei, e influenţat de comentariile legate de cea de-a doua călătorie a lui Vasco da Gama, de desfăşurarea neîntreruptă a operei de explorare şi de conquistă, care transformase Lisabona într-unul din cele mai importante oraşe-porturi ale Europei. Câte speranţe, câte iluzii, cât optimism în privinţa viitoarelor călătorii transoceanice, spre care gravita întreaga politică a curţii lusitane! Ce altă carieră putea oferi glorie şi bogăţii mai mari decât cea militară? Şi Magellan, ca şi alţi hidalgos, solicită o slujbă în *armada* lui Francisco de Almeida, viceregele Indiei. El intră în serviciul flotei cu grad subaltern, ca rezervist (*sobresaliente*), unul dintre cei l 500 de soldaţi de pe cele 20 de nave portugheze pornite să apere interesele Coroanei în Indii, în 1505 flota părăsi Portugalia, iar Magellan primi „botezul focului" participând la asaltul cetăţilor Quiloa şi Mombasa, la construirea, sub arşiţa

cumplită a soarelui, a forturilor pe coasta orientală a Africii sau pe coasta Malabarului. E prezent la bătălia navală de la Cananor, din martie 1506, încheiata cu victoria ce asigură portughezilor supremaţia asupra coastelor Indiei, apoi în februarie 1509 la cumplita bătălie de la Rumes.
Între timp, Curtea portugheză, conştientă că India nu reprezenta decât o escală spre insulele mirodeniilor, depozitarele tezaurului de aromate, se hotărî să expedieze o mică flotă pentru a vizita Malacca, marele emporiu comercial din Extremul Orient. Patru caravele, sub comanda lui Diego Lopez de Sequeira, părăsiră portul Cochin la 21 aprilie 1509. Printre soldaţi se aflau Magellan şi Francisco Serrano. În septembrie, după o călătorie de trei săptămâni, navele portugheze s-au apropiat de acest Gibraltar al Orientului, antrepozit imens, cu rada ticsită de corăbii, jonci, bărci cu vele de toate culorile, malaeziene şi chineze, siameze şi ceyloneze, încărcate cu cele mai variate mărfuri: condimente din Moluce, piper negru din Ceylon şi Malabar, ghimbir, rebarbara şi myrobolanul din India, camforul şi galanga din Sumatra şi din China, apoi diverse gume, coloranţi, parfumuri, mătăsuri şi perle, rubine şi sclavi. Sultanul din Malacca primi cu deosebită prietenie şi ospitalitate pe oamenii lui Sequeira şi promise să le procure mirodenii. Dar curtoazia era menită să mascheze trădarea. Pe neaşteptate, după ce bărcile portugheze au fost atrase spre ţărm, malaezienii atacară corăbiile şi pe portughezii care, încrezători, coborâseră pe ţărm. Din fericire pentru portughezi, comandantul García de Sousa îşi dădu seama de pericol şi reuşi să prevină, prin Magellan, pe comandantul flotilei. Magellan reuşi să îndeplinească la timp, înfruntând pericolele, misiunea încredinţata, iar promptitudinea sa salva flota. Împreună cu Nuno Vaz Castelo Brânco, el reuşi să salveze din mâinile duşmanilor pe soldaţii şi marinarii portughezi

debarcaţi. Cu riscul vieţii scăpă de la moarte pe prietenul său Francisco Serrano, împresurat de duşmani şi rănit. Evenimentul acesta va juca un rol important în faptele de mai târziu ale lui Magellan. Cu prilejul expediţiei de la Malacca s-au dezvăluit, pentru întâia oară, trăsăturile lui Magellan; curajul, calmul, voinţa fermă, rapiditatea uimitoare a deciziei şi acţiunii.
La întoarcere, Magellan însoţeşte un transport format din trei nave trimise de Albuquerque în ţară. Două dintre nave naufragiază pe bancurile de nisip de la Padua, la o oarecare distanţă de Cananor. Ofiţerii şi chiar căpitanii pretind să fie ei primii salvaţi cu bărcile. Magellan rămâne însă cu echipajele navelor avariate şi se impune în organizarea autoritară a salvării oamenilor şi a încărcăturii.
În octombrie 1510 Magellan participă la al doilea asalt împotriva oraşului Goa, încheiat apoi cu cucerirea şi anexarea acestui emporiu. Înainte de ofensivă, la consiliul ofiţerilor convocaţi de Alfonso de Albuquerque la 10 octombrie, Magellan, în deplină cunoştinţă a realităţilor şi condiţiilor de navigaţie în Oceanul Indian, îşi expune punctul de vedere opus celui al căpitanului general Albuquerque. Este un act de curaj care avea să-i atragă resentimentele acestuia, ce vor influenţa mai târziu şi atitudinea regelui Manuel faţă de proiectul lui Magellan. După cucerirea oraşului Goa urmă expediţia împotriva sultanatului din Malacca. În ziua de 8 august 1511, după lupte crâncene la care participă şi Magellan, portul cade în mâinile portughezilor. Cu aceasta a fost tăiata artera vitală a comerţului musulman şi s-a impus preponderenţa portugheză stabilită în domeniul navigaţiei şi al comerţului cu Orientul.
Malacca era totodată cheia ce deschidea calea spre Moluce, spre Arhipelagul Sondelor, insulele Amboina, Temate, Tidore şi Banda, celebre prin mirodeniile lor. O

flotă comandată de Antonio Ambreu avea menirea să exploreze drumul spre Moluce. Unul dintre căpitani era Francisco Serrano. Portughezii ating bogatele insule şi găsesc o primire surprinzător de prietenoasă din partea populaţiei primitive, paşnice, care trăia în mijlocul unei naturi luxuriante o viaţă lipsită de tentaţii şi de griji, întrucât nava lui Serrano eşuase, o înlocuiră cu o joncă achiziţionată pe loc. La întoarcere, în drum spre Malacca, jonca lui Serrano fu sfărâmată de stânci. După multe peripeţii, acesta reuşi să revină pe insula Temate, unde fu primit „cu dragoste, respect şi generozitate”. Serrano şi oamenii săi erau primii europeni care au debarcat în insulele Moluce.

O nouă expediţie spre arhipelag fu trimisă de guvernatorul din Malacca la 28 decembrie 1513. La întoarcere, se îmbarcară şi portughezii rămaşi pe Temate, cu excepţia lui Francisco Serrano care, sătul de război şi de aventură, hotărî să rămână şi să trăiască precum un nou Ulysse care şi-a uitat Ithaca, o viaţă idilică, liniştită, în sânul familiei rapid constituite, rar deranjat de îndeplinirea funcţiei de consilier militar al şefului de trib al insulei. De aici Serrano trimise, prin intermediul tovarăşului său de arme Pedro Fernández, o scrisoare monarhului său pe care-l felicita pentru succesul descoperirilor şi o altă scrisoare lui Magellan, în care lăuda abundenţa, bogăţiile din această „lume nouă şi mare, mai întinsa şi mai bogată ca aceea pe care o descoperise Vasco da Gama”. Corespondenţa dintre Magellan şi Serrano continuă, peste Malacca, cu frecvenţa pe care o îngăduia distanţa. Când flota lui Antonio Brito ajunse în luna mai 1522 la Moluce, Serrano nu mai era în viaţă. Printre hârtiile sale au fost descoperite şi scrisori ale lui Magellan, în care acesta îşi exprima speranţa de a se întâlni aici, pe Temate, cu prietenul său Serrano. Nu încape îndoiala că Serrano a fost omul care a sugerat cel dintâi lui Magellan ideea de a porni spre aceste insule pe o

altă cale, apuseana, tocmai pentru motivul că insulele acestea sunt situate atât de departe, spre răsărit, de patria lor comună.
Recunoştinţa nu făcea parte dintre trăsăturile de caracter ale monarhilor şi granzilor iberici. Nenumăraţi marinari şi soldaţi reîntorşi acasă, lipsiţi de glorie, bolnavi sau schilozi, rătăceau pe uliţele porturilor. Pe Magellan îl salvă de această soartă doar un concurs favorabil de împrejurări. I se acordă o mică pensie, potrivit cu rangul modest pe care-l deţinuse la Curte, de paj, apoi de hidalgo scutier sau cavaler. El se folosi de o nouă ocazie pentru a evada din anonimat şi din inactivitate. Participă la expediţia lui Dom Jaime, duce de Braganza, încheiată cu cucerirea localităţii Azamor. Magellan luptă în primele rânduri, apoi, într-o nouă ciocnire, e rănit la piciorul stâng şi rămâne pentru totdeauna infirm. Cu toate acestea, el stăruie să rămână în armată. I se încredinţează lui şi lui Alvaro Montero sarcina de a administra o parte din pradă de război (*qua-dileiro das preses*) luată de la mauri. Răuvoitorii se folosesc de dispariţia, într-o noapte întunecoasă, a câtorva sute de vite pentru a-l acuza pe Magellan de a-i fi ajutat pe mauri să le scoată din ţarcuri. Magellan protestă împotriva calomniei, părăsi armata şi veni în Portugalia. Reîntors la Lisabona, solicită regelui o audienţă şi rugă să i se facă dreptate, să i se dea o pensie mai mare decât cea de l 250 de reis, primită în calitate de membru al Casei regale. Duşmanii săi de la curte, linguşitori şi servili, nu-i iartă însă firea severă, nemlădioasa şi demnă şi influenţează pe rege, comunicându-i cazul de la Azamor. Manuel „EI Fortunado" (Norocosul) îi respinse cererea, dar şi solicitarea de a i se oferi o altă slujbă sau de a i se încredinţa comanda uneia dintre numeroasele nave ce navigau spre Asia, deşi puţini cunoşteau ca Magellan oceanele Orientului, de la Mozambic la Insula Banda. Convorbirea dintre suveran şi

petiţionar s-a încheiat într-o atmosferă rece. Manuel, cu manifestă antipatie faţă de acest solicitant, nu-i lăsa măcar consolarea unei speranţe. El îi permite să-şi caute o slujbă în altă parte şi îşi retrage mâna pe care, potrivit obiceiului, Magellan urma să o sărute.

Proiectul

În faţa refuzului brutal, Magellan ştie că nu mai are ce aştepta. La 35 de ani, cu o vastă experienţă de navigator şi de soldat, cu cunoştinţele sale – cunoscuse popoare, ţări şi oameni de toate rasele – cu priceperea sa de a mânui spada şi archebuza, vâslă şi compasul, de a folosi instrumentele nautice şi de a descifra portulanele, iată-l părăsit, repudiat, după ce se sacrificase pentru interesele Coroanei portugheze. E încă puternic, robust, plin de ambiţii legitime. Conştiinţa propriei valori şi senzaţia amară de a fi mereu plasat în urma altora mai puţin capabili, recunoaşterea faptului că Portugalia nu-i mai poate oferi nimic, îl determină pe Magellan să caute în altă parte ceea ce îi refuzase regele lusitan. Dar omul acesta nu e pripit, nici impulsiv. Nu părăseşte încă Portugalia, căci proiectul său nu e încă bine conturat, finisat. Magellan e convins şi Serrano îi întărise convingerea, că Molucele se găsesc în zona de influenţă asigurată Spaniei prin tratatul de la Tordesillas. Trebuia deci să plece. Spania era ţara în care interesul pentru Moluce nu se alterase. Chiar în anul 1512 a fost sancţionată înţelegerea încheiată între regele Ferdinand şi Juan Díaz de Solâs pentru o asemenea expediţie spre insulele mirodeniilor. Dar Magellan nu se pripeşte. Mai rămâne în Portugalia, cercetează în arhive, hărţi, portulane, registre, discută cu piloţii, cu căpitanii de corăbii, se străduieşte să înveţe, să studieze, să construiască eşafodajul ştiinţific al proiectului său. Se împrieteneşte şi îşi leagă soarta de cea a

cosmografului şi astronomului Ruy (Ruis) Faleiro, „bacalaureus în arte” al Universităţii din Lisabona, autor al unui „tratat” de determinare a longitudinilor geografice, o fire nervoasă, impulsivă, sensibil şi iute la mânie, jignit, ca şi Magellan, în demnitatea sa de către regele Portugaliei şi privit cu neîncredere şi ură de răuvoitori. Prietenia cu Faleiro şi interesul acestuia pentru proiectul lui Magellan asigurau nu numai baza ştiinţifică necesară planului, dar şi prestigiul necesar. Prin calculele sale Faleiro a confirmat supoziţiile lui Magellan. Proiectul cuprindea ideea căutării unei treceri – *paso* sau *estrecho* – sau a ocolirii continentului american pentru a se ajunge direct, pe apă, în lumea mirodeniilor. Şi această trecere Magellan era convins că o va găsi, după cum era convins că Molucele se află în zona de influenţă adjudecată Spaniei.

De unde această încredere oarbă în existenţa unei strâmtori? Magellan văzuse o astfel de cale însemnată pe harta celebrului cosmograf Martin Behaim, poate o văzuse şi într-o scriere a cosmografului german Johann Schoner din 1515, sau poate aflase despre ea din foaia „Copia der newe Zeytung aus Presilig Londt”., în care se publicase o ştire despre un cap aflat la 40° latitudine sudică, pe care l-ar fi zărit şi chiar ocolit, printr-o strâmtoare ce ducea spre un alt ocean, nişte navigatori portughezi. Această ştire se referă, se pare, la o expediţie organizată pe la 1514 de către Cristofor (Cristóbal) de Hâro, unchiul soţiei lui Maximilian Transylvanus, viitorul autor al celebrei epistole Despre *insulele Moluce*. De Hâro, armator şi mare negustor la Lisabona – după unii autori, la Burgos – şi Anvers, ar fi organizat, împreună cu Nufâo (probabil Nuno Manuel) şi cu autorizaţia regelui Portugaliei, această

. F. Wieser, *Magalhaes – Strasse und Austral-Kontanent auf den Gaoben des Johannes Schoner*, Innsbruck, 1881, p. 29, n. 4 şi p- 99; Fr. Pali, „Maximilian Transylvanus, autor al relatării despre expediţia lui Magellan”, *în Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VII, 1964, p. 78.

expediţie în vederea continuării explorării coastelor Braziliei. Expediţia a ajuns la 40° latitudine sudică, adică până la La Plata şi s-a întors în Europa cu credinţa de a fi descoperit strâmtoarea dintre Atlantic şi Pacific iar prin aceasta, o nouă cale, mai scurtă, spre patria mirodeniilor! Nu e exclus ca de Hâro, aflat atunci în slujba Portugaliei şi interesat de traficul cu spiţerii, să fi relatat personal lui Magellan despre această călătorie. De altfel, Cristofor de Hâro se va întoarce şi el în patria sa, în Castilia şi va sprijini cu căldură oferta făcută de Magellan lui Carol al V-lea de a întreprinde o expediţie în vederea descoperirii trecerii căutate, dar negăsite până atunci.
Din nou, ca şi în cazul lui Columb, eroarea a stimulat convingerea în reuşita antreprizei. Notele eronate de pe hărţile consultate relatările fanteziste despre rezultatele expediţiei din Brazilia, convingerea că noul continent trebuie să fie străpuns de apă sau să aibă un capăt, deci că poate fi circumnavigat, au generat siguranţa şi încrederea necesară lui Magellan de a nu se lăsa biruit de nenumăratele piedici care au stat şi vor sta încă în calea realizării proiectului său.

În Spania

Vremea aşteptării trecuse, venise timpul de a acţiona, în septembrie 1516 Magellan părăsi Portugalia şi se stabili în capitala Andaluziei, la Sevilla, împreună cu pajul său Cristóbal Rabelo şi cu fidelul sau sclav, originar din Malacca, Enrique. Aici fă primit cu prietenie în casa lui Diego Barbosa, portughez ca şi Magellan, ajuns comandador al Ordinului de Santiago şi locţiitor al comandantului (alcade) cetăţii regale şi al arsenalului din Sevilla. Fiul lui Diego, Duarte, a fost primul om căruia Magellan îi comunică detaliile proiectului său şi acesta se consideră din primul moment membru al viitoarei

expediţii. Navigatorul portughez fu invitat să locuiască în casa lui Barbosa şi aici, cu avântul celei de-a doua tinereţi, se îndrăgosti de fiica lui Diego, Beatriz Barbosa y Caldera. Întrucât sentimentele erau reciproce, s-au căsătorit la 20 februarie 1517. Magellan încetase să mai fie un hidalgo anonim, un emigrant dispreţuit, un om lipsit de cunoştinţe, de relaţii. Intrase într-o familie cu prestigiu social, devenise cetăţean al Sevillei, dispunând şi de mijloace: zestrea era de 600.000 de maravedís.
Acum Magellan lua contact cu *Casa de Contraatacion*, numită şi *Domus Indica*, celebră instituţie comercială, bursa de mărfuri şi agenţie de navigaţie, forul care hotăra, în primă instanţă – căci deciziile definitive intrau în competenţa exclusivă a regelui – şi care acordă licenţele pentru organizarea de expediţii transoceanice. Eforturile portughezului sunt însă zadarnice; cei trei funcţionari principali ai oficiului nu se lăsară convinşi, cu tot entuziasmul sincer al acestuia, de proiectul său nebulos. Un singur om, Juan de Aranda, fost negustor, care vedea în perspectivele realizării unei asemenea expediţii posibilitatea unei afaceri promiţătoare, arăta interes pentru proiectul lui Magellan. Cu ajutorul elocinţei sale, bazat pe argumente proprii şi pe cele formulate de Faleiro, Magellan reuşi să-l câştige pentru cauză să le demonstra din nou – şi acest aspect a exercitat, se pare, o influenţă deosebită asupra spaniolilor – că insulele mirodeniilor fac parte din zona ce le-a fost atribuită. De Aranda, convins, ceru informaţii despre Magellan şi Faleiro de la marii negustori Diego Covarrubias şi Diego de Hâro, cu reşedinţa la Lisabona. Referinţele sunt excelente şi de Aranda se adresează confidenţial cancelarului Jean (Juan) de Sauvage, recomandând proiectul şi subliniind uriaşele foloase pentru Spania ale realizării acestuia. Faleiro este chemat la Sevilla, unde sosi în luna decembrie, indignat şi furios de trădarea „secretului”, dar se potoli când de

Aranda anunţă vestea fericită despre încuviinţarea unei audienţe la rege. În ianuarie 1518 cei trei pleacă la Valladolid, reconciliaţi şi înţeleşi asupra condiţiilor de colaborare şi de finanţare a expediţiei. Inteligent, energic şi întreprinzător, de Aranda încearcă să câştige pentru proiectul lui Magellan pe membrii influenţi ai Consiliului Regal. Cancelarul Jean de Sauvage e primul care îi ascultă pe Magellan şi pe Faleiro. Apoi ei sunt primiţi de Juan Rodriguez de Fonseca, vicepreşedintele Consiliului Indiilor (*Consejo de Indias*) şi sufletul acestui oficiu. Portughezii îi prezintă planurile şi hărţile lor, informaţiile, în special cele primite de la Serrano şi precizează „că insulele… spiţeriilor şi China şi alte ţări aparţin Maiestăţii sale [regelui Spaniei] ca rege al Castiliei”. Ei promit că „vor arăta o cale nouă şi mai scurtă spre acele părţi”[53] şi se obligă să pună „secretul” lor în serviciul Coroanei spaniole, în cazul în care li se va pune la dispoziţie o flotă. Scepticul Fonseca, având cunoştinţe în probleme de navigaţie, e impresionat nu numai de cele expuse dar şi de personalitatea interlocutorului, a lui Magellan. Faleiro şi Magellan sunt apoi primiţi de cardinalul Adrian de Utrecht, preşedintele nominal al Consiliului Indiilor şi de Guillaume de Croix (Guillermo de Croy), majordomul regelui Carol, care pregăti o audienţă la suveran.
În faţa tânărului monarh, Magellan şi Faleiro expun din nou cu toate argumentele ştiinţifice şi cu întreaga lor putere de convingere, detaliile proiectului călătoriei preconizate. Ei aduc şi un glob de o mărime apreciabilă, apoi hărţile lui Francisco Serrano care urmau să-l convingă pe suveran ca insulele cu mirodenii se găsesc în zona suveranităţii spaniole. Ei insistă asupra beneficiilor pe care Spania le-ar avea de pe urma unei asemenea expediţii. Structural, viziunea geografică a lui Magellan şi

53 Cf. Gonzalo Fernandez de Oviedo, *Historia general y natural de las Indias*, ed. De Juan Perez de Tudela Bueso, II, Madrid, 1959, p. 217.

a lui Faleiro era şi s-a dovedit apoi, justă, distanţele însă erau greşit apreciate, strâmtoarea se găsea mai la sud, cu 12° (52° latitudine sudică în loc de 40°), iar Molucele se găseau mai aproape de zona de influenţă portugheză decât de cea spaniolă. Carol e atras de perspectiva rezultatelor, desigur mai mult de cele comerciale şi politice decât de cele ştiinţifice, pe care nădăjduia să le obţină prin realizarea acestui proiect îndrăzneţ, dar e preocupat, ca şi consilierii săi, de dificultăţile legate de finanţarea unei asemenea expediţii şi de un factor extern – ostilitatea Portugaliei. Magellan şi Faleiro sunt invitaţi să prezinte în scris pretenţiile şi propunerile lor.
Problema a fost rezolvată odată cu sosirea în Spania a armatorului Cristofor de Hâro, care socoti întreprinderea promiţătoare din punct de vedere comercial, deci rentabilă şi simţea o vie satisfacţie de a avea prilejul să pricinuiască supărări ingratului monarh portughez. De Hâro asigură pe Magellan de sprijinul său şi se declară gata să finanţeze, împreună cu prietenii săi de afaceri, echiparea flotei solicitate. Problema finanţării expediţiei este astfel rezolvată şi regelui i se cere exclusiv favoarea de a se naviga „sub autoritatea şi auspiciile sale”. Propunerea, care scutea Curtea de eventuale riscuri, e acceptată, iar convorbirile lui Magellan şi Faleiro cu regele şi înalţii demnitari de la Curte se încheie cu confirmarea, în ziua de 28 martie 1518, a celebrei convenţii (*Capitulacion o Asiento*) de la Valladolid, Clauzele convenţiei prevedeau dreptul exclusiv acordat lui Magellan şi lui Faleiro de a folosi, timp de zece ani, ruta descoperirilor plănuite; apoi a douăzecea parte din veniturile insulelor descoperite, drepturi speciale asupra a două dintre insulele pe care le vor descoperi, în cazul când vor găsi mai mult decât şase insule necunoscute; dreptul de a achiziţiona anual mărfuri pentru 1.000 de ducaţi. Ca şi lui Columb, li se acordă titlul de căpitani (*adelantados*) atât lor cât şi succesorilor lor.

Regele se obligă să le pună la dispoziţie cinci corăbii, două de 130 de tone, alte două de nouăzeci de tone şi una de şaizeci de tone, cu un echipaj de 234 de oameni, precum şi armamentul şi piesele de artilerie necesare. Această convenţie repeta, aliniat cu aliniat, termenii memoriului prezentat în prealabil de Magellan şi Faleiro, cu acordul episcopului Fonseca, regelui Carol.

Preparative şi piedici

Tânărul suveran, spre deosebire de rivalul său Manuel al Portugaliei, manifestă un interes deosebit pentru desfăşurarea pregătirii expediţiei. El intervine personal atunci când se ivesc obstacole, oferă subsidii din fondurile regale sau ale oficiului *Casa de Contraatacion*, stăruie ca *armada* să fie gata de plecare cel târziu la 25 august 1518. Şi astfel, Magellan, portughezul anonim, sosit în Spania cu doi ani în urmă, devenit comandant suprem al unei flote, guvernator *in spe* al insulelor pe care urma să le descopere, este pus în faţa împlinirii misiunii supreme a vieţii sale. De la început nu e scutit de surprize neplăcute, de provocări perfide. Portughezii aflaseră despre convenţia încheiată recent. Instalarea stăpânirii spaniole în Moluce ar fi însemnat un dezastru pentru comerţul şi tezaurul Portugaliei. De aceea ei încearcă, prin solul lor Alvaro da Costa, să anihileze organizarea expediţiei, să ademenească pe Magellan, să-l convingă pe Carol să amâne termenul călătoriei. Apoi însărcinează pe Sebastian Alvares, „factorul” Portugaliei la Sevilla, să organizeze sabotajul secret al expediţiei. Acesta încearcă mai întâi să-l ameninţe pe Magellan, apoi îl avertizează despre ceea ce i se poate întâmpla din partea unor oameni care nutreau un dispreţ adânc pentru dânsul, „om de rând… trădător”, îl previne că va fi numai o unealtă în mâinile ofiţerilor regali care-l vor însoţi, îl vor păzi şi apoi îl vor trăda. Magellan

respinge hotărât propunerile lui Alvares, ignoră sfaturile şi avertismentele acestuia. Disperat de rezistenţa şi dârzenia acestui om, Álvares încheie raportul său adresat Lisabonei cu o „pioasă" urare: „Pentru aceasta mă rog de Domnul atotputernic ca în această călătorie el [Magellan] să aibă parte de soartă [fraţilor] Cortereal". Aceştia pieriseră fără urmă în apele oceanului. Alţi portughezi din Sevilla, însărcinaţi şi ei cu desfăşurarea unei activităţi similare pentru a opri echiparea flotei şi plecarea expediţiei, sunt siliţi să cedeze în faţa voinţei, a hotărârii neclintite a lui Magellan.

Se ivesc apoi dificultăţi cu *Casa de Contraatacion*, care acuză lipsa de fonduri. Apar greutăţi în echiparea flotei pentru toate eventualităţile probabile şi imaginabile; pentru ger şi arşiţă, pentru furtuna şi acalmie, negoţ şi război, pentru o călătorie de un an sau poate chiar de doi sau trei ani. Dificultăţi cu furnizorii, cu meseriaşii, cu funcţionarii. Totul trebuia verificat, controlat, calculat, cumpănit. Şi totul singur, personal, în asemenea situaţii Magellan dă dovadă de pricepere, de energie inepuizabilă şi de un calm desăvârşit. Eroică lupta a unui singur om cu invidia şi cu ura, cu intrigile şi şicanele, cu obstacolele şi viclenia periculoasă a adversarilor. Dar el nu este omul care să-şi plece cu molatică resemnare spinarea. Cu aceeaşi tenacitate cu care şi-a susţinut proiectul, Magellan lucrează la realizarea sa.

Potrivit hotărârii suveranului, preparativele trebuiau terminate la 25 august 1518. Dificultăţi financiare şi o serie de alte obstacole au făcut ca această dată să fie depăşita. S-a fixat un nou termen, luna mai 1519. Noi necazuri, cu ocazia recrutării echipajului; lumea e precaută, căci recrutorii nu pot da lămuriri nici în ce priveşte ruta, nici în ceea ce priveşte adevărata ţintă a călătoriei. Proteste ale conducerii oficiului *Casa de Contraatacion*, care pretinde că au fost recrutaţi prea

mulţi portughezi. Mărfurile comandate sosesc cu întârziere. Magellan încearcă să facă faţă, cu răbdare, situaţiei create. Singur în faţa tuturor, el ştie că numai voinţa neclintită de a înlătura tot ceea ce-i stătea în cale şi de a-şi asuma răspunderea conducerii în ora decisivă poate salva expediţia. O surpriză. Prin ordonanţa din 26 iulie 1519 Magellan afla de retragerea lui Faleiro şi înlocuirea acestuia cu Juan de Cartagena, în calitate de *conjuncta persana* a căpitanului general. Ca premiu de consolare Faleiro primi sarcina de a pregăti şi comanda o altă flotă cu destinaţia Moluce. Se pare că episcopul Fonseca a fost acela care l-a influenţat pe Carol să-l îndepărteze pe arţăgosul astronom, căci o asemenea expediţie solicita o conducere unică, energică. La puţin timp după plecarea *armadei*, Faleiro se întoarse la familia sa în Portugalia. Aici îl aşteaptă însă închisoarea. După ce va fi eliberat, se va întoarce în Spania unde va trăi pula la 1544 dintr-o subvenţie din partea *Casei de Contraatacion*.

Escadra

Odată cu îndepărtarea lui Faleiro întreaga răspundere pentru reuşita expediţiei reveni şi mai mult lui Magellan. Dar şi suprema mulţumire, cea a împlinirii visului vieţii sale. La 10 august 1519 o salvă de artilerie anunţa sevillanilor că *armada* formată din cinci corăbii părăsea rada portului, îndreptându-se spre Sanlucar de Barrameda, unde fluviul Guadalquivir se varsă în mare: „Trinidad”, vasul-amiral, de 132 de tone, „San Antonio” comandat de Juan de Cartagena, de 144 de tone, „Concepción” al cărei comandant era Gaspar de Quesada, de 108 tone, „Victoria” de 102 tone, comandată de Luis de Mendoza şi „Santiago” de 90 de tone sub comanda lui João Serrao (Juan Rodriguez Serrano). Navele au fost achiziţionate în nordul Spaniei, probabil la celebrele şantiere navale din Vizcaya

şi Guipuzcoa. Erau nave de tonaj diferit, nave masive şi nave de recunoaştere, mai uşoare, toate încăpătoare, cu pântecele lat şi adânc, potrivite să reziste celor mai cumplite intemperii. Echipajul era compus, după unii autori, din 231 marinari, după alţii din 241 sau chiar 265 de oameni, spanioli, portughezi, italieni, francezi, germani, flămânzi, greci şi un englez. O lume pestriţă, dar decisă să înfrunte necunoscutul.

Ca *veedor general* fusese numit Juan de Cartagena, căpitanul vasului „San Antonio", considerat ca primul între comandanţii flotei. Avea o fire ambiţioasă şi nu se putea împăca cu faptul că portughezul Magellan este conducătorul expediţiei. Pe „Trinidad" era pilot portughezul Esteban Gomez. „San Antonio" avea ca pilot pe cosmograful San Martin, „Concepción" – pe Juan Lopez de Carvalho, care mai fusese în Brazilia, „Victoria" – pe portughezul Vasco Gomez Gallego, iar „Santiago" – pe acelaşi Serrano care locuise în Castilia del Oro şi luase parte la expediţia lui Dâvila, ca tovarăş de arme a lui Pizarro. Pe fiecare corabie se găsea câte un scrib sau notar. Mai participau la expediţie un „chirurg", doi capelani, apoi un *veedor* (comisar), un trezorier şi un casier, ca funcţionari ai Coroanei. *Alguacil mayor* (comisar de poliţie) era Gonzalo Gomez de Espinoza, de pe „Trinidad".

Mulţi *sobresalientes*, supranumerari, fără sarcini sau ocupaţii precise: Alvaro da Mezquita, Cristóbal Rebelo, Duarte Barbosa, nepotul lui Diego şi cumnatul lui Magellan, Gonzalo Rodriguez, Nuno Fernández şi alţii, apoi cei doi sclavi ai amiralului – malaezianul Enrique şi maurul sau moriscul Jorge. Între membrii „supranumerari" ai echipajului figura şi un tânăr originar din Vincenza, membru al ordinului de cruciadă al ioaniţilor, cavaler de Rodos, un om modest, dar entuziast şi pasionat, dornic să cutreiere lumea şi să-şi rişte viaţa de dragul aventurii:

Antonio Pigafetta. Omul acesta „supranumerar” va prezenta posterităţii fapta lui Magellan şi măreţia ei.
După ceremonia din biserica Santa Maria de la Victoria, cu prilejul căreia Magellan primi, de la corregidorul Sancho Martinez de Leyera, în faţa ofiţerilor, a marinarilor şi a mulţimii adunate, stindardul Castiliei, el făcu o ultimă inspecţie, controla încărcătura, mărfurile, armamentul şi corăbiile. Cheltuielile pentru achiziţionarea navelor, pentru unelte, armament, aparate, muniţii, provizii şi solda echipajului se ridicau la cifra de 8 346 379 de maravedís sau 24 052 de ducaţi şi 335 de maravedís. Erau bani investiţi de Coroană, prin *Casa de Contraatacion*, apoi de Cristóbal de Hâro, Juan de Cartagena şi Cristóbal de Ferrara, negustori din Sevilla. O expediţie costisitoare şi Magellan îşi dă seama că nimic nu trebuie lăsat la voia întâmplării, căci orice lucru uitat din neglijenţă sau din nechibzuinţa era iremediabil pierdut, fiindcă nu există nicio posibilitate de compensaţie, de înlocuire a lui până la atingerea ţelului. El controla echipamentul, piesele de rezervă, instrumentele nautice, mărunţişurile pe care le va oferi spre schimb băştinaşilor, căci scopul expediţiei este mercantil, cheltuielile trebuind recuperate, cu câştig. În sfârşit, o ultimă trecere în revistă a echipajului.
Un om care plănuieşte toate posibilităţile de reuşită trebuie să aibă în vedere şi sfârşitul posibil al unei asemenea expediţii: eventualitatea de a nu se înapoia. Şi Magellan aşterne pe hârtie testamentul, ultimele sale dorinţe. Dar destinul şi voinţa omului acţionează deseori în contratimp. Niciuna dintre dispoziţiile testamentare a lui Magellan nu se va realiza. Singură, fapta sa vă supravieţui, iar Omenirea îi va fi unică moştenitoare.

Plecarea

Magellan îşi ia rămas bun de la soţie şi copil, de la Barbosa

şi de la puţinii săi prieteni. Apoi sare în barca ce îl duce în josul fluviului, spre flota sa. Înainte de a porni, amiralul ordonă că vasele să navigheze în formaţie strânsă, pentru ca în furtună sau în timpul nopţii să nu se piardă una de celelalte. El va naviga întotdeauna în fruntea celorlalte corăbii, care erau obligate să urmeze corabia lui, orientându-se după un „felinar" (flara) atârnat pe pupa corăbiei sale. Anumite semnale impuneau modificarea cursului, altele erau semnale de alarmă. După ce toate chestiunile privind manevra vaselor au fost puse la punct, în zorii zilei de marţi, 20 septembrie 1519, *armada* ridică ancorele. Un ultim salut, o salvă de bombarde şi navele pornesc în larg. Începe una dintre cele mai extraordinare călătorii din istoria omenirii.

„Căpitanul general s-a hotărât să facă o atât de lungă călătorie pe marea ocean, unde întotdeauna sunt vânturi năprasnice şi mari furtuni…" O asemenea călătorie, atât de dificilă în sine, se efectua – după cum arată Pigafetta – în condiţiile în care „căpitanii săi, pe care-i luase cu sine, îl urau foarte, pentru ce nu ştiu, dacă nu pentru că el era portughez, iar ei spanioli". Magellan ştia foarte bine acest lucru, ca şi cronicarul italian. Dar cine era mai obişnuit ca dânsul cu rezistenţa din partea altora? Până acum asemenea factori nu au făcut decât să-l întărească, să-i inoculeze fermitate, dârzenie, dar şi să-l determine să devină tot mai închis, tot mai tăcut.

La 26 septembrie flota ajunse la Tenerife, unde zăbovi trei zile pentru aprovizionări suplimentare. O caravelă pornită în urma lor din Spania aduse lui Magellan un mesaj secret din partea lui Diego Barbosa, prin care acesta îl preveni despre o înţelegere tacită a căpitanilor spanioli de a nu se supune autorităţii amiralului. Fără a comunica cuiva acest mesaj, Magellan ordona să se ridice ancorele. Navigară câteva zile trecând printre Insulele Capului Verde, apoi luară direcţia spre sud, de-a lungul coastelor Africii, până

la Sierra Leone şi nu cea spre sud-vest, care ducea către Brazilia. Schimbarea rutei, efectuată din motive pe care Magellan nu le dezvălui căpitanilor săi, determină pe Juan de Cartagena să ceară lămuriri căpitanului general. Deşi schimbarea cursului se va dovedi a fi fost o eroare evidenta, Magellan era decis să-şi impună fără ezitare autoritatea şi porunci căpitanului spaniol, de fapt asociatul său, „să-l urmeze şi nu să-i ceară socoteală”. Era un răspuns aspru dar Magellan nu voia să rămână vreun dubiu în privinţa sensului autorităţii unice, pe care o exercita numai el şi nimeni altul. Atitudinea sa jigni pe Juan de Cartagena. Acesta nu se mai prezentă personal pe puntea vasului-amiral, după cum era obiceiul, pentru salutul prescris, ci trimise un subaltern care-l salută pe Magellan cu cuvintele *„Dios os salve, señor căpitan y maestre, e buena compania”* – *(„*Dumnezeu să vă blagoslovească, domnule căpitan şi şef, bună înţelegere”) – Era o dublă ofensă: aceea de a nu-l saluta chiar el personal pe Magellan şi aceea de a-l saluta în calitate de căpitan şi nu de amiral, de căpitan general al flotei. Astfel zarurile au fost aruncate. După această înfruntare făţişa „San Antonio” suspendă orice salut. Era o provocare directă, expresie a hotărârii de a nu se supune comandamentului lui Magellan.

Toţi aşteaptă ca Magellan să reacţioneze. El însă tace, rămâne şi mai impenetrabil ca până atunci, dar aşteaptă clipa oportună pentru a răspunde, calculează fiecare mişcare pentru a da o replică decisivă. Şi prilejul se ivi curând. Un delict grav contra bunelor moravuri, săvârşit de ofiţerul navigator Antonio Salomon de pe „Victoria”, îl determină pe Magellan să convoace pe cei patru căpitani, pe corabia sa, „Trinidad”. Toţi erau convinşi că Magellan a cedat. Veni şi Juan de Cartagena, care cere din nou socoteală lui Magellan pentru schimbarea rutei. Probabil s-a ajuns la o altercaţie, la un refuz vădit din partea

spaniolului de a se supune. Era ceea ce aştepta Magellan. Apucându-l de piept pe Juan de Cartagena, îi strigă „Eşti prizonier!” şi ordonă alguacilului mayor să-l aresteze pe răzvrătit. Repeziciunea loviturii a dezarmat pe cei prezenţi. Juan de Cartagena fu dat în paza lui Luis de Mendoza, căpitanul vasului „Victoria”, iar comanda vasului „San Antonio” o încredinţa lui Antonio de Coca.

Căutări zadarnice

Călătoria continuă de aici încolo fără alte incidente. La 29 noiembrie se găseau în faţa Capului San Augustin, iar la 13 decembrie pătrunseră în Golful Rio de Janeiro, descoperit de Amerigo Vespucci cu prilejul celei de-a doua călătorii. Era un adevărat paradis, pe care nu-l vor uita curând. După ce s-au convins că aici nu există nicio trecere spre vest, părăsiră imensul golf şi continuară să navigheze în căutarea strâmtorii. În ziua de 10 ianuarie 1520 zăriră, din depărtare, o colină, ca o umbrelă, pe care o numiră Monte Vidi (azi Montevideo) şi alături un golf uriaş. Crezură că au găsit trecătoarea care duce spre Oceanul de Sud, atât de largă era această întindere de apă. Dar, după o explorare de vreo 20 de zile îşi dădură seama că de fapt e vorba de estuarul fluviului numit Juan Solis şi care mai târziu va fi poreclit Rio de La Plata. Ce deziluzie pentru toţi şi în primul rând pentru Magellan! Toate speranţele se dovediră zadarnice, toate calculele, greşite. Rămânea o singură soluţie: să caute acest *paso* mai jos, spre sud. Cu aceeaşi hotărâre inflexibilă Magellan continuă să navigheze, la începutul lunii februarie, spre sudul necunoscut, de-a lungul coastei. Cercetă cu atenţie fiecare golfuleţ, fiecare liman în căutarea, zadarnică, a trecerii notate pe hărţile şi globurile în care a avut o încredere oarbă. La 24 februarie, în ziua apostolului Matei, zăriră un golf larg, adânc, pe care-l porecliră San Matias şi-l explorară în speranţa de a

găsi *„alguna solida pară el Maluco”* (o ieşire spre Moluce). Cercetară şi Golful de Ios Patos (al ologilor, numit astfel după pinguinii care mişunau pe ţărm, azi Golful San Jorge), apoi înaintară, sub cerul plumburiu, într-o regiune apropiată de zona polară, cu o climă rece, bântuită de furtuni cu ninsoare. Corăbiile necesitau reparaţii. Echipajele nemulţumite, chinuite, înşelate în aşteptări se vedeau târâte prin pustietăţi şi blestemau ceasul în care s-au angajat în această expediţie. Ofiţerii spanioli jubilau în sinea lor. Trecuseră nouă luni de explorare, de căutare zadarnică a strâmtorii şi fără niciun rezultat. Oare nu era dovada faptului că Magellan s-a înşelat, că nu cunoaşte trecerea, care poate nici nu există în aceste ţinuturi pustii, îngheţate? Sau, dacă există, atunci era cu mult mai spre sud.

Magellan trecu prin clipe grele, dar omul acesta dârz, tăcut şi închis în sine ştia să se stăpânească. Despre întoarcere nu poate fi vorba. Au înaintat prea departe şi orice semn de slăbiciune ar fi fost folosit de adversarii săi.

La 31 martie, flota pătrunse într-un golf închis, în Golful San Julian, situat la 49°23 (după Albo) sau 49°30 (după Pigafetta) latitudine sudică, un colţ de lume anonim, izolat şi pustiu, în drum spre Oceanul Antarctic.

Întrucât trebuiau să petreacă cel puţin câteva luni în acest ţinut îndepărtat, cea dintâi măsura impusă de Magellan a fost reducerea raţiilor alimentare zilnice, atât pentru ofiţeri, cât şi pentru mateloţi. Era un ordin îndrăzneţ, care a nemulţumit echipajul, dar care se va dovedi, mai târziu, salutar. Totodată el încercă să tempereze spiritele, ceru oamenilor săi să nu descurajeze, căci latitudinea nu contează: Norvegia şi Islanda sunt aşezate mult mai sus, ca latitudine şi totuşi se poate naviga spre ele ca şi pe mările Spaniei. Le ceru să aibă încredere, căci cu cât greutăţile vor fi mai mari, cu atât va fi mai mare recompensă, în sfârşit, declară deschis că preferă să

moară aici, în acest ţinut necunoscut, decât să se întoarcă fără a fi descoperit strâmtoarea. E ferm decis să ierneze aici şi, la nevoie să înfrunte împotrivirea duşmanilor şi să o zdrobească cu mâna de fier.

Complotul

În Golful San Julian au avut loc evenimente ce au fost înregistrate în istorie că „tragedia din portul San Julian" sau „complotul împotriva lui Magellan". Informaţiile despre aceste evenimente sunt însă vagi, sau chiar inexacte la unii autori, la alţii contradictorii. Albă nu le menţionează în *Diario* sau *Derrotero*-ul său, iar Pigafetta le consacră numai 13 – 15 rânduri; naraţiunea lui Gines de Mafra e mai detaliată, dar abundă în erori şi neadevăruri; cea a lui Maximilian Transylvanus e vagă şi conţine şi ea erori, întâmplările pot fi totuşi reconstituite pe baza unor documente publicate de Fernandez de Navarette: un document al lui Magellan din 26 aprilie 1520, o scrisoare din 11 mai 1521 a lui Juan Lopez de Recalde, contabilul *Casei de Contraatacion*, către Juan Rodríguez de Fonseca, episcop de Burgos şi preşedinte efectiv al *Consejo de Indias*, de asemenea şi raportul făcut alcadelui din Valladolid, Díaz de Leguizano, despre cele întâmplate pe corăbiile lui Magellan în timpul expediţiei sale. Coroborate cu ştirile din alte izvoare contemporane (Pedro Martir, Herrera, Barros, Gomara şi alţii), ele oferă posibilitatea unei reînvieri veridice a episodului redat cu un talent magistral de Ştefan Zweig în romanul sau *Magellan*.
Pe scurt, ce se petrecuse în Golful San Julian? Magellan cu prudenta proprie firii sale, cu exclusivismul său obsedant şi neîncrederea în ceilalţi căpitani, îşi atrase încă dinainte ostilitatea unora dintre ei. Xenofobia spaniolă şi-a spus şi ea fără îndoială cuvântul, iar Pigafetta aminteşte pe prima filă a *Jurnalului* său despre ură căpitanilor spanioli faţa de

portughezul devenit spaniol prin adopţiune. Gomara aminteşte şi el în *La Historia general de las Indias* fraza pronunţată de spaniolii nemulţumiţi: „Portughezul acesta ne-a sortit pieirii, pentru a se împăca cu regele său”.
În noaptea de l aprilie Juan de Cartagena, care se găsea în fruntea complotului, eliberat şi ajutat de căpitanul vasului „Concepción”, Gaspar de Quesada, de Antonio de Coca şi de un grup de complotişti, reuşi împreună cu aceştia să se urce prin surprindere pe vasul „San Antonio”. Ei puseră în lanţuri pe căpitanul Alvaro de Mezquita, portughez ca şi Magellan şi devotat acestuia, după ce l-au înjunghiat pe Juan Elgorriaga, care sărise în apărarea căpitanului său. Lovitura reuşise pe deplin. Juan de Cartagena, Gaspar de Quesada şi Antonio de Coca s-au întors la corăbiile lor după ce au încredinţat comanda vasului „Concepción” lui Juan Sebasti în EI Cano (del Cano), care făcuse parte din grupul celor ce atacaseră corabia. Portughezii de pe vas au fost puşi în lanţuri. Dimineaţa, când Magellan a trimis o barcă de pe „Trinidad” spre „San Antonio”, i se transmise că echipajul acestuia nu mai asculta decât de ordinele lui Quesada. Magellan îşi dădu imediat seama de situaţia creată. El mai dispunea de două vase, „Trinidad” şi „Santiago”, în timp ce rebelii dispuneau de celelalte trei corăbii. De fapt nu era vorba de o rebeliune făţişă, căci căpitanii spanioli nu l-au ameninţat pe Magellan. Ei doreau doar să fie consultaţi de acesta în momentele hotărâtoare. Dar fapta lor, opoziţia lor, însemna periclitarea expediţiei. Fără îndoială, se putea găsi o soluţie, se putea negocia cu căpitanii spanioli care nu-i contestau lui Magellan drepturile, dar revendicau un tratament mai puţin ofensator. Magellan însă nu e omul care să se plece în faţa altora, dar nici omul care să ia o hotărâre pripită, nechibzuită. Căpitanii, cunoscându-i curajul, aşteptau înarmaţi, pentru a face faţă unui eventual atac – echivalent cu o sinucidere – din partea amiralului. Ei cunoşteau

temeritatea, dar nu şi viclenia lui, darul său de a găsi cu o repeziciune uimitoare soluţia cea mai neaşteptată.
La lumina zilei Magellan pregăteşte contralovitura, printr-o manevră de diversiune. Căpitanii spanioli, încrezători în forţele lor, sunt pregătiţi să facă faţă unui eventual atac împotriva corăbiei „San Antonio”, unde Alvaro de Mezquita zăcea în lanţuri. Dar Magellan, după ce reţine barca trimisă de căpitani cu cererea lor, o trimite spre „Victoria”, cu şase ostaşi aparent neînarmaţi, conduşi de omul sau de încredere, alguacilul mayor Gonzalo de Espinosa, purtător al unei scrisori pentru Mendoza. Luis de Mendoza luă scrisoarea, o citi, dar lectura fii curmată brusc: Espinosa îi înfipse pumnalul în beregată, în aceeaşi clipă se apropiase pe nesimţite de „Victoria” a doua barcă, cea de pe „Trinidad”, cu oameni bine înarmaţi, conduşi de Duarte Barbosa. Acesta prelua imediat comanda, oamenii săi ocupară posturile şi echipajul i se supuse fără a crâcni. „Victoria” se îndrepta spre vasul-amiral şi împreună cu acesta şi cu „Santiago” închiseră ieşirea din golf celorlalte două corăbii, „San Antonio” şi „Concepción”. Partidă a fost câştigată, adversarii paralizaţi. Gaspar de Quesada şi Antonio de Coca sunt arestaţi fără a fi opus vreo rezistenţă, iar Mezquita e eliberat. Cadavrul lui Mendoza e dus pe ţărm şi tăiat în patru – pedeapsa infamă cuvenită trădătorilor.
Tribunalul constituit pentru sancţionarea rebelilor îi condamna, prin sentinţa din 7 aprilie, la moarte, dar Magellan îşi dă seama că nu poate jertfi oameni atât de necesari înfăptuirii proiectului său. El vrea să-i atragă, dar totodată să-i înfricoşeze, îi jertfeşte pe Quesada, acuzat de omor şi rebeliune. Slujitorul acestuia, Luis de Molina şi el condamnat la moarte căci ajutase la asasinarea lui Elgorriaga, obţine iertarea cu condiţia de a îndeplini funcţia de călău, în faţa alternativei de a muri sau de a ucide, Luis de Molina se decide să execute sentinţa: cu o

lovitură de sabie desprinde de trup capul stăpânului său şi apoi taie în patru cadavrul acestuia. Pe Juan de Cartagena, adevăratul conducător al revoltei şi pe preotul don Pedro Sánchez de Reina, Magellan nu-i poate condamna la moarte; primul îi fusese dat de rege în calitate de comandant secund, cel de al doilea era preot. Magellan hotărî să-i excludă din flotă şi îi debarcă cu ceva provizii pe plajă pustie, la o leghe de San Iulian, condamnaţi la o moarte lentă, dar sigură. Era sfârşitul sinistru al dramei petrecute pe ţărmul pustiu al Patagoniei.

Şederea de patru luni şi 24 de zile în Golful San Julian e punctată şi de un alt episod interesant, notat cu grijă de Pigafetta. Într-o zi zăriră „un om, cu o statură de uriaş, care, gol, pe ţărmul portului, dănţuia, cântând şi aruncându-şi pulbere pe cap… era atât de înalt, încât de-abia îi ajungeam la brâu”, scrie Pigafetta. Era primul contact cu aborigenii, pe care Magellan îi va boteza patagonezi, iar ţara lor Patagonia, din cauza picioarelor lor mari (*patagones* = oameni cu picioare mari). Spaniolii, impresionaţi de aspectul greoi, masiv al picioarelor acestor copii ai naturii – ei obişnuiau să le înfăşoare în paie, pentru a le apăra de frig – au răspândit o imagine falsă despre aceşti „uriaşi”, imagine ce va fi infirmată şi redusă la adevăratele ei proporţii abia în secolul al XVIII-lea. Cavalerul de Rodos relatează cum spaniolii au încercat prin vicleşug să prindă câţiva patagonezi, descrie înfăţişarea lor, unele obiceiuri, boli şi leacuri. Era un divertisment, un intermezzo în singurătatea cumplită a locului pustiu unde au petrecut aproape cinci luni.

Înainte de a părăsi Golful San Julian, Magellan trimise în recunoaştere corabia cea mai rapidă, „Santiago”, sub comanda lui Juan Serrano. Vasul părăsi golful unde iernaseră şi se îndrepta spre sud, dar se izbi curând de coastă, unde eşua. Echipajul reuşi să se salveze şi, după multe chinuri, să se întoarcă în golful de unde pornise.

Oamenii fură repartizaţi pe cele patru corăbii rămase. La 21 august (după Pigafetta) sau 24 august (după Albo şi Gines de Mafra) părăsiră portul San Julian. Trecuse un an şi ţinta nu a fost atinsă. Strâmtoarea părea tot atât de departe ca în prima zi a călătoriei. La 26 august 1520 au dat de „un fluviu cu apă dulce" pe care-l numiră Rio de Santa Cruz. Magellan ordona un nou popas de aproape două luni „spre a lua apa, lemne şi peşte", după cum scrie Pigafetta, probabil şi pentru a repara corăbiile greu încercate de furtuni. La 18 octombrie 1520 Magellan da din nou ordin de plecare. Neînduplecat, acest om care întruchipa simţul onoarei şi al datoriei porni din nou în căutarea ţintei, decis să navigheze până ce va găsi trecerea sau va ajunge la capătul continentului, chiar dacă acesta s-ar afla la 75° latitudine sudică; iar dacă nu va găsi trecerea, Magellan era hotărât să continue căutarea unui drum spre insulele Moluce, chiar în direcţia est sau est-nord-est, deci *în* direcţia Capului Bunei Speranţe.

Victoria

Era 21 octombrie, ziua sărbătorii *Undecim milium virginum*, a celor 11 mii de fecioare. Zăriră, în depărtare, un promontoriu stâncos şi îndărătul acestui cap pe care Magellan îl botează Cabo de las Virgines, un golf adânc, pustiu, mărginit de stânci, de munţi cu râpe adânci, cu ape întunecate. Se aflau la 50°30 latitudine sudică. Magellan hotărî să-l exploreze. „San Antonio" şi „Concepción" primiră misiunea de a pătrunde în golf şi de a se întoarce în termen de 5 zile, în timp ce „Victoria" şi „Trinidad" urmau să cerceteze partea exterioară a golfului, îmbucătura sa. Prima corabie, prinsă la început de o furtună, reuşi să scape şi descoperi un golf cu o intrare adâncă. Cealaltă se avânta, printr-o strâmtoare, într-un al doilea golf deschis, îndărătul unei alte strâmtori care la

început părea împrejmuită de uscat, dădură peste o întindere şi mai mare de apă. Întrucât sfârşitul canalului nu se vedea şi corăbiile nu puteau arunca ancorele decât lângă ţărm, se părea că trecerea fusese găsită. Ieşirea nu era cunoscută încă, dar toţi erau convinşi că acest canal nu poate fi decât acel *paso* mult căutat şi nu estuarul unui fluviu, căci apa era peste tot la fel de sărată, fluxul şi refluxul se succedau la fel de uniform şi regulat, iar apele acestei guri se lărgeau tot mai mult, tot mai departe. Magellan aştepta cu nerăbdare întoarcerea corăbiilor plecate să exploreze locurile. Ele apărură pe neaşteptate, din adâncurile strâmtorii: „Văzurăm venind cele două corăbii, cu pânzele umflate şi pavilioanele în vânt, către noi. Când fură mai aproape, deodată sloboziră multe bombarde şi dădură chiote apoi, cu toţii împreună" (Pigafetta). Era glasul victoriei. Acum, cu cele patru corăbii, Magellan pătrunde în canalul poreclit de Pigafetta „Strâmtoarea patagoneză", botezat de Magellan în cinstea sărbătorii *Omnium Sanctorum* (A tuturor sfinţilor) *Canal de Todos* Ios *Santos* şi numit de posteritatea recunoscătoare „Strâmtoarea lui Magellan". Era de fapt un labirint de golfuri şi de coaste sinuoase şi ascuţite, cu fiorduri şi bancuri, cu defileuri şi insule mărunte, cu canale care se bifurcau sau se desfăceau în mai multe direcţii, cu stânci periculoase şi vârtejuri turbate, o strâmtoare neospitalieră care va fi secole de-a rândul spaima corăbierilor.

Magellan împărţi în două mică sa flotă, spre a afla dacă primul canal are o ieşire în ocean şi trimise corăbiile „San Antonio" şi „Concepción" spre sud-est, iar cu vasul-amiral şi „Victoria" porni în cercetarea celuilalt canal, care ducea spre sud-vest. Înainte de plecare, Magellan convocă pe căpitani şi piloţi la o consfătuire, pentru a vedea care era situaţia proviziilor şi pentru a asculta părerea lor în privinţa continuării călătoriei. Rapoartele nu erau

îmbucurătoare. Proviziile mai ajungeau cel mult pentru trei luni. În ce priveşte continuarea călătoriei, Esteban Gomez, fost pilot pe „Trinidad” şi trecut apoi, după drama din Golful San Julian, pe „San Antonio”, îi spuse făţiş amiralului că mai bine ar fi să se întoarcă acum, după găsirea strâmtorii, în Spania şi să revină apoi cu o flotă nouă pentru a continua expediţia spre insulele mirodeniilor. Era un punct de vedere logic, raţional, dar Magellan nu era dispus să se întoarcă tocmai acum, când sarcina cea mai grea, găsirea strâmtorii a fost rezolvată. El răspunse că pentru a respecta cuvântul dat împăratului preferă să îndure foamea şi la nevoie să înghită şi pielea curelelor, dar că va naviga mai departe spre „a descoperi ceea ce a promis”. Pentru a preveni orice altă opinie, amiralul ordonă continuarea expediţiei şi interzise cu stricteţe orice discuţii despre întoarcere sau despre provizii.

A doua zi corăbiile pătrunseră în strâmtoare. Dinspre sud se zăreau focurile aprinse de indigeni. Regiunea fu denumita Tara de Foc, *Tierra* del *Fuego*. „San Antonio” şi „Concepción” primiseră ordinul de a cerceta canalul care se îndrepta spre sud-est. „San Antonio”, profitând de întunericul nopţii, părăsi strâmtoarea. Echipajul, înţeles cu Gomez – care-l „ura mult pe căpitanul general, pentru ca, înainte de a se alcătui această escadră, el mersese la împărat pentru a obţine câteva caravele ca să meargă să descopere pământuri noi, dar, din pricina venirii căpitanului general, maiestatea să nu i le dădu” (Pigafetta) – se răzvrătise. Răniră şi-l puseră în lanţuri pe Alvaro de Mezquita, căpitanul vasului şi om de încredere al lui Magellan, luând drumul Spaniei. Dezertorii sosiră la 6 mai în portul de las Muelas. La Sevilla ei aduc în faţa autorităţilor grave acuzaţii lui Magellan, îl declară un nebun brutal şi incapabil, îl acuză de evenimentele din Golful San Julian.

Magellan nu ştia nimic despre toate acestea. Cu corăbiile sale continuă să cerceteze strâmtoarea. O barcă trimisă în explorare se întoarce după trei zile, triumfătoare. Găsiseră ieşirea şi admiraseră oceanul, imensă şi necunoscută *Mar* del *Sur*. Era clipa supremei fericiri şi acest om taciturn, dârz şi sever este copleşit de emoţie: „căpitanului general îi dădură lacrimile de bucurie", notează Pigafetta. El plânge, plânge de fericirea realizării visului, a idealului său. Îl aşteptau însă noi încercări. Porni în căutarea celorlalte două corăbii şi o găsi numai pe „Concepción". „San Antonio", această caravelă excelentă, dotată cu provizii, dispăruse. O aşteptă zadarnic şi deznădăjduit. Căpitanul general „era atât de tulburat – relatează João de Barros – încât nu cuteza să ia vreo hotărâre". Pierduse a doua corabie şi pe credinciosul Mezquita. Acum nu mai putea conta decât pe Duarte Barbosa şi pe câţiva, puţini la număr, oameni de încredere.

În acest moment de grea încercare, el solicită, de data aceasta în scris, părerea căpitanilor şi le pretinse să răspundă, tot în scris, dacă e mai bine să continue călătoria sau să se înapoieze în patrie.

În Jurnalul său de zi astrologul Andres de San Martin înscrise conţinutul acestei circulare din 21 noiembrie, dată lângă Rio Isleo, în strâmtoarea Tuturor Sfinţilor (*Canal de Todos Ios Santos* la 53° latitudine sudică. Fu solicitată şi părerea astrologului. Răspunsul acestuia, singurul pe care-l cunoaştem, era imprecis. El în contrazicea intenţiile lui Magellan, dar atrăgea atenţia asupra situaţiei precare a proviziilor şi asupra epuizării oamenilor. El îl sfătuieşte pe Magellan să continue călătoria pentru a se folosi de frumoasele zile de primăvara, dar insistă totodată să nu se aventureze prea departe Magellan cunoştea însă, încă înainte de a primi răspunsurile căpitanilor, sensul deciziei sale. Înaintase prea mult pentru a putea da înapoi. De aceea ordona căpitanilor să părăsească la 22 noiembrie

„Fluviul sardelelor” şi să pătrundă în adâncul strâmtorii, înaintară precauţi ziua, ancorând noaptea. Bărci precedau navele, sondând adâncimile. La 28 noiembrie atinseră Cabo Deseado (Capul dorit) şi zăriră oceanul, în ziua de miercuri 28 noiembrie 1520 cele trei corăbii pătrund în apele oceanului, pe care-l numesc Pacific „căci în tot timpul traversării nu am avut decât vreme frumoasă”.
Străbătură strâmtoarea în trei săptămâni, dar de fapt, dacă se face abstracţie de zilele de aşteptare a corăbiilor trimise în explorare, erau numai 12 zile. Loaysa va avea nevoie, în anul 1526, de patru luni pentru a trece prin strâmtoarea lui Magellan, Byron în anul 1765 de 51 de zile, Wallis în 1767 de 116 zile şi Bougainville în 1768, de 60 de zile. Şi toţi aceşti navigatori dispuneau de hărţi, spre deosebire de Magellan, care luase primul contact cu acest *paso.* Pigafetta părăsi cu regret strâmtoarea, căci – detaliu curios – îi laudă frumuseţea şi bogăţiile: apă bună, lemne, peşte (sardele), ţelina etc. Contactul cu prizonierul patagonez, care de altfel nu va supravieţui călătoriei, îi oferi prilejul, unic, de a întocmi un mic glosar de 87 cuvinte, primul dicţionar patagonez din lume.

Mar Pacifica

Istoria primei traversări a oceanului lipsit încă de nume începuse. Ea rămâne una dintre faptele eroice perene prin abnegaţia, curajul şi sacrificiile cerute şi înfăptuite. Era un act de supremă temeritate să porneşti dintr-o regiune neospitalieră, aproape pustie, cu provizii puţine, cu oameni subnutriţi, sleiţi de puteri, pe o mare a cărei întindere era, pentru amiral, un mister. Trei corăbii minuscule se avântară spre necunoscutul infinit. Navigară la început spre vest, apoi spre nord. La 47° latitudine nordică Magellan mai zări în Dreapta sa munţii Patagoniei, apoi coasta actualului Chile. La l decembrie 1520 se îndepărtă

de ţărmul care dispăru din vedere. După ce atinse latitudinea de 36°30, coti spre nord-vest, navigând între continent şi insulele Juan Fernández, iar la 19 decembrie ajunse la 32° latitudine sudică, în direcţia vest-nord-vest Plutiră 20, 40, 60, 100 de zile fără a zări altceva decât aceeaşi întindere albastră de apă, acelaşi cer încins, senin, apăsător, acelaşi soare ziua şi aceleaşi stele noaptea. Proviziile scăzură îngrozitor, apa avea un miros pestilenţial, oamenii zăceau răpuşi de boli şi chinuri. „Stăturăm trei luni şi 20 de zile fără a ne aproviziona în vreun fel. Mâncăm biscuiţi, dar nu mai erau biscuiţi, ci pulberea lor, amestecată cu grămezi de viermi… putea foarte tare a urină de şoareci şi beam apă îngălbenită, putrezită de multe zile şi mâncăm pielea de bou, cu care era îmbrăcată antena cea mare[54]… piei înăsprite din pricina soarelui, ploii şi vântului. Le lăsam vreme de 4 sau 5 zile în mare şi apoi le puneam pe jăratic şi aşa le mâncam şi de asemenea de multe ori (mâncam şi) rumeguş de lemn. Şobolanii se vindeau cu jumătate de ducat şi nici aşa nu se găseau prea mulţi. Dar peste toate nenorocirile, aceasta era cea mai rea: creşteau gingiile, la unii, peste dinţi, atât jos cât şi sus, încât în niciun chip nu mai puteau mânca[55] – notează Pigafetta, care avusese norocul să scape teafăr. Trei luni şi douăzeci de zile, cu 19 morţi, aproape 30 de oameni bolnavi, incapabili să se mişte, pe oceanul pe care-l porecliseră *Mar Pacifico*, oceanul liniştit, lipsit de valuri spumegânde, de furia vânturilor. Navigară de fapt fără efort, dar cine dintre ei ar mai fi fost în stare să depună eforturi? Străbătuseră aproape 4.000 de leghe fără oprire, fără a întâlni altceva în cale decât apa.
La 24 ianuarie dădură peste o insulă pustie, nelocuită, fără izvoare, fără plante. Era la 16°15 (după alţii, la 14°45 }

54 Prăjina lungă care traversează, înclinată, catargul navei şi de care e fixată vela „latină”.
55 Este vorba de scorbut.

latitudine sudică, 138°48 longitudine vestică şi o numiră *Isla Primară*. La 4 februarie zăriră o altă insulă pe care o numiră *de Ios Tiburones* (a rechinilor). Ultimele cercetări identifică prima insulă cu Pukapuka (din arhipelagul Paumotu), iar cea de-a doua cu Insula Flint (din arhipelagul Manihiki) sau cu Wostok, la nord-vest de Insula Flint.
Continuară să înainteze pe o mare pe care „în fiece zi o mai nesfârşită şi mai mare decât mintea omenească ar fi putut să şi-o închipuie" (Maximilian Transylvanus). „Şi dacă Dumnezeu – Constată Pigafetta – nu ne hărăzea vreme bună, muream toţi de foame pe această mare nesfârşită şi nemărginită. Cred că, fără îndoială, nu se va mai face niciodată asemenea călătorie". Timp de aproape şaizeci de ani această expediţie nu şi-a găsit un continuator; abia în anul 1578 ea a fost reeditată de celebrul navigator şi corsar englez Francisc Drake. Traversaseră circa 20.000 de kilometri, jumătatea unui meridian pământesc.

Insularii

La 13 februarie, Magellan trecu ecuatorul şi continuă să navigheze timp de 11 zile până la 12° latitudine nordică, la început între arhipelagul Gilbert şi Marshall, apoi între acestea şi Carolinele orientale. Schimbară apoi direcţia spre vest şi la 6 martie zăriră trei insule locuite. Făceau parte din grupul insulelor Mariane. Magellan hotărî să se apropie de una dintre ele, cea mai mare, pentru a lua provizii. Când au fost aproape de ţărm, insularii, aproape goi, au dat buzna pe corăbii, însuşindu-şi tot ce vedeau şi le plăcea. Dispăru până şi barca cea mare a vasului-amiral. Magellan nu avu înţelegere pentru cei care nu cunoşteau proprietatea privată, care trăiau „fără stăpâni" (Pigafetta). Ceea ce pentru ei era firesc, li se părea europenilor hoţie.

Amiralul trimise 40 de oameni înarmaţi ca să-i pedepsească pe indigeni. Ei au incendiat 40 – 50 de colibe, pirogile lor şi au ucis vreo 7 dintre ei. Au luat înapoi barca, fără a uita să jefuiască de provizii pe aceşti copii ai naturii. Drept răsplată, au poreclit cele trei insule *de Ios Ladrones*, adică „ale hoţilor”. Era primul contact al acestei lumi cu civilizaţia, cu forţa brutală şi mentalitatea iberici Primejdia cea mare trecuse. Oamenii lihniţi de foame şi-au refăcut forţele cu fructele, carnea proaspătă şi apa curată de izvor şi porniră, după trei zile, încrezători, spre apus. Atinseră curând Arhipelagul San Lazaro sau, cum va fi numit mai târziu, Filipinele. Şi debarcară pe una dintre insule, pentru a se oferi o adevărată odihnă echipajului şi posibilitatea de refacere a sănătăţii celor bolnavi. Sunt primiţi cu prietenie de băştinaşii care aduc banane, nuci de cocos, peşte din belşug şi păsări. Şeful unui trib, în veşminte malaeziene, îi întâmpină în persoană. Magellan crezuse la început că a descoperit Molucele, dar îşi dădu seama apoi că debarcase într-un alt arhipelag, despre a cărui existenţă nici nu se bănuia în Europa. El descoperise Filipinele, adăugând această posesiune la celelalte ale Imperiului spaniol. Va fi unică rămasa în stăpânirea Coroanei spaniole, până la 1898, mai mult timp decât toate celelalte ţari şi teritorii cucerite de ceilalţi conquistadori spanioli, Cortés, Pizarro sau Almagro.

În ziua de joi, 28 martie, flota lui Magellan se găsea între Mindanao şi Leyte, în faţa Insulei Limasava (Malaguoa). Fura bine primiţi de „regele” (rajahul) insulei. Faptul că Enrique, sclavul lui Magellan, originar din Malacca, reuşi să se înţeleagă cu băştinaşii, constitui pentru Magellan o dovadă peremptorie că ţelul a fost atins, proiectul său îndeplinit. Se bucurară de o primire excelentă şi se simţiră fericiţi în această parte paradiziacă de lume, în mijlocul unor oameni care „iubesc pacea, odihna şi liniştea” (Pigafetta). Aceşti indigeni sunt blânzi şi drepţi, „iubesc

mai ales pacea şi liniştea, ei urăsc tare războiul” – scrie şi Maximilian Transylvanus. „Pe regele lor – continuă autorul epistolei *Despre insulele Moluce* – atâta timp cât are grijă să păzească pacea îl cinstesc ca pe un zeu… la ei nu se întâmpla nici furturi, nici omucideri” şi relevă în continuare, fără vreun accent de dezaprobare, deşi epistola e adresată unui prelat al bisericii catolice, concepţia deloc fideista a acestor oameni despre lume: „ei spun că oamenii după moarte nu mai au nicio simţire, pentru că n-aveau nici înainte de a se naşte”.
Magellan puse să se slujească liturghia şi trecu la botezul căpeteniilor şi al altor insulari. „Deşi sufletele lor de contrabandă nu puteau fi aduse rapid în împărăţia cerului – notează istoricul Peschel – totuşi escadra sărbători convertirea lor cu salve de tun şi foc bengalic”. Băştinaşii sunt luaţi sub ocrotirea împăratului habsburgic. Spaniolii părăsiră apoi insula şi, conduşi de rajahul Colacmbu, ajunseră la cea mai mare insulă a arhipelagului, la Cebu.
Duminică, 7 aprilie, la amiază, intrară în port cu pavilioanele înălţate şi trăgând salve de bombardă. Rajahul insulei nu se lăsă intimidat şi ceru spaniolilor să achite taxa de tranzit obligatorie pentru toate corăbiile care intrau în port. Un negustor musulman, sosit aici pentru a cumpăra aur şi sclavi, îşi dădu imediat seama că are de-a face cu albi de felul celor care au cucerit Calicut şi Malacca. El confundă pe spanioli cu portughezii, dar nu se înşelă asupra pericolului pe care ei îl prezentau, îl preveni pe rajah să fie prudent cu cei care sunt oameni ai unui rege atotputernic, „mai puternic în oameni şi corăbii – traduse tălmaciul Enrique – decât regele Portugaliei”, care, dacă rajahul nu va dori „să-i fie prieten, va trimite… împotrivă-i atâta mulţime de oameni, că-l vor nimici”. Rajahul din Cebu, vădit impresionat de cuvintele prevenitoare ale negustorului musulman, îşi retrage pretenţiile. După un ospăţ pantagruelic, urmat de un

schimb de daruri, spaniolii îl vizitară pe rajah în palatul său şi discutară despre relaţiile dintre acesta, devenit vasal al regelui Spaniei şi Coroana spaniolă – prin intermediul lui Magellan. Amiralul nu uită nici de misiunea sa de evanghelizare şi reuşi să convertească, deocamdată „în principiu", pe rajah şi pe şefii de triburi din alte insule ale arhipelagului, care au fost preveniţi să dea ascultare rajahului din Cebu, numit guvernator în numele regelui Spaniei. Rajahul Humabou fu apoi condus de Magellan la altar şi botezat cu numele de don Carlos, prinţul – fiul rajahului – cu numele de don Fernando, iar negustorul musulman, care nu reuşi nici el să scape, deveni Cristofor. Ceilalţi fură botezaţi „care cu un nume, care cu altul" (Pigafetta). Regina primi numele de Juana, fiica ei de Caterina, o altă regină din Mazana – numele Isabella, „celorlalte dându-li-se fiecăreia câte un nume". Opt sute de suflete fură astfel câştigate pentru credinţa catolică. Evenimentele dovediră însă curând cât de efemere erau rezultatele convertirii.

Ciocnirea fatală

În imediata apropiere de Cebu se găsea Insula Mactan (Mâţan), condusă de căpeteniile Zula şi Cilapulapu. Zulă era decis să se supună rajahului şi să trimită proviziile solicitate de acesta, dar îl împiedica Cilapulapu, care era duşmanul rajahului din Cebu. Refuzul de a achita tributul cerut determină pe Magellan să se folosească de ocazie pentru o demonstraţie de forţă şi aplicarea unei sancţiuni exemplare. Subapreciind forţele inamicului, Magellan respinge oferta făcută de rajah de a-i pune la dispoziţie trupe. Nu ţinu seama nici de avertismentele lui Barbosa şi Serrano. În noaptea de 26 aprilie, cu trei bărci şi şaizeci de oameni înarmaţi, însoţiţi de rajah şi de câteva dintre căpeteniile aliate, debarcară la Mactan. Corăbiile

rămaseră la distanţă apreciabilă de ţărm. Cei din Mactan răspund soliei, care le cere să recunoască supremaţia regelui Spaniei şi a rajahului din Cebu, că dispun de suficiente suliţe, bine călite la foc, cu care să-i primească pe spanioli. Când se făcu ziuă, detaşamentul spaniol condus de Magellan părăsi bărcile, înaintând, spre ţărm, în apă până la brâu, căci ţărmul crestat, din stânci de coral, nu permitea acostarea bărcilor. Spaniolii s-au îndepărtat de bărcile lor şi au pierdut în consecinţă posibilitatea de a fi protejaţi, în înaintarea lor, de salvele ucigătoare ale bombardelor. Unsprezece oameni au rămas să păzească bărcile. Pe uscat, spaniolii au fost atacaţi de o mare mulţime (1800 – 4.000 de războinici), care au răspuns la tirul ineficace al archebuzelor şi arbaletelor cu un nor de săgeţi, cu sute de suliţe de trestie şi cu pietre. Pentru a-i înfricoşa, spaniolii au dat foc câtorva colibe, ceea ce a exacerbat furia indigenilor. „Aproape de case fură uciși doi dintre ai noştri şi douăzeci sau treizeci de case pârjolirăm” – scrie Pigafetta. Şi „se aruncară atâţia asupra noastră, încât înfipseră o săgeata înveninată în piciorul drept al căpitanului; din care pricină el porunci să ne retragem încetul cu încetul; dar ceilalţi fugiră, aşa încât rămaseră şase sau opt în jurul căpitanului”.
Din pricina suliţelor şi a pietrelor aruncate de mactanezi, spaniolii s-au retras „luptând mereu, în apă până la genunchi. Ne urmăriră întruna şi, luând o aceeaşi suliţă de patru sau cinci ori, o azvârleau în noi. Cunoscându-l pe căpitan, se năpustiră atât de mulţi asupra lui, încât de două ori îi dădură jos coiful din cap… un indian îi azvârli o suliţă de trestie în obraz. El îl omorî imediat cu suliţa şi i-o lăsă înfiptă în corp, apoi, voind să pună mâna pe sabie, nu putu s-o scoată din teacă, decât pe jumătate, din pricina unei răni pe care o avea în braţ făcută [de suliţa] de trestie. Când văzură aceasta, toţi năvăliră asupra lui; unul cu un fel de pumnal… îi dădu o lovitură în piciorul stâng,

din care pricină căzu cu faţa în jos. Îndată tăbărâră asupra lui cu suliţe de fier şi de trestie şi cu acele iatagane, până ce ne omorâră conducătorul[56] – oglinda, lumina şi alinarea noastră... Dacă n-ar fi fost acest sărman căpitan, niciunul dintre noi n-ar mai fi scăpat în bărci, pentru ca în timp ce el se lupta, ceilalţi se retrăgeau spre bărci" (Pigafetta). Era sâmbătă, 27 aprilie 1521, când Magellan căzu răpus, împreună cu el căzură Antonio de Noya, Francisco Espinosa, Juan de la Torre, Pedro Gomez, Rodrigo Nieto şi Antonio Escobar. Vreo douăzeci de spanioli fura răniţi, printre ei şi Pigafetta. Nimeni nu ştie ce au făcut mactanezii cu cadavrul lui Magellan, pe care au refuzat să-l „vândă" spaniolilor: aceştia, în loc să revină şi să-l smulgă din mâinile lor, au încercat să-l răscumpere.

Fapta

Magellan avea vârsta de 41 de ani când plăti tribut morţii. Chiar dacă nu şi-a atins cu totul ţinta, Molucele, el a înfăptuit în chip strălucit partea cea mai dificilă a proiectului sau: descoperise strâmtoarea ce lega Oceanul Atlantic de Oceanul Pacific şi străbătuse cel mai mare ocean al globului. Stătuse neclintit în faţa marilor vicisitudini ale sorţii. Suportase greutăţile şi foamea ca nimeni altul, ca nimeni altul nu se lăsase îndepărtat din calea îndeplinirii misiunii sale. Fusese nu numai un vajnic ostaş, dar şi un excelent navigator[57], un strălucit

---

56 Gonzalo Fernandez de Oviedo, care urmează relatarea lui El Cano, identică celei a lui Maximilian Transylvanus în epistola sa către cardinalul de Salzburg, afirma că Magellan „fu străpuns dintr-o parte în alta şi omorât".

57 Nicolas Antonio, Andres Gonzales Barcia, Antonio Leon Pinelo şi Diego Barbosa îi atribuie lui Magellan calitatea de autor al unor Efemeride, a unui jurnal (*Diario*, *Derroiero*) al expediţiei din 1519-1521, al cărui manuscris ar fi ajuns în mâinile lui Antonio Moreno, cosmograful *Casei de Contratacion*.

conducător, care-şi jertfise viaţa pentru a o salva pe cea a oamenilor săi. Pigafetta îşi exprimă la capătul relatării acestui tragic episod speranţa că „faima unui atât de mare căpitan să nu se stingă în vremurile noastre”. Sunt ultimele cuvinte ale unui necrolog vrednic nu numai de cel ce căzuse răpus, dar şi de autorul său.
Fapta lui Magellan, intrată pentru totdeauna în istorie, a îmbogăţit tezaurul de cunoştinţe al omenirii cu valori incalculabile. Expediţia să constituie şi una dintre cele mai măreţe acţiuni din istoria navigaţiei înfăptuită vreodată. Abia peste 59 de ani, Magellan îşi găsi un succesor în Francisc Drake (1578), după cum s-a mai amintit şi apoi în Oliver van Noort (1598 – 1601) care circum-navigara globul pământesc în aceeaşi direcţie. Era dovada peremptorie cât de colosală şi cât de dificila părea o asemenea expediţie contemporanilor, în comparaţie cu expediţiile lui Vasco da Gama sau Columb, reluate anual, după prima călătorie.
Importanţa expediţiei lui Magellan a fost vremelnic estompată de adversitatea portughezo-spaniola, în Portugalia pentru că Magellan servise Spania, în Spania pentru ca Magellan era un străin. Faptă eroică a acestui portughez în slujba Spaniei a fost menită – curiozitate a întâmplării – să fie relatată de doi italieni.
Odată cu moartea lui Magellan s-a spulberat aureola magică a spaniolilor, consideraţi la început de către băştinaşi ca fiinţe atotputernice, s-a prăbuşit credinţa în infailibilitatea străinilor. Rajahul Humabou s-a decis să scape de prietenii săi recenţi. Le întinse o cursă. Invită pe toţi fruntaşii spanioli la un banchet cu ocazia căruia declara că va preda spaniolilor darurile destinate monarhului lor. Fără a bănui ceva, 24 de spanioli debarcară pe insulă. Printre ei, cei doi căpitani – dualismul a fost o reacţie la conducerea autocratică a lui Magellan – aleşi după moartea amiralului, Duarte Barbosa şi Juan

Rodriguez Serrano. Doi dintre spanioli, Juan Lopez Carvalho (sau Carvajo, cum îi spuneau castillanii) şi Gonzalo Gomez de Espinosa, „pentru că bănuiau ceva rău" (Pigafetta) se întoarseră pe corabie, în timpul prânzului, indigenii s-au năpustit asupra spaniolilor şi i-au măcelărit pe toţi, în afară de Serrano care, rănit şi legat, a fost dus la ţărm să ceară compatrioţilor săi să-l răscumpere, în loc să-i trimită barca salvatoare, corăbiile au ridicat ancorele şi au pornit în largul mării, părăsindu-şi comandantul. Au pierit la Cebu, printre alţii şi astronomul Andres de San Martin, iar tălmaciul Enrique profita de ocazie şi scăpa de stăpânii săi spanioli. Evenimentele sângeroase din Cebu au fost consecinţa firească a tragediei din Mactan.
Întrucât echipajul redus la 115 oameni nu mai era suficient pentru trei corăbii, „Concepción" fu arsă lângă insula Bohol, la 18 leghe de Cebu, Trinidad" şi „Victoria" continuară să navigheze, prima sub comanda lui Carvalho şi a doua sub cea a lui Gonzalo Gomez de Espinosa. Se îndreptară spre Mindanao şi de aici spre mică insulă Cagayan Sulu, situată la nord-est de Borneo. Apoi se îndreptară spre Palawan. Se opriră câteva zile în celebrul oraş Brunei, din Borneo, pe care-l părăsiră la 29 iulie 1521. Spaniolii se găseau acum într-o regiune de cultură malaeză, în Arhipelagul Sondelor. După un popas de 42 de zile pe Insula Simbonbon, unde corăbiile au fost reparate şi călăfătuite, ei plecară, la 26 septembrie 1521. Juan Carvalho, un „om vicios", fu destituit din funcţia de căpitan din cauza incapacităţii, a firii sale corupte şi samavolnice. Espinosa preluă comanda vasului „Trinidad", iar comanda vasului „Victoria" fu încredinţata lui EI Cano.

EI Cano

Întâmplarea făcu ca în aceste momente grele, la comanda vasului cu numele fatidic „Victoria", să ajungă un om

neînfricat, un excelent marinar, fost adversar al lui Magellan şi tocmai el să desăvârşească misiunea neîncheiată a amiralului. Juan Sebastian EI Cano (Elcano, Delcano), ofiţer secund pe „Concepción", era basc, originar se pare din localitatea Guetaria, Guipuzcoa. Făcea parte din acel neam enigmatic, cu origini obscure, înzestrat cu o puternică vitalitate. Ca şi alţi aventurieri basci, EI Cano îşi căutase norocul în meşteşugul armelor, în piraterie, participase la expediţiile încheiate cu cucerirea localităţilor Bugia, Oran şi Tripoli (1509), la campaniile din Italia, se angajase în flota comercială şi militară, în sfârşit, ajunse ofiţer secund pe corabia „Concepción", sub comanda lui Gaspar de Quesada. Acestui om i-a fost sortit, cel dintâi, să încheie înconjurul Pământului.
Din Borneo cele două corăbii se întoarseră la Mindanao şi de acolo, luând direcţia sud şi apoi sud-est, au trecut printr-o puzderie de insule. La 6 noiembrie, zăriră la răsărit patru insule mari, la o distanţă de 14 leghe de două insule numite de către Pigafetta Zoar şi Meau. Erau Molucele, sau mai bine zis, insulele situate în partea cea mai nordică a arhipelagului. „De bucurie – scrie Pigafettasloboziram toate bombardele. Şi nu-i de mirare că eram atât de bucuroşi, fiindcă trecuseră douăzeci şi şapte de luni fără două zile de când căutam Maluco". În ziua de vineri 8 noiembrie 1521, pătrunseră în golful insulei Tidore, unde rajahul îi primi cu o deosebită bunăvoinţă. Spaniolii s-au dovedit clienţi mai buni, căci ofereau preţuri mai mari pentru mirodenii decât portughezii statorniciţi pe insula Temate. Marinarii erau fermecaţi de tot ce vedeau. Ei cumpărară nebuneşte mirodenii şi alte mărfuri, până şi preţioasele păsări paradis, încărcarea celor două corăbii cu cuişoare şi alte mărfuri s-a încheiat pe la mijlocul lunii decembrie, între timp, spaniolii aflară de la „factorul" portughez Alfonso de Lorosa despre un nou pericol: regele

Portugaliei ordonase vaselor sale de război să intercepteze la Capul Bunei Speranţe corăbiile lui Magellan.
La 16 decembrie înălţară vele noi, cu crucea Sf. Iacob (Santiago) din Galicia şi inscripţia care în italiană lui Pigafetta suna: *„ta e la figura della nostra buena centura”* (Aceasta e semnul norocului nostru). Când să plece, „Trinidad” nu reuşi să ridice ancora, luase apa. Se decise că vasul şi o parte din echipaj să rămână pe insula Tidore şi, după ce va fi repus pe linia de plutire, să traverseze Oceanul Pacific în direcţia opusă, cu ţinta Panamá, iar „Victoria”, care preluase o parte din încărcătură, urma să se întoarcă în patrie. Cu salve de bombarde corăbiile îşi luară rămas bun, una de la cealaltă, după ce echipajele se despărţiseră „cu multe lacrimi şi îmbrăţişări”, presimţind parcă faptul că nu se vor mai revedea: 53 de oameni au rămas pe „Trinidad”, iar 47 spanioli şi 13 indieni continuară, pe „Victoria”, memorabila călătorie.
Cei de pe „Trinidad” – vasul era comandat de omul cel mai devotat lui Magellan, de Pedro Gomez de Espinosa – avură o soartă tragică. Purtaţi de furtuni, rătăciră luni în şir. Echipajul suferi cumplit de frig şi de foame. Numai 17 spanioli rămaşi în viaţă reuşiră, în sfârşit, să se întoarcă pe Insula Temate. Aici fură închişi de portughezi, care-i ţinură patru luni în condiţii mizerabile, alte patru luni fură deţinuţi pe Insula Banda şi cinci luni în Malacca, apoi un an în Cochin, în condiţii care le-au distrus sănătatea. După câţiva ani numai trei oameni din echipajul corăbiei „Trinidad” reuşiră să revină în Europa, la Lisabona. Aici, după o detenţie de şapte luni, fură, în sfârşit, eliberaţi.

„Victoria”.

În ziua de 4 decembrie 1521, „Victoria” părăsi Insula Tidore, trecu mai întâi pe lângă Insula Bum, apoi pe lângă coasta de nord a Insulei Timor. În noaptea de 11 februarie

1522 părăsi Golful Amaban (azi Bafutaria) începând lunga călătorie de la arhipelagul malaez până la Sevilla. Cu această navă relativ mică, uzată de o lungă călătorie şi încărcată până la refuz cu mirodenii, EI Cano trebui să străbată, *fără escală*, căci orice întâlnire cu portughezii i-ar fi fost fatală, Oceanul Indian, să dea ocol Capului Bunei Speranţe şi apoi să străbată oceanul de-a lungul coastei continentului african pentru a se întoarce în Spania.
La 18 martie atinseră o insulă solitară, Amsterdam, iar la 8 mai se găseau în apropierea coastei africane, lângă Rio del Infante, încercară să înconjoare Capul Bunei Speranţe, dar uraganul împinse corabia până la 42° latitudine sudică „către polul antarctic". „Stăturăm sub acest cap nouă săptămâni cu pânzele coborâte, din pricina vântului de apus şi a mistralului de la prova şi cu grozavă furtună; capul se afla la 34 grade şi jumătate latitudine şi la o mie şase sute de leghe depărtare de Capul Malacca şi e cel mai mare şi mai primejdios din lume". Unii insistară să se îndrepte spre Mozambic, căci corabia luase apă, iar echipajul răbda de frig şi de foame. Nu mai aveau decât orez şi apa, carnea stocată, nefiind sărată (căci nu găsiseră sare în insula Timor), se stricase. Cedară totuşi presiunii celor decişi mai degrabă să moară decât să cadă în mâinile portughezilor.
La 19 mai pătrund în apele Oceanului Atlantic, dar sunt siliţi de furtuni să navigheze în zonele Atlanticului subtropical până în luna iulie. Nu mai aveau decât puţină apă şi foarte puţin orez. Foamea şi scorbutul le secerau rândurile. Ironie a sorţii: corabia era plină cu condimente, dar lipseau cu desăvârşire pâinea sau pesmeţii şi carnea în acest scurt răstimp au murit douăzeci şi unu de oameni „şi dacă Dumnezeu nu se îndura cu vreme bună – scrie Pigafetta – cu toţii muream de foame", îngroziţi de spectrul morţii prin înfometare, se îndreptară spre Insulele Capului Verde, care apărură la orizont la 9 iulie. Acostară la

Santiago şi trimiseră o barcă la ţărm, după provizii, explicând că vin din America şi că s-ar fi rătăcit. O surpriză neaşteptată: când se interesară ce zi e, portughezii le-au spus că e joi. „Tare ne minunarăm – notează Pigafetta – pentru că la noi era miercuri; şi nu ne dumirirăm cum greşisem; zi de zi eu… scrisesem tară nicio oprire. Dar, cum ni se spuse după aceea, nu era nicio greşeală, ci călătoria făcuta mereu spre apus, întorcându-ne în acelaşi loc, aşa cum face soarele, adusese acel prisos de 24 de ore”. Descoperise deci ceea ce Abul-Fida (Abulfeda) ştiuse cu secole înainte şi anume nu numai ca Pământul e rotund, dar şi faptul că cel ce navighează fără întrerupere spre apus poate face înconjurând Pământul, o economie de o revoluţie solară aparentă.

Când barca porni din nou spre mal, după provizii, portughezii opriră barca şi pe cei 13 oameni. Temându-se să nu fie interceptaţi de flota portugheză, EI Cano dădu ordin să se ridice pânzele şi să părăsească această zonă. Era marţi, 15 iulie. Pe bord mai erau 22 de oameni. La 15 august se găseau între insulele Fayal şi Las Flores, din Arhipelagul Azorelor, iar la 6 septembrie 1522 intrară în portul Sanlucar de Barrameda. Erau numai 18 oameni, în cea mai mare parte bolnavi: Juan Sebastian EI Cano, căpitanul, Francisco Albo, pilotul, Antonio Pigafetta, Miguel Rodas, ofiţer secund, Juan de Acurio, cârmaci, Fernando de Bustamente, frizer, un canonier, un grumete şi restul marinari. Supravieţuitorii muşcară cu o bucurie copilărească din pâinea ce li se oferi şi băură vinul de care se dezobişnuiseră. În timp ce „Victoria” remorcată urca lent Guadalquivirul, EI Cano redacta raportul său adresat lui Carol al V-lea.

La 8 septembrie ei ajung la Sevilla, unde mulţimea, într-un elan nestăvilit, îi întâmpina entuziastă, căci săvârşiseră „fapta cea mai minunată şi cea mai mare realizare ce s-a întâmplat vreodată, de când Dumnezeu a creat lumea şi

oamenii dinţii" (Oviedo). Căpitanul, împreună cu Francisco Albo şi cu Fernando de Bustamente, s-a dus să anunţe la Valladolid, lui Carol al V-lea, ştirea fericitei reîntoarceri. EI Cano fu răsplătit regeşte. Prin privilegiul din 23 ianuarie 1523 i se fixă o rentă anuală şi viageră, titlul nobiliar şi un blazon, cu un glob cu legenda *Primus circum dedişti me* (Cel dintâi m-ai înconjurat). Cu ocazia întrevederii cu Pigafetta, acesta înmână lui Carol al V-lea manuscrisul integral al *Jurnalului* său, azi pierdut, căci descrierea păstrată – *Diarium* – nu e decât o abreviere, o expunere rezumativă a originalului. De altfel cei rămaşi în viaţă, cu excepţia lui Pigafetta care, dezamăgit, părăseşte Spania, aranjează totul în favoarea lor, însuşindu-şi onorurile şi meritele faptei, iniţiată şi realizată cu atâta trudă şi perseverenţă de cel dispărut. Istoria însă a redat lui Magellan şi faptei sale aureola neuitarii, împlinind dezideratul lui Pigafetta „că faima unui atât de mare căpitan să nu se stingă" niciodată. Neuitate au rămas şi contribuţiile marinarilor săi, jertfirea lor în realizarea epocalei călătorii. Maximilian Transylvanus scria la 23 octombrie 1522: „Marinari, fireşte, mai vrednici de amintirea noastră decât cei care fură numiţi de cei vechi argonauţi... iar această corabie mult mai vrednică de a fi aşezată printre stele..." 231 oameni şi 3 corăbii dispărute, acesta a fost tributul plătit pentru primul înconjur al globului pământesc. În ce priveşte nava „Victoria", ea dispăru, cu oameni cu tot, în decursul unei noi călătorii în drum spre Antile.

Dacă se iau în consideraţie numai consecinţele practice, materiale, ale expediţiei lui Magellan, ea pare aproape zadarnică. Strâmtoarea nu a devenit calea uzuala de contact, peste continentul american, dintre Europa şi Asia, nici ţinuturile descoperite, Patagonia şi ţara de Foc, nu au devenit zone importante de civilizaţie. Această rută nu s-a impus ca drum spre Moluce. De altfel, nici spaniolii nu au

apărat mult timp drepturile lor în această parte a lumii, susţinute cu patos într-un lung *discurso* de către Maximilian Transylvanus şi Diego Barbosa. Disputa dintre portughezi şi spanioli pentru stăpânirea Molucelor îi determină pe spanioli să organizeze o nouă expediţie, sub comanda lui Garda de Loaysa. Numai două corăbii dintr-o escadră de şapte vase reuşiră să traverseze Oceanul Pacific, în timp ce continuau tratativele şi negocierile, portughezii izbutiră să se instaureze şi pe Insula Tidor, alungindu-i de acolo pe spanioli. La 22 aprilie 1529 convorbirile dintre cele două puteri iberice se încheie cu convenţia de la Zaragoza, de fapt un contract de vânzare către portughezi a drepturilor Spaniei asupra Molucelor, pentru suma de 350.000 de ducaţi de aur. O nouă linie de demarcaţie fixă zonele de influenţă şi de stăpânire. De altfel, ce importanţă mai aveau acum pentru spanioli insulele mirodeniilor, faţa de fabuloasele imperii ale aztecilor şi incaşilor, luate în stăpânire de care! AI V-lea? Roata Fortunei, acest simbol drag Occidentului medieval, se învârtea însă, atât pentru epoci, civilizaţii, cât şi pentru popoare. La începutul secolului al XVII-lea, Portugalia, atacată în noile sale stăpâniri de olandezi, pierdu definitiv monopolul asupra negoţului cu mirodenii.
Consecinţele, profitul ştiinţific al expediţiei lui Magellan pot fi cu greu evaluate în cifre, în 1084 de zile a fost înconjurat Pământul, au fost străbătute oceanele şi mările sale pe o distanţă de 85700 de kilometri. Sfericitatea Pământului a fost demonstrată, ea a devenit un „fapt tangibil” prin această primă circumnavigaţie. S-a dovedit nu numai că Pământul e rotund, dar şi faptul că poate fi înconjurat pe apă. Configuraţia continentelor, întinderea oceanelor s-au conturat mai bine. Ziua pierdută de Pigafetta a fost regăsită prin precizarea adusă în problema rotaţiei Pământului în jurul axei sale. Teoriile cosmografiei antice şi medievale sunt privite critic, pe baza noilor

descoperiri şi concepţii. Relatările despre ciclopi, despre oamenii cu un singur picior sau despre alte fiinţe monstruoase nu mai găseau credit. Extraordinara explorare a spulberat şi născocirile, informaţiile fanteziste despre patria mirodeniilor. Expediţia lui Magellan a stimulat nu numai pe plan geografic depăşirea graniţelor vechiului continent, dar şi depăşirea limitelor impuse gândirii de normele scolasticii. Din acest punct de vedere, călătoria lui Magellan st înscrie ca o premisă a marilor cuceriri din domeniul ştiinţelor, bazate pe experienţă şi raţiune.

Magellan a fost ultimul dintre marii navigatori şi exploratori din prima jumătate a secolului al XVI-lea, „cel mai mare dintre navigatorii antici şi moderni" (Parkes). După ei au urmat cuceritorii.

13

Consecinţe

Non visi pensa
Quanto sangue costa.
Dante, *Divina Commedia*, *II Paradiso*

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea s-a încheiat prima fază, hotărâtoare, a erei marilor descoperiri şi cuceriri. Contemporanii şi-au dat perfect seama de importanţa lor. Dar ei n-au sesizat decât rezultatele imediate, economice, politice sau religioase. Consecinţele lor adânci, îndepărtate, s-au conturat în timp, „aidoma acelor formaţiuni geologice, pe care forţele «naturii» le elaborează lent, progresiv şi a căror intensitate apare la început slabă, dar al căror efect *à la longue*, este gigantic" (Deprez).

Puţine au fost evenimentele care, în aceeaşi măsură ca

descoperirile geografice, să fi zguduit şi modificat structurile lumii, în toate ramurile vieţii şi activităţii umane, economică şi politică, socială, juridică şi ştiinţifică. Cu marile descoperiri geografice a început era expansiunii coloniale. Descoperirile geografice au modificat structura comerţului, au deplasat căile şi centrele, au imprimat un avânt deosebit dinamicii capitalului comercial şi au conferit comerţului un caracter mondial. Ele au pus faţă în faţă două lumi, Europa şi America, care s-au întrepătruns, s-au înrâurit reciproc. Aurul şi argintul american au produs o adevărată, „evoluţie" a preţurilor, cu adânci consecinţe.

Descoperirile şi Conquista portugheză şi cea spaniolă au dus la constituirea a două imperii coloniale, înglobând uriaşe spaţii maritime şi terestre. Numai spaţiul maritim „anexat" de cele două imperii iberice era de peste 70 de milioane

Imperiul colonial portughez

Cucerirea coastelor continentului african s-a realizat pas cu pas, lent, dar sistematic. Ajunşi la Capul Bunei Speranţe, portughezii au dat peste spaţii infinite, peste mări, oceane şi ţări necunoscute în care şi-au impus dominaţia şi monopolul. Dar flotă, singură, nu ajungea pentru a menţine dominaţia unui minuscul regat peste miile de kilometri de coastă. Portugalia era o ţară cu mijloace limitate, cu o populaţie redusă, ceea ce făcea imposibilă cucerirea de teritorii întinse sau pătrunderea în interiorul regiunilor explorate, situate la distanţe uriaşe de metropolă. Rezultatul cuceririlor portugheze a fost o *thalassocraţie* mercantilă, bazată pe o puternică flotă război, destinată să protejeze corăbiile comerciale, bazată pe forturi, pe cetăţi şi garnizoane.

Imperiul colonial portughez cuprindea coasta occidentală Africii de la Ceuta până la Capul Bunei Speranţe, coasta orientală a Africii, coasta Malabarului, Insulele Sonde, o

parte din Moluce şi Macao în China, iar în America – Brazilia. Organizarea acestui imperiu, mai degrabă maritim decât colonial, a luat forma monopolului de stat. Regele era primul armator, el posedă la Lisabona cea mai importantă casă de comision şi de export, dispunea de docuri şi de magazii proprii, unde erau stocate mărfurile ce soseau din Guineea sau din Indii, mirodenii şi fildeş, apoi mătăsuri, perle, parfumuri, pietre preţioase, precum şi tot ce se expedia din Portugalia: ţesături, postavuri, produse artizanale. Beneficiile acestui comerţ erau considerabile şi aurul ce intra din abundenţă în vistierie permitea monarhului să înfiinţeze noi manufacturi de arme, noi şantiere de construcţii navale. Vizitând arsenalele şi manufacturile de la Lisabona, un negustor venit din Nürnberg nota că i s-a părut că s-ar găsi printre ciclopi, în peştera lui Vulcan. Dar asemenea eforturi, într-o ţară lipsită de o industrie puternică şi de o burghezie capabilă să susţină o politică de mare anvergură colonială, cereau mari sacrificii şi erau în cele din urmă sortite eşecului.

Alfonso de Albuquerque, acest „Napoleon al Indiilor" – cum i s-a spus mai târziu – a pus bazele imperiului colonial portughez. Ormuz, Socotra, Mascat, Din Goa şi Malacca s-au transformat în adevărate bastioane prin care s-a impus monopolul portughez în mările şi oceanele Orientului, iar aceste bastioane au controlat respectarea lui. Au fost încheiate tratate comerciale cu principii indigeni, ca acea *Capitulatao* din l octombrie 1513, semnată de rajahul din Calicut, în care erau fixate modalităţile de plată, normele de escală, probleme de jurisdicţie. S-au încheiat alianţe, ca aceea cu Persia, îndreptată împotriva turcilor otomani; s-a elaborat o adevărată strategie militaro-comercială în regiunea Orientului Apropiat. Prezenţa portugheză în această parte a lumii s-a caracterizat, în consecinţă, printr-o permanentă stare de război, prin lupte cu populaţiile

indigene, cu Egiptul, cu turcii. Portughezii aveau de înfruntat galerele turceşti şi corăbiile piraţilor cuibăriţi chiar în unele forturi portugheze, abandonate din lipsă de mijloace; apoi duşmănia principilor locali şi dificultăţile materiale legate de menţinerea relaţiilor dintre colonii şi metropolă.
Călătoria, dus şi întors, în Indii, dură aproape 18 luni. Trei flote, una pe drum, alta în pregătire şi a treia care staţiona în apele Indiei, aveau misiunea să menţină contactul cu Orientul. Furtunile, piraţii, musulmanii sau pur şi simplu uzură, provocau grele pierderi flotei. Din 625 de corăbii care au părăsit portul Lisabonei în anii 1497 – 1572 s-au întors numai 315. Şantierele navale şi manufacturile de arme trebuiau să lucreze fără întrerupere pentru a înlocui pierderile şi a dezvolta flota în raport cu nevoile sporite ale comerţului şi ale războiului. Dacă se iau în considerare şi cheltuielile pentru întreţinerea punctelor de sprijin, a cetăţilor din Marea Roşie şi Oceanul Indian, precum şi cele pentru întreţinerea flotei, devine clar ce mari sacrificii a solicitat expansiunea portugheză. Enorme au fost însă şi beneficiile ei.
Imperiul portughez era organizat sub forma unei întreprinderi comerciale de stat, a unei agenţii monopoliste, exploatată în regie de Coroană şi condusă de un consiliu, *Casa da India*, cunoscută la început sub denumirea de *Casa da Guine*, apoi de *Casa da Guine e Mina* şi apoi, de *Casa da India e Mina*. Era un for suprem cu sediul la Lisabona. El îndeplinea funcţii fiscale, comerciale şi de administraţie colonială. *Casa da India* arenda privilegii vamale pentru produse orientale, participa la distribuirea mărfurilor de import, organiza încărcarea şi armarea corăbiilor, numea pe funcţionari şi pe navigatori şi recruta trupele coloniale, controla factoriile şi staţiile navale; acordă licenţe de comerţ şi împărţea beneficiile comanditarilor. Capitala Portugaliei s-

a transformat într-un mare antrepozit de mărfuri orientale, iar comanditarii oficiului *Casa da India*, în curtierii principali ai comerţului cu mirodenii. *Casa da India* înfăptuia politica monopolului de stat controlat de inspectori (*veedores*), dirijat de factori regali (*feitores*), realizat de comanditari (*contradadores*) şi reglementat de monarh, în numele căruia se distribuiau licenţele comerciale şi se impuneau preţurile. Cu mirodenii se transformă într-un autentic serviciu public, du-l în frunte, ca „director”, pe rege.

Datorită monopolului lor, portughezii au reuşit să aducă mari cantităţi de mirodenii pe pieţele europene şi să realizeze beneficii importante. La început, chintalul de piper care se vindea la Calicut cu 3 ducaţi, costa 80 de ducaţi la Alexandria. Portughezii, prin evicţiunea concurenţilor şi importuri masive şi-au permis să-i reducă preţul. Ei îl vindeau la Lisabona cu 40, apoi chiar cu 20 de ducaţi chintalul. Or, numai expediţia lui Vasco da Gama din 1503 a adus la Lisabona 36.000 de chintale de piper, apoi ghimbir, nucşoară şi cuişoare, fără a mai socoti celelalte mărfuri. A doua expediţie a lui Vasco da Gama a adus un beneficiu net de 300%, cea a lui Almeida, din 1505 s-a soldat cu un beneficiu net de 175%. Pe la 1572, regele Portugaliei realiza din comerţul oriental un câştig de aproape 500.000 de ducaţi.

În aprecierea volumului şi a importanţei comerţului oriental al Portugaliei s-au încetăţenit multă vreme păreri eronate. Monopolul portughez nu a fost lipsit de fisuri. Blocarea Oceanului Indian nu a putut fi realizată în mod permanent şi, în consecinţă, monopolul nu a funcţionat în condiţii absolute. Legături cu Orientul se realizau peste Persia şi prin Imperiul otoman şi, deşi limitate, relaţiile comerciale ale spaţiului mediteranean cu Orientul continuau să se realizeze peste Orientul Mijlociu. De altfel, acest negoţ al Europei cu Orientul nu se limita strict la

mirodenii. Se cumpăra şi coral, mătase, covoare, parfumuri, perle, blănuri, mărfuri la care portughezii aveau un acces mai limitat. Corupţia funcţionarilor unui sistem administrativ care, condus de un vicerege şi de şase guvernatori, concentra în aceleaşi mâini administraţia şi comerţul, promovând la rându-le corupţia, venalitatea căpitanilor însărcinaţi cu paza intrării în Marea Roşie şi Golful Persic şi contrabanda practicată la toate nivelele – toate acestea au caracterizat, de fapt, monopolul instaurat prin forţa armelor de monarhia lusitană.

Având comanda celei de-a doua flote spre Indii, Pedro Álvares Cabral debarcase, la 8 mai 1500, pe o „insulă", pe care o numise Vera Cruz. Regele Manuel I schimbă numele ei în Santa Cruz. Curând, portughezii îşi dădură seama că nu au de-a face cu o insulă, ci cu o parte din continentul Americii de Sud.

Brazilia, descoperită din întâmplare, nu a constituit, la început, decât un sector mediocru în economia portugheză, o coastă bogată *fapao brasil*, în „lemn brazii". Portughezii şi-au disputat apoi stăpânirea ei cu francezii, care au apărut în regiunea meridională de coasta în luna ianuarie 1504. Numai victoria portughezilor din 1563 a deschis calea monopolului lusitan, cea a exploatării lemnului brazii. În Brazilia, portughezii au dat peste populaţii primitive, tupi-guarani, ges sau tapuyani, arawaki şi caribi, divizate în numeroase triburi cu obiceiuri şi dialecte distincte. Populaţia ţării nu era numeroasă, poate un milion de oameni. Albii erau puţini la început, dar numărul lor a crescut la vreo 25.000 de suflete la sfârşitul secolului al XVI-lea.

Primii colonişti, *degradaţios* şi negustorii – deja în 1502 nobilul, convertit, Fernão de Noronha a primit în exclusivitate dreptul de comerţ în Brazilia – s-au aşezat în regiunea de coastă şi s-au amestecat cu băştinaşii. Sub Joio al III-lea s-au depus eforturi susţinute pentru a sprijini

colonia sau, mai bine-zis, nucleele de populaţie portugheză din Brazilia, legate direct de metropolă. Apoi au apărut şi s-au dezvoltat primele centre, la nord Bahia şi Pernambuco, specializate în cultura zahărului şi în sud, pe platou – São Vicente şi São Paulo de Pyratininga, specializate în capturarea de indieni, mâna de lucru necesară în manufacturile de zahăr.

Organizarea ţării s-a făcut după sistemul căpitanatelor, care prezenta similitudini cu sistemul feudelor. Coroana portugheză, în lipsă de resurse suficiente, a divizat coasta atlantică a Braziliei în 15 capitonate de diferite mărimi, le-a împărţit în subdiviziuni (*donatarios*) pe care le-a dăruit unor nobili bogaţi sau unor funcţionari dispuşi să finanţeze colonizarea şi să asigure apărarea regiunii. Sistemul a dat roade la început şi în anii 1534 – 1549 au apărut aşezări urbane, ferme, plantaţii de trestie de zahăr. Dar acest sistem nu s-a dovedit viabil, în anul 1549 guvernul a instituit în Brazilia un guvernământ general cu Toma de Souza ca titular. Numirea sa a coincis cu întemeierea oraşului Salvador (Bahia), iar guvernarea sa, cu introducerea în colonie a unui aparat de justiţie şi de administraţie aidoma celui din metropolă, cu impunerea Codului manuelian, apoi a celui filipin. După uniunea Portugaliei cu Spania, în 1580, Brazilia colonială a fost împărţită în două. Mai târziu, capitala viceregatului a fost transferată din Bahia la Rio de Janeiro, în urma descoperirii minelor de diamante din Manas Gerais şi apoi din Mato Grosso şi Goias.

Imperiul colonial spaniol

. Cf. Intervenţiei lui E. Simoes de Paula, Ia discuţiile în jurul problemei structurii politico-administrative hispanice, ca bază a naţionalităţilor americane, în *Actes* V. *XIIe Congres International des Sciences Historiques*, Viena (1967), pp. 338-340.

Într-o jumătate de secol spaniolii au descoperit şi au cucerit un teritoriu uriaş care se întindea din California şi până în Chile şi care cuprindea: Nueva España (Mexicul), Castilia de Oro – coasta Americii Centrale de la Honduras până la Darien – Nueva Castilia şi Nueva Toledo, adică partea de nord şi cea de sud a Perú-ului, apoi Tierra Firme sau Costa Firme, adică Panamá, Nueva Granada – Columbia, Venezuela – Nueva Extremadura (Chile) şi Antilele. Un continent cucerit într-o jumătate de secol de o mina de oameni: Cortés cucerise Mexicul cu 1300 de oameni, Pizarro pornise să cucerească Perú cu 114 spanioli, iar numărul total al marinarilor, soldaţilor şi coloniştilor sosiţi în Lumea Nouă în acest răstimp era cu mult sub 100.000 de oameni.

Care au fost cauzele colapsului amerindian? În explicarea motivelor succesului spaniolilor în America s-au invocat cauzele cele mai variate. Pentru unii, factorul fizic, „triumful sănătăţii", era menit să clarifice de ce un număr redus de conquistadori, dar cu media de vârstă de circa 30 ani, deci rezistenţi şi capabili să înfrunte primejdiile junglelor şi arşiţa cumplită a pustiurilor, aerul rarefiat al înălţimilor şi malaria din regiunea Americii Centrale, i-au învins pe indieni. Pentru alţii, primordial era factorul militar, superioritatea în armament, dar în special prezenţa calului, a acestui mijloc neîntrecut de luptă, carul blindat al vremii, în expediţiile spaniole de pe continentul american. Pentru amerindieni, cel puţin în prima fază a Conquistei, omul „cu faţa palidă", albul, pe care nu-l cunoşteau şi cu atât mai mult „omul-cal", această fiinţa de basm, au jucat un rol inhibitor, au creat acea stare psihologică de inferioritate care paraliza acţiunea. Decisiv a fost însă factorul politico-social intern. Spaniolii au dat peste state rivale, triburi exploatate de alte triburi, au profitat de rivalităţile dinastice, de disensiunile şi luptele interne. Ei au avut aproape întotdeauna de partea lor, că

aliaţi, popoare şi triburi supuse, care sperau să obţină eliberarea cu ajutorul spaniolilor, în cazul cel mai rău, spaniolii au acţionat în condiţiile indiferenţei celui oprimat faţă de schimbarea stăpânului. Numai amerindienii care au ştiut să-şi apere libertatea împotriva altor amerindieni (de exemplu, triburile pampas, charuas, fueghinos ş.a.) au opus şi o rezistenţă îndârjită, seculară, aproape până la autodesfiinţare, cuceritorilor europeni superiori că tehnică, armament şi număr.
După primul şoc al Conquistei, popoarele amerindiene au fost supuse unor grele încercări – unele au dus la dizolvarea propriei lor istorii – generate de ciocnirea violentă dintre civilizaţii, forme de organizare şi mentalităţi diferite, de dominaţia străina cu consecinţele ei fatale, dar şi de factori biologici. Ataşarea continentului american la lumea atlantică europeană s-a făcut cu preţul unor mari suferinţe şi al unei distrugeri în masă a populaţiei.
După cucerire, spaniolii s-au văzut siliţi să edifice şi să colonizeze. Prima formă de colonizare, întreprinsă în Santo Domingo, după model portughez, ca o factorie monopolistă, s-a dovedit falimentară şi a sucombat la 1503. Opţiunea primei colonizări era aurul, aurul adunat ca tribut, apoi aurul nativ exploatat sistematic în depozitele de aluviuni. Eşecul sistemului portughez de exploatare a dus în consecinţă la introducerea sistemului de *encomiendas*, de fapt a serbiei, mai puţin în interesul metropolei, al Coroanei, decât în cel al conquistadorilor, al coloniştilor.
Întrucât la început economia dominantă era o economie de subzistenţă, bazată pe imensa bogăţie de zăcăminte şi de mână de lucru, feudalismul hispano-american s-a dezvoltat ca un sistem asemănător celui iberic. Proprietatea asupra pământului se obţinea prin „cucerire”, deci prin forţă, apoi prin privilegii, uzurpare sau favoruri. O obţineau

conquistadorii, curtenii, ordinele călugăreşti. Noii seniori erau recrutaţi din diferite categorii, dar îndeosebi din *segundones*, adică din nobilii care în condiţiile acţiunii instituţiei majoratului se găseau într-o situaţie dezavantajată, de dezmoşteniţi. Conquista din America trebuie pusă, din acest considerent şi în legătură cu criza feudalităţii spaniole care căuta dincolo de ocean o ieşire din dificultăţi şi un câmp liber de acţiune pentru ambiţiile ei.

Encomienda era o concesiune funciară, un domeniu cu drept la tribut şi la corvezile indienilor care populau domeniul, iar *encomendero* era seniorul, stăpânul domeniului ai cărui locuitori erau obligaţi la prestaţii şi servicii. Denumirea – ironie a sorţii – provenea de la misiunea încredinţată beneficiarului de a proteja şi de a apăra pe indienii luaţi sub ocrotire (*encomendados*). *Encomiendas* erau inegale: aşezări cu 6 – 10 indieni şi domenii sau localităţi cu câteva mii de indieni. Encomienda a legalizat, a posteriori, sistemul de *repartimientos*, adică de repartizare de către funcţionarii regali către coloniştii spanioli, potrivit cu starea socială a acestora, pentru efectuarea de corvezi, a unui număr de indieni care nu făceau parte din encomienda. Beneficiarul unui *repartimiento* dispunea de ansamblul de drepturi regaliene asupra supuşilor săi indieni. Sistemul de repartimientos s-a practicat la Santo Domingo încă în timpul lui Columb şi şi-a găsit o bază juridică sub administraţia lui Nicolas de Ovando, în 1503. În schimbul muncii lor, indienii trebuiau să primească hrană, adăpost, îmbrăcăminte şi să-şi însuşească noţiuni de religie creştină. Apariţia marilor domenii şi a unei aristocraţii funciare, în special ecleziastice, a avut însă şi un alt efect: exploatarea mai raţională, mai eficace a pământului[58]. Sancţionat prin

58 F. Chevalier, *La formation des grandes domaines au Mexique*, Paris, 1952, passim şi L. B. Simpson, „Exploitation of land in Central

decretul regal din 1509, sistemul a transformat, de fapt, servitutea într-un fel de sclavie. Indienii, obişnuiţi de generaţii cu o viaţă relativ facilă, într-un mediu geografic cald, cu nevoile lor limitate la minimum, nu au rezistat la muncă forţată, la eforturile fizice deosebite, din mine, din spălătoriile de aur, din morile de indigo sau de pe plantaţiile de trestie de zahăr. Violenţa Conquistei, abuzurile encomenderoşilor, silniciile comise faţă de cei forţaţi să muncească în cadrul morilor de indigo sau de postav (*obrajes*) sau în mine, au dus la o scădere rapidă şi masivă a populaţiei, în special în Mexic şi Perú. Sfidarea şi dispreţul spaniolilor faţă de indieni, socotiţi „leneşi şi vicioşi, slabi la muncă, trişti, fricoşi, mârşavi şi cu înclinaţii rele" (Gonzalo Fernandez de Oviedo), au favorizat abuzurile şi arbitrarul, agravând situaţia populaţiei indigene.

În Mexic, din 25 de milioane de locuitori, au supravieţuit în primii 30 de ani ai Conquistei numai 25%. Tribul sedentar quimbaya, din Columbia, a pierdut în 31 de ani peste 80% din numărul celor 15.000 de membri. După 90 de ani, populaţia indigenă a Mexicului s-a redus cu 96%, iar tribul quimbaya a dispărut cu totul[59].

Curba populaţiei din platoul Anahuac prezintă următoarea situaţie în secolul al XVI-lea: 1519 – 25 200.000 locuitori; 1532 – 16 800.000; 1548 – 6 300.000; 1568 – 2 650.000 şi 1596 – 1 375.000[60].

Mexico în the sixteenth Century", i*n ibero-Americana*, 36, Berkeley, 1952, passim.

59 A. Lipschutz, „Problemes agraires: survivances coloniales et precoloniales", *ina nnales E.S.C.*, 4,1966, pp. 779-781; J. Frieda, *Los Quimbayas bajo la dominacion espanola*. *Estudio documentar*, Bogota, 1963

60 San Juan pp. 14, 23, 253; apoi lucrările: S. F. Cook, W. Borah, „The aboriginal Population of Central Mexico on the Eve of the Spanish Conquest", *Ibero-Âmericana*, 34, Berkeley – Los Angeles, 1963; *idem*, „The Indian popu-lation of Central Mexico 1531-1560", *Ibero-*

Indicele atât de ridicat al mortalităţii la indieni se explică însă şi prin şocul microbian generalizat, prin maladiile aduse de europeni pe continentul american, boli faţă de care amerindienii, neimunizaţi, erau cu desăvârşire lipsiţi de apărare. Rujeola a ucis o mare parte din populaţia de tainos-arawak din Santo Domingo. Epidemia de ciumă din 1546 a făcut zeci de mii de victime şi teribilă epidemie *matlazahuatl* (gripă?), care a lovit în repetate rânduri Mexicul în secolul al XVI-lea, a ucis aproape 1/3 din populaţia indigenă, dar niciun alb. Dezastrul biologic a însoţit pe cel social-economic şi a dus la un puternic regres al numărului populaţiei băştinaşe, în condiţiile şi aşa precare din punct de vedere demografic, căci natalitatea la amerindieni era mai scăzută că la europeni, datorită perioadei excepţional de lungi de lactaţie. De altfel, un factor demografic important care a afectat întregul Mexic a fost şi excedentul constant al deceselor în raport cu naşterile. Dar factorul hotărâtor care a dus la decimarea populaţiei indigene a fost violenţa, dezorganizarea sau distrugerea structurilor social-economice ale societăţii amerindiene, munca istovitoare în mine (*mita*), munca istovitoare pe domenii. O confirmă documentele vremii, de pildă actul lui Carol Quintul din 8 decembrie 1526, în care monarhul constată că în urma împilărilor, numărul indienilor din Española, şi Cuba a scăzut în asemenea proporţii, încât aproape că nu mai sunt indieni în

---

Americana, 44, Berkeley – Los Angeles, *196Q'*, *A. Lipsckatz*, *El problema racialen la Conquista deamericay elmestizaje*, Santiago de Chile, 1963; S. F. Cook, L. B. Simp-son, *Thepopulation of Central Mexico în the sixteenth Century*, Berkeley 1948; A. Rosenblat, *La poblacion indigena y el mestizaje en America*, I-II, Buenos Aires, 1954. Datele privind populaţia Mexicului şi scăderea ei în urma Conquistei diferă de la autor la autor. Simpson (*op*. Ci?t) dă cifra de 11 milioane de locuitori ai Mexicului Central şi 8,5 milioane ca cifră indicând descreşterea populaţiei sale în secolul XVI; Rosenblat indică 4 100 000 de locuitori pentru aceeaşi perioadă

pomenitele insule[61]. O confirmă şi cele consemnate de contemporani, de călugărul franciscan Motolinía, care în 1541, după o şedere de 17 ani în Mexic, a atras atenţia asupra mortalităţii extraordinare în rândurile robilor indieni din exploatările miniere; apoi de către Alonso de Zurita, care scria şi el, pe la 1566: „Un număr nesfârşit de indieni au pierit astfel şi numeroase *pueblos*, aşezate lângă mine, sunt lipsite de populaţie; locuitorii fug în deşerturi, îşi părăsesc casele, familia, copiii”; sau de către franciscanii mexicani care la 1585 au susţinut, în faţa Consiliului provincial al Mexicului, că „a trimite pe indieni în mine înseamnă a-i trimite la moarte”.
Sistemul feudal instituit în America se distingea însă de cel european, în primul rând, conquistadorii au găsit pe continentul american raporturi sociale deosebite de cele din Europa. Pe de altă parte, pentru ei prezenta un avantaj faptul că oamenii asupra cărora îşi exercitau „drepturile” aparţineau unei alte rase, nu erau creştini şi le erau inferiori din punctul de vedere al cunoştinţelor tehnice. De aici a rezultat o dominaţie deosebit de dură şi de lungă durată. Pe de altă parte, întrucât, din cauza distanţei dintre continentul american şi Spania şi din cauza monopolului Coroanei, o participare a clanului conducător hispano-american la schimbul de mărfuri intercontinental devenise aproape imposibilă, profitul unic putea fi realizat numai prin punerea în aplicare a instituţiei servituţii, prin exploatarea populaţiei *indios*, legată, prin statutul de oameni dependenţi, de stăpânii lor. Mai târziu, chiar când dependenţa personală a fost formal desfiinţată, exploatarea feudală s-a menţinut de fapt, iar servitutea ţăranului sau a meşteşugarului *debitor* era o realitate

61 *„... que cosi non hay indio en las dichas islas’*, în R. Konetzke, *Coleccion de documentos pera la Historia de la formacion social de Hispanoamenca*, *1493-1810*, (*1493-1592*), Madrid, 1953, doc. 48, pp. 97-98.

obişnuită. Deseori însă ea s-a transformat în robie. Indienii erau repartizaţi la galere, vânduţi în Spania, la Sevilla, Cádiz, Jeres şi Córdoba; deţinuţi ca sclavi în Nueva España, exploataţi ca sclavi, *fomo personas sujetas a serviciumbre*", în sfârşit, erau împrumutaţi sau arendaţi[62].
Climatul politic a fost şi el favorabil celor ce dominau şi defavorabil celor ce erau dominaţi. Slăbirea puterii centrale, consolidarea forţelor periferice, sfidarea legii de către funcţionarii superiori, civili sau militari – căci metropola era departe – favorizau domnia arbitrarului. „Dios *este en el cielo*, *el rey este lejos*, *yo mando aguri* (Dumnezeu e în ceruri, regele e departe, aici poruncesc eu) era un dicton răspândit şi aplicat în acea vreme.
De altfel, cine erau primii colonişti, cine erau conducătorii lor? O bună parte dintre ei erau, cum se afirmă într-un document din 1552, „oameni de capă neagră, trândavi", care „nu vin aici decât pentru a strânge aur şi argint, decât pentru a se înfrupta" – după cum se arată într-o scrisoare către comisarul regal sau, după cele notate în scrisoarea marchizului de Canete către suveran: „Oameni care nu vor să lucreze, să muncească pământul, să are şi care declară că nu au venit aici pentru aceasta."[63] Erau, în bună parte, oameni care au distrus în urma lor toate punţile, oameni pentru care o întoarcere în patrie era nu numai de neconceput, dar şi nedorită. Erau conquistadori, indivizi foarte diferiţi unul de altul, oameni cultivaţi precum Cortés sau Quesada şi analfabeţi ca Pizarro, plini de resurse ca Balboa şi cruzi ca Pedrarias, oneşti ca Andagoya şi vicioşi ca Guzman, visători ca de Soto şi practici ca Tome de Sousa, soldaţi dârji, colonişti capabili de orice, oameni ai extremelor, oameni pentru care

62 R. Konetzke, *Coleccion de documentos*... documente nr. 4,12,44,48, 57, 64.
63 M. Mahnlot, „Controverses autour de Bartolome de Las Casas", în *Annales E.S.C.*, 4, 1966, pp. 875-885.

chintesenţa vieţii era inclusă în formula engleză a celor „trei G”: *gold* (aur), *glory* (glorie) şi *Gospel* (Evanghelie).

„Lupta pentru dreptate”.

Abuzurile encomenderoşilor, regresiunea rapidă a populaţiei indiene au provocat o mişcare de protest, spre cinstea unor oameni care au încercat să salveze onoarea pătata a Spaniei. Au fost spaniolii victime ale aşa-numitei *la leyenda negra*”, efect al „defăimărilor” unui Laş Căsaş, omul a cărui lupta dezinteresată şi pasionată pentru un tratament uman al indienilor l-a făcut celebru? Un Laş Căsaş mistificator, falsificator cum l-a vrut, în 1935, R.D. Corbia, sau un Laş Căsaş anormal, paranoic, un om care a idealizat viaţa indienilor şi a calomniat faptele compatrioţilor săi, cum îl vrea, în 1963, Ramón Menendez Pidal? În desfăşurarea Conquistei spaniole în Lumea Noua s-au comis crime abominabile.
Cronicarii contemporani nu au disimulat excesele Conquistei. Le-au găsit naturale (Bernal Díaz del Castillo), alţii le-au găsit legitime (Antonio de Hererra, Bernard Vargas Machuco). Vocea lui Las Casas şi vocile altora s-au făcut auzite şi au fost ecoul conştiinţei spaniole în faţa rezultatelor giganticei probleme a confruntării lumii mediteraneene cu Lumea Nouă. Este meritul istoricilor Lewis Hanke şi Manuel Gimenez Fernandez de a fi încercat şi reuşit, în operă lor curajoasă, să cerceteze cu spirit critic această problemă controversată[64].
Primul act public a fost faimoasa predică a lui Antonio de Montesinos din 30 noiembrie 1511 asupra versetului *Vox damantis in deserto*, ţinuta în faţa curţii viceregale

64 M. Gimenez Fernandez, *Bartolome de Las Casas*, l, *Delegado de Cisneros para la reformacion de las Indias*, 1953 şi L. Hanke, M. Gimenez Fernandez, *Bartolome de Las Casas* (*1474-1566*). *Bibliografia critica y cuerpo de materiales*, Santiago de Chile, 1954.

scandalizate. Au urmat primele acţiuni, timide încă, pentru frânarea abuzurilor, discutate şi aprobate apoi de Juntele de la Burgos (1512), Valladolid (1513), reluate apoi – din lipsă de eficienţă a măsurilor preconizate – de Juntele din 1516, 1518 şi 1519 de la Barcelona şi din 1520 de la La Corana.

Acum intră în acţiune un *clerigo* dominican, Las Casas (1474 – 1566), o figură pasionantă şi mult discutată, care şi-a consacrat viaţa apărării indienilor împotriva violenţei, a nedreptăţilor. El n-a rămas, de altfel, singur: clerici ca Juan de Zumarraga, Fray Alonso de la Vera Cruz, Andres de Olmes, Thomas de Berlanga, Fray Bartolomé de Olmedo, Fray Torribio de Motalma numit de indieni Motolinía, „fratele sărac", Sebastian Ramirez de Fuenleal, erau toţi oameni oneşti, generoşi, în fruntea luptei a stat însă Las Casas, victima atâtor intrigi şi calomnii, dar ferm şi neabătut pe calea aleasă. Activitatea sa de misionar, apoi de episcop de Chiapas, victoriile obţinute mai degrabă în Europa decât în America, operele sale publicate începând cu amil 1552 (tratate politice, militante; memorii, între care unul şi despre robie; studii despre mijloacele optime de propagare a creştinismului şi „best-seller-ul" las casasian, *Brevissima relación de la destrucción de las Indias*), îl situează în rândul marilor *historiadores* ai Americii şi, totodată, în rândurile militanţilor eminenţi şi neobosiţi pentru cauza amerindienilor[65]

Las Casas, „părintele indienilor", *protector universal de islandios* şi-a expus, în 1542, opiniile lui Carol Quintul. Împăratul şi-a dat seama că episcopul nu a acţionat numai pe baza unui impuls de caritate, ci în virtutea doctrinei bazate pe principii juridice sigure, pe cunoştinţe ferme, pe examinarea temeinică a unor situaţii şi evenimente al

---

65 Cf. P. Chaunu, „Las Casas et la premiere crise structurelle de la colonisation espagnole (1515-1523)", în *Revue Historique*, CEXXIX, 1963, pp. 59-102.

căror martor a fost. Faptele? Nenumărate! Guvernatorul pedrarias Davila „instrument al mâniei divine, care a depăşit tot ce e mai abominabil pentru a obţine aur”, vinovat de moartea a 40.000 de indieni; masacrele din Cholula, Tepea, Panuco; Nuno de Guzmán, care la Xalisco s-a lăudat că a incendiat 800 de sate; Francisco de Montejo, guvernator în Yucatán, care şi-a hrănit câinii de vânătoare cu copiii indienilor. Las Casas demasca aplicarea la indieni a categoriei aristotelice *servi a natura*, teoria că un popor poate fi predestinat, prin natura sa, la sclavie.

Faimoasele *Leyes novas* din 1542 marchează victoria acţiunii lui Las Casas: interdicţia de a transforma pe indieni în sclavi sau de a-i obliga la muncă forţată, suprimarea encomiendei odată cu decesul proprietarului ei etc. Efectul legilor noi nu a fost însă cel scontat, aplicarea lor a întâmpinat o puternică rezistenţă din partea coloniştilor spanioli. Teologi, jurişti iau poziţie împotriva lui Las Casas. Ei combat lucrările sale, Fray Torribio de Benavente în America, Bernardo Vargas Machuco în Spania; alţii, ca Don Bartolomé Frias de Albomos, combătând principiile sale, le declară periculoase pentru liniştea publica. Lungi dispute publice, marcând puncte de vedere diametral opuse în politica faţa de indieni, situează pe Las Casas faţă în faţă cu doctul şi subtilul Juan Gines de Sepulveda, care justifica purtarea conquistadorilor şi cu Gonzalo Fernandez de Oviedo. Dar Las Casas triumfe în cele din urmă asupra adversarilor săi.

Un efect neaşteptat. Interzicerea sclavajului indian a pus problema utilizării muncii sclavilor negri. Flamandul Laurent de Gouvenot obţinu licenţa de a importa din Africa 4.000 de negri. A fost începutul celui mai infam comerţ din istorie.

Organizarea colonială

Cucerirea Lumii Noi, exploatarea ei, a fost, în esenţă, o antrepriză privată. Rolul statului era la început cel de arbitru şi se exercită prin organele administrative create în acest scop. Primele rudimente de organizare datează din timpul lui Columb, dar marile instituţii „exportate" din Spania în America, ca şi cele apărute direct în America spaniolă, au fost create sub Carol al V-lea. Instituţiile locale din perioada Conquistei au fost subordonate instituţiilor metropolitane.

Organul suprem era *Consejo de laşindias* (Consiliul Indiilor), creat în 1511 şi organizat definitiv în 1524 ca *Consejo Real suprema de las Indias*. În competenţa sa exclusivă intrau toate hotărârile privind coloniile transoceanice. Consiliul, prezidat de marele cancelar al Indiilor şi format din opt consilieri, un consilier financiar şi doi secretari, elabora legile şi ordonanţele în vigoare în Lumea Noua, era instanţa supremă de apel, propunea pe candidaţii pentru toate posturile civile şi ecleziastice şi supraveghea activitatea funcţionarilor din colonii. De Consiliul Indiilor depindea *Casa de Contraatacion*, înfiinţata de regii catolici în 1503, după modelul instituţiei portugheze, *Casa da India*. Ea îşi avea reşedinţa la Sevilla. Personalul acestei instituţii, corpul de consilieri, era format din oameni culţi, din burghezie, în cea mai mare parte, la început, din convertiţi (*conversos*) şi din *letrados*, care făceau parte din clanul sau partida „ferdinandistă", în care se încadra şi personalul birourilor lui Juan Rodriguez de Fonseca.

Această administraţie avea drept scop să asigure pentru Coroană un randament maxim al întreprinderii, dar nu neglija profiturile proprii şi cele ale unei clientele: la început particularii au participat la organizarea comerţului cu coloniile din America. Prezidat de trei funcţionari superiori – un „factor", un trezorier şi un contabil, la care

s-a adăugat apoi şi un *cosmografa mayor* – *Casa de contraatacion* supraveghea aplicarea legilor privind comerţul transoceanic, tranşa conflictele dintre companiile comerciale, înregistra ieşirea şi intrarea corăbiilor în porturi, exercita justiţia în treburile privind rentele Coroanei şi dirija aparatul fiscal care finanţa reţeaua de comunicaţii transatlantice. Ea dispunea, tot la Sevilla, unde se concentrase traficul transoceanic, de un *consulado* (1543), organ oficial al negustorilor sevillani. Apoi a apărut, la Cádiz, un *Juzgazdo de Indias*, un tribunal al Indiilor, subordonat *Casei de contraatacian*, iar în 1522 Carol Quintul înfiinţa *Casa de contraatacion de la Especieria*, cu sediul la La Coruna, care reglementa traficul comercial cu Molucele. În anul 1529 împăratul autorizã, alte nouă porturi (La Coruna, Bayona din Galicia, Aviles, Bilbao, Malaga etc.) să trimită corăbii în America, iar în America acorda porturilor Havana, Vera Cruz, Nombre de Dios, Panamá şi Calao licenţa de a încărca şi descărca mărfuri.

La început, coloniile s-au organizat spontan şi rudimentar. Pe parcurs, au luat fiinţă principalele instituţii coloniale. Imperiul era împărţit în *viceregate* şi *audiencias* – organe consultative ale viceregilor, tribunale supreme şi consilii administrative, care au apărut în 1511 la Santo Domingo şi au devenit instituţii guvernamentale în Indiile Apusene. Două viceregate, Nueva España şi Nueva Castilia, primul, la început, cu patru *audiencias*, la Santo Domingo, México, Guatemala şi Nueva Calicia, iar al doilea, la început, cu trei *audiencias*, la Panamá, Lima şi Santa Fé de Bogotá, la care se adaugă, apoi, în decursul secolului al XVI-lea, *audiencias* din Guadalajara, Charcas, Quito şi Manila. Aceste instituţii s-au constituit succesiv, pe măsura cuceririi şi a colonizării.

Viceregele – primul viceregе a fost instalat oficial în 1535 – era numit direct de către suveran, în principiu, el guverna

şi administra, dar în unele perioade autoritatea sa era mai mult nominală. El prezida *la Real audiencia*, instanţa regală, organul tipic al administrării justiţiei, apoi *audiencias virreinales*, cele viceregale; el comandă forţele armate, avea atribuţii fiscale şi chiar bisericeşti, în schimb, nu avea niciun drept de amestec în domeniul aplicării justiţiei, căci Coroana nu dorea concentrarea puterii într-o singură mână. Funcţionarii superiori, *presidenies*, *adelantados*, căpitanii generali, erau înzestraţi şi ei cu atribuţii administrative şi militare şi conduceau provinciile. Municipalităţile hispano-americane au imitat pe cele castillane din prima fază a descoperirilor, dar apoi s-au adaptat la realităţile americane. Aici ele se numeau *cabildos municipales* şi erau conduse de un consiliu (*ayuntamiento*), de un primar (*alcaade*), de *corregidores*, înzestraţi cu atribuţii administrative şi poliţieneşti şi de *regidores* (consilieri). Autoritatea lor se exercita atât asupra oraşului, cât şi a regiunii dimprejur[66].

Indienii erau concentraţi în zone (*poblados*) din care, la început, erau excluşi spaniolii, metişii, mulatrii sau negrii. Primele municipalităţi, *cabildos*, au fost create de misionari care, pentru a uşura convertirea lor, i-au reunit pe indieni în *reduceiones*. Cea mai veche *reduceio* era cea de la San Francisco Acambaro, din Michoacan, înfiinţată de către franciscani în anii 1526 – 1532. Caciquii şi obştea alegeau un *gubernador*, care era un cacique, doi *alcades ordinarios* şi un *fiscal mayor*. Aceste instituţii vor evolua şi se vor consolida cu timpul[67].

---

66 J. M. Ots y Capdequi, „La estructura politico-administraţi va hispanica como base de las nacionalidades americanas”, în *Rapports*, II, *Histoire des continents*, Viena, 1965, pp. 243-251.

67 Ch. Verlinden, *Gouvernes et gouvernants dans les „Republicas de Indios” du Mexique aux, XVIe el XVIIe siecles* (extras), Bruges, f.a., p. 484.

Convieţuirea

Mutaţiile social-economice, politice şi schimbările religioase au lăsat o puternică amprentă asupra vieţii indienilor. Ei erau consideraţi o rasă inferioară, dispreţuiţi, ţinuţi deoparte sau izolaţi în mod conştient în „reducţiuni”. Nu e deci de mirare că efectul a fost o scădere rapidă a energiilor vitale, care a însoţit regresiunea demografică acută.

Dar europenii? Ei au introdus în America instituţiile patriilor lor, adaptate la noile condiţii, spiritul de particularism şi de autonomie al regimului seniorial, depăşit în această vreme în Occidentul european. Contactul societăţii mai evoluate a albilor cu societatea indiană a provocat dezorganizarea, dezagregarea acesteia din urmă, reducerea numerică a populaţiei sau chiar dispariţia ei. Un alt aspect a fost transferul în America a unui număr considerabil de negri africani, constituirea unei populaţii de sclavi, considerată inferioară şi dispreţuită.

Europenii s-au găsit de la început, pe plan individual, într-o situaţie sui-generis. Până la 1513 era interzis spaniolilor să se căsătorească cu fete indigene, pe de altă parte lipseau cu desăvârşire femei albe. Timp îndelungat concubinajul a fost unica formă a raporturilor dintre spanioli şi indiene. Copiii rezultaţi din asemenea legături, *mestizos*, chiar dacă erau adoptaţi de taţii lor, nu-şi găseau loc nici în comunitatea albilor, nici în cea a indienilor, încă Garcilaso de la Vega, o figură strălucită a lumii hispano-indiene şi un mare scriitor, întruchipa conştiinţa penibilă, crudă, a acestei situaţii ambigue. Treptat, cadrele etanşe ale familiei spaniole au fost sparte. Copiii spaniolilor convieţuiau deseori cu copii indieni sau mestizos, cu care erau fraţi după tată. În acest mediu apare tipul *criollo-ului*, a spaniolului născut în America.

Încercările de a crea o societate unitară, întreprinse mai ales pe plan religios, nu au dat rezultate. Dimpotrivă, ele au dus chiar până şi în sânul bisericii la diferende şi dispute îndârjite între apărătorii drepturilor indienilor, mai ales dominicanii, şi celelalte ordine, franciscanii, iezuiţii, promotorii principiului inferiorităţii indienilor.
Pe continentul american s-a cristalizat, treptat, o lume nouă care purta amprenta spaniolă. Spaniolii – aventurierul, militarul sau colonistul din perioada descoperirilor, apoi *hidalgos pobres*, nobilimea săraca, clericii ş.a. – au venit şi şi-au fixat aici existenţa, modul propriu de viaţa, cu mentalităţi, idei şi iluzii ce pot fi cuprinse în conceptul de „hispanidad” (R. Romano). Hispanizarea a cuprins un teritoriu de patru ori mai mare decât India, de la 37° latitudine nordică până la 41° latitudine sudică; a fost o întreprindere grea, de precursori, în timp ce pe plan politic era sortită eşecului, ea s-a dovedit viabilă pe plan demografic, cultural şi lingvistic.
Cucerirea Americii a fost o acţiune relativ rapidă, ea s-a efectuat cu mijloace improvizate şi îndrăzneală. Colonizarea Lumii Noi, închegarea imperiului colonial, a fost în schimb o operă grea, de durată. Ea a deschis perspective noi, dar Spania nu a ştiut să profite de pe urma lor. Afluxul de bogăţii, în loc de a fi un remediu, a subminat temeliile economiei. Bunul jefuit nu s-a putut substitui muncii, izvor principal şi hotărâtor al bogăţiei şi prosperităţii oricărui stat începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, elanul descoperirilor şi al expansiunii spaniole a scăzut, în acelaşi timp, concurenţa altor popoare atlantice, redusă şi sporadică până atunci, s-a afirmat tot mai mult, îndeosebi în urma războaielor religioase dintre naţiunile europene. Hegemonia spaniolă a fost curmata, începu expansiunea maritimă engleză, apoi cea neerlandeză.

Osmoza

Cele două continente, Europa şi America, în urma descoperirii lor reciproce, au fost supuse unei osmoze inestimabile. Din Europa s-au introdus în America, pentru hrană şi ca animale de transport şi de tracţiune, boul, calul, măgarul, porcul, oaia, păsările de casă. Un număr nesfârşit de vite şi de căi au găsit o hrană substanţială în uriaşele spaţii ale noului continent. Păşunile erau abundente, de o mare valoare nutritivă şi, în consecinţă, cirezile şi hergheliile s-au dublat în scurt timp, inundând în câteva decenii continentul american, întrucât indienii nu dispuneau de vite şi acestea distrugeau culturile lor, viceregii s-au văzut obligaţi să delimiteze zone de protecţie în jurul satelor, să traseze drumuri de transhumantă, să îndrepte cirezile şi turmele spre păşunile mai îndepărtate din nord.

Pe *caballerias*, terenuri agricole de circa 40 de hectare, donate de către viceregi sau de municipalităţi, spaniolii au cultivat plantele cu care erau obişnuiţi în patrie şi care s-au aclimatizat foarte repede pe continentul american: în primul rând grâul, apoi secara, orezul, meiul, portocalul, măslinul, viţa de vie. Grâul a fost cultivat la început de-a lungul drumului de la Vera Cruz la México şi în regiunea Puebla. În văi sau pe terase s-a extins cultivarea trestiei de zahăr. Curând consumul de dulciuri crescu vertiginos şi zahărul deveni un aliment de primă necesitate. S-au mai extins şi culturile de in şi cânepa, cafea, indigo. Paralel, europenii au adus cu ei invenţiile şi metodele tehnice cunoscute pe continentul lor, în primul rând roata şi toate modalităţile ei variate de folosinţă, unelte agricole perfecţionate, mecanisme bazate pe mişcarea circulară etc.

Europa a rămas tributară Americii pentru numeroase plante noi, care au revoluţionat civilizaţia şi bucătăria

europeană: porumbul, cartoful, morcovii, roşiile, arahidele, ananasul, coca, quinquina, în sfârşit tutunul, care în secolul al XVII-lea va dobândi reputaţia că alungă grijile, uşurează circulaţia sângelui şi fereşte de guturai. America a zguduit însă modul de viaţa, economia Europei, prin metalele sale preţioase şi prin repartiţia lor pe continent.

Minerit. „Revoluţia" preţurilor

Marile descoperiri au dezvăluit mutaţii economice, vizibile pe la mijlocul secolului al XVI-lea, care la rândul lor au afectat adânc structura politică a statelor europene. Urcarea preţurilor, criza monetară, speculaţii comerciale întrevăzute de Copernic, expuse de publicistul Jean Bodin în *Discours sur les cauzes de l'extreme cherte qui est aujourd'hui en France*, în 1568 şi de Bernard de Girard, în 1574, au neliniştit pe contemporanii, care au căutat cauzele fenomenului în afluxul de aur şi de argint din America şi din Guineea. Ei nu şi-au dat însă seama de faptul că schimbările economice adânci au fost însoţite de un excepţional progres tehnic, că explozie forţelor încătuşate până atunci a fost un aspect al revirimentului general al economiei europene, favorizat de marile descoperiri geografice.
Disponibilitatea bogăţiilor de metale nobile apare de la început conquistadorilor drept cea mai bună modalitate de a avansa pe scara socială. Averea lor s-a constituit la început din prăzile efective, reale, care au înlocuit pe cele legendare, pe cele aparţinând mitului despre El Dorado. Era tezaurul lui Atahualpa, erau prăzile din Cajamarca şi Cuzco, aurul chibcha, comorile lui Moctezuma, metalele nobile rezultate din jefuirea templelor, a palatelor, a mormintelor; o gamă halucinantă de bogăţii, bijuterii, veselă, plăci de metal nobil etc. După încheierea primei perioade de jaf făţiş, aventurierii şi conquistadorii se

transformă în antreprenori, antrenaţi în organizarea unui tip de economie transferat din Spania şi adaptat, treptat, la noile condiţii. Metalele preţioase acumulate în perioada precolonială au fost repartizate între conquistadori cu o rapiditate inimaginabilă şi au fost tezaurizate, giuvaerurile, idolii şi vesela fiind transformate în lingouri. Rămânea subsolul, nisipul aurifer[68].

Un ciclu se încheie pe la 1540. El preceda exploatarea minelor şi asocia, la simpla drenare a aurului acumulat de civilizaţiile precolumbiene, exploatarea aurului din aluviuni, extras cu ajutorul unor metode ancestrale (*bătea*, cernere prin sită) care separa aurul prin simpla gravitaţie, în condiţiile unei mari abundente de mână de lucru.

A urmat descoperirea minelor din Buritica, din valea Cauca, apoi, în 1545, a minelor de la Potosi (Perú), apoi descoperirea, în munţii din Gran Chichimaca şi anume ungă Zacatecas, în 1546, a unor mine de argint care în următorii ani vor produce o cincime din întreaga cantitate de argint exploatată pe glob. Tehnica şi-a spus şi ea cuvântul. Introducerea în Mexic a metodei de reducere prin amalgamare. Cu ajutorul mercurului, inventată la 1555 de Bartolomé de Medina, a însemnat o adevărată revoluţie. După o serie de experimente… această metodă a fost adaptată la tipul de minereu local. S-au efectuat investiţii importante, lucrări hidraulice, de exemplu în laguna. Din Potosi, în vederea acumulării de apă pentru spălarea mine-i. Mercurul necesar reducerii argintului era adus din Spania, (Almaden, Idria), până ce, în 1563, a fost descoperit la Huancavelica unul dintre cele mai importante zăcăminte de mercur din lume, de importanţă capitală pentru extracţia argintului din Potosi[69]. Munca forţată (*mita*) a indienilor, pe platourile neospitaliere ale Anzilor,

68 A. Jara, „Economia mineraria e storia ispano-americana”, în *Rivista Storica Italiana*, 77, fasc. I, 1965, pp. 5-26

69 *Ibidem*, p. 36.

la o înălţime de peste 4.000 de metri, a secerat mii de vieţi de indieni, victime ale unei crunte exploatări.
În anii 1503 – 1520, în Europa a precumpănit afluxul de aur american. Treptat, acest metal nobil făcu loc argintului şi, în anii 1540 – 1560, argintul deţine locul principal:

Anii
1503 – 1520 1521 – 1540 1541 – 1560
Argint (*kg*)
86.000 488.000

Aur (*kg*)
14.000 19.000 67.000

În anii 1560 – 1570 a început în Spania Noua un adevărat „boom" în domeniul extracţiei de argint, iar în Perú după 1571. Valoarea, în maravedís, a aurului şi a argintului extras a atins cifre fantastice[70]:
1531 – 1535 – 2 200.000.000 maravedís
1546 – 1550 – 4800.000.000
1576 8.000.000.000

Exporturile *oficiale*, deci înregistrate, de metale nobile ale Americii spaniole în Spania, s-au ridicat în anii 1503 – 1660 la 181 333, 80 de kilograme de aur şi la 16 886 815, 303 kilograme de argint. Dacă se ţine seama de contrabandă şi de fraude, cantitatea totală de metale preţioase intrate din America în Spania se ridica la circa 300 de tone de aur şi 25.000 de tone de argint (P. Chaunu). Argintul extras reprezintă, în general, de 7 – 8 ori valoarea aurului american, iar raportul de aur-argint (*ratio*) trece de

70 A. Jara, „La producion de metalos preciosos en el Peru en el siglo *XVI*", *44*,1963, pp. 58-64; *idem*, „Dans le Perou du XVIC siecle: la courbe de production des metaux monnayables", în *Annales E.S.C.*, 3, 1967, pp. 590-608.

la 10, 22 (1497 – 1536) la 15, 45 (1643 – 1650). Producţia Mexicului întrece pe cea a Perú-ului în anii 1540 – 1575, iar faza maximală a producţiei minelor din Mexic se plasează între 1565 şi 1575.
Minele necesitau forţa de muncă, adică oameni, în Mexic s-a recurs la munca sclavilor, la folosirea indienilor care executau o muncă servilă şi erau plătiţi în natură, cu produse manufacturate (*obrajes*). Semnificativă era şi proporţia albilor; 300 de spanioli lucrau la Zacatecas în 1570, iar în 1605 erau vreo mie de spanioli, portughezi şi italieni, în schimb, în minele din Perú domina munca forţată (*mita*) a populaţiei quéchua-ayamara, se utiliza munca sclavilor, cea a maselor flotante, dezrădăcinate, fără siguranţa zilei de mâine şi lipsite de viitor şi care erau grupate în centre miniere suburbane sau pseudourbane. Progresul tehnic în condiţiile mâinii de lucru abundente şi aproape gratuite, în Perú, a fost la început minim şi acest lucru explică de ce acolo tehnica amalgamării a fost introdusă abia în 1574. Fără mână de lucru abundentă şi practic gratuită, fără regimul greu de muncă impus în întreprinderile miniere improvizate, nu ar fi fost posibile, la început, organizarea şi succesele mineritului de pe continentul american. Şi nici fenomenul european, aşa-zisa „revoluţie" a preţurilor.
Prin „revoluţia preţurilor" se înţelege acea creştere neobişnuită a preţurilor din anii 1480 – 1600, care a provocat la început nedumerirea şi mâhnirea, apoi spaima contemporanilor. Preţurile care stagnaseră până atunci au intrat în mişcare pe la sfârşitul secolului al XV-lea, manifestând o vădita tendinţă de urcare. Invadarea Europei cu metale nobile, exploatate prin munca cvasigratuită a populaţiilor indigene, a dat un puternic impuls acestei dinamici.
La începutul secolului al XVI-lea preţurile au crescut în Spania, întâi mai lent, apoi rapid, mai violent în Andaluzia,

continuând să sporească până la începutul secolului al XVII-lea. În Andaluzia preţurile s-au dublat în prima jumătate a secolului şi au fost de cinci ori mai mari la sfârşitul secolului al XVI-lea decât la începutul lui, iar în Castilla-Leon şi Aragon, de 3, 5 ori mai mari. În Anglia indicii decenali erau cu peste 1/3 mai mari în 1551 – 1560 ca în 1501 – 1510 şi aproximativ cu 150% mai mari în 1593 – 1602. În Franţa preţurile au început să urce în timpul domniei lui Ludovic al XV-lea (1498 – 1515) şi indicele mediu de la sfârşitul secolului era cu 150% mai mare decât cel de la începutul secolului, iar în anii 1601 – 1625 de trei ori mai mare ca în anii 1501 – 1525[71]. În Flandra, indicele preţului grâului crescuse de la 100 (1500 – 1510) la 595 (1590 – 1600); al Ovăzului, pentru aceleaşi perioade de la 100 la 520, iar al untului de la 100 la 700! În Hainaut urcarea preţurilor a fost mai redusă: la grâu de la 100 la 125, la unt – la 291, la sare – la 341, la ouă – 265, în perioada 1517 – 1527 şi 1566 – 15771. În Italia se observă o perioadă lungă de urcare a preţurilor, cu o creştere anuală de 5, 2%, dar după 1570, când are loc o adevărată invazie de metale nobile, creşterea deveni şi mai sensibilă[72].

Treptat, fenomenul „revoluţiei" preţurilor s-a extins şi în Europa centrală şi de răsărit, dar cu specificul său. În timp ce faza de „*hausse*" şi „*a longterme*" începuse în Europa occidentală pe la mijlocul secolului al XVI-lea şi ea s-a manifestat aproape concomitent în Austria, în Boemia sau la Dubrovnik, iar în Transilvania era mai accentuată la

---

71 Earl J. Hamilton, „The History of Prices before 1750", în *Rapports, I, XI Congres Internaţional des Sciences Historiques*, Goteborg-Stockholm-Uppsala, 1960, pp. 144-164; J. S. Brenner, „The Inflation of Prices în Early sixteenth Century England", în *The Economic Historical Review*, XIV, 2, 3961, passim.

72 C. M. Cipolla, „La pretendue «revolution des prix». Reflexions sur Fexperience italienne", în *Annales E.S.C.*, 4, 1955, pp. 513-516.

sfârşitul secolului – de pildă la Cluj preţul grâului a crescut, în 1584 – 1600, cu 60%, cel al ovăzului de *4 – 5* ori în perioada 1551 – 1600; al orzului de cinci ori în aceeaşi perioadă şi cel al untdelemnului (1582 – 1600) de 3, 5 ori – în Polonia preţurile cresc, fără întrerupere, de la 1521 – 1530 până la 1550, când ating indicele maxim, deci înainte de invazia metalelor nobile din America şi de profundele tulburări provocate de această invazie în Europa, după anul 1550.[73]

Din analiza fenomenului de creştere rapidă a preţurilor în Europa rezultă unele trăsături comune: a) până la mijlocul secolului al XVI-lea, creşterea a fost, în general, mai lentă şi nu a afectat, notărilor, produsele alimentare; b) începând cu mijlocul secolului al XVI-lea şi până la începutul secolului al XVII-lea, urcarea preţurilor s-a manifestat ca un fenomen universal şi de o mare intensitate; e) saltul preţurilor produselor agroalimentare a atins apogeul la sfârşitul secolului al XVI-lea şi la începutul secolului următor; d) salariile au rămas cu mult în urma preţurilor în decursul întregii perioade a „revoluţiei" acestora.

Ar fi însă eronat să se reducă acest fenomen exclusiv la afluxul de metale preţioase din imperiul colonial spaniol. Producţia de argint din Europa centrală s-a mărit de aproape cinci ori în perioada 1450 – 1550 şi nu trebuie uitat nici importul masiv de aur portughez din Africa. Dar aurul şi în special argintul american au accentuat într-o măsură *considerabilă* dinamica preţurilor, au dus la multiplicarea rapidă a mijloacelor monetare şi la sporirea vitezei de circulaţie. Ele au creat un plafon dedesubtul căruia preţurile nu au mai putut scădea în cursul fazelor

---

73 S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI*, cap. VII, „Raporturi de preţuri la Cluj în sec. Al XVI-lea", Bucureşti, 1958, pp. 312-320; S. Hoszovski, „Europe Centrale devant la revolution des prix: XVI et XVII siecles", în *Annales E.S.C.*, 3, 1961, pp. 441-456.

lungi de depresiune. Pe de altă parte, ele au constituit carburantul care a întreţinut o activitate comercială şi industriala vie în timpul unei lungi perioade de dezvoltare. Metalul alb, supraabundent, deveni motorul unei puternice inflaţii. Aurul deveni mai rar şi în acest joc lent, *a long terme*, moneda rea a alungat-o pe cea bună, iar banii buni au trecut în ciorapii de lină ai speculanţilor sau au fost tezaurizaţi (Braudel).

„Revoluţia preţurilor" a fost o realitate crudă pentru oamenii veacului al XVI-lea. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât salariile nu au ţinut pasul cu creşterea generală a preţurilor, care s-a manifestat aproape pe întregul continent. Salariile au crescut, dar în proporţii mici în majoritatea cazurilor[74] şi au rămas, în general, cu mult în urma preţurilor, în schimb, rămânerea în urma a salariilor a dat naştere aşa-numitei „inflaţii a beneficiilor", a stimulat afacerile, investiţiile de capital, înfiinţarea de întreprinderi, a accelerat progresul economic. Prin creşterea profitului realizat în industria manufacturieră sau în minerit", revoluţia preţurilor" a condus la dezvoltarea unor noi ramuri de producţie care au încurajat activitatea maritimă. De asemenea, ţărănimea înstărita, *gentry*, arendaşii, în contact cu piaţa, antrenaţi în circuitul marfă-bani, au profitat de pe urma scăderii valorii banilor şi creşterii preţurilor la produsele agroalimentare, de pe urma devalorizării rentelor, a censului fixat de cutumă, în unele ţări din Europa centrală profită şi proprietarii funciari, în altele, feudalitatea care practica forme înapoiate de exploatare, de arendare pe termene lungi, iese în pierdere. Această situaţie s-a manifestat mai ales în

74 În unele părţi, de exemplu la Anvers sau la Barcelona, acţiunea „revoluţiei preţurilor" a fost mai sensibilă, în ce priveşte raporturile dintre preţuri şi salarii, în prima jumătate a secolului al XVI-lea decât în a doua jumătate (cf. *Rivista Storica Italiana*, LXXIV, l, 1962, pp. 115 şi 117).

Anglia şi în Franţa. Pe de altă parte, au fost lovite categoriile care trăiau din munca salariată, apoi lucrătorii sezonieri, calfele, zilerii. Creşterea continuă a preţurilor a fost greu resimţită de populaţia activă, a creat nemulţumiri, a suscitat agitaţii politice, sociale şi religioase.

Schimbul

Contemporanii lui Francesco Guicciardini şi ai lui Jean Bodin au asistat în calitate de spectatori surprinşi la un fenomen curios: declinul treptat al unor vechi centre comerciale, deplasarea axei comerciale spre Oceanul Atlantic şi includerea Spaniei şi Portugaliei, apoi a Franţei, a Ţărilor de Jos şi a Angliei într-un puternic circuit comercial internaţional. Comerţul mediteranean cunoscu, la început, mari dificultăţi, dar nu deveni victimă noii orientări, ci se integră treptat în ritmul nou de dezvoltare, în schimb, se înregistrează un declin al Hansei, în special între anii 1480 şi 1550, determinat şi de cauze de ordin politic, urmat apoi de un uşor reviriment după 1550.
Comerţul, până atunci limitat mai mult la mările interne şi-a lărgit extraordinar aria, s-a transformat în comerţ mondial. El nu se mai limita la sferă îngusta, circumscrisă, a mărilor interne, a Mării Mediterane, a Marii Nordului şi a Mării Baltice, el a cuprins oceanele şi mările lumii şi în primul rând Oceanul Atlantic şi Oceanul Indian, incluse în sfera de expansiune europeană. Comerţul deveni apanajul popoarelor atlantice şi de acum înainte, timp de câteva secole, aceste popoare vor lupta pe viaţă şi pe moarte pentru „sceptrul căzut din mâinile italienilor”. Această încleştare pentru preponderenţă se va desfăşura sub aspecte necunoscute până atunci, adaptate noilor forme ale structurilor economice ale principalelor state europene: stat contra stat, naţiune contra naţiune, pentru

colonii, pieţe de desfacere şi de materii prime, pentru întâi etate maritimă.
S-a lărgit considerabil suprafaţa cunoscută şi cercetată a Pământului: de la 1/10 pe la 1400, la 6/10 pe la 1600. În consecinţă, o arie cu mult mai largă, un câmp uriaş de activitate economică. Dar distanţele tot mai mari au pus noi probleme organizatorice, care priveau circulaţia informaţiilor şi a mijloacelor de schimb, încasarea datoriilor, a biletelor de credit, mişcările şi deciziile în general.
O expansiune colosală a ariilor, dar un ritm exasperant de lent al transportului şi al mijloacelor de transport. O călătorie de la Veneţia la Calais dura 2 zile, de la Veneţia la Alexandria – 17 zile, dar o călătorie din Sevilla în America şi înapoi, sau de la Lisabona în India sau în Moluce şi înapoi, ţinea câteva luni sau un an şi jumătate. O călătorie din Cádiz spre colonii nu se mai calcula în mile, ci în zile: la Florida – 80 de zile, iar la Vera Cruz – 120 de zile. Escalele maritime funcţionale sau militare, ocazionale sau fixe făceau posibilă, în asemenea condiţii, navigaţia între Spania şi America sau între Portugalia şi India. Drumul maritim de la Lisabona la Goa, cunoscut sub denumirea de *carreira da India*, avea ca escală experimentală insula Santiago (Capul Verde), ca escale ocazionale – insulele Sf. Elena şi Ascension şi ca escala de bază Mozambic, iar la retur, Azorele. Principalele escale spaniole fixe şi fortificate erau, după 1520, La Habana şi Cartagena. Alături de ele funcţionau şi alte escale comerciale, ca Vera Cruz sau Puerto Bello[75]. Modificarea fizionomiei cunoscute a Terrei echivala cu înmulţirea resurselor. Au sporit

75 V. Vâsquez de Prada, *Las escalas en la navegacion espanola a America* (*1500-1788*) şi V. Rau, *Les escales de la „Carreira da India „*(*XVIe-XVIIIe siecles*), rezumate ale rapoartelor prezentate la Congresul consacrat „Marilor escale maritime”. Bruxelles, 14-19 octombrie 1968.

sortimentele de mărfuri în circulaţie. Ele sunt mai variate, căci provenienţa lor este şi ea mai variată. Mărfuri şi alimente necunoscute sau cu circulaţie restrânsă până atunci (cacao, ciocolata, zahărul, tutunul, ceaiul, opiul, ipecacuanha, scoarţa de China, substanţe antisifilitice ş.a.) sunt vehiculate dintr-un colţ al lumii la celălalt. A crescut considerabil volumul mărfurilor negociate şi din acest motiv se vor modifica treptat şi preţurile. Circumnavigaţia Africii a permis aprovizionarea directă a europenilor cu aromate, creşterea volumului afacerilor şi scăderea preţului colonialelor. O singură corabie portugheză cuprindea mai multă marfa decât o caravană întreagă, marfa era cu mult mai ieftină şi se vindea mai ieftin. Mirodeniile, colonialele au început să devină, treptat, articole de consum curent.
Ritmul dezvoltării schimburilor şi a flotelor naţionale a crescut considerabil în urma marilor descoperiri. Exemplul Americii este poate cel mai concludent, pentru secolul al XVI-lea. Colonizarea (spaniolă a transformat coloniile din America în centre de aprovizionare cu alimente şi materii prime a lumii întregi şi în debuşeuri ideale pentru ţările suprapopulate ale Europei. Monopolul comercial, instituit de spanioli în Lumea Noua, adică limitarea comerţului coloniilor exclusiv la Spania şi cu Spania, exclusiv prin intermediul negustorilor spanioli sau al celor – în special genovezi – stabiliţi în Spania şi al porturilor spaniole, Sevilla, apoi Cádiz, urma să asigure, pe seama Spaniei, beneficiul unic al acestei afaceri colosale. Traficul se cifră în anii 1504 – 1650 la 10 645 de corăbii plecate din Spania spre America şi 7 332 de corăbii revenite în Spania, adică un total de 17 977 de călătorii dus-întors, excluzându-se călătoriile de descoperire, sau, exprimat în tone: 2116 700 de tone la dus şi l 613 100 tone la întors, adică în total 3 729 800 de tone la dus şi întors, între primele decenii ale secolului al XVI-lea şi primele decenii ale secolului

următor, mişcarea pe unităţi va creşte de patru ori: 226, 279 şi 442 unităţi tur-retur în 1506 – 1510, 1511 – 1515 şi 1516 – 1520; 920 şi 943 unităţi în 1591 – 1595, respectiv 1596 – 1600 şi 965 şi 926 în anii 1606 – 1610, respectiv 1611 – 1615. Tonajul mediu al navelor utilizate în navigaţia transatlantică crescuse între timp de cinci ori.
Ritmul extraordinar de dezvoltare a navigaţiei maritime e cel mai bine ilustrat de exemplul circuitului Sevilla-America:

Anii	*Corăbii* (tur-retur)	*Tonaj*	*Încărcaţii*
1506 – 1510	226	22400	15680
1521 – 1525	346	37280	27960
1531 – 1535	519	59290	44467
1541 – 1545	638	87578	65683
1551 – 1555	656	107316	80487

(după Huguette şi Pietre Chaunu)

Sau un alt caz. Numărul vaselor care au trecut prin strâmtoarea Oresund: 795 în anul 1498, vreo l 700 anual în

deceniul al patrulea al secolului al XVI-lea şi circa 2000 anual în deceniul al şaselea al aceluiaşi secol. Deci o creştere substanţială a numărului de vase, a tonajului, ceea ce presupunea o sporire considerabilă a activităţii şantierelor navale, precum şi o mărire şi diversificare a gamei de mărfuri europene (spaniole, franceze, apoi – la sfârşitul secolului – mărfuri engleze şi neerlandeze) şi extraeuropene: grâu, untdelemn, oţet, săpun, încălţăminte, hârtie, coloniale, vinuri, ţesături, metale, mărunţişuri, piei, zahăr, coloranţi etc. În acelaşi timp, dar mai ales după 1565, se înfiripă legături substanţiale transpacifice cu mărfuri reduse ca volum, dar de mare valoare, vehiculate şi de către chinezi, care sunt prezenţi la Acapulco, México sau la Lima.

Un fenomen interesant. Europa se acoperă, în urma avântului deosebit al centrelor mici, dezvoltate în secolele XIV-XV, cu o puternică reţea comercială internă. Nu era deci numai reuşita câtorva oraşe, ci un fenomen de formare a unui întreg sistem comercial în care se pot distinge deja premisele circuitului comercial modern. El cuprinde nu numai Lisabona sau Anvers, Londra sau Barcelona, dar şi oraşe ca Messina, La Rochelle ş.a.

Se modifică, în urma marilor descoperiri şi a consecinţelor lor, structura comerţului european, creşte rolul şi importanţa celor ce au bani şi mânuiesc banii. Comerţul cu valori mobiliare, operaţiunile financiare care pun la dispoziţia statelor resurse colosale, circulaţia bogăţiilor dintr-un loc în altul, dintr-o ţară în alta, fără a se recurge la transferul de aur sau de argint, modificarea tehnicii comerciale şi financiare, perfecţionarea operaţiunilor de credit public, speculaţii cu capitaluri, cu rente, toate acestea devin operaţii cotidiene. Profită Lisabona, apoi Lyon, Geneva, dar în special Anvers, care se transformă în centrul speculaţiilor internaţionale cu titluri de credit, mărfuri şi valute, cu celebra sa bursă inaugurată în 1532 şi

frecventată de negustori din toate părţile continentului, un adevărat nucleu al comerţului internaţional ce-şi onora inscripţia pe care o citise Guicciardini: *În usum negotiatorum cuiuscumque nationis ac linguae*. Dinastiile bancare şi financiare ale veacului, din Anvers şi Londra, Augsburg şi Amsterdam profita de pe urma beneficiilor rezultate din exploatarea imperiilor coloniale. Marele comerţ maritim constituie, în această epocă, sursa cea mai importantă de îmbogăţire, căci aducea profituri care variau între 200 şi 600%. Băncile care şi-au pus capitalurile la dispoziţia întreprinderilor transoceanice şi primele companii comerciale prosperă. Dezvoltarea şi concentrarea industrială se leagă şi ea, de pildă în Anglia, de expansiunea colonială.
Fără îndoială, toate acestea nu au fost întotdeauna consecinţe directe ale marilor descoperiri geografice. Forţe interne au imprimat Europei occidentale direcţia dezvoltării sale, dar marile descoperiri geografice au creat condiţiile, au promovat şi au stimulat progresul şi, deseori, au condiţionat direcţia dezvoltării.

Variae

Marile descoperiri geografice şi-au pus amprentă şi asupra vieţi politice a stanelor europene. Odată cu transformarea Portugaliei dar în primul rând a Spaniei în mare putere, antrenată în politica mondială şi cu manifeste tendinţe de dominaţie universală, celelalte state au presimţit gravitatea consecinţelor şi au acţionat pentru a nu se lăsa distanţate de rivali. Nesfârşite războaie pentru supremaţie continentală şi colonială au început. O competiţie febrilă de a descoperi simultan şi de a coloniza în paralel. Francezii, olandezii, englezii se lansează cu toată greutatea puterii lor militare şi economice în noi întreprinderi, pe mările şi oceanele lumii. E îşi modifică,

sub imperiul noilor necesităţi interne şi externe, politica, metodele de guvernare şi structura de stat. Majoritatea statelor evoluează spre monarhie absolută, absolutismul devenind încoronarea consolidării autorităţii şi a forţei materiale a monarhiilor spaniolă, franceză şi engleză, a dinastiilor de Habsburg, Bourbon, Tudor sau Stuart. Lupta dintre naţiuni pentru dominaţie sau pentru teritorii noi a impus necesitatea unei autorităţi puternice, autocrate, care să se consacre expansiunii. Cu progresul acestor state pe calea constituirii de unităţi mari, politico-economice, cresc şi frecvenţa, şi intensitatea conflictelor pentru preponderenţă.
Marile descoperiri au modificat viziunea omului despre lume au risipit iluziile cosmografiei medievale şi au dezvăluit proporţiile adevărate ale globului pământesc. Ele au produs mutaţii în mentalităţi, în ştiinţă, în idei. Ştiinţele naturii, geografia şi cartografia istoria şi etnografia, farmacologia, medicina şi mineralogia au cunoscut un avânt susţinut. O mare varietate de plante, alimentare sau medicinale, o lume nouă, exotică devine obiect al studiului asiduu al călătorilor, al misionarilor etnografi. Probleme noi, precum cea a originii indienilor, preocupa spiritele de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi suscită controverse pasionante. Lingvistica profita şi ea de pe urma lucrărilor elaborate de călători, istoriografi săi misionari, care permit o reconstituire a vieţii unor popoare dispărute a unor limbi sau dialecte dispărute sau în circulaţie. Mii de date mii de note, de observaţii şi de reflecţii despre condiţiile climatologice, economice, etnice, despre moravuri, tradiţii sau despre credinţele popoarelor descoperite, apar în ediţii succesive ale unora dintre aceste veritabile istorii ştiinţifice sau literare ale veacului:
Cosmographie oder Beschreibung aller Laender (Sebastian Munster, Basel 1550), *Navigazioni e viaggi* (Giovanni Battista Ramusio, Veneţia 1550), *Singularites de la France*

Antartique autrement nommeamerique... (Andrethevet, Paris *55*%), *Lestroismondes* (Lencelot Voisin, Paris 1582), *The principal Navigations, Voyages and discoveries* (Richard Hakluyt, Londra 1589 – 1600), *Historia natural y moral de las Indias* (Joseph de Acosta, Sevilla 1590) sau *Oceani Decades* a lui Pedro Martir (1511) ş.a.

Marile descoperiri din secolele XV-XVI au lărgit orizontul, au adâncit experienţa popoarelor europene, au contribuit la creşterea îndoielii în autorităţile antice şi medievale, au stimulat spiritul de curiozitate, de observaţie, spiritul critic, au pus noi probleme, au inspirat noi idei despre Pământ, despre univers şi oameni, despre religii, au lărgit orizontul intelectual al omenirii şi au contribuit la formarea spiritului modern.

Descoperirile geografice au permis omenirii ca, în limitele spaţiului pământesc biruit, să recunoască cu mândrie şi curaj propria sa mărire.

Bibliografie[76]

---

76 Această listă bibliografică include lucrările consultate de autori pentru elaborarea cărţii, în secţiunile ÎI şi III se indică, în paranteze, şi capitolele pentru care s-au consultat operele respective. Lucrările din: *Izvoare*, *Lucrări speciale*, care nu sunt urmate de asemenea paranteze, sunt cunoscute autorilor din recenzii sau din note bibliografice, dar ele nu le-au fost disponibile. Fiind importante, ele au fost incluse în „Bibliografie", pentru o mai bună informare a cititorilor.

Pentru problema istoriei Americii, cititorul poate consulta „Bibliografia de Historia de America (l 964-1967)", în *Revistă de Historia de America*, 63-64,1967, pp. 273-376. Pentru Conquista şi exploatarea imperiilor coloniale portughez şi spaniol – bogată „Bibliografie" (l 931 de titluri), compartimentată pe izvoare, bibliografii, documente şi studii, *la* Pierre Chaunu, *Conquete et exploitation des Nouveaux Mondes* (*XVIe siecle*), în col. „Nouvelle Clio", PUF, 1969, pp. 22-115. Lucrări de istorie maritimă sunt incluse în excelentul repertoriu: FI. Perez-Embid, Fr. Morales Padron, *Bibliografia espanola de historia maritima* (1932-1962), Sevilla, 1970,155 p. 373

I. LUCRĂRI GENERALE. SINTEZE

1. J.N.L. Baker, *Histoire des découvertes geographiques ei des explorations*, Paris 1949.
2. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde medilerraneen a le poque de Philippe* II, Paris 1949 (ed. A II-a, Paris 1966).
3. F. Braudel, *Civilisation materiette et capitalisme (XIIe-XVIHe siècles)*, vol. I, în col. „Destins du monde" (Paris) 1967.
4.
— *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. II, *Trade and industry in the Middle Ages*, ed. M. Postan, E.E. Rich, Cambridge 1952.
5. P. Chaunu, *L'Amérique et les Ameriques*, în col. „Destins du monde" (Paris) 1964.
6.
— *Die Entdeckung und Erforschung der Erde*, ed. Dr. Walter Kramer, Leipzig 1961.
7. J. Delumeau, *La civilisation de ia Renaissance*, în col. *Les grandes civilisations*, Paris 1967.
8.
— *Encyclopédie de l fslam*, Leyda, 1, 1960; II, 1965; III f. 1, 1965, f. 2, 1966.
9. C. Errera, *L'epoca delle grandi scoperte geografiche*, Milano 1910.

10. E. Fueter, *Geschichte des europäischen Staatensystems 1492 – 1559*, München-Berlin 1919.
11. J. Godechot, *Histoire de l'Atlaniique*, Paris 1947.
12. J. Le goff, *La civilisation de l'Occident Medieval*, Paris, 1964.
13. H. Hauser, A. Renaudet, *Les debuts de l'âge Moderne*, în col. „Peuples et civilisations", Paris 1946.
14. J. Heers, *L'Occident auxxlv* et XVe siècles. Aspects*

économiques et sociaux, Paris 1963.
15.
— *Histoire du commerce* (publ. Sub direcţia lui J. Lacour-Gayet), vol. IV: *Du XVE au milieu du XIXe siècle*, red. De J. Ca nu.
C. J. Gignoux, A. Gobert, Paris, 1951.
16.
— *Histoire générale des civilisations* (publ. Sub direcţia lui M. Crouzet), vol. III: E. Perroy, J. Auboyer, C. Cahen, G. Duby.
M. Mollat, *Le Moyen Âge. L'expansâon de l Orient et la naissance de la civilisation occidentale*, Paris 1957; vol. IV: R. Mousnier, *Les* XVIe et *XVIIe siècles. Les progres de la civilisation européenneet le declin de l'Orient* (*1492 – 1715*}, Paris 1954.
17.
— *Histoire générale des sciences* (publ. Sub direcţia lui René
Taton), vol. I: *La science antique et medievale* (*des origines a 1450*), Paris 1957 şi voi. îi la *science moderne* (*de 1450 a*
1800), Paris 1958.
18.
— *Histoire universelle des explorations*, vol. I: L.R. Nougier.
J. Beaujeu, M. Mollat, *De la Prehistoire à la fin du Moyen âge*, Paris 1955; voi. îi J. Amsler, *La Renaissance* (*1415 – 1600*).
Paris 1955.
19.
— *Ahisâory of Technology*, ed. Ch. Singer, E.J. Holmyrard.
A. R. Hali şi T.I. Williams, vol. II *From the Renaissance to the Industrial Revolution e 1500-o 1750*, Oxford 1957.
20.
— *Istoria României*, II, Bucureşti 1962.

21. R. Konetzke, *Uberseeische Entdeckungen und Eroberungen*, în col. „Propylaen Weltgeschichte", VI, *Weltkulturen. Renaissance în Europa*, Frankrurt a. MBerlin 1964.
374

22. J. Kulfscher, *Attgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, II *Dieneuzeit*, München-Berlin 1929.
23. R. De lăture, *La navigation a travers Ies âges. Evolution de la technique nautique et de şes applications*, Paris 1952.
24. R.S. Lopez, *Naissance de l'Europe*, în col". Destins du monde".
Paris 1966.
25. J.P. Maghidovict, *Din istoria descoperirilor geografice. Studii*, vol. I, Bucureşti 1953.
26. J.P. Maghidovici, *Istoria descoperirilor geografice*, Bucureşti
1959.
27. Fr. Mauro, *Le XVJe siècle europeen. Aspects économiques*, în col. „Nouvelle Clio", Paris 1967.
28. L. Olschki, *Storia letteraria delle scoperte geograjiche, Studi e ricerche*, Florenţa 1937.
29. C). Olsen, *La conquête de la îerre. Histoire des découvertes et des explorations depuis les origines jusqu'a nos jours*, vol. IV, Paris 1935.
30. A. Oţetea, *Renaşterea*, Bucureşti 1964.
31. A. Oţetea, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti 1968.
32. J.H. Parry, *The estabilishment of the european hegemony*
1415 – 1715. Trade and exploration in the Age of the Renaissance, ed. V, New York 1965.
33. A. Rein, *Dieeuropăischeâusbreitunguber dieerde*, Potsdam.

1931.
34. R. Romano, A. Tenenti, *Die Grundlagen der modernen Weii*.
Spătmittelalter, *Renaissance*, *Reformation*, în *Fischer Weltgeschichte*, vol. 12, Frankfurt a. M. 1967.
35. Ch. De la ronciere, *Histoire de la découverte de la Terre*, Paris
1938.
36. J.P. Roux, *Les explorateurs au Afoyen âge*, Paris 1961.
37. S. Ruge, *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*, în col.
Oncken, irailgemeine Geschichte în Einzeldarstellungen", ÎI/9.
Berlin 1881.
38. J. Saintoyant, *La colonisation européenne du XVe au XXe siècle*, vol. I: *Laformation des empires colonială (XVe-XVI le siècles*\Paris 1947.
39. E. Samhaber, *Die Grossen Fahrten ins Unbekannte*, în *Knaurs*
Geschichte der Entdeckungsreisen, München-Zürich 1955.
40. Sir P. Sykes, *A History of Exploration from the earliest times to thepresent day*, ed. A III-a, Londra 1950.

41, ch. Verlinden, *Les origines de la civiâisation atlantique. De la Renaissance a l'âge des lumières*, Paris 1966.

II. IZVOARE. LUCRĂRI SPECIALE

1. Don R. Altamira y crevea, *Histoire d Espagne*, ed. A III-a.
Paris 1956 (V).
2. A. De altolaguire y duvale, *Descubrimientoy conquista de*
México, Barcelona-Madrid... 1954 (XI).
3. J. Ameal, *Historia de Portugal*, Porto 1940 (V, VI, XIII).
4. E. Aâtyah, *The arabs*, Edinburgh 1958 (III).

5. G. Atkinson, *La lâtterature geographique francaise de la Renaissance*, Paris 1927.
6. W.C. Atkinson, *A history ofspain and Portugal*, Londra şi Tonbridge, 1961 (V, XIII).
7. J. Babelon, *L'Amérique des Conquistadors*, Paris 1947 (X, XI).
8. J. Babelon, *La vie de Fernand Cortés*, Paris 1928 (XI).
9. J. Babelon, *Mayaş d'hier et d'aujourd'hui*, Paris 1967 (X).

10. R. Ballester escalas, *Historia grafica de España*, I-II. Madrid 1957 – 1958 (V, XIII).
11. A. Ballesteros beretta, *Cristóbal Colon y el descubrimienio de America*, în col. „Historia de America y de Ios pueblos americanos", vol. V, 2, Barcelona – Madrid… 1945 (VIII, IX).
12. A. Ballesteros beretta, *Genesis de-l descubrimiento. Jaime*
Cortesă o *Los Portugueses*, în „Historia de America y de Ios pueblos americanos", vol. III, Barcelona 1947.
13. A. Ballesteros, *Geschichte Spaniens*, München 1943 (V).
14. M. Ballesteros gaibrois, *Descubrimiento y Conquâsta de-l*
Perú, Madrid 1963.
15. J. Fr. Bannon, *History of the americas*, vol. I: *The Colonial*
Americas, New York-Toronto-Londra 1952 (VIII, IX, X, XI).
16. H.D. Barbagelata, *Histoire de l'Amérique espagnole*, Paris
1936 (VIII, IX, X, XI, XIII).
17. M. BARGALL6, *La mineria y la metalurgia en la America española durante la epoca colonial*, México 1955.
18. R. Barreiromeiro, *Guanahanî*, publ. De Istituto Historico de la Marina, Madrid 1967 (VIII).
19. JoIO de barros, *Asia. Primeira Decadă*, ed. 4, revizuită

şi prefaţată de Antonio Baiao, Coimbra 1932 (XII).
376

20. R. Baumgardt, *Fernando Magallan, Die Geschichte der ersten*
Weltumseglung, Berlin 1941 (XII).
21. C. Bayle, *España en Indias*, Madrid 1942.
22. J. Bensaude, *L'astronomie nautique du Portugal a l'époque des grandes découvertes*, Berna 1912 (II, VIII).
23. E.F. Benson, *Ferdinand Magellan*, Londra 1929.
24. A. Bernardini-sjoestedt, *Christophe Coulomb*, Paris 1961.
25. P. De boisdeffre, *Hernan Cortés*, Paris f.a.
26.
— *Bibliografia historica de España e Hispano-americană*, vol. I.
Barcelona 1953 – 1954.
27. W. Borah, S.F. Cook, *The aboriginal Population of Central*
México on the eve of the Spanish Conquest, Berkeley-Los Angeles 1963.
28. C.R. Boxer, *Four centuries ofportuguese expansion 1415 – 1828*.
Johannesburg, 1961.
29. K. Brandi, *Kaiser Karl V*, München 1942 (V, XIII).
30. M. Brion, *Bartholome de Las Casas, J→ere des Indiens"*, Paris
1927 (XIII).
31. C. Brochado, *Descobrimento doaltântico*, Lisabona 1958 (VI).
32. C. Brockelman, *Geschichte der islamischen Völker undstaaten*.
München-Berlin 1939 (III).
33. A.W. Brogger, H. Sheteung, *The Viking ships – their Ancestry and Evolution*, Oslo 1950.

34. L.A. Brown, *The Sâory ofmaya*, Boston 1949.
35.
— *Călători străini despre ţările române*, sub îngrijirea Mariei
Holban's. A., vol. I, Bucureşti 1968 (III).
36. J. Calmette, *Laformation de l'unite espagnole*, Paris 1946 (V).
37. J. Pandia calogera, *Formacão historica* de *Brasil*, Rio de Janeirol938 (XIII).
38. F.L. De castanheda, *Historia* de *descobrimento e conquista da India pelos Portugueses*, ed. A III-a: Pedro de Azevedo.
Coimbra, 1924.
39. P. Chaunu, *Histoire de l'Amérique Latine*, Paris 1949.
40. H. Chaunu, P. Chaunu, *Sevilleet l'Atlantique de 1504 ă 1650*, vol. îi *Le trafic de 1504 a 1560*, Paris, 1955; voi. VI; *Tables statisâiques* (*1504 – 1650*), Paris 1957; voi. VIII: *Structurez et conjunctures de l'Atlantique espagnol*, Paris 1960 (XIII).
41. F. Chevalier, *Laformation des grands domaines au Mexique*, în col. „Terre et société aux XVIe-XVIIe siècles", Paris 1952.
377

42.
— *Christoph Columbus. Bordbuch*, *Briefe*, *Berichte*, *Dokumente*, ed. Şi introd. De E.G. Jacob, în „Sammlung Dietrich", vol. 127, Bremen 1957 (VIII, IX).
43. Al. Ciorănescu, *Oeuvres de Christophe Coulomb*, Paris 1961.
44. Al, ciorănescu, *Primera biografia de Cristóbal Colon. Fernando Colon y Bartolomé de Las Cosaş*, I-II, Tenerife
1960 – 1961.
44 a. M.D. Coe, *The Maya*, New York 1966.44 b. M.D. Coe, *Mexică*, New York 1967.

45. J. *De cowreras, Les origines* del *Imperio. La España de Fernando e Isabel*, Madrid 1966 (V).
46. S.F. Cook, L.B. Simpson, *The population of Central México* in the *sixteenth century*, Berkeley 1948.
47. R. Cornevin, M. Cornevin, *Histoire de l'Afrique des origines a nosjours*, ed. II Paris 1966 (VI).
48. Fr. A. Correa, *Consequencias economâcas dos descobrâmentos*, Lisabona 1937 (XIII).
49. A. Cortesă o, *Cartografia e cartografos portugueses dos séculos XV e XVI (Contribucăo para am estudo completă)*, vol. I.
Lisabona 1935 (II, V).
50. J. Cortesâo, *Os descobrimentosportugueses*, I-II, Lisabona.
1960.
51. B. Davidson, *Redescoperirea Africii vechi*, Bucureşti 1964
(VI).
52. J. Denuce, *Magellan. La question des Molusques et la premiere circumnavigation du Globe*, Bruxelles 1911 (XII).
53. J. Descola, *Les Conquistadors*, Paris 1954 (XI).
54. J. Descola, *Histoire d'Espagne*, Paris 1960 (V).
55. J. Descola, *Los Conquistadores* del *Imperio Español*, Barcelona 1957 (VIII, IX, XI).
56.
— *Diario de Colon*, Introducere de Gregorio Maranon, Madrid
1968 (VIII, IX).
57. Bernal DUZ de-l castillo, *L'histoire veridique de la conquête de la Nouvelle Espagne 1495 – 1582*, trad. D. Aubier, Paris 1959
(X, XI).
58. Bernal DUZ de-l castillo, *Antologia. Seleccionyprologode*
D. F. Florez, Madrid 1942.

59. H.D. Disselhoff, Las *grandes civilisations de l'Amérique ancienne*, Paris 1963 (X).
378

60. K. Dittmar, *Afrika sudlich der Sahara, în Saeculum Weltgeschichte*, IV, Freiburg-Basel-Viena 1967 (VI).
61. J. Doresse, *L'empire du Pretre-Jean*, vol. îi *L'Ethiopie medievale*, Paris 1957.
62. R. Esquerra abadia, *Los companeros de Hernan Cortés*.
Madrid 1948.
63. J.E. Fagg, *Latin America, A generat History*, New York 1963
(VIII, IX, X, XI, XIII).
64. B. Flornoy, *L'aventure încă*, Paris 1955.
65. Q, da fonseca, *Os navios* de *Infante D. Henrique*, în „Colecţăo Henriquina", Lisabona, 1958 (II, V, VI).
66. N. Fradkin, *Din istoricul hărţii. Pagini din istoria descoperirilor geografice*, Bucureşti 1961 (II).
67. Ch. Gallenkamph, *Maya*, Amsterdam 1963.
68. Ch. Gibson, *The Azâecs under Spanish rule. A history of the indians of the valley ofmexico 1519 – 1810*, Standford-Catâfornia 1964.
69. M. Gimenez fernândez, *Bartolomé de Las Cosaş, capillan de*
S. M. Carlost Pobiadordecumana (1517 – 1523), Sevilla 1960.
70. M. Gimenez fernândez, *Breve biografia de Fray Bartolomé de Las Casas*, Sevilla 1966.
71. V. Magalhães Godinho, *L'économie de l'Empireportugais aux* XVe et *XVIe siècles. L'or el le poivre. Route de Guinee et route du Cap*, vol. I-II, Paris 1956 (ms).
72. V. Magalhâes Godinho, *Historia economică e social da expansă o portuguesa*, Lisabona, 1947.
73. V. Magalhães Godinho, *A economia dos*

descobrimentos
Henriquinos, Lisabona, 1962.
74. V. Magalhães Godinho, *A expansă o quatrocentista portuguesa*, Lisabona 1947.
75. V. Magalhães Godinho, *Documentos sobre a expansă o portuguesa*, vol. I, Lisabona, 1943.
76. R. Gonnard, *La conquête portugaise*. *Decouvreurs et economists*, Paris 1947 (V, VI).
77. Gonzalo fernândez de oviedo, *Historia general y natural de las Indias*, ed. De Juan Pérez de Tudela Bueso, în Madrid 1959
(VIII, IX, XII).
78. R. Grousset, *Histoire des croisades et du Royaumefranque*, vol. I-III, Paris 1934 – 1936 (III).
379

79. R. Grousset, *Histoire de l'Extreme Orient*, vol. II, Paris 1929
(III).
80. J.F. Guillen, *Historia maritima española*. *Leccionespara uşa de* Ios *caballeros guardias marinas*, I-II, Madrid 1961.
81. S. Günther, *Columbus und die Erweiterung des geographischenkosmischen Horizontes*, Hamburg 1892 (VII, IX).
82. H. Gwyn, *The Norse Atlantic Saga*: *being the Norse voyages ofdiscoveryandsettlementoficeland*, *Greendiand*, *America*.
New York 1964.
83. G. Hamman, *Der Eintritt der siidlichen Hemisphăre* in die *Europäische Geschichte*. *Die Erschliessung des Afrikawages nach Asien vom Zeitalter Heinrichs des Seefahrers bis zu Vasco da Gama*, Viena 1968 (VI).
84. M. Ishwari prasad, *L înde du VIIE auxwesiede*, Paris 1930 (VII).
85.

— *Istorija voenno-morskogo iskusstwa*, vol. I, Moscova 1953 (II).
86. V.W. Von hagen, *Realm of the Incas*, ed. A. Vi-a, New York.
1961 (X).
87. H. Hart, *Şea road to the Indies* (*Morskoj puţi v Indiju*), Moscova, 1954 (VI, VII).
88. L. Hanke, *The Imperial City ofpotosi. An unwritten chapter* in the *history of Spanish America*, Haga 1956.
88 a. L. Hanke, *The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America*, Philadelphia, 1949.88 b. L. *Hanke*, *Estudios sobre Fray Bartolomé de Las Cosaş y sobre la luchapor lajusticia en la Conquista española de America*.
Caracas, 1968.
(XI, XIII).
90. R. Hennig, *Terrae incognitaie*, vol. I-IV, Leyda 1944 – 1956 (III).
91.
— *Historia de expansă o portuguesa no Mundo*, red. D. Antonio Balăo, Hermani Cidae şi Manual Murias, vol. I-II, Lisabona 1939.
92.
— *Historia de España. Gran Historia general de lospueblos hispanos*, vol. IV: *La Casa de Austria* (*siglos XVI y XVII*), red.
L. Ulloa Cisneros ş.a., Barcelona 1958 (V, XIII).
93.
— *Historia social y economică de España y America*, sub direcţia lui Jaime Vicens Vives, Barcelona, I-V, 1957 – 1959; vol. I: *Colonizaciones*, *Feudalismo*, *America primitivă*, de L. Pericol-garcla, J. Garciatolsa, V. Vicens vives, J.M. Font Rius.

E. Bague, M. Ballesteros gaibrois, 1957; vol. II; *Patriciado*

urbano, *Reyes Catolicos*, *Descubrimientos*, de S. Sobreques vidal, G. Cespedes de-l castillo 1957.
94. Ph. K. Hrm, *Theârabs*. *A short history*, ed. A III-a, Londra
1956 (III).
94 a. A. Jara, *Problemasy metodos de la historia economică his-panoamericană*, în col. „Publicaciones de la Escuela de Historia", Series Varia, VIII, Caracas, 1969 (XIII).
95. V. Juhâsz, *Az inkăk birodalma*, Budapesta 1936 (X).
96. Ch. A. Julien, *Les voyages de découverte et lespremiers etablissements (XVe-XVIe siècles)*, în col. „Colonies et empires".
Paris 1948 (III, IV).
97. Ch. A. Julien, *Les Français en Amérique pendant la premiere moitieduxvfsiecle*, I, Paris 1946 (XIII).
98.
— *Journals and other documents on the life and voyages of Christopher Columbus*, trad. Şi ed. De E.S. Morison, New York 1963.
99.
— *Jurnalul de bord al lui CHstofor Columb*, trad. Şi cuvânt introductiv de P.A. Georgescu, Bucureşti 1961 (VIII, IX).

100. R. Karsten, *La civilisation de l'Empire încă*, Paris 1952 (X).
101. F.A. Kirkpatrick, *Les conquistadors espagnols*, Paris 1935
(XI).
102. F.A. Kirkpatrjck, *The Spanish Conquistadores*, Londra 1963
(XI).
103. O. Koelliker, *Die erste Umseglung der Erde durch Fernando de Magallanes undjuan Sebastian Deicano J519 bis 1522, dargestellt nach den Quellen*, München-Leipzig

1908 (XII).
104. R. Konetzke, *Coleccin de documentos pară la Historia de la formacion social de Hispanoamerica*, *1493 – 18 î 0, 1 (1493 – 1592)*.
Madrid 1953 (XIII).
105. R. Konetzke, *Das Spanische Weltreich. Grundlagen und*
Entstehung, München 1943 (V, VIII, IX).
106. R. Konetzke, *Literaturbericht uher Geschichte Laâeinamerikas. Veroffentlichungen 1945 bis 1959*, în „Historische Zeitschrift", Sonderheftl, 1962 (VIII, IX, XI, XIII).
107. B, kozlovsky, *Istoricul navei*, Bucureşti 1960 (II).
108.
— *Kultura indejcev. Vklad korennogo naselenija Ameriki v mirovuju kulturu*, Moscova 1963 (X).
109. V. De lagoa, *Fernão de Magalhais. A sua vida e a sua viagem*.
Lisabona, 1938 (XII).
100.
110. M. Langois, *L'Amérique precolombienne et la conquête européenne*, Paris 1928 (X).
111. Fr. Bartolomé de las căsaş, *Los tresoros* del *Perú*, trad. Şi adnotări de A. Losada, Madrid 1958 (XIII).
112. Fr. Bartolomé de las căsaş, *Breve relación de la destrucción de las Indias Occidentales*, México 1957.
113. Fr. Bartolomé de las căsaş, *Historia de las Indias*, ed. A.
Millares Carlo, vol. I-III, México 1951 (VIII, IX).
114. H. Lehmann, *Les civilisationsprecolombiennes*, Paris 1953.
115. D. Leite, *Historia dos descobrimentos, Colectanea e espansao*, ed. De V. Magalhães Godinho, Lisabona, 1958.
116. A. Ybot LE6N, *La Iglesiay Ios eclesiasticos españoles en la empresa de Indias. I. Las ideasy Ios hechos*, în col.

„Historia de America y de Ios pueblos americanos”, vol. XVI, ed.
I, Barcelona-Madrid... 1954 (XIII).
117. R. Levillier, *Amerigo Vespucio*, Madrid 1966 (IX).
118. A. Lipschutz, *El problema racialen la conquista de America y el mestizaje, ed. A II-a*, Santiago da Chile 1967.
119. F. Lorinţ, *Oamenii nordului*, Bucureşti, 1959 (III).
120. R. De loture, *Evolution de la technique nautique et de şes applications*, Paris 1952.
121. Fr. Machado, *Historia de expansă o portuguesa no mundo*.
Lisabona 1937 (VI, VII).
122. S. De madariaga, *Christophe Coulomb*, Paris 1952 (VIII, IX).
123. S. De madariaga, *Hernan Cortés*, Buenos-Aires 1951.
124. S. De madariaga, *L'essor de l Empire espagnol d'Amérique*.
Paris, 1955.
125. M. Mahn-Lot, *Christophe Coulomb*, Paris 1960 (VIII, IX).
126.
— *Cu Magellan în jurul lumii. Relatarea lui Antonio Pigafetta şi alte izvoare contemporane*, ed. De P.A. Georgescu.
Bucureşti 1960 (XII).
127. R. Manolescu, *Comerţul Ţârii Româneşti şi Moldovei cu*
Braşovul (secolele XV-XVI), Bucureşti 1964 (IV).
128. J. Manzano manzano, *Cristóbal Colon. Siete anos decisivos desu vida 1485 – 1493*, Madrid 1963.
129. H. Matei, *Maiaşii*, Bucureşti 1967 (X).
130. A. MEL6N y Ruiz de gordejuela, *Los primeros tiempos de la colonización. Cuba y las Antilas. Magellanesy laprâmera vuelta al mundo*, ed. I, în col”. Historia de America y de Ios pueblos americanos”, vol. VI,

Barcelona-Madrid... 1952 (XII).
382

131. R. Menendez pidal, *España y şu historia*, vol. I-II, Madrid
1957 (VIII, XIII).
132. J. Merrien, *Christophe Coulomb*, Paris 1955.
133. A. Metrauy, *Les Incas*, Paris 1950.
134. J. Midgaard, *A briefhistory ofnorway*, Oslo 1964 (III).
135. M. Mollat, *Le navire et l economie maritime au Moyen âge du* Ise *au 18 esiecle. Travaux du Colioque d'histoire maritime tenul le 17 mai 1956 al Academie de Marine*, prezentate de
M. Mollat cu colaborarea lui d'Olivier de Prat, 1957.
136. *Fr. Morales PADR6, Accion de España en America* (în colab.
Cu F. Perez-Embid), Madrid 1955.
137. Fr. Morales PADRÂN, *Histona de America*, vol. I-II.
Madrid 1962.
138. Fr. Morales padron, *Historia de-l descubrimiento y conquista de America*, Madrid 1963 (VIII, IX, XI).
139. S.E. Morison, *Admiral of the Ocean Şea. A life ofehristopher Columbus*, vol. I-II, Boston 1942 (vezi şi ed. Germană:
Admirai des Weltmeeres. Dasleben des Christoph Columbus.
Bremen 1948 (VIII, IX).
140. S.E. Morison, *The Oxford History of the American People*.
New York, 1965.
141. A. Teixeira da moţa, *A evolugăo da ciencia nautica durante os séculos XV-XVI na cartografie portuguesa da epoca*, Lisabona 1961.
142. A. Muro orejon, *Cristóbal Colon. El original de la Capitulacion de 1492 y sus copias contemporăneas*, Sevilla

1951.
143. L. Musset, *Les invasions*: *Le second assaut contre l Europe chrétienne* (*VIIe-XIe siècles*), Paris 1965 (III).
144. L. Musset, *Les peuples scandinaves au Moyen âge*, Paris
1951 (III).
145. M. Fernández de navarette, *Obras*, ed. C. Seco Serrano, vol. I-III, în col. „Biblioteca de autores Españoles", vol. 75 – 77, Madrid 1954 (VIII, IX).
146. R.H. NOCON, *Dzieje*, *kultura i upadek inkow*, Wrocław 1958 (X).
147. J. Olague, *Histoire d'Espagne*, Paris 1957 (V).
148. J.M. Ots y cap – dequi, *Instituciones de America y de lospueblos americanos*, Barcelona-Madrid 1959 (XIII).
149. E. Oxenstierna, *Les Vikings*, *histoire et civilisation*, Paris
1962 (III).
383

150. Fr. Pall, *Curs de istorie universală*. *Cruciadele* (*sec*. *Xt-XIH*), Cluj, 1948 (în).
151. K.M. Pantkkar, *Histoire de l'Inde*, Paris 1958 (VII).
152. B.H. Parkes, *Histoire du Mexique*, Paris 1939 (XI).
153. D. Peres, *Historia dos descobrimenlos portugueses*, Porto
1943 (VI, VII).
154. D. Peres, *A history of the Portuguese discoveries*, Lisabona.
1960 (VI, VII).
155. F. Pérez embid, F. Morales padron, *Accion de España en*
America, Barcelona 1958.
156. F. Pérez embid, *Los descubrimientos en el Atlantica haslă el tratata de Tordesillas*, Madrid 1948.
157. F.A. Peterson, *Le Mexiqueprecolombien*. *Histoire et*

civilisation, Paris 1961 (X).
158. H. Plischke, *Fernao demagalhães*. *Die erste Weltumseglung*.
Leipzig 1926.
159.
— *Prăkolumbische Kunst aus México und Mittelamerika*.
Frankrurt a. M. 1960 (X).
160. W. Prescott, *Spaniensaufstiegzur Weltmacht*, Viena 1938.
161. W. Prescott, *History of the conquest of Perú*, Londra, 1947
(X).
162. H. Prestage, *The Portuguese Pioneers*, New York 1967 (VI.
VII).
163.
— *Puterestrija Hristofora Kolumba. Dnevniki, Pizma. Dokumenty*, trad şi comentarii J.M. Svet. Introducere de J.P. Maghidovici, ed. A III-a Moscova, 1956 (VIII, IX).
164. V. Queiroz, *Fernao de Magalhães, a vida e a viagem*, Lisabona 1941.
165. V. Queiroz, *A naturalidate de Fernao de Magalhães. Certezas e conjeâuras*-Lisabona 1934.
166. D. Ramos perez, *Historia de la Colonización Española en*
America, Madrid 1947.
167.
— *Die Reisen des Christof Columbus 1492 – 1504*, ed. De M. E. Von Navarette, trad. Şi o introducere de Fr. Pr., Leipzig
1890 (VIII, IX).
168. G. La Roërie, *Navires et marins. De la rame a l helice*, Paris
1946.

169. R. Romano, *Iprezzi în Europa dai XIII secolo a oggi. Saggi di storia deiprezzi racolti e prezentaţi da Ruggiero Romano*.
Torino 1967 (XIII).
170. A. Rosenblat, *La poblacion indigena y el mestizaje en America*, I-II, Buenos Aires 1954.
171. V. De santarem, *Memoria sobre aprioridade dos descobrimentos portugueses na Costa de Africa occidentale*, Lisabona 1958 (VI).
172. E. Sik, *Histoire de l'Afrique noire*, Budapesta 1961 (VI).
173. L.B. Simpson, *Ttieencomiendamnewspain*, *Berke\ey*, 1950.
174. N.K. Sinha, A.L. Banerjee, *Istorija Indii*, Moscova, 1954
(III, VI, VII).
175. T. SJOVALD, *The Osebergfindandtheother vikingshipjânds*.
Oslo 1966 (II, III).
176. V. Smith, *The Oxford history of India*, Oxford 1961 (VII).
177. F. Soldevila, *Historia de Bspana*, III, Barcelona 1954
(V, XIII).
178. J. Soustelle, *The daily life of the aztecs on îne Eve of the*
Spanish Conquest, în col. „Pelican Books", 1964 (X).
179. C. Suz, *El nombre America*. *Libros y mapas que Io impuşieron*, Madrid 1959.
180. J.E.S. Thompson, *Grandeur et decandence de la civilisation Maya*, Paris, 1958 (X).
181. M.F. Torres, *El miţo* del *Oro en la Conquista de America*, în „Universidad de Valladolid, Publicaciones de la Sección de Estudios Americanistas", Serie Quintă, V (Valladolid)

1933 (IV).
182. A. Toussaint, *Histoire de l'Océan Indien*, Paris 1961 (VI, VII).
183. H. Von trimborn, *Das Präkolumbische Amerika*, în *Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte*, VI, Berlin-Frankfiirt a. M. 1964 (X).
184. H. Von trimborn, *Le civiltăprecolombiane*, Roma 1960 (X).
185. G.C. Vaillant, *Civilizaţia aztecă*, Bucureşti 1964 (X).
186. L.G. Valdeavellano, *Historia de España*, î, Madrid, 1964
(V, XIII).
187. E. Valjac, *La grande avenâure des Vikings*, Paris 1954.
188. Ch. Verlinden, *Christoph Kolumbus. Vision undausdauer*, în col. „Personlichkeit und Geschichte", vol. 25, Göttingen
1962 (VIII, IX).
189. Ch. Verlinden, F. Pérez Embid, *Cristóbal Colon y el descubrimiento de America*, Madrid-Mexico-Buenos Aires-Pamplona 1967 (VIII, JX).
190.
— *Vida* del *Almirante Don Cristóbal Colon escrita por şu hijo* Hernánd-o *Colon*, ed. De R. Îglesia México 1947.
191. W. Wadephul, *Die alten Maya und ihre Kultur*, Leipzig 1964 (X).
192. S.R. Welch, *A Africa* de *Sul sol el rei D. Mannel 1495 – 1521*, Lisabona 1950 (VII).
193. F. Wieser, *Magalhães – Strasse und Austral-Kontinent auf den Globen des Johannes Schoner*, Innsbruck 1881 (XII).
194. E. Wolf, *Peuples et civilisations de l'Amérique Centrale*.
Paris, 1962.
195. S. Zavala, *La encomienda indiana*, Madrid 1935.
195 a. S. Zavala, *Las instituciones juridicas en la*

Conquista de America, Madrid, 1935 (XIII).
195 b. S. Zavala, *Ensayos sobre la colonâzacion española en America*, Buenos Aires, 1944.
196. G. Zeller, *Les temps modernes*, în col. „Histoire des relations internationales", vol. II, Paris 1953 (IV, V, XIII).
@

III. STUDII ŞI ARTICOLE

1. P. Adam, „Étude nautique du probleme du Vinland", în *Revue d'histoire économique et sociale*, I, Paris 1959 (III).
2. J. Barradas de Carvalho, „As fontes de Duarte Pacheco Pereira no «Esmeraldo de situ orbis»" (VII), Bibliografia, în *Revista de História* 68, São Paulo (VII).
3. J. Barradas de Carvalho, „O «Esmeraldo de situ orbis» de Duarte Pacheco Pereira na história da cultura", în *Revista de História*, São Paulo, 60, 1964 (VII).
4. M. Bloch, „Le probleme de l'or au Moyen âge. Orientation bibliographique", în *Annales d'histoire économique et sociale*, V, Paris, 1933 (IV).
5. P. Bosch-Gimpera, „Die ersten Besiedlungswellen auf den amerikanischen Kontinent" în *Saeculum*, XIII. 2, 1962 (X).
6. J.S. Breuner, „The Inflation of Prices in Early sixteenth Century England", în *The economic Historical Review*, XIV, 2. 1961 (XIII).
7. V.H. De P. Cassidy, „The voyage of an Island", în *Saeculum*. XXXVIII, 4, 1963 (111).
8. Ch. S. Chard, „Wurzeln der amerikanischen Frühkulturen", în *Saeculum*, XIV, 2, 1963 (X).
9. P. Chaunu, „L'Amérique Latine: Les grandes lignes de la production historique (1950 – 1962)", în *Revue Historique*. CCXXXI, 1964.
10. P. Chaunu, „Christophe Coulomb en proie aux historiens", în *Annales E.S.C.*, 5, 1963 (VIII).
11. P. Chaunu, „La population de l'Amérique indienne", în

Revue Historique, CCXXXII, 1964 (XIII).
12. P. Chaunu, „Las Casas et la première crise structurelle de la colonisation espagnole (1515 – 1523)", în *Revue Historique*. CCXXIX, 1963 (XIII).
13. P. Chaunu, „Les échanges entre l'Amerique espagnole et les anciens mondes aux XVIe et XVIIIe siècles", în *Information historique* 5, 1960 (XIII).
14. P. Chaunu, „Les Espagnes périphériques dans le monde moderne. Notes pour une recherche", în *Revue d'histoire économique et sociale*, 2, 1963 (V).
15. C. Cipolla, „La prétendue «révolution des prix». Reflexions sur «l'expérience italienne»", în *Annales E.S.C.*, 4, 1955 (XIII).
16. C. Cipolla, J. Dhondt, M.M. Postan, Ph. Wolff, „Demographie. Moyen Âge", în *Rapports du IXe Congrès international des sciences historiques*, Paris, 1950 (I).
17. S.F. Cook şi W. Borah, „Quelle fut la stratification sociale au
Centre du Mexique durant la premiere moitié du XVIe siècle?", în *Annales E.S.C.*, 2, 1963 (XIII).
18. S. Crino, „La scoperta della carta originale di Paolo dal Pozzo Toscanelli che servi di guida a Cristoforo Colombo per il viaggio verso Il Nuovo Mondo", în *L'Universo*, XXII, 6, 1941 (VIII).
19. M. Crone, „Martin Behaim, navigator and cosmographer figment of imagination or historical personage", în *Actas, I, Congreso international de Historia dos descobrimentos*, Lisabona 1961 (VI).
20. M. Dan, S. Belu, „Despre robie în Imperiul otoman (cu câteva date privitoare la ţările române)", în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj, IV*, 1961 (IV). 10.
21. M. Dan, S. Goldenberg, „Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe et au debut du XVIIe siècle", în *Revue des études sud-est européennes*. V, 1 – 2, Bucureşti, 1967 (IV).

22. L. Denoix, „L'Infant Henri et la navigation", în *Revue d'histoire économique et sociale*, I, 1962 (V).
23. E. Deprez, „Les grands voyages et les grandes découvertes jusqu'à la fin du XVIIIe siècle", extras din *Bulletin du Comité international des Sciences historiques*, 9, Paris, 1930 (IV, XIII).
24. J. Devisse, „Routes de commerce et échanges en Afrique occidentale du XIe au XVIe siècles", Raport la al XI-lea Congres internaţional de istorie maritimă (28 august-9 septembrie 1969), (extras) (IV).
25. J.A. Doerig, „Las Casas als historisches Phänomen", *Schweizerische Rundschau*, 9, 1966 (XIII).
26. M. Eude, „La découverte de l'Amérique par les Vikings", în *Annales de Normandie*, Caen 1953 (III).
27. M. Eude, "L'enigme du Vinland est-elle resolue?", în *Annales de Normandie*, Caen 1958 (III).
28. L. Gallois, „La cartographie du Moyen âge et la carte attribuée a Christophe Coulomb", în *Revue Historique*, CLIII, 1926 (VIII).
29. E.F. Gautier, „L'or du Soudan dans I'histoire", în *Annales d'histoire économique et sociale*, VII, Paris, 1935 (IV).
30. V. Magalhães Godinho, „Le tournant mondial de 1517 – 1524 et l'Empire portugais", *Studia*, *I*, *Centra de Etudios Historicos Ultramarinos*, 1958 (XIII).
31. S. Goldenberg, „Der Sudhandel in den Zollrechnungen von Sibiu (Hermannstadt), im 16 Jahrhundert", *în Revue des études sud-est européennes*, Bucureşti, II, 3 – 4, 1964 (IV).
32. S. Goldenberg, „Spania în secolul al XVI-lea şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea", în *Prelegeri de istorie universală*, vol. II (Curs litografiat), (Bucureşti) 1966 (V, XIII).
32 a. S. Goldenberg, „Cauzele marilor descoperiri geografice", în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series

Historia, f. L, (IV).
33. J.D. Gould, „The Price Revolution reconsidered”, *în Economic*
Historical Review, XVII, 1964 (XIII).
34. Guilleux la Roërie (Cdt.), „Introduction à une histoire du navire”, *în Annales E.S.C*. XI, 1956 (II).
35. O. Halecki, „Diplomatie pontificale et activité missionnaire en Asie aux XIIIe-XVe siècles”, în *Rapports*, II, *Histoire des continents*, Viena 1965 (III).
36. E.J. Hamilton, „The History of Prices before 1750”, în *Rapports, I, XIe Congrès International des Sciences Historiques*. Göteborg-Stockholm-Uppsala 1960 (XIII).
37. J. Hammerstrom, „The Price Revolution in the sixteenth century”, în *The Scandinavian Economic History Review*, V, I. 1957 (XIII).
37 a. L. Hanke, „The Spanish struggle for justice in the Conquest of America”, în *Revista de História Americana*, 61 – 62, 1966 (XIII).
38. J. Heers, „L’expansion maritime portugaise à la fin du Moyen Âge: la Méditerranée”, în *Revista da Faculdad de Letras de Lisboa, XII*, 2, 1956 (V).
39. J. Heers, „Les aspecte internationaux de la découverte océanique aux XVe et XVIe siècles”, în *Actes du cinquième Colloque International d’histoire maritime*, Lisabona, 1960 (IV, V, XIII).
40. J. Heers, „Le Sahara et le commerce méditerranéen à la fin du Moyen âge”, în *Annales de l'Institut d’Études Orientales*. XVI, Alger 1958 (IV).
41. J. Heers, „Portugais et Génois au XVe siècle: la rivalité Atlantique-Méditerranée”, în *Actas* de *Colóquio Internacional de Estudos Luso-Brasileiros*, II, Lisabona 1957 (IV, V).
42. K. Helleiner, „Europas Bevölkerung und Wirtschaft im späteren Mittelalter”, în *Mitteilungen des Instituts für Osterreichische Geschichtsforschung*, Bd. LXII (1954) (I).

43. M. Helmer, „Edelmettale Penis in der Kolonialzeit”, în *Saeculum*, XIII, 3, 1962 (XIII).
44. F.J. Hochleiter, „Kalendersysteme der altamerikanischen Hochkulturen und der Chinesen”, în *Saeculum*, XVII, 1 – 2. 1966 (X).
45. St. Hoszowski, „L’Europe Centrale devant la révolution des prix: XVIe et XVIIe siècles”, în *Annales E.S.C.*, 3, 1961 (XIII).
46. H. İnalcık, „L’empire ottoman”, în *Les peuples de l’Europe du Sud-Est et leur role dans l’histoire (XVe-XXe s.)*, Sofia 1966 (IV).
47. L. Jadin, „L’Afrique et Rome depuis l’époque des découvertes jusqu’au XVIIe siècle”, în *Rapports*, II, *Histoire des continents*. Viena 1965 (III, VI). 38.
48. A. Jara, „Economia mineraria e storia ispano-americană”, în
Rivista Storica Italiană, 77/1, Neapole 1965 (XIII).
49. A. Jara, „Dans le Perou du XVIe siècle: la courbe de production des metaux monnayables”, *în Annales E.S.C.*, 3, 1967 (XIII).
50. A. Jara, „La producción de metalos preciosos en el Perú en el siglo XVI”, în *Boletin de la Universidad de Chile*, 44, 1963
(XIII).
51. H. Kellenbenz, „Nachschlagewerke und Bibliographien fur portugalische und brasilianische Geschichte”, în *Sozial u. Wirtschaftgeschichte*, 50, 1963 (V, VI, VII, XIII).
52. J. Kiniewicz, „Droga morska de Indii i handel korzenny w latach 1498 – 1522”, în *Przegląd Historyczny*, 55, 4, 1964 (IV).
53. C. Lame, „The economic meaning of the invention of the compass”, în *American Historical Review*, LXVIII, 3, 1963 (II).
54. A. Lipschutz, „Problèmes agraires: survivances coloniales et précoloniales”, în *Annales E.S.C.*, 4, 1966

(XIII).
55. C.N. Magallanes, „Architecture préhispanique”, *în L’architecture d’aujourd’hui*, Mexique 1963 (X).
56. M. Mahn-Lot, „Coulomb, Bristol et l’Atlantique Nord”, în *Annales E.S.C.* 3, 1964 (VIII).
57. M. Mahn-Lot, „Controverses autour de Bartolomé de Las Casas”, *în Annales E.S.C.*, 4, 1966 (XIII).
58. M. Mahn-Lot, „De la sérieuse critique Colombiste”, în *Annales E.S.C.* 6, 1962 (VIII).
59. M. Malowist, „Un essai d’histoire comparée: les mouvements d’expansion en Europe aux XVe et XVIe siècles”, în *Annales E.S.C.*, 5, 1962 (I, XIII).
60. E. Maschke, „La mentalité des marchands européens au Moyen âge”, în *Revue d’histoire économique et sociale*, 4, 1964 (I).
61. Fr. Mauro. „Le role économique de la fiscalité dans le Brésil colonial (1500 – 1800)”, în *Cahiers du monde hispanique et luso-brésilien*, Caravelle 1965 (IV).
62. Fr. Mauro, „Navires et constructions navales en Europe occidentale aux XVIe et XVIIe siècles, points de depart pour une étude comparée”, în *Ades du cinquième Colloque international d’histoire maritime*, Lisabona, 1960 (II).
63. J. Mees, „Histoire de la découverte des Îles Açores et de l’origine de leur denomination d’Îles flamandes”, în *Travaux de La Faculté de Philosophie et lettres*, Université de Gand, Gand 1901 (VI).
64. J. Miranda, „La función economica del encomendero en los orígenes del regimen colonial, Nueva España (1525 – 1531)”, în *Anales del Instituto Nacionál de Antropologia e Historia*. II, México, 1947 (XIII).
65. M. Mollat, „La marina cantabra y Juan de la Cosa”, în *Revue d’histoire économique et sociale*, XXXIV Paris, 1956 (recenzie a lucrării lui A. Ballesteros) (IX).
66. M. Mollat, M. Postam, P. Johansen, A. Sapori, Ch.

Verlinden. „L'économie européenne aux deux derniers siècles du Moyen Âge", în *Relazioni*, VI, *Relazioni generali e supllimenti*. Florenţa 1955 (I).
67. W.J. Moreno, „México, Toltec, and Mixtec History", în *Rapports* II, *Histoire des continents*, Viena 1965 (X).
68. A. Teixeira da Mota, „Méthodes de navigation et cartographie nautique dans l'Océan Indien avant le XVIe siècle", în *Ocean Indien et Méditerranée. Travaux du VIe Colloque International d'Histoire Maritime et du IIe Congrès de l'Association historique internationale de l'Océan Indien*, Paris, 1964 (II).
69. H. Nachtigall, „Der Ständestaat der peruanischen Inkas", în *Saeculum*, XV, l, 1964 (X).
70. Ch. E. Nowell, „The historical Prester John", în *Saeculum*. XXVIII, 1953 (VI).
71. J.M. Ots y Capdequí, „La estructura politico-administrativa hispanica como base de las nacionalidades americanas", în *Rapports*, II, *Histoire des continents*, Viena 1965 (XIII).
72. Fr. Pall, „Maximilian Transylvanus, autor al relatării despre expediţia lui Magellan", *în Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, *VII*, 1964 (XII).
73. F. Pérez Embid, „Navegación y Comercio en el Puerto de Sevilla en la Baja Edad Media", în *Anuario de Estudios Americanos*, XXV (extras). Sevilla, 1968 (IV).
74. I. Poliansky, P. Ratkos, „Eine neue Quelle zur zweiten Indienfahrt Vasco da Gamas", în *Historica*, LX, 1964 (XII).
75. D.B. Quinn, „Exploration and expansion of Europe", în *Rapports* I, *Grands themes*, *XIIe Congrès International des Sciences Historiques*, Viena, 1965 (III, XII).
76. W.G. Randles, „Quelques modifications apportées par les grandes découvertes à la conception medievale du monde", în *Revista da Faculdade de Letras de Lisboa*, 3, 1959 (XIII).
77. V. Rau, „Uma familia de mercadores italianos em

Portugal no século XV: os Lomellini", în *Estudos de História*, Lisabona 1968 (IV).
78. V. Rau, „Privilegios e legislação portuguesa referentes a mercadores estrangeiros (séculos XV e XVI)", în *Estudos de História*, Lisabona 1968 (IV, V).
79. J. Renouard, „L'Infant Henri le Navigateur dans l'histoire de l'Occident", în *Revue d'histoire économique et sociale*, 1, 1962 W.
80. R. Romano, „Les prix au Moyen âge: dans le Proche Orient et dans l'Occident chrétien", în *înnales E.S.C.*, 4, 1963 (XIII).
81. A.E. Sayous, „Les debuts du commerce de l'Espagne avec l'Amérique (1503 – 1518) d'après des actes inedits de notaires de Seville", în *Revue historique*, CLXIV, 1935 (XIII).
82. K.H. Schlesier, „Geschichte der Besiedlung Nordamerikas von den Anfängen bis zum Beginn der Christlichen Zeitrechnung", în *Saeculum*, XV, l, 1965 (X).
83. J.G. da Silva, „Degradazione economica e ristagno secolare. Linee di sviluppo dell'economia spagnola dopo il secolo XVI", în *Studi Storici*, V, 2, 1964 (XIII).
84. L.B. Simpson, „Exploitation of land în Central México in the sixteenth Century", în *Ibero-Americana*, 36, Berkeley 1952 (XIII).
84 a. B.H. Slicher van Bath, „De paleodemografie", în *A.A.G. Bijdragen*, 15, 1970 (X). 84 b. L. Strube, „La ruta de D. Diego de Almagro a Chile", în *Revista de História de America*, 55 – 56, 1968 (XI).
85. A. Texeira da Mota, F. Mauro, J. Borges de Macedo, „Les routes portugaises de l'Atlantique", în *Anuario de estudios americanos*, XXV, Sevilla 1968 (IV, VI).
86. J.E.S. Thompson, „Pyramiden im Urwald, Glanz und Verfall der Maya", în *Versunkene Kulturen. Geheimnis und Rätsel früher Welten*, München-Zürich 1963 (X).
87. Ch. Verlinden, „Antonio da Noli et la colonisation des

îles du Cap Vert", în *Miscellanea Storica ligure, III* (*Università Degli studi di Genova, Istituto di storia medievale e moderna*), *Genova* 1963 (VI).
88. Ch. Verlinden, „Civilización occidental y civilización atlantica", în *Atlantida. Revista del pensamiento actual*, IV, 21, 1966 (I, VI, XIII).
89. Ch. Verlinden, „Gouvernes et gouvernants dans les «Republicas de Indios» du Mexique aux XVIe et XVIIe siècles" (extras). Bruges, f.a. (XIII).
90. Ch. Verlinden, „Navigateurs, marchands et colons italiens au service de la découverte et de la colonisation portugaise sous Henri le Navigateur", în *Moyen Âge*, 1958 (V).
91. Ch. Verlinden, „Lanzarotto Malocello et la découverte portugaise des Canaries", în *Revue belge de philologie et d'histoire*. XXXVI, Bruxelles 1958 (VI).
92. Ch. Verlinden, „La signification de l'année 1487 dans l'histoire de la découverte et de l'expansion portugaise", în *Revue d'histoire économique et sociale*, XLVI, 4, Paris 1964 (VI, VII).
93. Ch. Verlinden, „Un precurseur de Coulomb: Le flamand Ferdinand van Olmen (1487)", în *Revista Portuguesa de Historia*. X, Coimbra 1962 (VI).
94. Ch. Verlinden, J. Craeybeckx, E. Scholliers, „Mouvements des prix et des salaires en Belgique au XVIe siècle", în *Annales E.S.C.*, 2, 1955 (XIII).
95. J. Vicens Vives, „Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVII", în *Rapports, IV, XL Congres International des Sciences Historiques*, Göteborg-Stockholm-Uppsala, 1960 (V, XIII). 88.